The Department of Public Instruction, Bombay.

THE

VIKRAMORVAŚÎYAM

A DRAMA

IN FIVE ACTS

BY

KÂLIDÂSA

EDITED WITH ENGLISH NOTES.

BY

SHANKAR P. PANDIT, M.A.,

Registered under Act XXV. of 1867.

Bombay:
GOVERNMENT CENTRAL BOOK-DEPÔT.

1879.

Price Rs. two.

Bombay:
PRINTED AT THE "INDU-PRAKASH" PRESS.

CRITICAL NOTICE.

In preparing the present edition of the *Vikramorvas'iyam* the following Mss. have been used.

G. This is written in Devanâgarî characters. It is an old Ms. Though the date is not given, it appears from the form of the letters and the nature and state of the paper to be about two hundred or two hundred and fifty years old, possibly older. So far as it goes it is very correct. Except the first ten or twelve pages, it does not appear to have been corrected by any one. It contains no chhâyâ or Sanskrit translation of the Prakrit passages, except of the portion which is contained in the first twelve pages, where one is sometimes given in the margin. The total number of leaves is 41. The colophon is: इति विक्रमोर्वशीये नाटके पंचमोंकः ॥ समाप्तमिदं विक्रमोर्वशीयं नाटकं ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ग्रंथा ग्रंथ ९०० संपूर्णः ॥ ६ ॥ शुभं भवतु । कल्याणमस्तु ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ Almost all the Mâtrâs or signs of ए and ओ precede the consonants which those vowels follow, instead of being written over them as in modern Mss. The whole Ms. is in a perfect state of preservation. It has 11 or 12 lines on each side, and each line contains about 24 letters. As at the time I got this Ms. I thought it, as it was, the oldest of the Mss. I had, I took it as my guide and copied from it the text of this edition, and with the copy I collated

the other Mss. in my possession. The Ms. G. belongs to one Mr. Jos'î of Sattara, from whom it was procured for me by my friend Mr. Vinayak Trimbak Goḷé of Khandesh, and has been returned to its owner through the latter gentleman.

N. is a fine modern Ms. also in Devanâgarî characters. It comes from Nasik, copied by and belonging to Govind S'âstrî Nirantara. The date of its genesis is given in its colophon which will follow presently. It contains no chhâyâ. The number of leaves is 23. The number of lines on each page is about 11, each line containing about 42 letters. There are marginal notes now and then and the Ms. appears to have been considerably used to read from. Now and then quotations are given in the margin from the *Sâhitya Darpaṇa* and the *Sarasvatîkaṇṭhâbharaṇa.* The whole Ms. is perfectly legible and very correctly written. The colophon already referred to is as follows : समाप्तमिदमुत्तमं कालिदासकृतं विक्रमोर्वशीनाटकं ॥ तुरगाश्वसतत्रात्रीयुते शके राक्षसाभिधे वर्षे । गोविंदेन निरंतर इत्याराह्वेन नाटकं लिखितं ॥ १ ॥ इदं पुस्तकं निरंतरोपाह्वगोविंदस्य ॥ श्रीहेरंबसरस्वतीगुरुचरणकमलेभ्यो नमः ॥ श्रीरस्तु ॥ नैव व्याकरणज्ञमेव पितरं न भ्रातरं तार्किकं मीमांसानिपुणं नपुंसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा ॥ दूरात्संकुचितेव गच्छति पुनश्चांडालवच्छुद्दसं (sic) काव्यालंकरणज्ञमेव कविता कांता वृणीते स्वयं ॥ १ ॥ This Ms. is doubtless a copy of N2 described below. And it is a most faithful copy. It appears that after N. was copied from N2 both were corrected separately. In many places the inaccuracies of N2 are faithfully reproduced in N.

N2 is, as said above, also from Nasik, and belongs to a S'âstrî whose name is Ekanâtha S'âstrî. It consists of 19 leaves having each 13 or 14 lines, each line containing about 48 letters. This Ms. is *very closely* written, though perfectly legible. It contains no chhâyâ, but the Prakrit passages as well as the Sanskrit ones are very correctly written. The date is not given. The colophon runs thus : समाप्तमिदं विक्रमोर्वशीनाटकं ॥ The Ms. may

be from fifty to seventy-five years old. There are few marginal glosses as in N. or quotations in the margin. There are *haritála* corrections in the body of this as well as in that of N. N_2 is very carefully written, and appears to have been very often read. On the first side of the first leaf of N. there is the following given in four lines one on each edge of the page: इदं त्रोटकाख्यमुपरूपकं न तु नाटकं । तथोक्तं साहित्यदर्पणे । सप्ताष्टनवपंचांकं दिव्यमानुषसंश्रयं । त्रोटकं नाम तत्प्रोक्तं प्रत्यंकं सविदूषकं । प्रत्यंकं सविदूषकत्वादत्र शृंगारोंगी । सप्तांकं स्तंभितारंभं पंचांकं विक्रमोर्वशी । १ ॥ अत्रेदं प्रमाणं बोधार्थं लिखितं । लोके तु नाटकमिति वदंति । श्रीहेरंबं वंदेहं । श्रीरामाय सभार्यानुजाय नमः ॥ The only difference between N. and N_2 is that the former is older, otherwise their value is just the same. Both N. and N.2 were procured for me by my friend Mr. Hari Bhagavant Keskar B.A. late Master, Nasik High School, and have now been returned to their respective owners.

A. This belongs to my own collection of Mss. and is in Devanâgarî characters. Number of leaves 24, or 48 sides, of which the last one and a half are blank. There are fifteen lines on each side, and about 55 letters in each line. It is a fine, but rather modern Ms. The letters are beautiful and the whole Ms. is generally very correct. The names of the speakers, the figures of the stanzas, all the stage-directions and similar words and phrases not forming parts of the poet's composition, are painted with the usual yellowish red substance called *Geru*. Each Prakrit passage has its Sanskrit chhâyâ immediately following it. The Ms. appears to have been corrected with *haritála* and in some places even with ordinary black ink, and obviously has often been read. The date when it was copied is not given, but it may certainly be fifty or seventy-five year old. The beginning is श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः and the colophon runs thus: इति श्रीकालिदासकृतं विक्रमोर्वशीयं नाटकं संपूर्णम् शुभं भवतु ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ As far as I remember the cir-

cumstances under which A came into my possesion, it belongs to the Deccan, I having obtained it in Poona in the year 1871.

B. This is in Devanâgarî characters and is a copy of a granthi Ms. obtained from Mysore through the late Rao Saheb Narayan Jagannath Vaidya, Director of Public Instruction, Mysore. Both the granthi Ms. and its Devanâgarî copy, which latter was made for my use, are in my possession. The age of the granthi Ms. is not ascertainable, but the same appears to be very old. I have not used the granthi original but only the Devanâgarî copy, which is generally very correct. It consists of 22 leaves of 10 or 11 lines to the page, each line containing about 52 letters. The beginning is ॥ श्रीकालिदासकृतविक्रमोर्वशीयनाम नाटकं ॥ नारणाचार्यलिखितं ॥ श्रीयादवाचलविराजमान । सं । पाठशालापंडितरायस्वामिसंपत्कुमारेण परिशोध्य वैद्यनाथजगन्नाथनारायणाख्याविद्वत्प्रभुसंन्निधानं प्रति प्रेषितं विजयतेतरां ॥ ॥ श्री ॥० श्रीहयग्रीवाय नमः ॥ वेदांतेषु यमाहुरेकपुरुषं &c. &c. The colophon is : इति कालिदासकृतं विक्रमोर्वशीयनाटकं समाप्तं ॥ ॥ श्रीहयग्रीवाय नमः ॥ शुभमस्तु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ छ ॥

श्रीकालिदासकृतविक्रमोर्वशीयनाम नाटकं । नारणाचार्यलिखितं ॥ ० ॥ सन् १८७४ जनवारि ता. २० परिसमाप्तिमगात् ॥ There is no chhâyâ of the Prakrit speeches nor any glosses in the margin.

P. This is a Devanâgarî Ms. from Poona, obtained through Kṛishṇa S'âstrî Râjvâḍe, of the office of the Government Translator to the Director of Public Instruction. It consists of 42 leaves of which the last and first sides are not written upon. There are eight lines on each side and about 49 letters in each line. It is generally correct, though not so correct as A or the Nasik Mss. N. N_2. The first thirteen leaves have been corrected by some one, probably by Mr. Râjvâḍe, not always correctly. The age of the Ms. is not given but it may be one hundred years old, possibly much older. Each Prakrit speech has its chhâyâ given immediately after it. In my opinion this Ms.

was copied from a Telegu Ms. Evidences of this are to be found in many places. Thus, for instance, the cipher is used to indicate the doubling of a letter, generally a consonant, in the Prakrit parts, as उज्ज्ळ०ळं for उज्ज्ळ्ळं or उज्ज्ळड्ं. This cipher is sometimes given as in ordinary Telegu Ms. over the letter preceding, instead of between the letter to be doubled and its preceding letter. There are also some special evidences. Thus, on the second side of leaf 13, line 8, the King's speech runs thus : वयस्यांगुलीन्वेदेन दूष्येरन्नक्षराणि, which is only a mistransliteration of the correct passage in Telegu characters, in which (न्ने) and (स्ने) can easily be confounded. Again णं is often misrepresented by णि which is easily accounted for when it is borne in mind how णं and णि are similar to each other in Telegu. The beginning is श्रीवेंकटेशाय नमः | वेदांतेषु &c. and the colophon : समाप्तमिदं कालिदासकृतं विक्रमोर्वशीयं नाम नाटकं ||
|| ६ || || श्री || || ६ || अविदितपरदोषाः ज्ञानपीयूषपूर्णाः निजगुणकलिकाभिः || स्वेदमामोदयंतः || परधनपरदारप्रोज्झिताः शेषकृत्याः करकृतमपराधं क्षंतुमर्हंति संतः || || श्री || || ६ || || श्रीकृष्णार्पणमस्तु || || ६ || || श्री ||

These six Mss. agree with one another in one essential point, viz. that they all omit the Prakrit verses forming parts of the King's long soliloquy in the fourth Act. But besides the six I have also used two more Mss. viz.,

K. Which is a very excellent Ms, written in Devanâgarî characters, professing to have been copied by one Chintâmaṇi in Kâs'î, or Benares. It consists of very closely written 12 leaves having seventeen to twenty-one lines on each side with about 58 letters to the line. The Prakrit Passages have no chhâyâ. There are corrections made in the Ms. with *haritâla*, and red *geru* is frequently used as in A. It appears to have been used, and is very correct. The date is not given but the Ms. may be about two hundred years old. The beginning is the usual salu-

tation to Gaṇapati श्रीगणेशाय नमः । The colophon is : समाप्तमिदं विक्रमोर्वशीयं नाम त्रोटकं छ ग्रंथ १०३२ इदं लिखितं चिंतामणिना काश्यां कार्तिके शुक्ले (sic) नवम्यां श्रीर्भवतु ॥ छ ॥ छ ॥ छ श्रीगंगाधराय नमः ॥ विक्रमोर्वशीनाटक गठा ३७. This Ms. was kindly lent to me by my friend Prof. R. G. Bhandarkar of Bombay.

U. This is a very good Ms. belonging to the late Mâdhavarâma S'âstrî of Ulpâḍ in the Surat District now in the possession of his son Krishṇarâma. It consists of 27 folios very correctly written and afterwards revised. The length of the folios is 9½ inches, and the breadth 4 inches, with about 14 lines of about 38 letters in each to a page. The date given at the end is 1732, but whether Saṁvat or S'aka is uncertain. But it might well be the former as the Ms. certainly looks two hundred years old. U. Agrees most with G. though the latter does not contain the Prakrit passages in the King's soliloquy in the fourth Act, agrees less with A. and least with N. N_2., *i.e.* so far as the differences go. It calls the play a Troṭaka throughout. This Ms. has been returned to its owner with the letter U. marked on the first page which I have also initialed and dated 26th April 1874, the day on which I returned the Ms. to the owner. A faithful copy of it is now in my possession.

Both K. and U. contain the Prakrit verses and the stage-directions relating to the dancing postures in the soliloquy of the King in the fourth Act, and therein differ from the rest of the Mss. Neither U. nor K. contains a chhâyâ of those Prakrit verses.

Besides the eight Mss. described above I have also used two other Mss. one containing the commentary of Kâṭavema and the other that of Ranganâtha. The former is a copy in Telegu characters kindly obtained for me by Dr. A. Burnell C. S., Judge of Tanjore, of a granthi Ms. existing in the Library of the Raja of Tanjore. This Ms. does not contain the whole of the text

but omits nearly all the Sanskrit prose and verse except such as Kâṭavema thinks requires explanation; it gives, however, all the Prakrit speeches with a Sanskrit chhâyâ, and explains nearly all the metrical Sanskrit portions which, though not quoted by him continuously, can easily be restored from his comments. The Ms. is written on thirty-one leaves of modern foolscap paper with 23 lines to each page and about 22 letters to the line. It is probable the original of the granthi Ms. from which Mr. Burnell procured the copy must be a Devanâgarî Ms., though Kâṭavema may have been a southerner.* Thus at page 23 the Ms. has तरिस पत्व in Telegu letters for what ought to be

* That this is most likely true is shown, first by the fact that *Kâṭavema* calls his commentary कुमारगिरिराजीयं विक्रमोर्वशीयव्याख्यानम्; thus इति श्रीकाटयवेमभूपविरचिते श्रीकुमारगिरिराजीये विक्रमोर्वशीयनाटकव्याख्याने द्वितीयः अङ्कः: and similarly at the end of each Act; where *Kâṭayavema* (not *Kâṭavema*, observe) looks like a Dravidian name; and *Kumâragiri* is the name of a sacred hill near Bellari in the Dravidian country, where many thousands of pilgrims flock annually even in these days, and Kâṭayavema who calls himself a King might have been the king of that place, or so connected with a King thereof that he dedicated his commentary to him by calling it *Kumâragirirâjîya*; 2ndly from a casual remark at page 13 where in explaining the passage आम तत्तभोदी काशिराअउत्ती उव्व-शित्ति किं आलविदा &c. the commentator observes आमेत्यभ्युपगमे, 'the word आम means *yes*,' आम or आम् being the regular and ordinary word for 'yes' in Tamil to this day. The colophon containing a mutilated S'loka at the end is as follows: इति श्रीकाटयवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये विक्रमोर्वशीयनाटकव्याख्याने पंचमोंकः ॥ ॥ समाप्तिमगाद्विक्रमोर्वशीयव्याख्या ॥

एकस्मिन्पुस्तके ग्रंथारंभे अन्यपुस्तके ग्रंथांते वक्ष्यमाणाः श्लोकाः वर्तंते ॥ तच्च ॥

वेदादीनां विशुद्धानां विद्यानां जन्महेतवे ॥ पार्वतीवरपुत्राय परस्मै वसुने नमः ॥ १ ॥
जयति विजयलक्ष्मीवल्लभोनंतकीर्तिः कुमरगिरिनृपालो राजवेश्याभुजंगः । बिरुदमसमानो(sic)यदीयं भवति विमतवर्णेदेववेश्याभुजंगः ॥ अत्र कविः कालिदास इत्यादि सर्वं लिखितं प्रथमपत्रे ॥ ॥

नर्हिस एत्र ; the प being a mistransliteration for ए, those letters being very similar to each other in the Devanâgarî alphabet. At page 48. part of the King's speech runs in Telegu character thus: तत्सर्वं विभावितैकदेशेन विभावितोज्ज्ञीकारित एकादशः. This एकादशः is a mistransliteration for एकदेशः written एकादशः in old Devanâgarî characters. At page 50 the word गगनं is misrepresented by गमनं the second ग in गगनं having been mistaken by the scribe for म, and wrongly represented through the latter letter in Telegu characters, which would not have been the case if the original of the Ms. in question had been written in any of the Southern characters where ग and म do not resemble each other. At page 54 the Ms. reads in Telegu अपरायोचितमपरायस्य उचितम् &c., where the यो and य are clearly traceable to a mistake of धो and ध in a Ms. in Devanâgar-characters, where the letters ध and य being similar are often conî founded with each other, whereas in the Dravidian alphabets they are not so similar that the one may be mistaken for the other. See also page 56 where निर्वांतय is read for निर्यातय (or निर्य्यातय) which mistake is only possible on the theory that the Ms. comes from a Devanâgarî original. These and a variety of other circumstances leave no reasonable ground for doubt that the original of the Ms. was copied from a Devanâgarî Ms. The Telegu Ms. is in my possession.

The other commentary used is that of Ranganâtha. This Ms. was kindly lent me by Dr. G. Bühler, Educational Inspector, Northern Division, who had himself obtained a loan of it from a widow at Benares. It is a carefully written Ms. which contains the full text of the play as well as copious comments by the commentator. But the explanations are often very doubtful and in many places palpably wrong. Altogether the commentary is a very indifferent one, and considerably inferior to that of Káṭavema. It has been returned to Dr. Bühler, who I believe has restored it to its owner, after taking a copy for the Government of Bombay.

Various readings from both the commentators have been given by me, but not so systematically as from those eight Mss. which I have carefully collated and which form the basis of this Edition.

One remarkable feature of this Edition is that it omits from the main text the Prakrit verses and the directions relating to the recitation &c. thereof generally found in the King's long soliloquy in the fourth Act of the play as it has been hitherto presented to the public. I have given the fourth Act with the Prakrit verse passages in an Appendix,* in which the passages and directions in question are included in brackets, so that the parts excluded from the main text of the Edition may be easily distinguishable. My authority for omitting the Prakrit passages from the fourth Act is derived from six† of the very best Mss. out of the eight collated, and from one of the two commentators, Kâṭavema, who knows nothing of these Prakrit verses, dancing postures and the stage-directions referring to them. He comments on the fourth Act without the slightest indication that the passages were there. It is his custom, as I have stated above, to give a full Sanskrit version of all Prakrit sentences whether these occur in prose or verse. If therefore he had known the Prakrit verses of the fourth Act, he would certainly have given a chhâyâ or Sanskrit version of them if not occasionally further explanations besides. One objection to these passages is, independently of the external authority of Mss., that they are in Prakrit and are most of them intended to be chanted or recited by the King, who, as an

* The paging of the Appendix corresponds with that of the fourth Act in the body of the play, so that the matter on any given page in the Appendix is the same as that on the corresponding page of the fourth Act plus the Prakrit verse or verses.

† These are G. N. N_2. A. B. P. The Mss. that give the passages are K. and U. about which see above.

uttamapâtra, always speaks Sanskrit in the rest of the play. Another objection appears to be that wherever they are intended to be chanted or spoken by the King they are mostly tautological, containing the substance of Sanskrit verses immediately preceding or following them, which is a very suspicious circumstance against their genuineness. Thus for example, stanza 8 (page 107A.) is merely a repetition in Prakrit of stanza 7; stanza 44 is a Prakrit repetition of stanza 45 (page 117A); stanza 49 is a mere tautology of the Sanskrit stanzas 48 and 50 (page 118A.), and so forth.

A third objection seems to lie in the fact that a great many of the Prakrit verses though claiming to be parts of the King's soliloquy are full of descriptions and vague allusions and references in the third person to some one in his situation rather than to him distinctly. For example, see stanzas 28, 62. As regards some others again, it is clear that they are not to be repeated by the King, and yet it is not plain whose parts they form. Examples of such are stanzas 1 and 5.

A fourth and perhaps the strongest objection against the passages is that not only are none of them required in their respective places, but several of them appear to interrupt the free and natural flow of the sentiments as expressed in the Sanskrit passages; *i. e.* not only would they not be missed were they not to occur where they are found, but their absence gives a better continued sense from the Sanskrit than is now the case when the latter is so often interrupted by them.

When I was in Madras in the hot season of 1874 I had occasion to see the family Library of Rao Bahadur Raghunath Rao, the present Devan of Indore, and on examining a Devanâgarî Ms. of the play, which, I was informed, had been taken to that part of the country by the ancestors of the family when they

migrated from the Deccan about two hundred and fifty years ago, I found that the fourth Act did not contain the Prakrit passages and the stage-directions under reference.

I have thought, I hope not incorrectly, that the above facts and considerations* are sufficient to account for expunging the passages from the main text of my Edition. Though I am not at present in a position to pronounce decidedly on the merits of the passages, I may perhaps be allowed to risk a guess that it may be that the passages were intended to be chanted by some one behind the scene, and as such anonymous passages without any indications that they are to be repeated behind the scene are not known to occur in the plays, our passages may or may not have originally belonged to the play even though they be a production of the author.

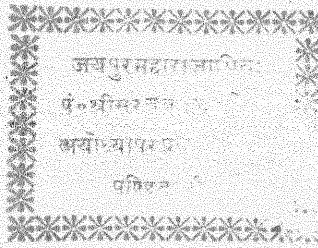
The prints, reprints, and Editions of this play at present available have doubtless done good service in their days and in their own ways to the admirers of Kâlidâsa, by bringing to their notice and within their reach one of the best compositions of that author; but it is no presumption, I believe, to say, though I do so with great deference to the learning of my predecessors in the field, that most of them contain texts that demanded further research and further elucidation and improvement based on more careful collation of Mss. As for the translations, and annotations that have hitherto been given in Europe and Calcutta, a great many of them may very well

---

* One year after the text of the present Edition had been printed Dr. Richard Pischel published in the *Monthly Journal of the Royal Academy of Sciences at Berlin* (No. for October 1875) a recension of the Vikramorvas'i according to Dravidian Mss. And though his sources are of course different from mine he too has had, on the authority of his Mss, to omit the Prakrit passages in the soliloquy of the King in the fourth Act. This affords independent confirmation of the correctness of the principle on which I have omitted them in the text of the Edition.

be pardoned, first on the ground that they were given by foreigners and that too many years ago, and secondly on the principle that bad readings generally lead to worse interpretations. Those that have had to read the play in the existing editions and reprints, and have felt the necessity of better editions and better commentaries, will easily find what help the present attempt is able to render them. I therefore say nothing regarding its claims or its merits, but leave the work to speak for itself, though I am fully conscious that the discovery of more ancient and better, because more reliable, Mss. will make further purification of the text possible.

S. P. P.

वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी
यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः ।
अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्मृग्यते
स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः ॥ १ ॥

नान्द्यन्ते

सूत्रधारः । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । मारिष इतस्तावत् ।

प्रविश्य पारिपार्श्वकः ।

पारिपार्श्वकः । भाव अयमस्मि ।

सूत्र. । मारिष बहुशस्तु परिषदा पूर्वेषां कवीनां दृष्टः प्रयोगबन्धः । सोहमद्य विक्रमोर्वशीयं नाम नाटकमपूर्वं प्रयोक्ष्ये । तदुच्यतां पात्रवर्गः स्वेषु स्वेषु पाठेष्वसंमूढैर्भवितव्यमिति ।

पारि. । यदाज्ञापयति भावः ।

[इति निष्क्रान्तः

6. P. om. stage-direction नेपथ्याभि° &c.—B. adds आगम्यताम् after तावत्.

7. K. ततः प्रविशति पारिपार्श्वकः for प्रविश्य पारिपार्श्वकः.

8. For भाव अयम् K. G. आर्य अहम्; P. om. भाव.

9. G.K. omit मारिष; A. मारीष.—U. om. तु.—G. दृष्टप्रयोगाः प्रबन्धाः, B. दृष्टाः प्रयोगबन्धाः, K. दृष्टः प्रयोगप्रबन्धः.

10. K.P.G. om. अद्य; N.B.P. तदहमद्य for सोहमद्य.—U. सोहमद्य कालिदासग्रथितं विक्रमोर्वशीयं नाम त्रोटकम् &c.; N.K. त्रोटकम् for नाटकम्; A.N.N2.P. विक्रमोर्वशीयं नामापूर्वं नाटकम्.

11. A.पात्रेषु, N.N2. अधिकारेषु, and B.U. पाठ्येषु, for पाठेषु.—G. अवहितैः for असंमूढैः.

सूत्र. । यावदिदानीमार्यमिश्रान्विज्ञापयामि ।

प्रणिपत्य ।

प्रणयिषु वा दाक्षिण्यादथवा सद्वस्तुपुरुषबहुमानात् ।

शृणुत मनोभिरवहितैः क्रियामिमां कालिदासस्य ॥ २ ॥

नेपथ्ये । [1]परित्ताअदु परित्ताअदु जो सुरपक्खवादी जस्स वा अम्बरअले गदी अत्थि ।

सूत्र. । कर्णं दत्त्वा । अये किं नु खलु मद्विज्ञापनानन्तरं कुररीणामिवाकाशे शब्दः श्रूयते । विचिन्त्य । भवतु । ज्ञातम् ।

---

१ परित्रायतां परित्रायतां यः सुरपक्षपाती यस्य वाम्बरतले गतिरस्ति ।

---

2. G.U.K. have भोः after प्रणिपत्य; U.P. om. प्रणिपत्य.

3. G.K. यदि वा, for अथवा—G. N.U. om. °पुरुष°.

5. B. अ०अ before परि° &c. G. K. have अज्जा परित्ताअध परित्ताअध; B. ins. वा after जो as also after जस्स; U. अम्मो परित्तावेदु जो अमरपक्खवादी जस्स वा अम्बरअले वा (*sic.*) गई अत्थि for the whole speech. P. om. the whole of the Nepathya speech, proceeding at once to the next, कर्णं दत्त्वा &c.—G. A.U.K. °वक्खवादी.—N. N₂. K. अम्बरतले.

7. G. K. आकर्ण्य, for कर्णं दत्त्वा; U. adds आकाशे before कर्णं; B. has both कर्णं दत्त्वा and आकर्ण्य ! —A. omits अये.—G. मयि विज्ञापनाव्यग्रे; N₂. has a marginal gloss: मयि विज्ञापनव्यग्रे आर्तानामित्यपि पाठः B. °तरमार्तानां कुररीणामालाप इवाकाशे &c ; P. मयि विज्ञापनव्यग्रे आर्तानां कुररीणाम् &c.; K. मयि विज्ञापनाव्यग्रे कुररीणामिव &c.; U. मया विज्ञापनानन्तरमार्तानां कुररीणामिव आकाशे शब्दः श्रूयते । मत्तानां कुसुमरसेन षट्पदानां शब्दोयं परभृतनाद एष धीरः । आकाशे सुरगणसेविते समन्तात् किं नार्यः कलमधुराक्षरं प्रगीताः। विचिन्त्य। भवतु &c.—N. N₂. have कलाक्षरम् after मद्विज्ञापनानन्तरम्, and A. आर्तानाम् after the same word; N. adds मयि विज्ञापनाव्यग्रे आर्तानामित्यपि पाठः ।

8. Between श्रूयते and विचिन्त्य K. inserts, like U., मत्तानां कुसुमरसेन &c. G. omits विचिन्त्य; G. has भोः before ज्ञातम्.

ऊरूद्भवा नरसखस्य मुनेः सुरस्त्री
कैलासनाथमुपसृत्य निवर्तमाना ।
बन्दीकृता विबुधशत्रुभिरर्धमार्गे
क्रन्दत्यतः शरणमप्सरसां गणोयम् ॥ ३ ॥

[इति निष्क्रान्तः

प्रस्तावना ।

ततः प्रविशन्त्यप्सरसः ।

सर्वाः । परित्ताअदु परित्ताअदु जो सुरपक्खवादी जस्स वा अम्बरअले गदी अत्थि ।[१]

ततः प्रविशति राजा रथेन सूतश्च ।

राजा । अलमलमाक्रन्दितेन । सूर्योपस्थानात्प्रतिनिवृत्तं पुरूरवसं मामुपेत्य कथ्यतां कुतो भवत्यः परित्रातव्या इति ।

---

१ परित्रायतां परित्रायतां यः सुरपक्षपाती यस्य वाम्बरतले गतिरस्ति ।

---

2. N.N$_2$. अनुसृत्य, P. उपनृत्य for उपसृत्य—G. विवर्तमाना.

4. G.K. करुणं for शरणम्.

5. B. om. निष्क्रान्तः G. निःक्रान्तः.

7. K. ins. पटाक्षेपेण before अप्सरसः.

8. P.A.N.N$_2$. अप्सरसः for सर्वाः; B. अप्सरसः सर्वाः; K. om. सर्वाः—G. अज्ज परित्ताअध जो सुरवक्ख°; B. अ॰आ परित्ताअदु परित्ताअदु इति तदेव पठित्वा । U. परित्तावेदु जो अमरपक्खवादी जस्स वा &c. K. अज्जा परित्ताअध परित्ताअध—K. G. °वक्ख° for °पक्ख°; P. सरपक्खि for सुरपक्खवादी—K. A.N.N$_2$. अम्बरतले P. गई.

10. K.G. पुरूरवा रथेन सारथिश्च; A. N.N$_2$. insert पुरूरवाः after राजा. U. ततः प्रविशति पटाक्षेपेण राजा रथेन सूतश्च.

11. G.N.N$_2$. do not repeat अलम्.—A.U. have °स्थानप्रति° and N.N$_2$.U. °स्थाननिवृत्तं, and P. °स्थानसंनिवृत्तम्; B. °स्थानात्संनिवृत्तम्; K. °निवर्तमानं.—A. N. N$_2$. मां पुरूरवसम्.—K. अवेत्य for उपेत्य.—U. उच्यतां for कथ्यतां.

12. G.K. omit इति.

रम्भा । [१]असुरावलेवादो ।

राजा । किं पुनरसुरावलेपेन भवतीनामपराद्धम् ।

मेनका । [२]सुणादु महाराओ । जा तवोविसेसपरिसङ्किदस्स सुउमारं पहरणं महेन्दस्स । पच्चादेसो रूवगव्विदाए सिरीए । अलंकारो सग्गस्स । सा णो पिअसही उव्वसी कुबेरभवणादो पडिणिवट्टमाणा समावत्तिदिट्ठेण हिरण्णउरवासिणा केसिणा दाणवेण चित्तलेहादुदीआ बन्दिग्गाहं गिहीदा ।

राजा । अपि ज्ञायते कतमेन दिग्भागेन गतः स जाल्म इति ।

---

१ असुरावलेपात् ।—२ शृणोतु महाराजः । या तपोविशेषपरिशङ्कितस्य सुकुमारं प्रहरणं महेन्द्रस्य । प्रत्यादेशो रूपगर्वितायाः श्रियः । अलंकारः स्वर्गस्य । सा नः प्रियसखी उर्वशी कुबेरभवनात्प्रतिनिवर्तमाना समापत्तिदृष्टेन हिरण्यपुरवासिना केशिना दानवेन चित्रलेखाद्वितीया बन्दिग्राहं गृहीता ।

---

1. P. अप्सरसः for रम्भा—G. K. °लेवादो.

3. P. ins. राजा । कथ्यताम् । मेनका after महाराओ.—N. N_2. insert दाव after जा, and read तव for तवो and omit °परि°.

4. P. B. read the महेन्दस्स [B. महिन्दस्स] after °सङ्किदस्स.—A. पहलणं for पहरणं; K. प्पहरणं; U. महिन्दस्स सुउमालप्पहरणं—K. पच्चा°.—N. N_2. °रूप° for °रूव°.—N.N_2. लच्छीए, and K. सिरीगोरीए, for सिरीए.

5. G. पिय° P. °सहि—G.K. omit उव्वसी.—G.K. कुवेर°—B. णिवट्टमाणस्स, omitting पडि; K. पडिणिवत्तमाणा, A. °णिअत्तमाणा, N. N_2. णिउत्तमाणा, P. णिव्वट्टमाणा, and U. णिवट्टमाणा, for पडिणिवट्टमाणा.

6. N. N_2. सहसात्तिदुट्ठेण, K. सहसोत्ति दुट्ठेण, for समावत्तिदिट्ठेण; P.B. समापत्ति°, G. समावत्त°, U. समावत्तिअट्ठिदेण.—G. K. हिरण्णपुरणिवासिणा; G.U. om. केसिणा; G. दाणवाहवेण; K. दाणवाहिवेण.

7. P.B. °दुईआ; K. °दुदिआ—A. B. गहिदा—N.N_2. insert अध्भरथं ज्जेव्व before बन्दिग्गाहं.—N. N_2. बन्दीग्गहं गहीदा; P.K. गहीदा; K. बन्दिग्गहं; U. बन्दिग्गहं गहिदा.

8. G. अयि for अपि.—N.N_2. insert नाम after अपि—N.N_2. दिवि (?)भागेन, K. om. दिग्°.—G.P. omit इति—P. जाल्मिकः for जाल्मः.

सहजन्या । पुव्वुत्तरेण[1] ।

राजा । तेन हि विमुच्यतां विषादः । यतिष्ये वः सखीप्रत्यानयनाय[2] ।

रम्भा । सरिसं[2] खु सोमादो एक्कन्दरस्स[3] ।

राजा । क्व पुनर्मां भवत्यः प्रतिपालयिष्यन्ति[4] ।

सर्वाः । इमस्सिं[3] हेमकूडसिहरे[5] ।

राजा । सूत ऐशानीं दिशं प्रति चोदयाश्वानाशुगमनाय[6] ।

सूतः । यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । इति यथोक्तं करोति[7] ।

राजा । रथवेगं निरूपयन्[8] । साधु साधु । अनेन रथवेगेन पूर्वप्रस्थितं वैनतेयमप्यासादयेयं[9] किं पुनस्तमपकारिणं मघोनः । तथा हि

अग्रे यान्ति रथस्य रेणुवदमी[10] चूर्णीभवन्तो घनाश्

---

१ पूर्वोत्तरेण ।— २ सदृशं खलु सोमादेकान्तरस्य ।— ३ एतस्मिन्हेमकूटशिखरे ।

---

1. N. N₂. पूर्वोत्तरेण, U. पुव्वुत्तरेण.
2. B.U. have मुच्यताम्, and A.N. N₂. त्यज्यतां, for विमुच्यताम्.—U. यतिष्यते; B. ins. तदद्य before यतिष्ये.—N.N₂. prefixes प्रिय° to सखी°.
3. B.U. अप्सरसः, and A.N.N₂. सर्वाः, for रम्भा.—P. सरिसं.—A. N.N₂. एक्कन्तरितस्स; G. सोमवंसप्पसूदस्स; K.U. सोमवंसप्पभ[K. ह]वस्स; P. B. सोमादो एकन्दरस्स भवदो[B. om.].
4. N.N₂. omit मां.—B. परिपालयिष्यन्ति.
5. K.B.G. अप्सरसः for सर्वाः—P. हेमऊड°, B. हेमऊड.°—G. अस्सिं for इमस्सिं—U. °सिहिरे; K. हेमकूट°.
6. N.N₂. ईशानीम्.—N.N₂. om. प्रति.—G.U.N.N₂. नोदय for चोदय.
7. K. om. इति.—G. अनुतिष्ठति for करोति.
8. G. रूपयन्.—K.G.U. omit the second साधु and K.P.G. have सूत before the first साधु.—G.K. °गमनेन for °वेगेन; G. U.A. अश्ववेगेन.
9. P. आसाद्ययेयम्; K. आसादयेत्.—A.N.N₂.U. मम हि, and P. संप्रति हि, for तथा हि.
10. K.U. रेणुपदवीं for रेणुवदमी.

चक्रभ्रान्तिररान्तरेषु जनयत्यन्यामिवारावलिम् ।
चित्रन्यस्तमिवाचलं हयशिरस्यायामवच्चामरं
यष्ट्यग्रे च समं स्थितो ध्वजपटः प्रान्ते च वेगानिलात् ॥ ४ ॥

[निष्क्रान्तौ रथेन राजा सूतश्च ।

रम्भा । हला जहणिद्दिट्ठं पदेसं संकमामो ।

शेषास्तथेति शैलाधिरोहणं रूपयित्वा स्थिताः ।

रम्भा । अवि णाम सो राएसी समुध्धरे णो हिअअसल्लं ।

मेनका । मा दे संसओ होदु । उवट्ठिदसंपराओ महिन्दो मज्झमलो-

१सखि यथानिर्दिष्टं प्रदेशं संक्रमामहे ।—२ अपि नाम स राजर्षिः समुद्धरेन्नो हृदयशल्यम् ।—३ मा तव संशयो भूत् । उपस्थितसंपरायो महेन्द्रो मध्यमलोकात्सबहुमानमानाय्य तमेव विजयसेनामुखे नियोजयति ।

---

1. N.N2. चक्रन्यस्तम्.
2. N. has in the margin चित्रारम्भविनिश्चलं against चित्रन्यस्तमिवाचलम्.
3. U. यन्मध्ये च समं स्थितो ध्वजपटः प्रान्ते चलश्चानिलात्—G.K. समस्थितिः—A. corrects ध्वजपटः प्रान्ते च into ध्वजपटप्रान्तश्च.
4. G.K. om. रथेन after राजा.
5. U. जत्थाणिदिट्ठप्पदेसं; K. जहासंदिट्ठं A. जत्थाणिदिट्ठं.—G. देसं, K. प्पदेसं—A.G. णिक्कमम्ह; K.U. संकमम्ह—G. K. ins. एत्थ after हला.—N.N2. read हला गदो राएसी । ता अम्होवि जहणिद्दिट्ठं संकेदप्पदेसं गच्छम्ह. P. om. हला एत्थ and reads जहणिद्दिट्ठं संकमम्ह पदेसं.
6. A.N.N2. entirely omit the stage-direction शेषास्तथेति &c. —B.U. शेषाः तहत्ति शैलावतरणं रूपयित्वा स्थिताः [B. प्रस्थिताः] ; P. शेषास्तह इति सर्वाः शैलावतरणं नाटयित्वा स्थिताः.
7. U. assigns the speech to सर्वाः—P. ins. हला before अवि &c.—N.N2. राअसी for राएसी—B. om. सो.—A. उद्धरदि, N.N2. उद्धरिस्सदि, B. समुध्धरेइ, K.G. समुद्धरेदि. We with Kâṭavema—N.N2. omit णो; U. अवि णाम सो राएसी णो हिअअसल्लं उद्धरे; P. हला अवि णाम सो राएसि णो हिअअसल्लं अवणइस्सदि.
8. A.N.N2. insert हला before मा.—A.N.N2. omit दे—G. K. भोदु—A.U. insert णं before उवट्ठिद°—N.N2. °संपहारओ; U. उवट्ठिअसंपराओ; B. उवट्ठिए संपराए; P. उवट्ठिदे संपहारे.

आदो सबहुमाणं आणाविय तं एव्व विअअसेणामुहे णिओजेदि ।

रम्भा । सव्वहा इह विअई भोदु । क्षणमात्रं स्थित्वा ।

सहजन्या । हला समस्ससध समस्ससध । एसो उच्चलिदहरिणकेदणो तस्स राएसिणो सोमदत्तो रहो दीसदि । ण खु सो अकिदत्थो णिवत्तिस्सदि । सर्वा उच्चक्षुषो विलोकयन्ति ।

ततः प्रविशति राजा सूतश्च ।

---

१ सर्वथेह विजयी भवतु । — २ हला समाश्वसित समाश्वसित । एष उच्चलितहरिणकेतनस्तस्य राजर्षेः सोमदत्तो रथो दृश्यते । न खलु सोऽकृतार्थो निवर्तिष्यते ।

---

1. B.P. मज्झमल्लोअपालाणं मज्झे for मज्झमल्लोआदो; G.K. महेन्दोवि—P. महेन्दो—A.N.N₂. read मज्झमल्लोअवालणं तं एव्व आणाविअ सेणामुहे [A. णिअसेणामुहे] णिओजेदि for मज्झमल्लोआदो &c. up to णिओजेदि. U. after महिन्दोवि has मज्झिमल्लोआदो तं जेव्व सबहुमाणं आणाविअ सेणामुहे णिओजेइ ।—B.P. आणाविअ; G. ज्जेव for एव्व—K. विजअस्स सेणा°; G. विजयसे°—B. णिओएदि, P. णिओजेइ.

2. A.N.N₂. ins ता before सव्वहा—N.N₂. om. इह; K. सव्वथा इह विजई होदु; A.N.N₂. होदु; U. simply इह विजयी होदु; B. reads सव्वहा इहवि अअं विअई होदु; P. इहवि सव्वहा विअई होदु.

3. G. does not make a separate speech of हला to णिवत्तिस्सदि. B. om. हला and has समस्ससह समस्ससह.; A. समस्सस समस्सस; N. N₂. समास्सस समास्सस. P. अस्ससह अस्ससह.—A.N.N₂. add खु after एसो—G.K. सूचिद° and U. उच्छालिद° for उच्चलिद°; N.N₂. चलिदहरिण° B. उच्छ्रिदहरिण°.

4. P. ins. एव्व after तस्स. K. अमरदत्तो for सोमदत्तो—A. रथो—N.N₂. राअसिणा.—N.N₂. दीसई; B. दीसइ P. दिसइ—N.N₂. एसो for सो.—B. om. खु; P. K. हु.

5. A. णिअत्ति°, K. णिवत्तइस्सदि, P. णिवट्टिस्सदि—For उच्चक्षुषो G.K. उच्चैःपक्ष्मणा.

6. B. स्तिमितवेगेन रथेन before राजा; P. om. च after सूतः; A.N. N₂. राजा रथेन सूतः; K.U.P. स्तिमितगतिना रथेन after राजा.

चित्रलेखावलम्बितहस्ता भयनिमीलिताक्षी चोर्वशी ।

चित्रलेखा । [1]समस्ससदु समस्ससदु पिअसही ।

राजा । सुन्दरि समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

गतं भयं भीरु सुरारिसंभवं त्रिलोकरक्षी महिमा हि वज्रिणः ।
तदेतदुन्मीलय चक्षुरायतं महोत्पलं प्रत्युषसीव पद्मिनी ॥ ५ ॥

चित्र. । [2]अम्हहे कहं उस्ससिदमेत्तजीविदा अज्जवि सण्णं ण पडिवज्जदि ।

राजा । बलवदत्रभवती परित्रस्ता । तथा हि

मुञ्चति न तावदस्याः कम्पं कुसुमसमबन्धनं हृदयम् ।
पश्य हरिचन्दनेन स्तनमध्योच्छ्वासिना कथितम् ॥ ६ ॥

१ समाश्वसितु समाश्वसितु प्रियसखी । — २ अहो कथमुच्छ्वसितमात्रजीविताद्यापि संज्ञां न प्रतिपद्यते ।

1. N.N2. °लम्बिना for °लम्बितहस्ता; U. चित्रलेखालम्बितहस्ता; B. °लम्बिनी.—G.K. भयनिमीलितलोचना उर्वशी च.
2. A.N.N2. समस्सदु, and do not repeat it. U. समस्ससिदु समस्ससिदु; B. समस्ससदु पिअसहि समस्ससदु पिअसहि; P. अस्ससदु सहि अस्ससदु सहि.
3. B. om. समाश्वसिहि समाश्वसिहि; P. om. सुन्दरि समाश्वसिहि समाश्वसिहि.
5. G.K. निशावसाने नलिनीव पङ्कजम् for the fourth pâda. We with A.N.N2.B.P.U.
6. A. adds समस्सदु समस्सदु पिअसही before कहं &c. and omits अम्हहे; N.N2. also om. अम्हहे. U. reads अम्महे.—N.N2. उच्छसिदमेत्तसंभाविदजीविदा—B. om. कहं and has ऊससिअमेत्त°; P. om. कहं. P. ins. सहि after °जीविदा—A. विसण्णं for सण्णं. U. adds पिअसहि after पडिवज्जदि.—B.P. पडिवज्जइ
8. P.B.U. भद्रे before बलवत्.—G. om. तथा हि.
9. K. मुञ्चति न तावदस्या भयकम्पः कुसुमकोमलं हृदयम् । We read the second pâda with A.G. N.N2. B.P.U.
10. K. reads the following palpable interpolation after कथितम्: "अपि च । मन्दारकुसुमदाम्ना गुरुरस्याः सूच्यते हृदयकम्पः । मुहुरुच्छ्वसता मध्ये परिणाहवतोः पयोधर-

चित्र. । हला[1] पज्जवत्थावेहि अत्ताणं । अणच्छरा विअ मे पडिहासि ।

उर्वशी प्रत्यागच्छति[2] ।

राजा । अयि[3] प्रकृतिमापद्यते ते सखी । पश्य

आविर्भूते शशिनि तमसा मुच्यमानेव रात्रिर्
नैशस्यार्चिर्हुतभुज इव च्छिन्नभूयिष्ठधूमा ।
मोहेनान्तर्वरतनुरियं लक्ष्यते मुक्तकल्पा
गङ्गा रोधःपतनकलुषा गृह्णतीव प्रसादम् ॥ ८ ॥

चित्र. । सहि[2] विसध्धा होहि । पराभूदा खु तिदसपरिपन्थिणो हदासा

१ हला पर्यवस्थापयात्मानम् । अनप्सरेव मम प्रतिभासि । —२ सखि विश्रब्धा भव । पराभूताः खलु त्रिदशपरिपन्थिनो हताशाः ।

यो: ‖ G. and U. read it also, but after the stage-direction उर्वशी प्रत्यागच्छति. That it is spurious is proved first by its being little more than a paraphrase of St. 6, and then by its being omitted by five of our Mss, A.N.N_2.B.P., and also by the commentator Kâṭavema.

1. K. G. om. हला before पज्ज°. A. पच्चवट्ठावेहि, B. पय्यवत्तावेहि, G. पज्जविसावेहि, K. पज्जवत्थावेहि, P. पडिवत्था[वे]हि, G. पज्जाविण्णावेहि, N.N_2. पज्जावत्थादेहि, U. पज्जवत्था वेहि.—A. K. अत्ताणअं, N.N_2. आत्ताणं. K. ins. दाव before अत्ताणं. —B.P. अणच्चरा, K. अणच्छरा.—G. विय for विअ.—A .N.N_2. om. मे and read पडिभासि; U. पडिभासि, B. पडिभाइ, P. पडिभासि.

2. B. प्रत्याश्वसति, A. प्रत्यापद्यते. N.N_2. लोचने ईषदुन्मीलयति. K.U. om. stage-direction.

3. P.A.B. भद्रे for, and N.N_2. om., अयि.—U. उर्वशी पर्यवस्थापयत्यात्मानं before अयि.—A.N.N_2. ते प्रियस°.

5. For अर्चिः G. has आभा.

6. A B.P. व्यथतनुः for वर°.—P. दृश्यते for लक्ष्यते—A. B. G. N_2. मुक्तकम्पा.

8. P. om. सहि. B.A. विस्सध्धा. G. भोहि—B. परिभूदा.—U. (wrongly) reads आवण्णानुकम्पिणा महाराएण पराभूदा क्खु दे तिदसपरिवन्थिणो &c. K. क्खु. K. त्तिदस°. G.K.U. ins. दाणवा after हदासा and A. N.N_2. read हदासा before तिदस°. B. ins. दे before तिदस°. P. ins. ते before हदासा.

उर्वशी । चक्षुषी उन्मील्य । **किं[1] पहावदंसिणा महिन्देण ।**

चित्र. । **ण महिन्देण[2] । महिन्दसरिसाणुभावेण इमिणा राएसिणा ।**

उर्वशी । राजानं विलोक्य । आत्मगतम् । **उवकिदं[3] खु दाणवेहिं ।**

राजा । प्रकृतिस्थामुर्वशीं निर्वर्ण्य । स्वगतम् । **स्थाने खलु नारायणमृषिं विलोभयन्त्यस्तदूरुसंभवामिमां दृष्ट्वा व्रीडिताः सर्वा अप्सरस इति । अथ वा नेयं तपस्विनः सृष्टिर्भवितुमर्हति । तथा हि**

अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तप्रभः
शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः ।
वेदाभ्यासजडः कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलो
निर्मातुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनिः ॥ ९ ॥

---

१ किं प्रभावदर्शिना महेन्द्रेण ।—२ न महेन्द्रेण । महेन्द्रसदृशानुभावेनानेन राजर्षिणा ।—३ उपकृतं खलु दानवैः ।

---

1. A.N.N₂. समाश्वस्य for चक्षुषी &c.B.P. om.चक्षुषी.—G. पराभव° for पहाव°, K. पभाव°. B. किं पहावदंसिणा महिन्देण सअं अब्भुववण्णम्हि. P. सहि किं पहावदंसिणा महेन्देण. P. G. K. महेन्देण. G.K.A. U. ins. सअं [G. सअं] before महिन्देण. G. महेन्देण.

2. U. ण महि° । म° स° णुभा° &c.; A. ण हि २ महिन्देण for ण महिन्देण.—G.K.P. महेन्दसारिसा°. A. G. °सरिसाणुहावेण.—A. K. have पुरूरवेण, and N.N₂. पुरूरवसा,after राएसिणा, for which N.N₂. read राअसिणा. U. simply पुरूरवेण for राएसिणा.

3. A.N.N₂. चक्षुषी उन्मील्य before राजानं &c.—N.N₂. दृष्ट्वा for विलोक्य.—G.K. स्वगतं for आत्म°.—A. N. N₂.B. उप°.—B.U.P. दाणवेण.

4. For निर्वर्ण्य G.K. विलोक्य.—N. N₂. आत्मगतम्.

5. U. °ऊरुद्भवाम्—B.P. व्रीळिताः—G.K.om. इति after अप्सरसः.

6 G.U.K. read स्रष्टुः before सृष्टिः—P.N.N₂. om. तथा हि. B. कुतः for तथा हि.

7. K. G. N. N₂:. U. कान्तिमदः for कान्तप्रभः.

8. K. शृङ्गारैकनिधिः.

9. B. स for नु.—P. विषये व्या°.

उर्वशी। [1]हला सो सहीजणो कहिं खु भवे।

चित्र.। [2]महाराओ अभअदाई जाणादि।

राजा। उर्वशीमवलोकयन्। महति विषादे वर्तते। पश्यतु भवती

यदृच्छया त्वं सकृदप्यवन्ध्ययोः
पथि स्थिता सुन्दरि यस्य नेत्रयोः।
त्वया विना सोऽपि समुत्सुको भवेत्
सखीजनस्ते किमुतार्द्रसौहृदः॥ १०॥

उर्व.। अपवार्य। [3]अभिजादं खु से वअणं। अहवा चन्दादो अमिअं ति किं एत्थ अच्चरिअं। प्रकाशम्। अदो एव्व णं पेक्खिदुं तुवरदि मे हिअअं।

राजा। हस्तेन दर्शयन्।

---

१ हला स सखीजनः क्व खलु भवेत्।—२ महाराजोभयदायी जानाति।—३ अभिजातं खल्वस्य वचनम्। अथवा चन्द्रादमृतमिति किमत्राश्चर्यम्। अत एवैनं प्रेक्षितुं त्वरते मे हृदयम्।

---

1. G.K. have मे पिअ° before सहीजणो, and have °अणो for °जणो; B. °अणो.—N.N$_2$. दाणिं for खु भवे; U. कहिं णु खु गदो भवे. K. ins. णु before खु, which it reads क्खु. P. हला सहिजणो कहं णु भवे.

2. A.B. अहअ° for अभअ°; N. N$_2$. om. अभअदाई. P. अभयदाइ.—P. जाणाइ.

3. B. आलोक्य, P. विलोक्य. K. ते सखीजनः after वर्तते.—G. पश्य भवति; N.N$_2$. पश्यतु प्रियसखी.

8. B. आत्मगतं for अपवार्य which P. om.—G.U.K. insert सहि before अभिजादं. P. अहिजादं.—K. क्खु.—N.N$_2$. दे for से.—B. अहव.—G. वयणं.

9. G. कं for किं.—B.om. एत्थ.—G. अच्छरिअं.—G. om. the stage-direction प्रकाशम्.—A. N.N$_2$. have खु after एव्व. In fact N. N$_2$. read the speech thus: अदो एव्व खु णं तुवरादि मे हिअअं. K. जेव्व—K. पेक्खिदुं. U.B. पेखिदुं.

10. B.N. तुवरेदि.—G.K.om. मे.

एताः सुतनु मुखं ते
सख्यः पश्यन्ति हेमकूटगताः ।
प्रत्यागतप्रसादं
चन्द्रमिवोपप्लवान्मुक्तम् ॥ ११ ॥

चित्र. । [1]हला पेक्ख ।

उर्व. । राजानं सस्पृहं पश्यन्ती । [2]समदुक्खो पिबइव्व मं णयणेहिं ।

चित्र. । साकूतम् । [3]अयि को ।

उर्व. । [4]सहिअणो ।

रम्भा । सहर्षम् । [5]एसो चित्तलेहादुदीअं उव्वसिं गेण्हिअ विसाहासमीवगदो विअ चन्दो उवट्ठिदो राएसी ।

---

१ हला पश्य ।—२ समदुःखः पिबतीव मां नयनैः ।—३ अयि कः ।—४ सखीजनः ।—५ एष चित्रलेखाद्वितीयामुर्वशीं गृहीत्वा विशाखासमीपगत इव चन्द्र उपस्थितो राजर्षिः ।

---

1. A.N.N$_2$. सुमुखि for सुतनु.

5-8. B. चि० । हला किं ण पेक्खसि । उ० । समसुहदुक्खो णं पिअजणो । चि० । को णु । उर्व० । सहीजणो. K. चि० । हला पेक्ख २ । उर्व० । राजानं सस्पृहं पश्यन्ती । समदुक्खो पिबईव्व मं णअणेहिं । चि० । साकूतम् । अइ को । उ० । सहि सहीअणो. U. चि० । हला पेक्ख (*sic.*) समदुक्खो सहीजणो । र० । सहर्षम् । एसो &c. U. om. ll. 6-8. P. चि० । हला पेक्खस्सं [which it translates सखि प्रेक्षसे]। उर्व० । समसुहदुक्खो अअं जणो । चि० । को णु को णु । उर्व० । सहिजणो. A. चि० । हला पेक्खिभदु । उर्व० । राजानं पश्यन्ती । हला को । चित्र० । को अण्णो समदुक्खो पिअसहीजणो । रम्भा । सहर्षम् &c. N.N$_2$. चि० । हला पेक्खआदि । उर्व० । राजानं पश्यन्ती । हला को अण्णो समदुक्खओ पिअसहीजणो । रम्भा । सहर्षम् &c. K. with G., except that it repeats पेक्ख in l. 5 and has पिबईव्व and णअणेहिं in l. 6, अइ in l. 7, and सहि सहीअणो in l. 8.

9. A.N.N$_2$. खु after एसो. P.B. °दुईअं, K. °दुयिअं.—U. उव्वसीं.—N.N$_2$. गिहीअ, B.P. गण्हिअ. G. समीप°, U. °समीपमागदो, P. °समीवं गदो.—A.U. भअवं and N.N$_2$. पिअभअवं before चन्दो.—

मेनका । निर्वर्ण्य । दुवेवि[1] णो पिआणि उवणदाणि । इअं पच्चाणीदा सही अअं च अपरिक्खदो महाराओत्ति[2] ।

सहजन्या । सुट्ठु[3] भणासि । दुज्जआ खु दाणवा ।

राजा । सूत इदं तच्छैलशिखरम् । अवतार्यतां[4] रथः ।

सूतः । यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । इति यथोक्तं[5] करोति ।

राजा । चक्रोद्धातं रूपयित्वा[6] । आत्मगतम् । हन्त दत्तफलो मे विषमावतारः ।

यदयं[8] रथसंक्षोभाद्
अंसेनांसो[9] रथोपमश्रोण्याः ।

---

१ द्वे अप्यस्माकं प्रिये उपनते इदानीम् । इयं प्रत्यानीता सखी अयं चापरिक्षतो महाराज इति ।—२ सुष्ठु भणासि । दुर्जयाः खलु दानवाः ।

U.P. चन्दमा; B.भअवं चन्दमा.—G. उव्वट्टिदो.—G. has another विअ before राएसी.—N.N2. राअसी.

1. After निर्वर्ण्य G.K.N.N2. ins. सहर्षम्. A.B. om. वि after दुवे. A. मे पिआओ उवणदे. U. पिए उवणीदे. B. reads the णो *after* पिआणि.—A.इअं हि, before पच्चा°. G. om. इअं. A.U. पिअसही. K. om. सही.—N2. om. the stage-direction निर्वर्ण्य.—K. दुवेवि प्पिआ उवणदा. P. दुवे णो पिआणि दाणिं.

2. G.N.N2. om. च after अअं.—For पच्चाणीदा &c. N. reads: राएसिणा णो पिअसही आणीदा। अअं अ अवरीखतोत्ति ।—K. B. om. च. G.N2. अपरिक्खत्तो.—A.B. om. महाराओ. U. राएसी दीसदित्ति for महाराओत्ति.

3. A.N.N2.U.P. सहि bef. सुट्ठु, which G. reads सुट्टु. K. repeats सुट्ठु भणासि; A.N. भणसि. B.U. [U. सहि] सुट्ठु भणासि अपरिक्खि[B. क्खि]दोत्ति । दुज्जआ हि[B. खु] दाणवा ।

4. G. अवतारयताम्.

5. A.N.N2. तथा for यथोक्तं. K. om. इति.

6. G.A.K. रूपयन्.—G.K.A.B. स्वविषयावतारः, N.N2. विषयावतारं, P. स विषमावतारः.

8. G.K. इदं for अयं.—N.N2. तत् for यत्.

9. G.K. अंशेनांशं[K अंगेनांगं] मृगेक्षणाया मे, and N.N2. अङ्गेनाङ्गं ममायतेक्षणया, for the 2nd pâda.

स्पृष्टः सरोमविक्रियम्
अङ्कुरितं मनसिजेनेव ॥ १२ ॥

उर्व. । सव्रीडम् । [१]हला किंवि परदो ओसर ।

चित्र. । सस्मितम् । [२]णोहं सक्का ।

रम्भा । [३]एधं संभावेम्ह राएसिं । सर्वा उपसर्पन्ति ।

राजा । सूत स्थापय तावद्रथम् ।

यावत्पुनरियं सुभ्रूरुत्सुकाभिः समुत्सुका ।
सखीभिर्याति संपर्कं लताभिः श्रीरिवार्तवी ॥ १३ ॥

सूतस्तथा करोति ।

सर्वाः । [४]दिट्ठिआ महाराओ विजएण वढ्ढदि ।

राजा । भवत्यश्च सखीसमागमेन ।

---

१ हला किमपि परतोपसर । — २ नाहं शक्ता । — ३ एत संभावयामो राजर्षिम् । — ४ दिष्ट्या महाराजो विजयेन वर्धते ।

---

1. U. स्पष्टः. G. सृष्टम् corrected into दृष्टम्. $N.N_2$. स्पृष्टं सरोमकण्टकम्. K. स्पृष्टम्. K. स्पृष्टं सरोमविक्रियम्.

2. A.P. मनोभवेनेव. U. अङ्कुरितो मनसिजेनेव. B. अङ्कुरितमनोभवेनेव.

3. G. om. सव्रीडम्, B.P. सव्रीळम्. —G. किंपि पुरो अपसर; K. किंपि पुरओ अवसर; B. किंचि पुरदो ओअर; U. किंवि परदो अवसर; P. किंचि पुरो ओसर.

4. K. om. सस्मितम्. G. ण मे रोअदि for णाहं सक्का; U. अहं ण सक्कमि, P. अहं ण सक्का, B. अहं ण खु सक्का, K. णाहं सक्कामि.

5. $N.N_2$.B. हला एध्व संभावेमो राएसिं. A. सभाजेमो for संभावेम्ह. U. हला एव्व सभाजेम राएसिं. P. हला सभाजह राएसिं.—G.K. om. सर्वाः—B. assigns the speech to अप्सरसः.

6. A.$N.N_2$.U. om. तावत्, and read सूत रथं स्थापय.

7. $N.N_2$. औत्सुकाभिः.

9. G.K. स्थापयति for तथा करोति.

10. B. अप्सरसः for सर्वाः—A. B. P. विअएण, K. विजयेण. $N.N_2$.दिट्ठिआ वड्ढदि विअएण महाराओ. G.K. read the महाराओ after वढ्ढदि.

11. P.U. °संगमेन, G. °समागमनेन.

उर्व. । चित्रलेखादत्तहस्ता रथादवतीर्य । हला एध पीडिदं मं परिस्सजध । ण खु मे आसा आसि भूओवि सहीअणं पेक्खिस्संति ।

सत्वरं परिष्वजन्ते ।

रम्भा । सव्वहा महाराओ कप्पसदाइं पुहविं पालअन्तो होदु ।

सूतः । आयुष्मन् पूर्वस्यां दिशि महता रथवेगेनोपदर्शितः शब्दः ।

अयं च गगनात्कोपि तप्तचामीकराङ्गदः ।
अवरोहति शैलाग्रं तडित्वानिव तोयदः ॥ १४ ॥

पश्यन्त्यप्सरसः ।

---

१ हला एत पीडितं मां परिष्वजध्वम् । न खलु ममाशासीद्भूयोपि सखीजनं द्रक्ष्यामीति ।—२ सर्वथा महाराजः कल्पशतानि पृथ्वीं पालयिता भवतु ।

---

1. B. उर्वशीचित्रलेखे रथादवतरतः for उर्व० । चित्रलेखादत्तहस्ता रथादवतीर्य. G. चित्ररेणा°. P.U. चि° वलम्बित°. U. अवतार्य.—B.N.N2. एऽत्र for एध. P.K. om. एध. A. पीलिजं, P.N.N2. बलिअं, for पीडिदं. B. बलिअं after मं and besides पीडिदं.—G. मां. P.N. परिसज्जह. B. परिस्सज्जह, G. परिसज्जयध.

2. U. ण खु मे आसी आसा भूओवि सहीअणं पेक्खीसंति.—B. हि for खु. P. हु—G.K. आसंसा for आसा. —N.N2.P. आसि[P. सी]आसा, B. om. आसि.—G. भूयोपि पियसही°. P.B. °जणं—A. देक्खिस्संति. N.N2. देक्खिस्संदि.

3. A. त्वरिता: परिष्वजन्ति, N.N2. P. सर्वा: त्वरिता:[P. त्वरितं]परिष्वजन्ते., B. सर्वा: परिष्वजन्ते त्वरिततरा:.

4. A.N2. सव्वधा. P.B. कप्पसदाणि, K. कप्पसआईं, G. कदप्पसादो, N. N2. कल्पसआइं, and U. कप्पसताइं, for कप्पसदाइं. N.N2. assign this speech to सर्वा:—B. पुडविं, K. पिहिविं, A. पुहुविं. P. भुवं—G. पालयन्तो. G. भोदु.

5. N.N2. सारथि: for सूत:—K.U. नेपथ्ये कळकल: before सूत:.—K.G. रथवंशेन.—A.उद्दामित: शब्द:, P.B. दर्शित:,and N.N2. उद्दामितशब्द:. G.K. om. शब्द:.—G. स्वयं for अयम्.

7. N.N2.शैलाग्रतडि°.

सर्वाः । **अम्मो चित्तरहो ।**

ततः प्रविशति चित्ररथः ।

चित्ररथः । राजानं दृष्ट्वा सबहुमानम् । **दिष्ट्या महेन्द्रोपकारपर्याप्तेन विक्रममहिम्ना वर्धते भवान् ।**

राजा । **अये गन्धर्वराजः ।** रथादवतीर्य **। स्वागतं प्रियसुहृदे ।** परस्परं हस्तौ स्पृशतः ।

चित्ररथः । **वयस्य केशिना हृतामुर्वशीं नारदादुपश्रुत्य प्रत्याहरणार्थमस्याः शतक्रतुना गन्धर्वसेना समादिष्टा । ततो वयमन्तरा चारणेभ्यस्त्वदीयं जयोदाहरणं श्रुत्वा त्वामिहस्थमुपागताः । स भवानिमां पुरस्कृत्य सहास्माभिर्मघवन्तं द्रष्टुमर्हति । महत्खलु तत्रभवतो मघोनः प्रियमनुष्ठितं भवता । पश्य**

---

१ अहो चित्ररथः ।

---

1. N.N2. अम्महे for अम्मो. U. अम्हे. U. चित्तरधो. B. अम्हो अम्हाणं चित्तरहो.
2. G.K. प्रविश्य चित्ररथः, which direction is better as it implies suddenness.
3. A.N.N2.P. राजाभिमुखः [P.N. N2. राजाभिमुखं] स्थित्वा for the whole stage-direction. U. राज्ञोभिमुखं स्थित्वा.—B. °परेण for °पर्याप्तेन.
4. G.K. वर्धसे, and om. भवान्.
5. N.N2. अहो for अये.—B.P.N. N2. read रथादवतीर्य after स्वागतं प्रिय° &c.—G. °सुहृदि, N.N2. °सुहृदः.
6. A.N.N2. हस्तम्.—U. स्पर्शेनः.
7. P. भद्र for वयस्य.—B. दानवेन after केशिना.—G. उप(अप?)-हृताम्, N.N2. हताम्, K. अपहृताम्, P. गृहीताम्. K. after स्पृशतः inserts: राजा । वयस्य किमागमनकारणम्. A.N.N2.U. उपलभ्य for उपश्रुत्य. G. आहरणार्थं.
8. P. om. ततः. K.G. om. वयं before अन्तरा. K. अन्तरिक्षचरेभ्यः for अन्तरा चारणेभ्यः. U. अंतरे.
9. G.U. चारेभ्यः—N.N2.उपलभ्य.A. U.P. उपश्रुत्य.—G.K.N.N2.U. B.ins. द्रष्टुम् before उपागताः. G. K.आगतः, B. आगताः. We omit द्रष्टुम् with A. P. and read उपागताः with A.N.N2.P.U.
10. A.N.N2.P.om. तत्रभवतः; G.तत्र-

पुरा नारायणेनेयमतिसृष्टा मरुत्वते ।
दैत्यहस्तादपाच्छिद्य सुहृदा संप्रति त्वया ॥ १५ ॥

राजा । मा मैवम् ।

ननु वज्रिण एव वीर्यमेत-
द्विजयन्ते द्विषतो यदस्य पक्ष्याः ।
वसुधाधरकन्दराभिसर्पी
प्रतिशब्दोऽपि हरेर्भिनत्ति नागान् ॥ १६ ॥

चित्ररथः । युक्तमेतत् । अनुत्सेकः खलु विक्रमालंकारः ।

राजा । सखे नायमवसरो मम शतक्रतुं द्रष्टुम् । त्वमेवात्रभवतीं प्रभोरान्तिकं प्रापय ।

चित्ररथः । यथा भवान्मन्यते । इत इतो भवत्यः ।

अप्सरसः प्रस्थिताः ।

उर्वशी । जनान्तिकम् । हला चित्तलेहे उवआरिणंपि राएसिं ण सक्कुणोमि आमन्तेदुं । ता तुमं मे मुहं होहि ।

१ हला चित्रलेखे उपकारिणमपि राजर्षिं न शक्नोम्यामन्त्रयितुम् । तत्त्वं मम मुखं भव ।

भगवतः B.P. मघवतः for मघोनः. G.B.K. त्वया (read before प्रियं) for भवता. P. om. भवता. U. त्वया मघवतः for तत्रभवतो मघोनः —U. आचरितं for अनुष्ठितं भवता.—K. om. पश्य.

1. G. इयं मतिसृष्टा.

2. A. अथाछिद्य, G.K.U. अपाच्छिद्य.

5. B.N.N_2. पक्षाः.

6. B.P. °कन्दराद्रिसर्पी. G. कन्दरावि°.

7. N.N_2. प्रतिशब्दो हि.

9. P. om. सखे.—G.K. मे for मम. U. has neither मम nor मे.—K. शक्रम् for शतक्रतुम्.

10. U. प्रवेशय (!) for प्रापय. K. त्वमेव चात्र°.—B. reads the प्रापय before प्रभोः.

11. G. om. the first इतः.

12. P. सर्वाः for अप्सरसः.

13. G. om. the stage-direction जनान्तिकम्.—A.N.N_2. खु for वि, K.U. has वि for पि, B.P.om. पि.—A.N.N_2. सक्कोमि, G.K. सकुणोमि.

14. G. inserts पिअं before आम-

चित्रले० । राजानमुपेत्य । **वअस्स उव्वसी विण्णवेदि महाराएण अब्भणुण्णादा इच्छामि पिअसहिं विअ महाराअस्स किंत्ति महिन्दलोअं णेदुंति ।**

राजा । **गम्यतां पुनर्दर्शनाय ।**

सर्वाः सगन्धर्वा आकाशोत्पतनं रूपयन्ति ।

उर्वशी । उत्पतनभङ्गं रूपयित्वा । **अम्हहे लदाविडवे मे एआवली लग्गा ।** परिवृत्य । **चित्तलेहे मोआवेहि दाव णं ।**

---

१ वयस्य उर्वशी विज्ञापयति महाराजेनाभ्यनुज्ञातेच्छामि प्रियसखीमिव महाराजस्य कीर्तिं महेन्द्रलोकं नेतुमिति ।—२ अहो लताविटपे ममैकावली लग्ना । चित्रलेखे मोचय तावदेनाम् ।

न्तेदुं; G.A.N.N2. आमन्तिदुं.—A. P. om. ता.

1–3. G.K. एत्य for उपेत्य.—N.N2. om. वअस्स. P. उव्वसि. K. विणवेदि.—P. after विण्णवेदि ins. राजा । किमाज्ञापयति । चित्र० । U. महाराएण अब्भणुण्णादा इछामि महाराअस्स किंत्ति विअ णं महिन्दलोअं णेदुं. B. महाराएण अब्भणुण्णादा महाराअस्स किंत्ति विअ महिन्दलोअं अप्पाणं णेदुं इच्छामित्ति. P. महाराएण अब्भणुण्णादुं इच्छामि । महाराअस्स किंत्ति विअ महिन्दलोअं णेदुं. N.N2. after इच्छामि go on: महाराअस्स किंत्ति विअसहीं महिन्दलोअं आणेदुंत्ति. G.K. इन्दलोअं.—G. K.P. om. त्ति after णेदुं.

4. U. सविषादं before गम्यताम्.

6. N.N2. give the speech thus: अम्हो इदो लदाविडवे एआवली मे वेअअन्ती लग्गा. U. अम्हइ लदाविडवे मे एक्कावली वैजयन्ती आलग्गा. B. अम्हहे लदाविडवे एक्कवैजयन्ती मे लग्गा. P. अम्हो लदाविडवे एकावलि वेअअन्ति मे लग्गा. G.K. अम्हहे [K. अम्महे] लदाविडवे एसा एआवली वेजय-[K. अ]न्ती मे लग्गा. A. अम्हो इदो लदाविडवए एआवली मे वेअअन्ती लग्गा. It is evident this passage is a little corrupted, and that वेजअन्ती seems to have got into the text from the margin, being explanatory of एआवली. We with Kâṭavema.

7. A. परिसृत्य.—U.B.P. मोएहि, G. मोचावेहि. We with A.N.N2.K.

चित्र. । सस्मितम् । [1]दिढं खु लग्गा दुम्मोआ विअ मे पडिहादि । होदु जदिस्सं दाव ।

उर्वशी । [2]सुमरेहि दाव एदं अत्तणो वअणं ।

चित्र. । मोचनं नाटयति ।

राजा । स्वगतम् ।

प्रियमाचरितं लते त्वया मे
गमनेऽस्याः क्षणविघ्नमाचरन्त्या ।
यदियं पुनरप्यपाङ्गनेत्रा
परिवृत्तार्धमुखी मया हि दृष्टा ॥ १७ ॥

सूतः । आयुष्मन्

अदः सुरेन्द्रस्य कृतापराधान्

---

१ दृढं खलु लग्ना दुर्मोचनीयेव मम प्रतिभाति । भवतु यतिष्ये तावत् ।—२ स्मर तावदेतदात्मनो वचनम् ।

---

1. K.U. राजानं विलोक्य before सस्मितम्.—G. किदं खलु corrected from तदं खु; K. दिड्ढं [for दिढ्ढं ?]. A.N.N2. ins. हला before दिढं.—G. दुम्मोचा, N.N2. दुम्मोअणिआ, U. दुम्मोक्खा.—G. om. मे before पडि.°—N.N2. om. विअ. B.N.N2. पडिभादि. P. पडिभाइ. U. प्पडि°.—After पडिहादि N.N2. read as follows : उर्व० । अलं परिहासेण मोआवेहि णं ॥ चित्र० । होदु मोआविस्सं दाव ॥ उर्व० । सहि सुमरेहि दाव एदं अत्तणो वअणं ।

2. A.U. होदु मोआविस्सं दाव, and B. होदु मोइस्सं दाव णं, for होदु जदिस्सं दाव of the text, which N. altogether omits. G.K. जदिस्से. G.K. om. होदु.

3. B. ins. सहि bef. सुमरेहि. G. K. भोदु inserted before सुमरेहि.—G.K. om. एदं. B. णं for एदं. U. सहि सुमरेहि एदं अत्तणो वअणं for सुसरेहि &c. P. हला ण विसुमरेहि एदं अत्तणो वअणं.

4. G. omits चित्रलेखा.—A.N.N2. U.P. नाट्येन मोचयति.

5. A.N.N2.P. om. स्वगतम्. B. आत्मगतम्.

8. N.N2. क्षणम् for पुनः.

9. B. अद्य for हि.

10. G. K. om. आयुष्मन्.

11. For अदः G. has अन्तः.—N. N2. कृतापराधात्.

प्रक्षिप्य दैत्यान् लवणाम्बुराशौ ।
वायव्यमस्त्रं शरधिं पुनस्ते
महोरगः श्वभ्रमिव प्रविष्टम् ॥ १८ ॥

राजा । तेन ह्युपश्लेषय रथं यावदारोहामि ।

सूतः । रथमुपश्लेषयति । राजा नाट्येन रथमारूढः । उर्वशी राजानं विलोक्य सनिःश्वासं सह सख्या निष्क्रान्ता चित्ररथश्च ।

राजा । उर्वशीमार्गोन्मुखः । अहो नु खलु दुर्लभाभिनिवेशी मदनः ।

एषा मनो मे प्रसभं शरीरात्
पितुः पदं मध्यममुत्पतन्ती ।
सुराङ्गना कर्षति खण्डिताग्रात्
सूत्रं मृणालादिव राजहंसी ॥ १९ ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

विक्रमोर्वशीये नाटके प्रथमोऽङ्कः समाप्तः ॥

---

1. G. °राशेः.
3. B. महोरगश्च°. P. भुजंगमः.
4. B N.N2. रथमुपश्लेषय. G.B.A. आरोहयामि.
5. B.A.N.N2. तथेति रथम्. A.N.N2. आरोहति, and P. अधिरोहति, for आरूढः. A.N.N2. om. रथम्. U. उपनयति for उपश्लेषयति. U. राजा नाट्येनारूढः. A.N.N2.P. अवलोकयन्ती, and B. विलोकयन्ती, for विलोक्य.
6. A. सखीभ्याम्, N.N2. सखीभिः.—G. निःक्रान्ता. K. after सनिःश्वासम् goes on : अवि णाम पुणोवि एणं उवआरिणं पेक्खिस्सं इति सखीभिः सह प्रस्थिता। राजा। उर्वशीगमनो° &c.—G.K. om. चित्ररथश्च after निष्क्रान्ता. B. चित्ररथः सर्वा अप्सरसश्च.
7. G.K. उर्वशीगमनोन्मुखः P. adds भूत्वा after °मुखो.—B.P. om. नु खलु.—U.B. दुर्लभाभिलाषी मे मनोरथः, K. दु° मदनः, P. अहो दुर्लभाभिनिवेशी मनोरथः.—A.N. N2.U. insert : तथा हि after मदनः.
12. G. निःक्रान्ताः. Let it be observed once for all that G. and U. always read निःक्रान्त and never निष्क्रान्त throughout the play.

द्वितीयोऽङ्कः

ततः प्रविशति विदूषकः ।

विदूषकः । ही ही[1] भो णिमन्तणेक्कपरवसो बम्हणो विअ राअरहस्सेण फुट्टमाणो ण सक्कुणोमि आइण्णे अत्तणो जीहं रक्खिदुं । ता जाव तत्तभवं वअस्सो कज्जासणादो उट्ठेदि दाव इमस्सिं विरलजणसंवादे विमाणुत्सङ्गपरिसरे चिट्ठिस्सं । परिक्रम्य स्थितः ।

---

१ ही ही भोः निमन्त्रणैकपरवशो ब्राह्मण इव राजरहस्येन स्फुटमानो न शक्नोम्याकीर्ण आत्मनो जिह्वां रक्षितुम् । तद्यावत्तत्रभवान्वय-

---

2. G. णिमन्तरेणेक्क° and inserts किं before णिमन्त°. A. ही ही भो णिमन्तणोवायणेण विअ राअरहस्सेण पुग्गमाणो जिम्भाअमाणो ण सक्कोमि &c. N.N2. thus: ही ही भो णिमन्तणोवाअणेण बम्हणो अहं [the last two words N. has in the margin] विअ राअरहस्सेण [N. परवसो] ण सक्कणोमि &c. U. ही ही भोः णिमन्तणेक्कपरमणेण विअ राअरहस्सेण फुट्टमाणो ण सक्कणोमि &c. B. हि हि णिमन्तणोपाअणेण विअ बम्हणो राअरहस्सेण फुट्टमाणवअणो ण सक्कणोमि &c. K. ही ही भो णिमन्तणेण परवसो बम्हणो विअ अहंवि राअरहस्सेण फुट्टमाणेण ण सक्कणोमि &c. P. हि हि णिमन्तणोवाएणेण विअ राअरहस्सेण ण सक्कुणोमि &c.

3. G. om. फुट्टमाणो ण. B. U. आकिण्णे, K. जणाइण्णे, P. अइण्णे जणे, A. आइण्णे, N.N2. जणाकिण्णे.—U.B.N. N2. जिहं.

4. N.N2. दाव for जाव. U. अत्तभवं.—G N. वयस्सो.—A.N.N2. कज्जासणगदो. B. कज्जासणादो आअच्छइ and P. कज्जासणादो वअस्सो [which it does not read after तत्तभवं] आअच्छदि, for कज्जासणादो उट्ठेदि. K. उट्ठदि.—N. N2. ता for दाव.

5. U.A.P. °संपादे, N.N2. °गणसवाहे, K. °संचारे.—A. विमाणपडिच्छन्दपरि°, U. विमाणुसङ्गपरि°, N.N2. विमणिपरिच्छन्दपरिसरे, B. P. विमाणुच्चङ्गपरि°. G.K.U. उपविश्य च [om. K.] पाणिभ्यां मुखं *पिधाय between परिक्रम्य and स्थितः.—P. इति यथोक्तं करोति for परिक्रम्य स्थितः.

---

* I reject the stage-direction उपविश्य च पाणिभ्यां मुखं पिधाय because some of our best Mss. omit it, and because, if it is genuine, why does not the ludicrous posture attract Nipuṇikâ's or the King's attention when they see him soon after ?

प्रविश्य चेटी । आणत्तम्हि देवीए कासिराजपुत्तीए हञ्जे णिउणिए जदप्पहुदि भअवदो अक्कस्स उवत्थाणं करिअ पडिणिवुत्तो अज्जउत्तो तदो आरहिअ सुण्णहिअओ विअ लक्खीअदि । ता तस्स पिअवअस्सादो अय्यमाणवआदो जाणाहि दाव से उक्कण्ठाकालणंति । कहं खु मए बम्हबन्धू अदिसंधेओ । अहवा विरलतणलग्गं विअ अवस्साअसलिलं चिरं तस्सिं रहस्सं ण

स्यः कार्यासनादुत्तिष्ठति तावदेतस्मिन्विरलजनसंपाते विमानोत्सङ्गपरिसरे स्थास्यामि ।

१ आज्ञप्तास्मि देव्या काशीराजपुत्र्या हञ्जे निपुणिके यतःप्रभृति भगवतोर्कस्योपस्थानं कृत्वा प्रतिनिवृत्त आर्यपुत्रस्तत आरभ्य शून्यहृदय इव लक्ष्यते । तत्तस्य प्रियवयस्यादार्यमाणवकाज्जानीहि तावदस्योत्कण्ठा-

1. N.N2.B. ततः प्रविशति for प्रविश्य.—P.K. अणत्तम्हि. P. देविए. A. कासीराजवु°. B.N.N2. °राअ°; B. काशीराअ°; P. काशिराजपुत्तिए.—A.N.N2. जधा for हञ्जे. U. om. हञ्जे.

2. U.N.K. जदोपहुदि. U. ins. संताणणिमित्तं before भअवदो.—P. K.A.N.N2. °णिउत्तो. U.P.A. N.N2. सुज्जस्स for अक्कस्स. B. सु॰अस्स.—P.N.N2.U. उवट्ठाणं.P. K.N.N2.B. कदुअ.—U. प्पडिणिउत्तो.—P.B. अ॰अउत्तो. A. अय्यउत्तो.

3. N.N2. तदोपहुदि. G. तदारम्भिअ.—G. विय; P. om. विअ; U. वि for विअ.—B. लच्छिअदि; P. लक्खिअदि.—K. om. ता.—U.ins. तुमं after ता.

4. P. adds गदुअ bef. पिअ°. U. K.G.P. om. तस्स. G. पियवयस्सादो.—U. अज्जमाण°, G. °माणवादो.—B. जाणासि; K. जाणेहि; P. जाणिहि; U. सुणाहि.—G. om. से. A.N.N2.P. om. दाव. P. ins. जं instead of दाव. G.U. °कारणं; K. उक्कण्ठका°. A.N.N2. किंति for ति.

5. U.A.B. ता and N.N2. जा before कहिं which they read for कह. K. कहिं. P. also ins. ता. A. om. खु. A.N.N2. ins. सो before. बम्हबन्धू.—N.N2. अहिसंहेओ; K. अहिसंधेओ; U. अतिसं°.—G.K.B.P. ins. होदि after °संधेओ.—B. अहव.

6. A.N.N2. °तणग्गलग्गं; P.K. B.° तिणलग्गं; U. °तिलग्गलग्गं.—U.P.B.A.N.N2. ओसाअसलिलं.—For तस्सिं. G. has तस्स.—B. चिरं after रहस्सं.—U. has the ण after चिरं.

चिठ्ठदि । जाव णं अण्णेसामि । परिक्रम्यावलोक्य च । एसो आलिहिदो वाणरो विअ किंपि तुह्णिभूदो अज्जमाणवओ चिठ्ठदि । जाव णं उवसप्पामि । उपसृत्य । अज्ज वन्दामि ।

विदू. । [1] सत्थि भोदीए । आत्मगतम् । इमं दुठ्ठचेडिअं पेक्खिअ तं राअरहस्सं हिअअं भिन्दिअ णिक्कामदि । प्रकाशम् । णिउणिए संगीदवावारं उज्झिअ कहिं पत्थिदासि ।

निपु. । [2] देवीए वअणेण अज्जं एव्व पेक्खिदुं ।

कारणमिति । कथं खलु मया ब्रह्मबन्धुरतिसंधेयः । अथ वा विरलतृणलग्नमिवावश्यायसलिलं चिरं तस्मिन्रहस्यं न तिष्ठति । यावदेनमन्विष्यामि । एष आलिखित वानर इव किमपि तूष्णींभूत आर्यमाणवकस्तिष्ठति । यावदेनमुपसर्पामि । आर्य वन्दे ।

१ स्वस्ति भवत्यै । इमां दुष्टचेटिकां दृष्ट्वा तद्राजरहस्यं हृदयं भित्त्वा निष्क्रामति । निपुणिके संगीतव्यापारमुज्झित्वा क्व प्रस्थितासि । — २ देव्या वचनेनार्यमेव द्रष्टुम् ।

---

1. U.B.P. चिठ्ठइ.—G. inserts ता before जाव.—B. *deest* from जाव up to उवसप्पामि.—A. N. N2. अण्णेसामि णं.—A.N. inserts खु after एसो.—U.P.A.N. आलेक्खवाणरो.

2. N.U. किंवि. P. om. किंपि. G. विय.—G. तहिंभूदो; K.U. तुण्हीं-भू°; A. तुण्हीकभूदो; P. तुण्हिंभूदो; N. तुण्हीकं मन्तयन्तो. A. अय्य°.—P. अय्यमाणवओ which it reads after विअ; U. om. अज्जमाणवओ; G.N. °माणवो; K. माणवो.—P. चिठ्ठई; U. चिठ्ठइ.

3. B.P. अ॰अ for अज्ज.

4. A.N. दे for भोदीए. K.U.B. सोत्थि. B.P. होदीए.—A.N.N2. ins. खु after इमं. A. चेडिं; G. चोडियं. N. om. दुठ्ठ°. P. चेटिं.—A.N. देखिअ.—N. om. तं. A. राजरहस्सं, G. पेक्खिय अंतरारहस्सं; K. पेक्खिअअंतराअरहस्सं.

5. A.N.N2. मे before हिअअं A. उअरं (= उदरं) for हिअअं.—A. भेभूण विअ for भिन्दिअ; N. उअरं भन्तेण विअ for हिअअं भिन्दिअ; B. भिदुअ.—A.N. णिक्कमदि; K. णीसरेदि; P. णिक्कमई; G.U. णिस्सरदि.—N. संगीअ°.

6. U. °व्वावारं. G. उज्झिय.—U. पच्छिदासि.—P. कहं.

7. B. अ॰अं. K.P. तुमं for अज्जं. K. om. एव्व.

विदू. । किं[1] तत्तहोदी आणवेदि ।

निउ. । [2]देवी भणादि सदावि अज्जो मइ पक्खवादी ण मं अणुइद-वेअणादुक्खिदं उवेक्खदित्ति ।

विदू. । सवितर्कम् । किं[3] वा वअस्सेण तत्तभोदीए पडिऊलं आचरिदं ।

निउ. । [4]अज्ज जंणिमित्तं भट्टा उक्कण्ठिदो ताए इत्थिआए णामधेएण भट्टिणा देवी आलविदा ।

---

१ किं तत्रभवत्याज्ञापयति ।—२ देवी भणति सदाप्यार्यो मयि पक्षपाती न मामनुचितवेदनादुःखितामुपेक्षत इति ।—३ किंवा वयस्येन तत्रभवत्याः प्रातिकूलमाचरितम् ।—४ आर्य यन्निमित्तं भर्तोत्कण्ठितस्तस्याः स्त्रियो नामधेयेन भर्त्रा देव्यालपिता ।

---

1. K. *deest* ll. 1-3.

2-3. A. अय्यं before भणादि; N. अज्ज before देवी.—A. अय्यो for अज्जो. P. मइ अज्जो for अज्जो मइ.—G. सदाए, and U. सदा जेव्व, for सदावि.—N.U. पक्खवाडिदो [U. ओ]. A.पक्खवडिदो.—A. मह for मइ. B.देवी भणादि एसो मयि एव्व पक्खवडिओ ण मं अणुइदवेदणं दुक्खिदं पेक्खदित्ति. P.देवी भणादि सदावि मइ अ०ओ पक्खवादिएं कदावि [apparently miswritten for ण कदावि] अणुहूदवेअणं सुदुक्खिदं मं उवेक्खदित्ति.—A. N.U. ins. णाम after °वादी.—A. ins. अ after ण. P. पक्खवादि.—G. ins. कआवि before मं.—G. अणुभूदवेवणं सुदुक्खिदं; U. अणुहूदवेअणं दुक्खिदं. A.N अवलोएदित्ति; U. आलोअदित्ति.

4. B. om. वा and has तत्तहोदीए वअस्सेण. K. ins. आम् before किं. P. तत्तहोदिए. A.N.U. om. सवितर्कम्.—A.N. णु. for वा.—A. N.U.B.P. read णिउणिए before किं.—U. reads the speech thus: णिउणिए किं से तत्तहोदीए वअस्सेण पडिऊलं आअरिदं.—G. पडिऊलमा°; N.N2. पडिउळमा°; P.K. A.B. आअरिदं.

5. B.P.U. om. अज्ज; A. अय्य.—For जंणिमित्तं, G.K. have जाए णिमित्तं. P.B.U. ins. किल bef. भट्टा.—P. उक्कण्ठिओ.—P. B. K. U. णामहेएण. A.N.N2. णामग्गहेण.

6. For आलविदा G. reads आभासिदा. P. om. देवी. N.N2. देवी आलविदा भट्टिणीति दुक्खिदं अवळाएत्ति for भट्टिणा &c. P. om. देवी.

विदू. । स्वगतम् । [1]कहं सअं एव्व तत्तभवदा रहस्सभेदो किदो । किं दाणिं अहं [2]जीहाजन्तणेण दुक्खमणुहवामि । प्रकाशम् । [3]किं आमन्तिदा तत्तहोदी उव्वसित्ति । ताए दंसणेण उम्मादिदो तत्तभवं ण केवलं [4]तत्तभोदिं मंपि विणोदविमुहो दिढं पीडेदि ।

निपु. । आत्मगतम् । [5]किदं मए भेअणं भट्टिणो रहस्सदुग्गस्स । प्रकाशम् । अज्ज किं दाव देवीए णिवेदेमि ।

१ कथं स्वयमेव तत्रभवता रहस्यभेदः कृतः । किमिदानीमहं जिह्वायन्त्रणेन दुःखमनुभवामि । किमामन्त्रिता तत्रभवती उर्वशीति । तस्या दर्शनेनोन्मादितस्तत्रभवान्न केवलं तत्रभवतीं मामपि विनोदविमुखो दृढं पीडयति । — २ कृतं मया भेदनं भर्तू रहस्यदुर्गस्य । आर्य किं तावद्देव्या निवेदयामि ।

1. P.B. आत्मगतम्.—G. अहं for कहं. B. om. अहं.—K.N.N₂. ज्जेव for एव्व.—P. om. सअं एव्व.—P. B.A.U. तत्तहोदा.—P. adds वअस्सेण after तत्तभवदा.—A.N.N₂. insert ता before किं; B. तदो for किं.

2. U. जीहाणिअन्तणव्वसणं करोमि; B. जीहाजन्तणदुक्खं अणुहोमि; P. दुक्खं अणुहोमि; G. जन्तूणेण (= °जन्तणेण ?); A. जीहायन्तणवसणमणुहवामि; N.N₂. जीहाजन्तणव्वसणमणुभवामि.

3. K.G. आम[K. म्]न्तभो-[K. हो]दी उव्वसीति अच्छरा [G. अस्सरा] for किं आमन्तिदा तत्तहोदी उव्वसीति.N.N₂. आमन्तिदा before किं ताए अच्छराअदंसणेण &c. U. उव्वसीणामहेएण for उव्वसित्ति.—B. adds देवी after उव्वसित्ति, and ins. नि° । अह इं.—B. अच्चराए for ताए.—B. तत्तभवं bef. उम्मादिदो.—P. ताए अच्चराए for ताए. After उव्वसित्ति U. ins. नि० । अज्ज उव्वसी का । वि० । उव्वसी अत्थि अच्छरा ।.—G. K. उम्मादी; P. उम्मादिओ. N.N₂. om. ण. G.K. om. तत्तभवं.

4. U.B. तत्तहोदिं; P. तत्तहोदीं; K. तत्तहोदीं वाहरेदि; U. तत्तहोदिं बाधेदि.—P.B. मंवि. A. अभिहदव्वविमुहो, N.N₂. अहिदव्वविमुहो, and B. अहिदव्वावि°, for विणोद°.—G. पीळेदि; B. दिढं खु पीडेदि. G.P. om. दिढं.

5. G. योगवामणु for भेअणं. P. किदं तुए जोएण for किदं मए. A.B. किदं जोअवमणं for किदं मए भेअणं. N.N₂. किदो मए भेदो भट्टिणो रहस्सदुग्गस्स. U. किदं मए भट्टिणो रहस्सदुग्गस्स भेअणं.

6. G.K. ता जाव गदुय देवीए for

विदू. । [1]णिउणिए विण्णवेहि तत्तभोदिं । जदामि दाव मिअतिण्हिआदो णिवत्तेदुं वअस्सं तदो देवीए मुहं पेक्खिस्सांति ।

निपु. । [2]जं अज्जो आणवेदि ।

[इति निष्क्रान्ता ।

नेपथ्ये वैतालिकः । जयतु देवः ।

आ लोकान्तात्प्रतिहततमोवृत्तिरासां प्रजानां
तुल्योद्योगस्तव दिनकृतश्चाधिकारो मतो नः ।
तिष्ठत्येष क्षणमधिपतिर्ज्योतिषां व्योममध्ये
षष्ठे भागे त्वमपि दिवसस्यात्मनश्छन्दवर्ती ॥ ६ ॥

विदू. । कर्णं दत्त्वा । [3]एसो कज्जासणादो उट्ठिदो इदो एव्व आगच्छदि वअस्सो । जाव से पासवत्ती होमि ।

[इति निष्क्रान्तः ।

प्रवेशकः ।

१ निपुणिके विज्ञापय तत्रभवतीम् । यते तावन्मृगतृष्णाया निवर्तयितुं वयस्यं ततो देव्या मुखं द्रक्ष्यामीति ।— २ यदार्य आज्ञापयति ।— ३ एष कार्यासनादुत्थित इत एवागच्छति वयस्यः । यावदस्य पार्श्ववर्ती भवामि ।

अज्ज किं दाव देवीए.—P.B.om. अज्ज.—P. दाणिं for दाव.—P. तत्तहोदीए for देवीए.—A. विणिवेदेमि. U. wrongly om. अज्ज किं.

1–2. K. तत्तहोदीं. P.B.U. तत्तदोदीए. A.N.N_2. पअतामि, B. पवत्तम्मि, and P. जदिस्सं, for जदामि.—U. पअत्तेमि णं मिअतिण्हादो णिवत्तेदुं तदो देविं पेक्खिस्सांति for जदा &c.—G. °तण्हिआदो, B.N.N_2.P. °तिण्णिआदो.—G. K. अज्जउत्तं for वअस्सं, which A. puts before मिअति°.—A. णिवुत्तेदुं, B. णिव्वत्तेदुं.—A. देविं पे°; N.N_2. देवी पेक्खिस्सादि; P. देविमुहं दक्खिस्सांति.—G. तदा for तदो.

3. A. अय्यो. U. अज्जो जं आणवेदि-त्ति निःक्रान्ता.

5. G. पठति after वैतालिकः.—B. जयतु जयतु देवः.—P. वैतालिकौ.—P. N.N_2.U. विजयताम् for जयतु.

7. N.N_2. मे for नः.

8. A.N.N_2.U.K.B. तिष्ठत्येकः. We with G.P.

9. A. त्वमसि.—N. वससि for दिवसस्य.—G. चन्द्रवर्ती. N. स्वात्मनश्छन्दवर्ति.

10-11. कर्णं दत्त्वा om. by G.—A. अये, and G. अज्ज, for एसो.—G. om. उट्ठिदो. N.U. उभ्थिदो. K.B. उट्ठिअ.—N.K.U. आअच्छदि.—K.

ततः प्रविशत्युत्कण्ठितो राजा विदूषकश्च ।

राजा ।

आ दर्शनात्प्रविष्टा सा मे सुरलोकसुन्दरी हृदयम् ।
बाणेन मकरकेतोः कृतमार्गमवन्ध्यपातेन ॥ २ ॥

विदू. । आत्मगतम् । [१]संपीडिदा खु दाव तवस्सिणी कासिराअउत्ती ।

राजा । अपि रक्ष्यते रहस्यनिक्षेपः ।

विदू. । सविषादमात्मगतम् । [२]हध्धी हध्धी अहिसंधिदोम्हि दासीए । अण्णधा ण वअस्सो एव्वं पुछ्छदि ।

---

१ संपीडिता खलु तावत्तपस्विनी काशीराजपुत्री ।—२ हा धिक् हा धिक् अभिसंहितोस्मि दास्या । अन्यथा न वयस्य एवं पृच्छेत् ।

जेव.—A.K.N.N_2. read णिभवअस्सो. U. reads the वअस्सो after उध्धिदो. A. पासपडिवट्टी, N. पासवट्टी; B. पस्सपरिवत्ती; P. पस्सपरिवत्ति; U. पस्सवत्ती.—A.N.N_2. ins. ता before जाव.

1. K. सोत्कण्ठं निःश्वस्य before आदर्शनात्.

5. G.K. स्वगतम्.—A.N.N_2. read the speech thus: संपीडा खु जादा तवस्सिणीए कासिराजवुत्तीए. P. पीडा खु जादा ताए [त]वस्सिणीए कासीराअउत्तीए. U. आत्म° । लङ्घिदो बलवं उव्वसीव्वाहिणा । ता ण आणे कहं चिकिस्सिदव्वो भविस्सदि । संपीडा खु जादा देवीए तवस्सिणीए कासीराजपुत्तीए । B.संपीडिता. B. जादा for दाव.—B. कासी°.K. °पुत्ती.

6. A. ins. भवतास्माकम्, and B. U.P. भवता, before रहस्य°. N. N_2. अपि स्थाने भवानस्माकं रहस्य°.

7. K.G. om. हध्धी हध्धी.—K. om. म्हि. P.अभिसं°. A.अति°. N. N_2.अहिसंधिदाम्हि. U.अदिसंहिदोम्हि. B.अदि°.—A.N.N_2. दुट्ठ° before दासीए.—P.U. om. सविषादं.—B. om. आत्मगतम्.—After दासीए G. ins. दुहिदाए, B. पुत्तिआए, and U. णिउणिआए. P.reads दासीपुत्तिए. We with K.A.N. N_2.—B.P. अण्णहा.

8. A.N.N_2. खु after ण, and A.B. मं before वअस्सो, and N.N_2. मां before मन्तेदि which they read for पुछ्छदि.—P.A. U.मन्तेदि,and K. पुछ्छेदि, for पुछ्छ-

राजा । साशङ्कम् । किं भवांस्तूष्णीमास्ते ।

विदू. । [1]एव्वं मए णिअन्तिदा जीहा जं भवदोवि सहसा पडिवअणं ण देमि ।

राजा । युक्तम् । अथ क्वेदानीमात्मानं विनोदयेयम् ।

विदू. । [2]महाणसं गच्छम्ह ।

राजा । किं तत्र ।

विदू. । [3]तहिं पञ्चविहस्स अब्भवहारस्स उवणदसंभारस्स जोअणं पेख्खमाणेहिं सक्का उक्कण्ठा विणोदेदुं ।

---

१ एवं मया नियन्त्रिता जिह्वा यद्भवतोपि सहसा प्रतिवचनं न ददामि ।–२ महानसं गच्छावः ।–३ तत्र पञ्चविधस्याभ्यवहारस्योपनतसंभारस्य योजनां प्रेक्षमाणाभ्यां शक्योत्कण्ठा विनोदयितुम् ।

दि.–U. for अण्णधा &c. thus: अण्णहा ण मं वअस्सो एव्वं मन्तेदि.

1. U.P. om. साशङ्कम्.

2. A.N.N2. ins. खु after एव्वं.–K. om. मए.–B. ins. वअस्स bef. एव्वं.–B.P. निवारिदा, U. णिवारिआ, G. णिडज्जन्तिदा, A. णियन्तिदा.–B.P. जिहा, G.U. जहा, and P. जह, for जं.–K. om. जं.–N.N2. om. सहसा.–G.K.U. देइ.–U. पडिवअणं.

4. P. युक्तमेवैतत्.–B.A. उन्मनसम्, and N.N2. उन्मत्तम्, before आत्मानम्. U. उन्मनसं after आत्मानम्.–B. विनोदयामि.

5. G. म्हाणसं, N. माहाणसं.–A. N.N2. गच्छामो. P. एव्व before गच्छम्ह.

6. P. om. the speech.

7–8. G.K.B. insert खु after तहिं,–A.G. पञ्चविअस्स. A. °हरिअस्स. N.N2. अब्भहरणीअस्स. B.U. अब्भवहारिअस्स.–U. उवट्ठिदसंभारस्स.–U. भोअणं for जोअणं.–U. reads पेख्खमाणेण सक्कं तुए बळवदिं उक्कण्ठं विणोदेदुं.–N.N2. उवणदं संभावेमोअणं [भोअणं ?]. A. उवणदं संभावड्योअणं. B. उवणदं संहारजोअं. K. भोअणं. P. सभाअणाणि for जोअणं. G. पख्खमाणेहिं. P. दख्खमाणेहिं. A. पख्खन्ताणं अम्हाणं. N.N2. वेख्खन्ताणं अम्हाणं मइझे. N.N2.B.P.A. सक्कं बळवदिं उक्कण्ठं.

राजा । सस्मितम् । तत्रेप्सितसंनिधानाद्भवानुपरंस्यते । मया खलु दुर्लभप्रार्थनः कथमात्मा विनोदयितव्यः ।

विदू. । [1]णं भवं तत्तहोदीए उव्वसीए दंसणपहं गदो ।

राजा । ततः किम् ।

विदू. । [2]ण खु सा दुल्लहत्ति समत्थेमि ।

राजा । पक्षपातोऽयमवधार्यताम् ।

विदू. । [3]एत्तिअं मन्तअन्तेण भवदा वड्ढिदं मे कोदूहलं । किं तत्तभोदी उव्वसी अदुदीआ रूवेण अहं विअ विरूवदाए ।

---

१ ननु भवांस्तत्रभवत्या उर्वश्या दर्शनपथं गतः ।— २ न खलु सा दुर्लभेति समर्थये ।— ३ एतावन्मन्त्रयमाणेन भवता वर्धितं मम कौतूहलम् । किं तत्रभवत्युर्वशी अद्वितीया रूपेण अहमिव विरूपतया ।

---

1. G.A. स्मितं कृत्वा. G.K. om. सस्मितम्.—G.K. °लाभात् for °संनिधानात्. U. अनुरंस्यते.—A N.N_2. om. खलु. B.P. ईप्सितवर्गसं°.

2. U.P.B. दुर्लभप्रार्थिना.

3. G.K. तुमंपि for भवं.—G. °भोदीए.—G. दंसणपदं—G.K. एव्व, and U. ज्जेव्व, after गदो.

4. N.N_2. किं ततः.

5. A.N.N_2. ins. ता. before ण. B. एसा for सा. G.K. ण खु दे [om. K.] दुल्लहेत्ति [त्ति om. G.]. B. P. दुल्लहेत्ति.—G.K.B. तक्केमि for समत्थेमि.—U. ण क्खु सा दुल्लल्लभेत्ति समत्थेमि ।

6. B.P. ins. इति after अयम्.—G. K.U. पक्षपातादृते तत् [U. om.] तावदवधार्यताम्. We with A.N. N_2.B.P.—A.N.N_2. ins. सखे before पक्षपात:.

7–8. K. om. एत्तिअं. P. एव्वं for एत्तिअं.—A. मन्तयन्तेण, K. आमन्तणेण, G. आमन्तन्तेण, B. मन्तयमाणेण.—A. णं before भवदा. B. उवड्ढिदं, N N_2. वड्ढिदं, U. वड्ढिदं. K. वड्ढिदं. P. वड्डिदं.—P.K.U. कुदूहलं.—A. किं तत्तहोदी उव्वसी अहं विअ सुरूवदाए अब्भहिआ रूवेण. N N_2. किं तत्तभोदी उव्वसी अहं विअ सुरूवदाए अदुदीआ रूवेण. For किं &c. U. किंवा तत्तहोदी उव्वसी अदुदिआ रूवेण अहं विअ विरूवदाए | P.B. एत्तिअं [P. एव्वं] मन्तअन्तेण [B. मन्तअमाणेण] भवदा वड्ढिदं मे कोदूहलं | किंवा तत्तहोदी उव्वसी अहं विअ अहिरूवा [P. सुरूपा] अहवा अब्भहिआ रूवेण | We with G.K.U.

राजा । माणवक प्रत्यवयवमशक्यवर्णनां तामवेहि । समासतः श्रूयताम् ।

विदू. । [1]अवहिदोम्हि ।

राजा ।

आभरणस्याभरणं प्रसाधनविधेः प्रसाधनविशेषः ।
उपमानस्यापि सखे प्रत्युपमानं वपुस्तस्याः ॥ ३ ॥

विदू. । [2]अदो खु भवदा दिव्वरसाहिलासिणा चादअव्वदं गहिदं ।

राजा । विविक्तादृते नान्यदुत्सुकस्य शरणमस्ति । तद्भवान्प्रमदवनमार्गमादेशयतु ।

विदू. । आत्मगतम् । [3]का गदी । प्रकाशम् । इदो इदो भवं । परिक्रम्य । एदेण पमदवणचोदिदेण विअ पच्चुग्गदो भवं आअन्तुओ दक्खिणमारुदेण ।

१ अवहितोस्मि । — २ अतः खलु भवता दिव्यरसाभिलाषिणा चातकव्रतं गृहीतम् । — ३ का गतिः । इत इतो भवान् । एतेन प्रमदवनचोदितेनेव प्रत्युद्गतो भवानागन्तुको दक्षिणमारुतेन ।

and Kâṭavema.

1. A.N.N_2. insert वयस्य before माणवक.—U. अशक्यवर्णनाकृतिम्. B.A. N.N_2. ins. आकृतिम् after ताम्.—P.B. अवेहि.— A. N.N_2. तु after समासतः. We omit तु with G.U.P.B.K.

7. P.A.N.N_2. °रसाभि°.—U. खु. G. गिहीणं.—N.N_2. चादअस्स वदं. U. चादआदं पडिग्गाहिदं । ता दाव तुमं कहिं पत्थिदो । K. कहिं दाणिं भवं पत्थिदो after गहिदं. B. परिगहिदं. K. गहीदं. P. चातअवदं पडिग्गहीदं.

8. A.N.N_2.U. ins. वयस्य bef. विविक्तात्.—N.N_2. तस्याः for विविक्तात्.—P.A.N.N_2. मनसः after उत्सुकस्य. B. उत्सुकमनसः. U. उन्मनसः for उत्सुकस्य. K. उत्सुकमनःशरणम्.—P. स for तत्. A. N.N_2. om. भवान् and read आदेशय. B. आदिशतु. P. आदेशय.

10. U.G.om. आत्मगतम्.—B. U. गई.—U.om. प्रकाशम्.—K. does not repeat इदो.—A.N.N_2. ins. भो before एदेण.

11. U. पमद°. K. °वावारिदेण, and N.N_2.U. °णोदिदेण, for °चोदिदेण.

राजा । विलोक्य । उपपन्नं विशेषणमस्य वायोः । अयं हि

निषिञ्चन्माधवीमेतां लतां कौन्दीं च नर्तयन् ।
स्नेहदाक्षिण्ययोर्योगात्कामीव प्रतिभाति मे ॥ ४ ॥

विदू. । [1]ईरिसो एव्व दे अहिणिवेसो । परिक्रामितकेन । एदं पमदवणदुवारं । पविसदु भवं ।

राजा । प्रविशाग्रतः ।

उभौ प्रविशतः ।

राजा । अग्रतो विलोक्य । वयस्य मया न साधु समर्थितमापत्प्रतीकारः किल प्रमदवनोद्यानप्रवेश इति ।

---

१ ईदृश एव तवाभिनिवेशः । एतत्प्रमदवनद्वारम् । प्रविशतु भवान् ।

P.B. °चोदिएण. We with A. G.P.B.—G.N.N2. विय. K. om. विअ. N. पच्चुगदो, U. पच्चुग्गदो. G. अत्तभवं.—A. आअंउओ for आअन्तुओ; N.N2. आअन्तओ; G. आगन्त. B. आअन्तुओ विअ. K. om. आअन्तुओ, P. आअन्दु.

1. K.G.U. om. विलोक्य.—K.A. N.N2. इदं bef. विशेषणं. U. निर्वचनं for विशे°.—P. उपपन्ना सविशेषतास्य वायोः.—G. तथा for अयं. K. om. अयं हि.

2. B. माधवीवृद्धिं[द्धिं ?], P. माधवीमृद्धिम्, A.N.N2. माधवीवृद्धिं—U. एनां for एताम्.—B.A.N. कुन्दशीर्षं च वर्तयन्, N2. कुन्दशीर्षं च वर्तयन् corrected into कुन्दशीर्षं च नर्तयन्, P. कुन्दशीर्षं च नर्तयन्, G. कौन्दीं च परिवर्तयन्. We with K.U.

4. G. ईरिसो एत्थ दे अभिणिवेसो A. N.N2. एदिसो[N.N2. इदिसो] एव्व दे अहिणिवेसो. U. ईदिसो एव्व दे सो होदु. K. सरिसो खु एत्थ दे अहिणिवेसो.—We with B.and P., except that they add होदु after अहिणिवेसो.—P.K.B. इदं for एदं. A.N.N2. भो एदं &c. U. एदं पमद° &c. | पविसदु &c. G. इमं पमदवणदुवारं and om. पविसदु &c.

6. K.A.N.N2. प्रविश्याग्रतः.

7. B.P. इति bef. उभौ.

8. G.P. ins. अग्रतो before विलोक्य. G.च inserted after विलोक्य.—A. वयस्य न मया साधु समर्थितं आपत्प्रतीकारः किल मनोद्यानप्रवेशः, where समर्थितं is corrected from समर्थित (i. e. समर्थितः). N. like A., only it omits वयस्य and has आत्मप्रतिकारः and never had समर्थितः and has

विविक्षुर्यदहं तूर्णमुद्यानं तन्न शान्तये ।
स्रोतसेवोह्यमानस्य प्रतीपतरणं महत् ॥ ५ ॥

विदू. । [1]कहं विअ ।

राजा ।

इदमसुलभवस्तुप्रार्थनादुर्निवारं
प्रथममपि मनो मे पञ्चबाणः क्षिणोति ।
किमुत मलयवातोन्मूलितापाण्डुपत्रै-
रुपवनसहकारैर्दर्शितेष्वङ्कुरेषु ॥ ६ ॥

विदू. । [2]अलं परिदेविदेण । अइरेण दे इच्छिअसंपादइत्तओ अणङ्गो एव्व सुहदो भविस्सदि ।

---

१ कथमिव । — २ अलं परिदेवितेन । अचिरेण तव इष्टसंपादयितानङ्ग एव सुहृद्भविष्यति ।

प्रमदोद्यानप्रवेशः — N.N_2. न मया साधु समर्थितमापत्प्रतिकारः किल प्रमदोद्यानप्रवेशः. P.B. वयस्य मया न साधु समर्थितः[P. समर्थितम्] आपत्[P. तान-]प्रतीकारः खलु[P.किल] प्रमदवनप्र-[P. °वनोद्यानप्र°]-वेश इति. K.वयस्य मया समर्थितो न सान्त्वयानयं प्रकारः यन्किल मनोद्यानप्रवेश इति where too great an attempt to be easy and intelligible has quite spoiled the text. G.वयस्य मया समर्थितो न सान्त्वयानापत्प्रतीकारः किल ममोद्यानप्रवेश इति. U. वयस्य न मया साधु समर्थितोयमापत्प्रतीकारः खलु ममोद्यानप्रवेशः। प्रविशं यदहं तूर्णमुद्यानं तन्न शान्तये । स्रोतसेवोह्यमानस्य प्रतीपतरणं महत् ॥

1. G.N.N_2.P. विवक्षुः — A.N.N_2. P.B. तापशान्तये.
2. K. प्रतीपहरणम्. A.N.N_2. स्रोतोजवोह्यमानस्य. — A.N.N_2. हि तत्. K. यथा for महत्.
7. N. °मूलितं. — N_2. °मूलितापाण्डु° corrected into °मूलितं पाण्डु°.
9–10. B.A.N. om. दे. — G.K. अचि[K. इ]रेण इच्छिदसंपादणेण-[K.अस्थिदसंवादणे] अणङ्गो एव्व-[K.जेव्व] दे[G.om.] सहाओ हविस्सदि । B. संवादइत्तओ. P. इच्छिअसंपादइत्तओ. U. reads: अइरेण दे ईहासंवादओ अणङ्गो एव्व सहाओ भविस्सदि । B. ins. दे bef. सुहदो.

राजा । प्रतिगृहीतं ब्राह्मणवचनम् । परिक्रामतः ।

विदू. । पेख्खदु भवं वसन्तोदारसूअअं अहिरामत्तणं पमदवणस्स ।

राजा । ननु प्रतिपाद्यमेवावलोकयामि । अत्र हि

अग्रे स्त्रीनखपाटलं कुरबकं श्यामं द्वयोर्भागयो-
र्बालाशोकमुपोढरागसुभगं भेदोन्मुखं तिष्ठति ।
ईषद्बद्धरजःकणाग्रकपिशा चूते नवा मञ्जरी
मुग्धत्वस्य च यौवनस्य च सखे मध्ये मधुश्रीः स्थिता ॥७॥

विदू. । ऐसो मणिसिलापट्टअसणाहो अदिमुत्तलदामण्डओ भमरसंघट्टपडिदेहिं कुसुमेहिं सअं विअ किदोवआरो भवन्तं पडिच्छुदि। ता अणुगेण्हीअदु दाव एसो ।

---

१ पश्यतु भवान्वसन्तावतारसूचकमभिरामत्वं प्रमदवनस्य ।— २ एष मणिशिलापट्टसनाथोतिमुक्तलतामण्डपो भ्रमरसंघट्टपातितैः कुसुमैः

---

1. N. N2. ब्राह्मणवचः. U. परिगृ°. U. om. stage-direction altogether.—B. परिक्रम्य प्रविष्टौ. K. G. परिक्रम्य ।

2. A. ins. णोपेख्खदु. G. K. पेख्ख पेख्ख for पेख्खदु.—G.K. ins. दाव before वसन्तो°. A. °दारत्तणसूचइत्तअं. N.N2. °दारत्तणसूअइत्तणं, G. °दारसूचिअं, B. °दारसूअइत्तअं, K. °दारसूचिदं,U. °दारसूइदं.—G. K. ins. अस्स bef. अहि°. P. अभिराम°. N. N2. om. अहिरामत्तणं. U. ins. सव्वदो bef. वस°.

3. A.N.N2 ननु [N. N2. om. ननु] विस्मयाद् for प्रतिपाद्यमेव. B. एतद् for एव. P. om. एव. U. om. ननु and reads प्रतिपाद्यमवलोकयामि । and om. अत्र हि.

4. N2. कुरुबकम्.

5. A. N. N2. °रागसुलभं.—G. भागयोरक्ताशोकमपोढ°. K. रक्ताशोक°.

6. G. °कलिका for °कपिशा.

7. K. इव for स्थिता.

8. A. N. N2. ins. खु after एसो.— U. कण्हमणि°, P. B. A. °पट्टसणाहो.— P. माहविमण्डवो, A.N N2 माहवीमण्डवो. U. °मण्डवो.—U. भमर°.

9. B. °संघट्टणपडिदेहिं, P. °संघट्टणपडिदेहिं. G. कुसुममालिएहिं. P.B. कुसुमेहिं छादिओ विअ सअं.—G. एव्व, and K. जेव्व, for विअ.—A.N.N2. किदोवहारो, B.U. किदोवहारो. P. adds भविअ after किदोवआरो.— B.U.P. पडिच्छइ.

10. B.U. om. ता.—K °गिण्हीअदु, P. °गण्हिअदु, A. °गेण्हअदु.—B.

राजा । यथा भवते रोचते ।

परिक्रम्योपविष्टौ ।

विदू. । इह सुहासीणो भवं ललिदलदाविलोहिअमाणणअणो उव्वसीगदं उक्कण्ठं विणोदेदु ।

राजा । निःश्वस्य ।

मम कुसुमितास्वपि सखे नोपवनलतासु नम्रविटपासु ।
चक्षुर्बध्नाति धृतिं तद्रूपालोकदुर्ललितम् ॥ ८ ॥

तदुपायश्चिन्त्यतां यथा सफलप्रार्थनो भवेयम् ।

विदू. । विहस्य । भो अहल्लाकामुकस्स महिन्दस्स वेज्जो उव्वसीपज्जुस्सुअस्स भवदो अहंवि दुवे एत्थ उम्मत्तआ ।

स्वयमिव कृतोपचारो भवन्तं प्रतीच्छति । तदनुगृह्यतां तावदेषः ।

१ इह सुखासीनो भवान् ललितलताविलोभ्यमाननयन उर्वशीगतामुत्कण्ठां विनोदयतु । — २ भोः अहल्याकामुकस्य महेन्द्रस्य वैद्यः उर्वशीपर्युत्सुकस्य भवतोहमपि द्वावत्रोन्मत्तौ ।

N. N₂. om. दाव — U. वअस्सेण after दाव, and om. एसो. B. simply reads अणुगण्हादु वअस्सो.

1. B. भवन्तो.

2. A. N. N₂. प्रविश्य for परिक्रम्य.

3. G. K. लदालोभिअ° for ललिदलदाविलोभिअ°. G. B. om. भवं. P. reads भवं before सुहासीणो. A.N.N₂. insert भो before इह. A.N₂. इध for इह.—G.K. insert दाणिं before सहासीणो. N. N₂. सहासीणो.

4. N.N₂. °गदमुक्कण्ठं. P. विणोदअदु.

5. B.K.P. निश्वस्य.

6. A.N.N₂. नोद्यानलतासु.—N. N₂. कुसुमनम्रविटपासु. N.N₂. in fact read the first and second pâdas thus: मम कुसुमितास्वपि सखे नोद्यानलतासु कुसुमनम्रविटपासु. K. रागविटपासु.

7. For धृतिम्, G.K. read रतिम्.— G. दुर्विनीतं तु for दुर्ललितम्.

9–10. B.N.N₂. U. om. भो.—G. °कमुहस्स.—G.K. इन्दस्स, N.N₂. महेन्दस्स.—P.G.K.U. वज्जो. G. K. ins. सचिवो after वेज्जो. A. देवोवेज्जो, N.N₂. देववज्जो. B. ins. विअ after वेज्जो.—A. °पज्जुस्सुअस्स, K. °पज्जुस्सुअस्स, B.P.

राजा। अतिस्नेहः खलु कार्यदर्शी।

विदू.। एसो चिन्तेमि। मा उण प दिेविदेण मम समाधिं भिन्धि।

चिन्तां रूपयति।

राजा। निमित्तं सूचयित्वा। आत्मगतम्।

न सुलभा सकलेन्दुमुखी च सा
किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम्।
अभिमुखीष्विव काङ्क्षितसिद्धिषु
व्रजति निर्वृतिमेकपदे मनः॥ ९॥

जानाशस्तिष्ठति।

---

१ एष चिन्तयामि। मा पुनः परिदेवितेन मम समाधिं भिन्द्धि।

उन्नसीकामुअस्स, N.N₂. पक्जउसुअस्स, U. पङ्जुसुअस्स.—G. भगवदोत्ति, N.N₂. भगदो, K. भवदोत्ति.—U.K.N.N₂. दुवेत्ति.—B. एकवित्तौ for उम्मत्तआ. A.N. उम्मादिदा. G.K. उम्मआ.—A.G. अहंति and U. अहं for अहंत्ति.

1. A.N.N₂.P. मामैवम् before अतिस्नेहः &c.—G. K. om. अति before स्नेहः. U.B. om. खलु.

2. A एस, and N.N₂. om. एसो. P. चिन्देमि.—A.N N₂. तुमं after उण.—G.K. अलि [K. लीं] आरिदेविदेण.—B. N.N₂.P. om .मम. U. A. मे for मम.—A.N₂. भिन्द, N. हिन्द, P.B. हिन्दि. U. भञ्जिस्ससि.

3. A.N.N₂. नाटयति for रूपयति.—U. इति before चिन्तां.

4. G.K. om. आत्मगतम्.

5. G.K. असुलभा.—G. °मुखीव.

6. B.P.A. किमिनि. N.N₂. किमिति चित्तम् for किमपि चेदम्.—B.P.A. N.N₂. अनङ्गविशोषितम्. In fact A. reads the 2nd pâda thus: किमिनि चेदमनङ्गविशोषितम्, and N.N₂. किमिति चित्तमनङ्गविशोषितम्. We with G.K.U.

8. N.N₂. व्रजति तिष्ठति नैकपदे मनः: for the fourth pâda! Could corruption further go?

ततः प्रविशत्याकाशयानेनोर्वशी चित्रलेखा च ।

चित्र. । हला काहिं अणिदिट्ठकालणं गच्छीअदि ।

उर्व. । सहि तदा हेमऊडसिहरे लदाविडवेण खणविग्घिदाआसगमणं मं ओहसिअ किं दाणिं पुच्छसि ।

---

१ हला क्वानिर्दिष्टकारणं गम्यते । — २ सखि तदा हेमकूटशिखरे लताविटपेन क्षणविघ्निताकाशगमनां मामुपहस्य किमिदानीं पृच्छसि ।

---

1. A.N.N2. आकाशयानेन चित्रलेखोर्वशी च. G K. ततः प्रविशति चित्रलेखया सार्धं व्योम [K. आकाश] यानेनोर्वशी ।

2. B.G.K. ins. दाणिं afetr कहिं. We omit it with A.N.N2. P.U.—K. किं for कहिं.—A.N.N2. °दिट्ठकारणं. G.K. अणिदिट्ठं for अणिदिट्ठकालणं, B. अणिद्दिट्ठ°.—G. गच्छिअदित्ति. U. reads: हला कहिं अणिदिट्ठकालणं गच्छीअदि. P. हला णिद्दिट्ठकालणं कहिं पच्छिदासि.

3-4. P.om. सहि—B.P. खणविग्घिदा°.—N.N2. लदाविडवेण वेअट्टिदाआसगमणं.—U. reads the whole thus: उ० । सहि हेमऊडसिहरे लदाविडवे लग्गं वेजअन्तिअं मोआवेहित्ति भणिदा उवहसिअ मं भणासि दिढं खु लग्गा ण सक्का मोआविदुं । दाणिं किं पुच्छसि कहिं अणिदिट्ठकालणं गच्छीअदित्ति. And G. and K. thus: सहि तदा [K. तस्सिं] हेमऊडसिहरे लदाविडवे एआवली [G. om.] वेजअन्ती पडिलग्गा मोआवेहित्ति [G. मेवाहित्ति corruptly] भणिदा सअं भणासि [G. om.] दिढं खु लग्गा ण सक्का मोचेदुं [G. मोचिदुं] एवं मं तदा [K. मंतिदा] हसिअ [K. उवहसिदा] दाणिं मं [G. om.] पुच्छसि किं [G. कहिं] दाणिं अणिदिट्ठं [G. corruptly णिदिट्ठं] गच्छीअदित्ति । We with A.N.N2.P.B. and Kâṭavema, We reject the reading of G.K. first because it appears to be explanatory of the shorter reading given adove, and therefore not likely to be the original reading, and secondly decanse the less open allusion conveyed by the shorter reading is more gentle and more fitted to be made by the heroine than

चित्र. । [1]किं तस्स राएसिणो पुरूरवस्स सआसं पत्थिदासि ।

उर्व. । [2]अअं मे अवहत्थिदलज्जो व्ववसाओ ।

चित्र. । को[3] उण सहीए पुढमं पेसिदो ।

उर्व. । [4]हिअअं ।

चित्र. । [5]सअं एव्व साहु संपधारीअदु दाव ।

उर्व. । [6]मअणो खु मं णिओजेदि । किं एत्थ संपधारीअदि ।

---

१ किं तस्य राजर्षेः पुरूरवसः सकाशं प्रस्थितासि । — २ अयं ममापहस्तितलज्जो व्यवसायः । — ३ कः पुनः सख्या पुरतः प्रेषितः । — ४ हृदयम् । — ५ स्वयमेव साधु संप्रधार्यतां तावत् । — ६ मदनः खलु मां नियोजयति । किमत्र संप्रधार्यते ।

---

the long quotation contained in the longer one.—B. adds: कहिं दाणिं अणिद्दिट्ठकालणं गच्छीयदित्ति after पुच्छसि.

1. A.N.N2.U.B. णं [B.साहुणं] for किं.—A.N.N2.U. om. तस्स. B. P. पुरूरवसो.—G, पट्ठिदासि. P. पट्ठिदासि.

2. B. adds अह इं bef. अअं. U. अवहत्थिदलज्जाए. B. अवहसिद °P. अवहासिअ °. K. अवहत्थिदलग्गो. A. N N2.P.B. ववसाओ. We with A.N.N2.G.K.U., as also Kâṭavema so far as अवहत्थिद ° is concerned.

3. A.G. का for को and पेसिदा for पेसिदो. P.B.ins. तहिं after उण and U. after सहीए.—U. K. पढमं, B.P. पुडमं, G. पढमं.

4. G.K. insert सहि bef, हिअअं.

5.–6 G. सअं हि साधु संधारिअदु दाव को तुमं णिओजेदि ॥ उ० । मअणो खु मं णिओजेदि । ता किं पुच्छसि संधारीअ [दित्ति ?]. K. को तुमं णिओजेदि । उ० । मअणो खु मं णिओजेदि । and omits the rest. A. साहु हिअअं संपधारिअ का उण तुमं णिमन्तेदि ॥ उ० । मदणो and om. the rest. U. साहु । हिअअं हु संपधारिदं दाव । को तुमं णिओएदि ॥ उ० । मदणो क्खु णिओएदि । and om. the rest. N N2 wholly omit the two speeches forming these lines. B. सअं एव्व साहु समवधारिदं दाव । को उण तुमं णिओएदि ॥ उ० । मअणो खु मं णिओएदि । and om the rest. P.सअं एव्व साहु संपदारिअदु दाव को उण तुमं निओजइ ॥ उ० । मअणो खु मं णिओजेदि । किं एत्थ संधारिअदि ।

चित्र. । अदोवरं णत्थि मे उत्तरं ।[1]

उर्व. । तेणे हि आदिसिअदु मग्गो जह गच्छन्तीए अन्तराओ ण भवे ।[2]

चित्र. । सहि विस्सध्धा होहि ।[3] णं भअवदा देवगुरुणा अवराइदं णाम सिहाबन्धणविज्जं उवदिसन्तेण तिदसपडिवक्खस्स अलङ्घणिज्जा कदम्ह ।

उर्व. । अहो विसुमरिदं मे हिअअं ।[4]

सिद्धमार्गमासाद्य ।

---

१ अतःपरं नास्ति ममोत्तरम् । — २ तेन ह्यादिश्यतां मार्गो यथा गच्छन्त्या अन्तरायो न भवेत् । — ३ सखि विश्रब्धा भव । ननु भगवता देवगुरुणापराजितां नाम शिखाबन्धनविद्यामुपदिशता त्रिदशपरिपक्षस्यालङ्घनीये कृते स्वः । — ४ अहो विस्मृतं मम हृदयम् ।

We with the text of Kâṭavema.

1. G.U. अदो अवरं°. P. अदोवरं ण हु उत्तरं.

2–3. U. तेण हि आदिसदु मग्गं सही जेण गच्छन्तीए ण अणन्तराओ भवे । N.N2. जहिं for जह, and then go on: गच्छन्तीणं अणन्तराओ भवे. A. तेण हि आदेसेहि तं मग्गं जहिं गच्छन्तीणं अणन्तराओ भवे. B. तेण हि आदिस मग्गं सहि जेण गच्छन्तीणं अन्तराओ ण भवे.—G.K. तेण हि उवदेसेहि [om. G.] तं मग्गं जेण [G. येण] सिध्धं गच्छन्तीए अन्तराओ ण भवे [G. भवेत्.]

4–6. P.G.K. om. सहि. N.N2. विसद्धा. U. वीसद्धा.—G. देवदागुरुणा. B. P. देवगुलुणा. B. अवरादं णाम, U.P. अवराजिदं, N.N2. अवराइदि णाम.—N.N2. om °विज्जं, and have सिहाबन्धणं. K. om. णाम. B. सिलासंबंधणं विज्जं, P. सिहामण्डणं विज्जं. A.N.N2. तिअसपडि°.—U. अलङ्घणीआ किदम्ह. A. अलङ्घणीअ कदेम्ह, N.N2. अलङ्घणीआ कदेम्ह. K. किदम्हि. P.B. अलङ्घणीया किदम्ह.—P. °दिसन्देण.—P. तिदसपरिपन्थिणो. G.K. सलज्जम् before सहि.

7. A. reads the speech thus: सव्वं सुमरदि मे हिअअं; N.N2. सव्वं समरेदि मे हिअअं; G. K. सलज्जं । सहि ताए पओअं सव्वं समुरेम्हि [G. सुमरेसि]. B. सहि सव्वं सुमरेसि. P. सहि सव्वं ण समिरेमि.

चित्र. । एदं भअवदीए भाईरहीए जमुणासंगमविसेसपावणेसु सलिलेसु ओलोअन्तस्स विअ अत्ताणअं पइट्ठाणस्स सिहाभरणभूदं राएसिणो भवणं उवट्ठिदम्ह ।

उर्व. । विलोक्य । णं वत्तव्वं ठाणन्तरगदो सग्गोत्ति । विचार्य । हला कहिं णु खु सो आवण्णाणुकम्पी भवे ।

१ एतद्भगवत्या भागीरथ्या यमुनासंगमविशेषपावनेषु सलिलेष्ववलोकयत इवात्मानं प्रतिष्ठानस्य शिखाभरणभूतं राजर्षेर्भवनमुपस्थिते स्वः । — २ ननु वक्तव्यं स्थानान्तरगतः स्वर्ग इति । हला क नु खलु स आपन्नानुकम्पी भवेत् ।

U. अहो विसुमरिदं मे हिअअं. This is one of those passages which have suffered much corruption. It is impossible to decide which is the original reading. U. appears most natural and, therefore, forms the authority for our text, though it is unsupported by the other Mss. Kâṭavema reads सहि सव्वं सुमरेमि.—A.N.N_2.B.P. °मार्गमवगाह्य. and U. अवतीर्य, for सिद्धमा° &c. K. as we.

1. P. भअवदिए भागीरहिए. A.N.N_2. insert हला at the commencement of the speech.—G. इदं, and A.N N_2. णं, for एदं. K. om. भअवदीए.—A. जउणासंगमसविसेस°, K जउणा° P. जमुणासङ्गविसेस°. N.N_2. °संगमपावणेसु.

2. A. आह्लाअन्तस, which it translates by आह्लवमानस्य. U.N.N_2. आलोअन्तस्स. B. आलोअअनस्स. K. सिहाभरणभूदं. P. अत्ताणं विलोअन्तो विअ for ओलोअन्तस्स विअ अत्ताणअं. P. पइट्ठाणणअरस्स. P. सिहाहरणभदं N.N_2.P.U. अत्ताणं.—B. अट्ठाणं. B. पडिट्ठाणणअरस्स. N. सिहाहरणहूदं, N_2. सिहाभरणभूतं.

3. U.A.B. उवगदम्ह for उवट्ठिदम्ह. P. उवगदम्ह. N.N_2. उवगच्छेम्ह.

4. K.U. ठाण°.—N.N_2. सग्गेत्ति. B.सोग्गोत्ति.—A.N.N_2. विमृश्य for विचार्य.—G.K.P. om. हला.

5. N.N_2.U. om. खु.—P.आवण्णाणुअम्पि. A. आवण्णाणुकम्पी सो जणो for सो आवण्णाणु° &c. N.N_2. read आवण्णाणुकम्पी सो राअसी. U. हला कहिं खु सो आवण्णाणुकम्पी. जणो भवे.—U.K. om. णु. U.B. जणो before भवे. P.with us. K. एसो for सो.—A. हवे, N.N_2. हुवे.

चित्र. । एदस्सिं णन्दणवणेक्कदेसे विअ पमदवणे ओदरिअ जाणिस्सामो ।

उभे अवतरतः ।

चित्र. । दृष्ट्वा सहर्षम् । हला एसो खु पढमोदिदो विअ चन्दो कोमुदिं विअ तुमं पडिच्छदि ।

उर्व. । विलोक्य । हला दाणिं पुढमदंसणादो सविसेसं पिअदंसणो महाराओ पडिहादि ।

चित्र. । जुज्जदि । ता एहि उवसप्पम्ह ।

१ एतस्मिन्नन्दनवनैकदेश इव प्रमदवनेऽवतीर्य ज्ञास्यावः । — २ सखि एष खलु प्रथमोदित इव चन्द्रः कौमुदीमिव त्वां प्रतीच्छति । — ३ सखि इदानीं प्रथमदर्शनात्सविशेषं प्रियदर्शनो महाराजः प्रतिभाति । — ४ युज्यते । तदेहि उपसर्पावः ।

1. A.N.N2. ins. हला before एदस्सिं. A.N.N2. इदस्सिं, G. K. इमस्सिं.—A.N.N2. read दाव after एदस्सिं.—P. °वणप्पदेसे, G. °वणेकदेशे —U. प्पमद°.—P. ओदारिअ, A.N.N2. ओसरिअ, G.K. अवतारिअ. —K. जाणिस्सं.

4–5. K. दृष्ट्वा ससंभ्रमम्—U. राजानं विलोक्य, and A.N.N2.B.P. राजानं दृष्ट्वा, for दृष्ट्वा.—A.N.N2. B.P. read the speech thus: हला[P. om] एसो खु [B.P. om,] पढमोदिदो [B.P. °दिओ] विअ भअवं [P. om.] चन्दो कोमुदीए विअ तुए विणा [P. लिज्जुत्तो] लक्खीअदि [B. पेक्खिअदि]. U. हला सो एसो पढमोदिदो विअ चन्दो कोमुदीए विणा लक्खीअदि for हला &c. We with G.K. and Kâṭavema's reading.

6–7. A.N N2. राजानं दृष्ट्वा. P. U. दृष्ट्वा K. विलोक्य ससाध्वसं.—G. पढम°.—U. reads for the whole speech simply दृष्ट्वा । हला दाणिं पढमदंसणो पडिभादि. K. पुढमदंसणादोवि.—A.N.N2 सविसेसपिअ°. P. विसेसदंसणो for सविसेसं पिअदंसणो A.N.N2. om. महाराओ. P. राएसि मे पडिभाइ for महाराओ पडिहादि. B. °दंसणं पडिभाइ, omitting महाराओ.

8. P.K.B.U. जुज्जइ.—A. उवसप्पाम, N.N2. उवसप्पावो. U. P. om. all after जुज्जइ.—K. एत्थ [for एव ?] for एहि.—B. उपसप्पम्ह.

उर्व. । [1]तिरक्खरिणीपडिच्छुण्णा पासगदा से भविअ सुणिस्सं दाव । पासपडिवत्तिणा वअस्सेण सह विअणे किंपि मन्तअन्तो चिट्ठदि ।

चित्र. । [2]जेह दे रोअदि । यथोक्तमनुतिष्ठतः ।

विदू. । [3]भो चिन्तिदो मए दुल्लहप्पणइणीसमागमोवाओ ।

राजा । तूष्णीमास्ते ।

उर्व. । [4]का णु खु एसा इत्थिआ इमिणा पत्थिअमाणा अत्ताणअं विकत्थेदि ।

---

१ तिरस्करिणीप्रतिच्छन्ना पार्श्वगतास्य भूत्वा श्रोष्यामि तावत् । पार्श्वपरिवर्तिना वयस्येन सह विजने किमपि मन्त्रयमाणस्तिष्ठति ।— २ यथा ते रोचते ।— ३ भोः चिन्तितो मया दुर्लभप्रणयिनीसमागमोपायः ।— ४ का नु खल्वेषा स्त्री अनेन प्रार्थ्यमानात्मानं विकत्थते ।

---

1. A.N.N_2. हला तिरक्ख° &c. B. K. तिरक्कारि°.—N.N_2. have °च्छुण्णपास°.—U. has से पस्सगदा, K. पास्स°, B. पस्स°, P.पस्सपरिवत्तिणी भविअ. G. K. om. से before भविअ.—A.N_2. सुणिमो. N.सुणुमो.

2. A.N.N_2. °पडिवट्टिणा. K पास्सपडि°. U.B.P.पस्सपरिवत्तिणा.—N.N_2.U. मन्तअन्तो. G. मन्तयन्तो.—P. विअणे पदेसे, B.U.विजणे.—B.P. किंवि. K. किं for किंपि.—B.P. चिट्ठइ. B. त्ति after चिट्ठदि.

3. A.N.N_2. om. this speech. K. जहा दे रोचादि. U.B.P. जं ते [B.दे] रुच्चइ. G.K.P.B. उभे before यथोक्तम्.

4. U. भो वअस्स विदिदो मए दुल्लहप्पणइणी समाअमोवाओ. K.B.ins. भवदो before दुल्लह°. G.उल्लह°.—A. °पणइणी°, N.N_2. °पणअणी°. P.B.वअस्स after भो and have समाअमोवाओ. P.पणइणीजणैक्कस°.

5. U.B.P. om. all.

6–7. G. and K. begin with the stage-direction सेर्षाकौतुकम्. A. N.N_2. पत्थीअमाणा. B. जा इमिणा चिन्तिज्जमाणा अत्ताणं विकिदत्थेदि after इत्थिआ. P.चिन्तिज्जमाणा अत्ताणं किदत्थेदि. U.उर्व० । का उण एसा इमिणा चिन्तिज्जमाणा अत्ताणं किदत्थेइ. K.पत्थिअमाणावि.—A. N.N_2. विलम्बेदि for विकत्थेदि.—N.N_2. आत्ताणं.

चित्र. । [1]किं उण माणुस्सअं विडम्बीअदि ।

उर्व. । [2]भेयामि सहसा पभावादो विण्णादुं ।

विदू. । [3]णं भणामि चिन्तिदो उवाओत्ति ।

राजा । तेन हि कथ्यताम् ।

विदू. । [4]सिविणिअसमागमआरिणिं णिद्दं सेवदु भवं । अहवा तत्थभोदीए उव्वसीए पडिकिदिं आलिहिअ ओलोअन्तो चिट्ठ ।

उर्व. । सहर्षम् । [5]हीणसत्त हिअअ समस्सस समस्सस ।

---

१ किं पुनर्मानुष्यं विडम्ब्यते ।—२ बिभेमि सहसा प्रभावाद्विज्ञातुम् ।—३ ननु भणामि चिन्तित उपाय इति ।—४ स्वप्नसमागमकारिणीं निद्रां सेवतां भवान् । अथवा तत्रभवत्या उर्वश्याः प्रतिकृतिमालिख्यावलोकयंस्तिष्ठ ।—५ हीनसत्त्व हृदय समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

---

1. A.NN₂. किं उण[A. पुण] माणुसीए विलम्बीअदि. G.माणस्सअं अवलम्बीअदि. U.किं माणुस्सअं विडम्बीअदि. K.किं णु खु उण माणुस्सअं अवलम्बीअदि. B.किं उण माणुसकम्म विलम्बीअदि. P. किं णु खु माणुसअं कम्म विडम्बअदि.

2. A.U. भाआमि[भीआमि U.] सहआ पहावदो[U. °वादो] विण्णादुं किं भविस्सदित्ति. N.N₂.भआमि सहआ पहावदो विण्णादुं किं हुविस्सदित्ति. B.P.ण पहवामि सहसा पहावदो विण्णादुं. K.पभावदो.

3. A.N.N₂. भो before णं.—N.N₂. समागमोत्ति for उवाओत्ति. U.P.समाअमोवाओ without the त्ति. B.G.K. मए after चिन्तिदो. B. दुल्लहप्पणयिणीसमाअमोवाओत्ति.

4. U.om. हि.

5. B.A.N.N₂.U.सुणाहि before सिविणिअ° and B. ins. सुणाहि after उवाओत्ति as also before सिविणिअ°. G.K.°समागमकारिणिं. B.°समाअमकालिणीं. P.सुविणअसमाअमआरिणिं. A.°समाअमआरिणीं. U.°समाअमकारिणीं.—N.N₂. णिद्दा.—G.K.भवं सेवदु.

6. B.A.°होदीए, P.U.तत्तहोदीए, K. तत्तभो°.—K. पडि°.—N.N₂. पडिकिदं.—K. ओलोअअन्तो, P. ओलोअन्दो, G.आलोअन्तो. P. लेहिअ for आलिहिअ.—G.B. चिट्ठदु for चिट्ठ.

7. A.N.N₂. सहर्षमात्मगतम्.—G. हीणसण्ण.—N. समस्स समस्स (?).

राजा । उभयमप्यनुपपन्नम् ।

हृदयमिषुभिः कामस्यान्तः सशल्यमिदं सदा
कथमुपलभे निद्रां स्वप्ने समागमकारिणीम् ।
न च सुवदनामालेख्येऽपि प्रियामसमाप्य तां
मम नयनयोरुद्बाष्पत्वं सखे न भविष्यति ॥ १० ॥

चित्र. । सुदं[1] तुए ।

उर्व. । सुदं[2] । ण उण पज्जत्तं हिअअस्स ।

विदू. । एत्तिओ[3] मे मदिविहवो ।

राजा । सनिश्वासम् ।

नितान्तकठिनां रुजं मम न वेद सा मानसीं
प्रभावविदितानुरागमवमन्यते वापि माम् ।
अलब्धफलनीरसान्मम विधाय तस्मिञ्जने
समागममनोरथान्भवतु पञ्चबाणः सुखी ॥ ११ ॥

१ श्रुतं त्वया ।—२ श्रुतं न पुनः पर्याप्तं हृदयस्य ।—३ एतावान्मम मतिविभवः ।

1. A. उभयमप्युप° corrected into उभयमप्यनुप°.
2. B. wrongly कामः शान्तः.
3. P.A.B.उपनमेन्निद्रा, and N.N$_2$. उपनये (?) निद्रा.—P.A.N.N$_2$.B. °कारिणी, K. °कारणम्.—N.N$_2$. कथमुपनये निद्रा सुप्ते समागमकारिणीं (?).
4. K.आलिख्येऽपि.
6. A.N.N$_2$. ins. सहि before सुदं. U. हला सुदं तए.
7. A.N.N$_2$. हला before सुदं.—A. पय्यत्तं. K.पज्जुत्तं.
8. N.N$_2$. एव्व after एत्तिओ. B.P. omit मदि°. P. has भवंदं सेविदुं after °विहवो. B.एत्तिओ मे विहओ. U.एत्तिओ विहवो भवन्तं सेविदुं.
9. A.N.N$_2$.निश्वस्य.
10. G. °कठिनो. A.N.N$_2$. °कठिना.—G. यः for सा.
11. For °विदितानु° B. and G. have °विहितानु°. N. °विहितानु°.
12. G.K. अबद्ध° for अलब्ध°. K. अलभ्य°.—N.N$_2$. °नीरसं. B. °नीरसां.—K.समवधाय for मम विधाय.
13. N.N$_2$. °मनोरथम्.—K. कृती for सुखी.

चित्र. । सुदं[1] तुए ।

उर्व. । हद्धी[2] हद्धी । मं एव्वं अवगच्छदि । असमत्थम्हि अग्गदो भविअ से पडिवअणस्स । पहावणिम्मिदेण भुज्जवत्तेण[3] संपादिदुत्तरा होदुमिच्छामि[4] ।

चित्र. । अणुमदं[5] मे ।

उर्व. । ससंभ्रमं[6] गृहीत्वा यथोक्तं करोति ।

विदू. । दृष्ट्वा[7] । अवि हा अवि हा । भो किं णु खु एदं भुअङ्गणिम्मोअं विअ संमुहे[8] णो णिवडिदं ।

---

१ श्रुतं त्वया ।—२ हा धिक् हा धिक् । मामेवमवगच्छति । असमर्थास्म्यग्रतो भूत्वास्य प्रतिवचनस्य । प्रभावनिर्मितेन भूर्जपत्त्रेण संपादितोत्तरा भवितुमिच्छामि ।—३ अनुमतं मम ।—४ अपि हा अपि हा । भोः किं नु खल्वेतद्भुजङ्गनिर्मोक इव संमुखेऽस्माकं निपातितम् ।

---

1. A.N.N_2.सहि before सुदं.—A.N.N_2. om. तुए.

2. K.B.P. हद्धि हद्धि.—U.B. ins. हला before मं.—B.एमं for एव्वं.—G.हद्दी । म(?मं) एत्थ अवगच्छदि. Before असम° &c. G. and K. ins. हला. N.N_2. डजेव for एव्वं.—U.मंवि. K.मंपि. P. एव्व.—A.N.N_2. ins.अलब्भं before अवगच्छदि. P.अवगच्छइ. G.अवगच्छेदि —U दिढं लज्जेमि for असमत्थम्हि.—B. om. भविअ.—P.असमत्थिदम्हि से अग्गदो पडिवअणस्स.

3. A.N.N_2.U. ins. ता before पहाव°.—G. भुज°. K. भुज्जवत्तलेहेण. B.भुअपत्तेण. U.भुअपत्तलेहेण. P. भुज्जपत्तेण. B.पभाव°.

4. U.G.K. से before होदुं. G. and K. have भविदुं for होदुं.—B. संपादितुत्तरा. N.N_2.संवादिदउत्तरा. P.wrongly इच्छम्ह.

5. A.N.N_2.हला before अणुमदं.

6. A.U.P.सविभ्रमं.

7. A.N.N_2.B.ससंभ्रमम् *after* and U. *for* दृष्ट्वा. K. ins. गृहीत्वा after दृष्ट्वा. P. no stage-direction. K.om. अवि हा अवि हा. P.अविह अविह. U. वि०। अविद(*sic*.अविहा?) भो वअस्स एदं सप्पणिम्मोअं विअ पमुहे णो णिवडइ. A.वअस्स after भो. N.N_2. om. भो किं णु खु एदं.—B. om. णु खु.—P.किंवि एदं, omitting णु खु. A.N.N_2.सप्पणिम्मोअं. G. °णिम्मोकं. B.P. सप्पणिम्मोओ विअ.—K. °णिम्मोकअं.

8. K. om. the विअ. G.K.B.पमुहे

राजा । विभाव्य । भूर्जपत्त्रगतोयमक्षरविन्यासः ।

विदू. । [1]णं खु अदिट्ठाए तत्तहोदीए उव्वसीए भवदो परिदेविदं सुणिअ समाणाणुराअसूअआइं अक्खराइं विसज्जिआइं होन्ति ।

राजा । नास्त्यगतिर्मनोरथानाम् । गृहीत्वानुवाच्य । सहर्षम् । सखे प्रसन्नस्ते तर्कः ।

विदू. । [2]भवं दाणिं पसीददु । एत्थ लिहिदं सुणिदुमिच्छामि ।

---

१ न खल्वदृष्टया तत्रभवत्योर्वश्या भवतः परिदेवितं श्रुत्वा समानानुरागसूचकान्यक्षराणि विसृष्टानि स्युः ।—२ भवानिदानीं प्रसीदतु । अत्र लिखितं श्रोतुमिच्छामि ।

---

for संमुहे. N.N2. किंवि before संमुहे. P. संमुहिणी for संमुहे णी. K. णिवदिदं.—B. णिवसइ. P.आअच्छइ.

1. A.B.U. वयस्य before भर्ज°. P. विहस्य for विभाव्य. G. भूर्य°. B. om. °पत्त्र°.

2–3. U.N2.B.णं खु. P. reads णूणं खु.—A.N.N2. अदिट्ठरूवाए. U.अविभाविदाए. N.N2.तत्तभवदीए.—P. परिदेवणं.—N.N2. सुणीअ.—P. समाणुराअ°.N.N2. °सूअआइं. U. °राअस्स सूअआइं.—A. एदाणि अक्खराणि for अक्खराइं. B. एदाइ अक्खराइ. N.N2. एदाइं अक्खराइं.—A. विसज्जिदाणि हवेन्ति. N.N2.वितक्किदाणि भवन्ति. B. विसज्जिदाइ. G K. agree in reading णं [K. om.] अदिट्ठाए उव्वसीए भवदो परिदेविदं सुणिअ विसज्जिदो भविस्सदि- [त्ति G]. This reading would recommend itself on account of its shortness, but the other reading, given above, is not only the reading of six independent Mss. but also of two commentators.

4. G. ins.च after °वाच्य.—P.om. सहर्षम्.—U. सुप्रसन्नः for प्रसन्नः.

6. A. ही ही भोः किं बम्हणवअणाणि अण्णआ होन्ति । ता दाणिं पसीददु भवं एत्थ &c. So N.N2., only omitting भो किं and inserting ण before अण्णआ. B.किं बम्हणो वअणं अण्णहा होदु । दाणिं पसीददु भवं &c. We with G.K.U.P. and the two commentators. B. सुणादुं. P.U.दाणिं पसीददु भवं &c. B.P.एथ्थ[for एत्थ?]. P. सुणीदुं इच्छामि. K.सुणिदुं इच्छामि.

उर्व. । साहु[1] अज्ज णाअरिओसि ।

राजा । श्रूयताम् । वाचयति ।

सामिअ[2] संभाविआ जह अहं तुए अमुणिआ ।
तह अणुरत्तस्स जइ णाम तुह उवरि ॥ १२ ॥
णं मे ललिअपारिजाअसअणिज्जयम्मि होन्ति ।
णन्दणवणवादावि अच्चुण्हआ सरीरए ॥ १३ ॥

---

१ साधु आर्य नागरिकोसि ।

२ स्वामिन् संभाविता यथाहं त्वया अज्ञाता ।
तथानुरक्तस्य यदि नाम तवोपरि ॥ १ ॥
ननु मम ललितपारिजातशयनीये भवन्ति ।
नन्दनवनवाता अप्यत्युष्णा शरीरके ॥ २ ॥

---

1. A. अय्य. B.P.अ०अ. K.णाअरोसि.—G.साधु. B.साहु साहु.—G. होसि for सि.

2–6. G.K.P. om. वाचयति.—U. इति भूर्जपत्त्रलिखितं गाथाद्वयं वाचयति. After श्रूयताम् B. has वि०। अवहिदोम्हि। राजा। भूर्जपत्त्रलिखितं गाथाद्वयं वाचयति. P. ins. वयस्य before श्रूयतां.—A.N.N2. read the Bhûrjapattra thus: सामि असंभाविआ [it is not certain whether N.N2. mean सामिअ संभा° or सामि असंभा°, but A. is clear and translates accordingly] जह अहं [N2. अह] तुए अमुणिआ [N.N2. अणिउणिआ] तह अणुरत्तस्स जइ णाम तुह उवरि. [N.N2. उवरि] होमि अहं [N. N2. ins. ।] णं मे ललिअपारिआअसअणिअम्हि होन्ति [N.N2. ins. ।] णन्दणवणवाआ अच्चुण्णआ [N.N2. अच्चण्हूआ] सरीरए.—G.K.सामिअ संभाविआ जह अहं तुए अमुणिआ- [K. अफुणिआ] तहेअ [G. तह] अणुरत्तस्स [G. अणुरत्तअस्स] जइ ण मे [G. तह णाम] तुह उवरि- [K. उपरि] ण तह कहं [K. कहिं] भविस्सं । परिलुलिअ [G. अवि मे विलुलिअ] पारिजादाकिसलअ [G. पारिजाअकुसुम] सअणिज्जम्मि होन्ति [G. होंति दे] अइ [K. आदि] सीअला [G. वि] णन्दणवाआ अवि [G. om. वि] उण्हआ [G. उण्णआ] सरीरे [G. सरीरए].—B. संभाविज्जइ for संभाविआ. B.अगुण्णिआ.—B.'s second line is: तह अणुरत्तस्स जदि णाम तुह उवरि.—B.'s second stanza is: ण मे

उर्व. । [1]किं णु खु संपदं भणिस्सदि ।

चित्र. । [2]णं भणिदं एव्व कमलणालाअमाणेहिं अङ्गेहिं ।

विदू. । [3]दिट्ठिआ मए विअ बुभुक्खिदेण सोत्थिवाअणं उवलद्धं भवदा समासासणं ।

राजा । समाश्वासनमिति किमुच्यते ।

१ किं नु खलु सांप्रतं भणिष्यति ।—२ ननु भणितमेव कमलनालायमानैरङ्गैः ।—३ दिष्ट्या मयेव बुभुक्षितेन स्वस्तिवाचनमुपलब्धं भवता समाश्वासनम् ।

ऌलिअवारिजादसअणिज्जम्मि होन्ति । णन्दणवणवाआ अवि अच्चुण्णा सरीरए.—P. reads उण्णिआ for अमुणिआ and reads the second line and the following thus: तह एव्व अणुरत्तस्स जइ णाम तुह उवरि । परिऌलिअपारिआअउसुमसअणिज्जे मह सरीरे णन्दणवणवाआवि कहमच्चुण्णा ण होन्ति.—U. reads सामिअ संभाविआ जह अहं तुए अवमणि (might be ण्णि) आ ॥ अणुरत्तस्स सुहअ जइ ण मे (miscopied for णाम from a prishtha-mâtrâ Ms.) एव्वं तुह उवरि ॥ १ ॥ कहं ऌलिअवारिजायसयणिज्जयम्मि होन्ति ॥ णन्दणवणवादावि अच्चुण्हआ सरीरे ॥ २ ॥ The variety of reading shows that the passage has been misread and misunderstood. The large number of our good Mss. has, however, nearly enabled us to rescue it from corruption. Kâṭavema reads: सामिअ संभाविआ जह अहं तुए अमुणिआ. तह अणुरत्तस्स जइ णाम तुज्झ उवरि अहं. मह ऌलिअपारिजाअसअणिज्जअम्मि होन्ति किं. णन्दणवणवादावि आच्चुण्हआ सरीरए.

1. U.हु for खु.—U. भणेइ; K. wrongly भविस्सदि. B.P. भणादि.

2. G.देण and P. णेण for एव्व. $N.N_2$.U.K.om. एव्व.—K. मिळाणकमल°. P.कमळमिळाअमाणेहिं.

3. $A.N.N_2$. om. दिट्ठिआ.—K.U. क्खु, and $N.N_2$. वि, for विअ after मए.—P. बिभुक्खिएण.—G. सत्थि°.—G.उवळद्धं.—$G.K.N.N_2$. °वाअणकं. K.reads विअ after सोत्थिवाअणं.

4. G.N. वि after भवदा. $N.N_2$. भवदो for भवदा. G.K.U. समासास[K.U.समस्सास]कारणं. K. wrongly om. भवदा. B. इमं समासासणं. P. इदं समस्ससणं.

5. $A.N.N_2$. ins. सखे before समाश्वासनम् &c. G.K. (not U.) समाश्वासकारणम्. B.U.समाश्वसनम्. U.पश्य after उच्यते.

तुल्यानुरागपिशुनं ललितार्थबन्धं
पत्त्रे निवेशितमुदाहरणं प्रियायाः ।
उत्पक्ष्मणा मम सखे मदिरेक्षणेन
तस्याः समागतमिवाननमाननेन ॥ १४ ॥

उर्व. । [१]एँथ्थ णो समविभाआ पीदी ।

राजा । वयस्य अङ्गुलीस्वेदेन दूष्येरन्नक्षराणि । धार्यतामयं प्रियायाः स्वहस्तः ।

विदू. । गृहीत्वा । [२]किं दाणिं तत्तभोदी उव्वसी भवदो मणोरहाणं कुसुमं दंसिअ फले विसंवददि ।

उर्व. । [३]हला जाव उवगमणकादरं हिअअं पज्जवथ्थावेमि दाव तुमं से अत्ताणं दंसिअ जं मे खमं तं भणाहि ।

---

१ अत्रावयोः समविभागा प्रीतिः ।—२ किमिदानीं तत्रभवत्युर्वशी भवतो मनोरथानां कुसुमं दर्शयित्वा फले विसंवदति ।—३ हला यावदु-

---

1. G.K. ललितोप°.
3. U.P. उत्पक्ष्मलं. B. उत्पक्षलं. G. मदिरेक्षरेण. P.मदिरेक्षणायाः.
4. N.N2.आननेन for आननेन.
5. B. एध्थ [for एथ्थ ?]. P.एद्दु. G. U.K. °विभागा, B.°विहवा, N. N2. °विहावा मदी. U. मदी, K. मदी, B.पीदि.—P. assigns the speech to Vidûshaka and reads एद्दु वो समविभाआ पीदी.
6. G.K.मम for अयम्. B.मम in addition to अयम्.
7. K. स्वहस्तेन निक्षेपः, A.N.N2. U. स्वहस्तलेखः.
8. B.ins. तदो before गृहीत्वा. A. N.N2.U.तदो किं for किं. P.तदो for किं. G.K.अत्त°, A.U.B. P. तत्तहोदी, G.K.अत्तभोदी.—A. °रथाणं, N.N2. °रहाणे. G.K. कुसुमाइं, P. कुसुमं.
9. A.विलम्बदि, N.N2.P.विलम्बीअदि, U.B. विलम्बेदि, G. विसंवदति.
10. K.om. हला and P. has सहि instead. A. has अहिगमणकाअरं. N.N2.अहिगमणकादरंहिअअं. P.U.अहिगमणकादरं हिअअं. B.अहिसरणकादरं. A.पय्यवट्ठावेमि. G.अवत्थावेमि. B.पय्यवथ्थावेमि. P. प०.-अव°.—A.N.N2.U. ताव, and P.दाणिं, for दाव. A.K. om. तुमं.
11. N.N2.om. से.—A. अत्ताणअं.—

चित्र.। तथेति तिरस्कारिणीमपनीय राजानमुपेत्य। [1]जेदु जेदु महाराओ।

राजा। सहर्षम्। स्वागतं भवत्यै। भद्रे

न तथा नन्दयसि मां सख्या विरहिता तया।
संगमे पूर्वदृष्टेव यमुना गङ्गया विना॥ १५॥

चित्र.। [2]णं पढमं मेहराई दीसइ पच्छा विज्जुल्लदा।

विदू.। अपवार्य। [3]कहं ण एसा उव्वसी। ताए तत्तहोदीए अहिमदा सहअरी।

चित्र.। [4]उव्वसी महाराअं सिरसा पणमिअ विण्णवेदि–

राजा। किमाज्ञापयति।

पगमनकातरं हृदयं पर्यवस्थापयामि तावत्त्वमस्यात्मानं दर्शयित्वा यन्मम क्षमं तद्भण।

१ जयतु जयतु महाराजः। — २ ननु प्रथमं मेघराजिर्दृश्यते पश्चाद्विद्युल्लता। — ३ कथं नैषा उर्वशी। तस्यास्तत्रभवत्या अभिमता सहचरी। — ४ उर्वशी महाराजं शिरसा प्रणम्य विज्ञापयति।

N. आत्ताणं. U. खेम्मं, K. ख्खमं. — K.P. भण.

1. A.N.N2.U. तह इति, B.P. तहेत्ति. B. उपनीय (!). G.U.K. एत्य. — N.N2. भट्टा for महाराओ. K. जअदु जअदु.

2. N. दृष्ट्वा before सहर्षम्. A. तत्रभवत्यै, N.N2. अत्रभवत्यै. B. om. भद्रे.

4. B. संगमात्. K. गङ्गा यमुनया विना.

5. B.P. पुढमं, K. पठमं. P. मेघ°. A. °ल्लआ. P. विद्दुल्लदा. G. °लदा. B. विच्चुल्लदा. N.G.A.B.P. पच्चा. N2.U. दीसई. G. दीसदि.

6. A.G.K. om. अपवार्य. U. वि०। अपवार्य। णं एदाए उव्वसीए तत्तहोदीए अहिमदाए सहअरिआए होदव्वं. G. कहिं णु. G.N2. खु after ण. K. णु for ण. A. तीए. G. एत्थभोदीए. P. तत्तहोदिए. N.N2. कहं ण सा उव्वसी उवगदा। तत्तहोदीए अहिमदा सहचरी एसा. After सहअरी A. adds एसा चित्तलेहा. But A.'s addition is spurious, as Vidûshaka did not know Chitralekhâ before. K. has the whole speech thus: कहं णु एसा उव्वसीए तत्तहोदीए अणुमदा सहअरी. P. सहिअं for सहअरी. B. सहि इअं. G. अणुमदा for अहिमदा.

8. A.U. सिरेण. G. पणिविअ. N. N2. have simply पणमदि for सिरसा &c.

चित्र. । मह सुरारिसंभवे दुज्जादे महाराओ एव्व सरणं आसी । सा अहं तुह दंसणसमुत्थेण मअणेण बलिअं बाधिअमाणा भूओवि महाराएण अणुकम्पणीअत्ति ।

राजा । भद्रमुखि

पर्युत्सुकां कथयसि प्रियदर्शनां तां
आर्तं न पश्यसि पुरूरवसं तदर्थे ।
साधारणोयमुभयोः प्रणयः स्मरस्य
तप्तेन तप्तमयसा घटनाय योग्यम् ॥ १६ ॥

चित्र. । उर्वशीमुपेत्य । हेला एहि तुवत्तोवि णिद्दअदरं मअणं देक्खिअ पिअअमस्स दे दूदिम्हि संवुत्ता ।

१ मम सुरारिसंभवे दुर्जाते महाराज एव शरणमासीत् । साहं तव दर्शनसमुत्थेन मदनेन बलवद्बाध्यमाना भूयोपि महाराजेनानुकम्पनीयेति । — २ सखि एहि त्वत्तोपि निर्दयतरं मदनं दृष्ट्वा प्रियतमस्य ते दूत्यास्मि संवृत्ता ।

1. P.G.K. मम, N.N2. मह. A. N.N2. सुरारादिसं°. G. सुरारिसंभमे पुरा जादे. U. मम सुरारिसंभवे भये पुरा जादे महाराअ &c. K. मम सुरारिसंभवभए पुरा जादे. P.असुरसंभवे. P. महाराअ एव्व.—G. एत्थ for एव्व. B.G.K.A. आसि. G. U.B.K. ता for सा.

2. P. साहं. K.U. दे, and G. ते, for तुह.—G.A. मदणेण. A.U.B. बाहिअ°, N.N2. बाहिअ°, P.B. भाहिअ°. B. भुयीवि.

3. A.N.N2.U. °कम्पणीएत्ति.B. °अम्पणिज्जेत्ति. P. has °अम्पणिज्जात्ति.

6. A.B.P. आर्तं न पश्यसि पुरूरवसस्तदर्थम्. So N.N2.U., except that they read तदर्थम्. K. आर्तिं न पश्यसि पुरूरवसस्तदर्थे.

8. A. तप्तेन तप्तमिव संघटनाय युक्तम्. So N.N2. which, however, have योक्तुम्. B.P.तप्तेन तप्तमिव संघटनाय योक्तुः.

9. G.P. om. हला. K.B. om. एहि. A. om. वि. A.णिद्दअरं. G. G.K. तुमादोवि. for तुवत्तोवि. U. तुविच्चोवि. P.तव्वत्तोवि.K. निठुरदरं for णिद्दअदरं. G.णिद्दयदरं, and P. अभहिअं. U.णिभुअदरं. K. मदणं. U.B.K.पेक्खिअ.

10-11. G.K.वअस्सस्स. N.N2.पिअवअस्सस्स. B.पिअस्स. A.विअअमस्स. U.विअदमस्स.—U. omits दे.—K. दूती संवुत्ता, and G. ईदि

उर्व. । तिरस्करिणीमपनीय । [1]अम्मो अणवेक्खिवदं लहु तुए उज्झिदम्हि ।

चित्र. । [2]इदो मुहुत्तादो जाणिस्सं का कं उज्झिस्सदित्ति । आआरं दाव पडिवज्ज ।

उर्व. । सव्रीडम् । [3]जेदु जेदु महाराओ ।

राजा । सुन्दरि

मया नाम जितं यस्य त्वयायं समुदीर्यते ।
जयशब्दः सहस्राक्षादगतः पुरुषान्तरम् ॥ १७ ॥

---

१ अहो अनवेक्षितं लघु त्वयोज्झितास्मि ।—२ इतो मुहूर्ताज्ज्ञास्यामि का कामुज्झिष्यतीति । आचारं तावत्प्रतिपद्यस्व ।—३ जयतु जयतु महाराजः ।

[दुई?] संवुत्ता, both leaving out म्हि. B.दुई संवुत्ता without म्हि.

1. U. उ० । तिरस्करणीमप० । अम्हहे लहुअं तुए उज्झिदम्हि. N.N2. अम्हो ण[णं?] वेक्खिअ उण उज्झिदा —G. एणं पेक्खिअ for अणवेक्खिवदं लहु. K.अम्मो अणवेक्खिवददाए तुए. &c. B.हला चित्तलेहे अणवेक्खिवदं लहु &c. P.हला चित्तलेहे तुए उस्सिदम्हि. A.अम्हो अणवेक्खिवदम्हि तुए उज्झिदा (which it renders अहं अनवेक्षितास्मि त्वयोज्झिता). Kâṭavema: हला अम्मो लहु तुए उज्झिदम्हि । सखि अहो लघु शीघ्रं त्वया उज्झितास्मि तदीयत्वादिति शेषः, which is not quite clear. The passage appears to have somewhat suffered from corruption. We with B.

2. G.U. सस्मितम् before इदो मुहुत्तादो &c.—A.मुहुत्तआदो. G.U. अदो for इदो. N.N2.सहि before इदो. K.अदो मुहत्तए. B.P. अदो मुहुत्तं.—G.K. खु after मुहुत्तादो. For उज्झिस्सदित्ति G. reads: परिचअस्सिदित्ति. N.N2.को कं उज्झिस्सदित्ति. U. को कं परित्तज्जिस्सदि । आआरं &c. B. को कं परित्तजस्सित्ति. P.का कं परिसज्जस्सदित्ति. K. विसज्जिस्सदित्ति.

3. A.B.P. पडिवज्जस्स.

4. U. ससाध्वसमुपसृत्य, and N.N2. राजानमुपेत्य प्रणम्य, before सव्रीडम्.—G. जयदु जयदु.—P. अ०अउचो for महाराओ. B.ins. प्रणमति after महाराओ.

6. N.N2. न मया नार्जितं &c.

7. U.K. wrongly आगतः [=न्नागतः?], and B. P. नागतः, for अगतः.

हस्ते गृहीत्वैनामुपवेशयति ।

विदू. । [1]भोदि रण्णो पिअवअस्सो बम्हणो किं ण वन्दीअदि ।

उर्व. । सस्मितं प्रणमति ।

विदू. । [2]सोत्थि भोदीए ।

नेपथ्ये देवदूतः ।

चित्रलेखे त्वरयोर्वशीम् ।
मुनिना भरतेन यः प्रयोगो
भवतीष्वष्टरसाश्रयो नियुक्तः ।
ललिताभिनयं तमद्य भर्ता
मरुतां द्रष्टुमनाः सलोकपालः ॥ १८ ॥

सर्वे कर्णं ददति ।

उर्व. । विषादं नाटयति ।

चित्र. । [3]सुदं पिअसहीए देवदूतस्स वअणं । अणुमाणीअदु महाराओ ।

---

१ भवति राज्ञः प्रियवयस्यो ब्राह्मणः किं न वन्द्यते ।— २ स्वस्ति भवत्यै ।— ३ श्रुतं प्रियसख्या देवदूतस्य वचनम् । अनुमान्यतां महाराजः ।

---

1. A.N.N₂. P. उन्नमयति, and B. उत्तिष्ठति, for उपवेशयति.—G.U. हस्तेन. N.om. एनाम्.

2. G.K. एसो अहं after भोदि. N. N₂. भोदी. B.U.P. omit भोदि. B.reads the किं before रण्णो. P.om. बम्हणो.—G. वन्दीयदि.

4. A.B.U.सोत्थि. N.N₂.read सोत्थि भवदीए. B.होदीए. P.सोत्थि होदिए.

5. U. नेपथ्ये । देवदूतः । चित्रलेखे त्वरयोर्वशीम्.—A.N.N₂. om. देवदूतः. A.N.N₂.repeat त्वरय. K. आकाशे for नेपथ्ये.

8. G.विभक्तः, and K.प्रयुक्तः, for नियुक्तः.

11. G.K.P.आकर्णयन्ति, and B.समाकर्णयन्ति, for कर्णं ददति.

12. N.N₂.निरूपयति. B.U. रूपयति.

13. A. °सहिए.— N.N₂. देवरूअस्स (=°दुअस्स?). B.K. °दूदस्स. P. सुदं सहीए देवदूदवअणं.— N.N₂. अणुमाणीअदि (*sic.*). U.अणुमणिअणु(दु?). B.अणुमण्णीअदु. P. अणुमण्णिअदु. K.अणुमण्णदु.—A. N. ता before अणु°.

उर्व. । णत्थि[1] मे वाआ ।

चित्र. । महाराअ[2] परवसो अअं जणो । ता महाराएण अब्भणुण्णादा इच्छदि देवेसु अणवरद्धं अत्ताणअं कादुं ।

राजा । कथंचिद्वाचं व्यवस्थाप्य । नास्मि भवत्योरीश्वरनियोगप्रत्यर्थी । स्मर्तव्यस्त्वयं जनः ।

उर्व. । वियोगदुःखं रूपयन्ती सह सख्या निष्क्रान्ता ।

राजा । सनिश्वासम् । सखे वैयर्थ्यमिव चक्षुषः संप्रति ।

विदू. । पत्त्रं दर्शयितुकामः । णं[3] एदं—इत्यर्धोक्ते आत्मगतम् । हध्धी हध्धी उव्व-

---

१ नास्ति मे वाचा ।—२ महाराज परवशोयं जनः । तन्महाराजेनाभ्यनुज्ञातेच्छति देवेष्वनपराद्धमात्मानं कर्तुम् ।—३ नन्विदम्—हा धिक् हा धिक् उर्वशीदर्शनविस्मितेन मया तद्भूर्जपत्त्रं प्रभ्रष्टमपि हस्ताग्रमादेन न विज्ञातम् ।

---

1. G. नत्थि.—A.U. वाआअ विहवो, and N.N2. वाआए विहवा, for मे वाआ.—B. निश्वस्य । before णत्थि.

2. G. अयं for अअं.—P. खु after परवसो.— P.A.U. om. ता.—A. N.N2. विसज्जिदा, and P.B. विसज्जिदुं, for अब्भणुण्णादा. G. अब्भणुण्णादो.

3. G.K. अत्ताणं अणवरद्धं.—G.U.P. इच्छामि.— A. अणवरुद्दं.— A.B. अत्ताणं. P. इच्छम्ह देवेसु अणवरद्धं अत्ताणं करेदुं. N.N2 आत्ताणं. U. देवेदेवस्स (*sic.*) अणवरद्धं अत्ताणं कादुं.

4. U. बाप्पं for वाचम्. K. बाप्पं, and P. मनो, for वाचं.—P.N. N2. om. °नियोग°. K.U. °नियोगपरिपन्थी.

5. N.N2. त्वया for त्वयम्. P. om. तु.

6. A.N.N2.U.P. विश्लेष° for वियोग°. U. रूपयित्वा सख्या सह निःक्रान्ता. B. om. वियोग°.

7. A.N.N2. निःश्वस्य. K. om. सनिश्वासम्.—A.N.N2. ins. मे after इव. A.B.P. read चक्षुषोः. P. वैदग्ध्यम् for वैयर्थ्यम्.

8. A.N.N2.P. om. पत्त्रं दर्शयितुकामः. B.K. दर्शय°. U. णं अत्थि एदं. B.P. om. एदं.—A.N. N2. इत्यर्धोक्ते सविषादमात्मगतम्. A. B.P. हद्धि हद्धि.—G.K. ins. भए after हध्धी हध्धी.

सीदंसणविम्हिदेण मए तं भुजवत्तअं पब्भट्टंपि हत्थादो पमादेण ण विण्णादं ।

राजा । भद्र किमसि वक्तुकाम इव ।

विदू. । [1]मा भवं अङ्गाइं मुञ्चदु । दिढं खु तुइ बध्धभावा उव्वसी । ण सा इदोगदं अणुराअं सिढिलेदि ।

राजा । ममाप्येतदाशंसि मनः । तया खलु प्रस्थाने

अनीशया शरीरस्य हृदयं विवशं मयि ।
सूनकम्पाक्रियालक्ष्यैर्न्यस्तं निश्वसितैरिव ॥ १९ ॥

---

१ मा भवानङ्गानि मुञ्चतु । दृढं खलु त्वयि बद्धभावोर्वशी । न सा इतोगतमनुरागं शिथिलयति ।

1-2. A.N.N2. भुञ्जवत्तं, U. भुयवत्तं, B. दं भुअपत्तअं पभ्भटं अग्गहत्थादो. A.N. पमादेण हत्थादो पब्भट्टं ण विण्णादं. N2. omits पमादेण, and reads हत्थादो पभ्भट्टं. U.पभ्भठंति ह°. P. om. पि.

3. A.N.N2.U. om. इव.—A.N.N2. omits भद्र. U. omits भद्र and reads वयस्य instead. B.has simply किं वक्तुकामोसि. K.P.किमसि वक्तुकामः, also omitting भद्र.

4-5. U. वि० | मा तुमं अङ्गाइं मुञ्च | तुह बद्धभावा उव्वसी णहु सा इदोगदं चित्तं सिढिलेदि. G.K.B. ins. एव्वं वत्तुकामोम्हि before मा &c. A.N. मा खु तुमं. B. reads आमलमं (आम तुमं?) परिदेवणं मुञ्च | मा तुमं अङ्गायि मुञ्च | दिडं बध्धभावा उव्वसी | ण सा इदोगदं अणुबन्धं सिडिलइस्सदि. P.मा भवं अङ्गेहिं विम्मुच्चिअदु. A.मुएहि. N. N2. मोएहि. K. मुच्चेदु. G. तुह for तुइ.—N.N2. दढं for दिढं. K. दिढं and omits खु.—N.N2. ण हु सा.—A.N.N2. अणुबन्धं for अणुराअं.—A.N.N2. सिढिलइस्सदित्ति. P. सिढिलइस्सदि.

6. U. आशङ्कि. B.आशङ्कने. K. ममाप्येवं तदाशंसि मनः. P.आशङ्कितं. G. तथा for तया. K. om. तया खलु.

7. N.N2. विवशं हृदयं मयि.

8. G. °लक्षैः.—N.N2. स्मरकम्पक्रियालक्षैः.—N2. निःश्वसितैः. B.K.P. स्तनकम्प°.—U. अनीशया शरीरस्य स्ववशं हृदयं मयि | स्तनकम्पक्रियालक्ष्यैर्न्यस्तं निःश्वसितैरपि ||

विदू. । आत्मगतम् । [1]वेवादि मे हिअअं इमं वेलं तत्तभवदा तस्स भुज्जवत्तस्स णाम गेण्हिदव्वं भविस्सदित्ति ।

राजा । केनेदानीं दृष्टिं विलोभयामि । स्मृत्वा । आः उपनयतु भवान्भूर्जपत्त्रम् ।

विदू. । विषादं नाटयति । [2]हन्त ण दिस्सदि । गदं उव्वसीए मग्गेण ।

राजा । सर्वत्र प्रमादी वैधेयः । ननु विचिनोतु भवान् ।

विदू. । उत्थाय । [3]णं इदो भवे इदो भवे । इति विचेतव्यं नाटयति ।

---

१ वेपते मे हृदयमेतां वेलां तत्रभवता तस्य भूर्जपत्त्रस्य नाम गृहीतव्यं भविष्यतीति ।—२ हन्त न दृश्यते । गतमुर्वश्या मार्गेण ।—३ नन्वितो भवेत् इतो भवेत् ।

---

1. U. केत्तिअं for इमं. G.K. अपवार्य. A.ins. खु after वेवदि.—G. भुज° for भुज्ज°. B. तत्तहोदा, U.अत्त°. U. om. तस्स. B. तत्तहोदाए for तस्स. K.भस्स भुजवत्तस्स .

2. U.A.णामं—N.N₂.गण्हिदं. B.N₂. गण्हिदव्वं. K.गिण्हिअं. P. गहीअव्वं. G. om.त्ति.

3–4. A.N.N₂. दृशं, G.K. दृशौ.—A.N.N₂. उपनय भूर्जपत्तम्.—P.B. U. विचिन्त्य for स्मृत्वा. U.P. आः उपनय भूर्जपत्त्रम्. G.K. ins. मम before उपनयतु.

5. A.U. नाटयित्वा for नाटयति —A. N₂. ins. कधं before ण. N.कहं for हन्त.—A. दीसदि. K.N.N₂. दीसइ. U. has for हन्त &c. कहं ण दीसदि । गदं उव्वसीमग्गेण. B. om. हन्त. P.नाटयित्वा.—G. उव्वसीए मग्गेण किं णेदीं (? किं गदं ?) K.उव्वसीमग्गेण किं ण गदं for गदं उव्वसीए मग्गेण. B. has गदं ण उव्वसीमग्गेण.

6. A.N.N₂. ins. आः and U. अहो before सर्वत्र.—A.N₂.P. विचीयताम् for विचिनोतु भवान्.—N.N₂. विधेयः.—U. ins. वि० । णं विचिणु । after वैधेयः.

7. A.N.N₂. om. णं.—A.N.N₂. हवे for भवे. B. om. णं and does not repeat इदो भवे. G. भवेद for the 2nd भवे.—U. वि० । इदो भवे इह वा भवे इह वा भवे । इति विचिनोति नाट्येन.—B. इति नाट्येन विचिनोति.

तत: प्रविशति काशिराजपुत्री सपरिवारा देवी ।

देवी । [1]हञ्जे णिउणिए सच्चं तुए भणिदं इमं लदागेहं पविसन्तो अज्जमाणवसहाओ अज्जउत्तो दिट्ठोत्ति ।

निपु. । [2]किं अण्णहा भट्टिणी मए विण्णविदपुव्वा ।

देवी । [3]तेण हि लदन्तरिदा सुणिस्सं दाव से विस्सध्धामन्तिदाणि । जं तुए कहिदं तं सच्चं ण वेत्ति ।

निपु. । [4]जं भट्टिणी आणवेदि ।

---

१ हञ्जे निपुणिके सत्यं त्वया भणितमिदं लतागेहं प्रविशन्नार्यमाणवकसहाय आर्यपुत्रो दृष्ट इति ।—२ किमन्यथा भट्टिनी मया विज्ञापितपूर्वा ।—३ तेन हि लतान्तरिता श्रोष्यामि तावदस्य विश्रब्धामन्त्रितानि। यत्त्वया कथितं तत्सत्यं न वेति ।—४ यद्भट्टिन्याज्ञापयति ।

---

1. G. om. देवी.—N.N$_2$. तत: प्रविशति सपरिवारा काशिराजपुत्री. U. काशी°.

2–3. G. तए.—N.N$_2$. read the speech in the following unsatisfactory way: हञ्जे णिउणिए तुए भणिदं एदं लदाघरे पविसन्तो अज्जमाणवअदुदीओ अज्जउत्तोत्ति.—A.एदं लदाघरअं. N. एदं लदाघरे. U.लदाघरं. B.लदाघरअं.A.N. अज्जमाणवअदुदीओ. B. अ० अमाणअसहाओ अ० अउत्तो.—K. कथिदं for भणिदं.—A. अय्यउत्तो.

4. A.N.N$_2$.K. अण्णधा.—A.N.N$_2$. कदावि after मए. G. विण्णाविद°. U. नि० । ण अण्णहा मए भट्टिणी विण्णविदपुव्वा. B.किं अण्णहा ण मए भट्टिणी विण्णविदपुव्वा.

5. G. लत°. B.U.लदन्द°. A.N. भविअ after °न्तरिदा. N.N$_2$.om. दाव. K. omits हि. G.K.om. से. A.N.N$_2$.विस्सद्धमन्तिदाइं. U. से विस्सद्धमन्तिदाणि. G.K. विस्सद्धभणिदं. P. विसम्भमन्तिदाइं.

6. A.N.N$_2$.B. आचक्खिदं, and P. उवगदं, for कहिदं.—G.N.N$_2$.U. K. om. तं.

7. A.U.B.P. जं भट्टिणीए रुच्चदि-[U.B.P. इ]. N.N$_2$. जं भट्टिणीए रुच्चदि.

देवी । परिक्रम्य । [1]हञ्जे णिउणिए किं एदं जिण्णचिरं विअ इदोमुहं दक्खिणमारुदेण आणीअदि ।

निपु. । विभाव्य । [2]भट्टिणि पडिवत्तणविभाविदक्खरं भुज्जवत्तं खु एदं । हन्त भट्टिणीए एव्व णेउरकोडिए लग्गं । गृहीत्वा । कहं वाचीअदु । देवी । [3]अणुवाचेहि दाव णं । जदि अविरुध्धं तदो सुणिस्सं ।

निपु. । तथा कृत्वा । [4]भट्टिणि तं एव्व कोलीणं विअ पडिहादि । भट्टार-

१ हञ्जे निपुणिके किमेतज्जीर्णचीरमिव इतोमुखं दक्षिणमारुतेनानीयते ।— २ भट्टिनि परिवर्तनविभाविताक्षरं भूर्जपत्त्रं खल्वेतत् । हन्त भर्त्र्या एव नूपुरकोटया लग्नम् । कथं वाच्यताम् ।— ३ अनुवाचय तावदेतत् । यद्यविरुद्धं ततः श्रोष्यामि ।— ४ भट्टिनि तदेव कौलीनमिव

1. G. inverts the order of देवी । परिक्रम्य.—G.om.हञ्जे णिउणिए. U.B.om. हञ्जे.—G.K. ins. णु खु after किं.—A.N.N2. पत्तोण्णचीवरं विअ for जिण्णचिरं विअ. K.°चीरं. U जिण्णं चीवरं. B.पत्तोण्णचीवरं विअ; P.पत्तचीवरं विअ. G.इदोमुखं.

2. G.आसीअदि (= ?)

3–4. A.देवि for भट्टिणि.—A.U.B. परिवत्तण°. P.परियत्तिद°.—N. N2.निपु०। देहि दाव णं। जदि जदो अवरुद्धं तदो। निपुणं विभाव्य । देवि परिवत्ताणविभाविदक्खरं भुज्जवत्तं खु एदं । हन्त &c.—U.भूयवत्तं and after एदं goes on : भट्टिणीए णेउरकोडीए विलग्गं. B.भुअवत्तं. K. वत्त. K.om. हन्त, but reads तं before भट्टिणीए. A. puts एव्व after °कोडिए which it reads °कोडियाए. N.N2. °कोडिआए. B. °कोठिए.—P.U.om.एव्व. P.U.विलग्गं.—G. which reads कहं वा वाचीअदु । is the only Ms. that makes the question a part of the following speech of Devî. A.N.N2. read कहं वाईअदि. B.वाचीअदि. P.वाच्चिअदु.

5. A.N.N2.अणुवादेहि. P.B.अणुवाएहि. P.om.णं.—N.N2.जदि जदो for जदि. B.U.K.जइ.—G.सुस्सं for सुणिस्सं.

6. A.N.N2.अनुवाच्य for तथा कृत्वा, which shows that they read अनुवादेहि, wrongly. G.K.P. om. भट्टिणि. K.कोलीणअं.—U.एतं for तं—B.P.पडिभाइ. U.से पाडिभादि.—U.भट्टारं.

अं उद्दिसिअ उव्वसीए कव्वबन्धोत्ति तक्केमि । अज्जमाणवअप-मादेण अम्हाणं हत्थं गदोत्ति ।

देवी । [1]तेण हि से गिहीदत्था होमि ।

निपु. । राज्ञा पूर्ववाचितं वाचयति ।

देवी । [2]एत्थ इमिणा एव्व उवाअणेण अच्छराकामुअं पेक्खामि ।

इति परिजनसहिता लतागृहं परिक्रामति ।

विदू. । [3]भो वअस्स किं एदं पमदवणसमीवगदक्कीडापव्वदपज्जन्ते दीसादि ।

प्रतिभाति । भर्तारमुद्दिश्य उर्वश्याः काव्यबन्ध इति तर्कयामि । आर्यमाणवकप्रमादेनावयोर्हस्तं गत इति ।

१ तेन ह्यस्य गृहीतार्था भवामि। — २ अत्रामुनैवोपायनेनाप्सरःकामुकं प्रेक्षे। — ३ भो वयस्य किमेतत्प्रमदवनसमीपगतक्रीडापर्वतपर्यन्ते दृश्यते।

1–2. N.N2.उद्दिसिअ.—A.N.N2.P. उव्वसीकव्व°; U.B.उव्वसीए किदो कव्व°. G.°बन्ध इति.—A.अय्यमाण°.—G.हत्थगदोत्ति.U.हत्थे गदोत्ति. N.N2.K. °माणवप्प°.B.अ०अमाणवअप्प°. P.अ०अमाणवअस्स पमा°.—B.अम्हाण हत्था[त्थं?] संसग्गं गदोत्ति. K.अम्हाणं हत्थे गदंति.—A.N.N2.om.त्ति after गदो.

3. G.K.देण हि.—A.गहिदत्था होम्हि. B.N.N2.गहिदत्था होमि. U.तेण हि गहिदत्था होमि. G.भोमि.

4. B.U नि०। तदेव राज्ञा पूर्वं वाचितं वाचयति. K.राजपूर्ववाचितं वाचयति. P.तदेव राज्ञा पूर्वपठितं वाचयति.

5–6. A.B.श्रुत्वा before एत्थ. B. एहि before एत्थ. A.N.N2.U. om.एत्थ. N.N2.om.एव्व.—N.N2. P.उवाएण. U.ज्जेव्व.—A.N.N2.अच्छरा°. B. ins.दं before अच्छरा°. G.N.N2.U.K °कामुकं. N. N2.देक्खिस्सं. P.दक्खामि. After पेक्खामि A.U.P. go on: निपु०। तथा[U.P.तह]। अभितो लतागृहं परिक्रामतः। So N.N2., only omitting अभितः. P.too om.अभितः. B.नि० । तह पेक्खामि । अभितो लतागृहं परिक्रामतः.

7–8. A.N.N2.विचिन्त्य before the speech, which A. gives thus: वअस्स तं पवणवसगामि कीलावत्तअं दे ण देसादि. N.N2. वअस्स पवगसव[वस?]गामि कीलावदे ण दीसई. U.वि० । विलोक्य । भो वअस्स किं एदं पवणवसगं पमदवणसमीवगदकीलापव्वतपेरन्ते दीसदि. B.

राजा। उत्थाय। भगवन् वसन्तप्रिय दक्षिणवायो।
वासार्थं हर संभृतं सुरभिणा पौष्पं रजो वीरुधां
किं मिथ्या भवतो हृतेन दयितास्नेहस्वहस्तेन मे।
जानीते हि मनो विनोदनफलैरेवंविधैर्धारितं
कामार्तं जनमङ्गनां प्रति भवानालक्षितप्रार्थनः॥ २०॥

निपु.। [1]भट्टिणि एदस्स एव्व अण्णेसणा वट्टदि।

देवी। [2]पेक्खामि।

विदू.। [3]भो मिलाअमाणकेसरच्छुविणा मोरपिच्छेण विप्पलद्धोम्हि।

१ भट्टिनि एतस्यैवान्वेषणा वर्तते।—२ पश्यामि।—३ भो म्लायमानकेशरच्छविना मयूरपिच्छेन विप्रलब्धोस्मि।

वि०। विलोक्य। भो वअस्स एदं पवणवसगामी कीलाव्वदन्ते दीसई. K. वि०। भो वअस्स एदं पवणवसगामि प्पमदवणसमीवगदकीलापव्वतपरन्ते दीसइ. P.भो वअस्स पवणवसगामी लीलापव्वदे ओदिसइ.

1. G.P. °प्रियसखे दक्षिण°. K. °प्रियसखदक्षिण°.—N.N2.B.om. उत्थाय.

2. G.K.सुरभि यत् for सुरभिणा.

3. G. °स्नेहः. G.भवता. N.N2.भवता हृतो भगवता स्नेहः स्वहस्तेन मे. U.किं मिथ्या भवदाहृतेन दयितास्नेहस्वहस्तेन मे.

4. B. दारितं for धारितं, wrongly. The *da* and *dha* are very similar in the southern alphabets. B. was copied from a Granthi Ms.—K.भवान् for मनो°. K. °शनैः for °फलैः.

5. U.कामार्तं जनमङ्गसाभिभवितुं नालम्बितप्रार्थनम्. B.अङ्गनाप्रति.

6. A. gives the speech thus: भट्टिणि एदस्स एव्व भुङ्जवत्तस्स अण्णेसणा सुणीअदि. So N.N2., which only om. एव्व. U.नि०। सा एव्व भुयपत्तस्स अण्णेसणा वट्टइ. B.ins. भूअपत्तस्स after एदस्स and om. एव्व. K.अण्णेसणं. P.om. भट्टिणि and reads तस्स एव्व भुङ्जपत्तस्स अण्णेसण (*sic.*) पवट्टइ. G.भट्टदारिए एतस्स वयणेअण्णं वट्टदि.

7. A.N.N2.देक्खामि. U.om. the speech.—P.दक्खामि.

8. A. ins.सहर्षम्। एदं२ एदं २। सविषादम्। हद्धी हद्धी before भो. A.N.N2.U.om.भो. A.°केसरकेण. N.N2. °छइणा. A.ins.इमिणा before मोर°. B. मिलायमाण°.—A. °पिच्छएण, P.मऊरपीछेण. G.°पिञ्छेण. U.विप्पलद्धम्ह. B.विप्पलध्धम्हि.

राजा । सर्वथा हतोऽस्मि ।

देवी । उपेत्य । [1]अज्जउत्त अलं आवेगेण । एदं तं भुज्जवत्तं ।

राजा । ससंभ्रमम् । अये इयं देवी । स्वागतं देव्यै ।

विदू. । अपवार्य । [2]दुरागतं दाणिं संवुत्तं ।

राजा । जनान्तिकम् । सखे किमत्र प्रतिविधेयम् ।

विदू. । [3]लोत्थेण गहिदस्स कुम्भिलअस्स अत्थि वा पडिवअणं ।

राजा । देवि नेदं मया मृग्यते । स खलु परसमन्वेषणार्थमारम्भोयम् ।

देवी । [4]जुज्जदि अत्तणो सोहग्गं पच्छादेदुं ।

---

१ आर्यपुत्र अलमावेगेन । एतत्तद्भूर्जपत्त्रम् ।—२ दुरागतमिदानीं संवृत्तम् ।—३ लोत्रेण गृहीतस्य कुम्भीरकस्यास्ति वा प्रतिवचनम् ।—४ युज्यत आत्मनः सौभाग्यं प्रच्छादयितुम् ।

---

1. P.सर्वथा.
2. A.अय्य°. A.N.N$_2$.आवेसेण. U. reads the अज्जउत्त after आवेगेण and om. तं. B.उपेत्य | अलमलं आवेएण अ०अउत्त एदं भूअपत्तअं. P. like B., only it om. the second अलं and has भुज्जपत्तं.—A.N.N$_2$.एदं भुज्जवत्तअं. U. भुअवत्तं.
3. G.K.om. the stage-direction and A.N.U.om.इयं before देवी.
4. A.N.N$_2$.B.P. assign this speech to Vidûshaka, which we adopt. Although G.K. U. assign the same to Devî, none of them have nevertheless the stage-direction अपवार्य. U.दुरागदं. B.om.दाणिं.
5. G.K.om. °सखे. N.N$_2$.°विजनान्यम्. B.P.वयस्य for सखे.
6. A. ins. a भो before लोत्थेण. G.K.सूचिदस्स for गहिदस्स. A. N.N$_2$.K.कुम्भीलअस्स. N$_2$.लोतणगहीदस्स. U.लोभ्रएण गहिदस्स कुंभिलअस्स विअ अत्थि वा दे पडिवअणं. B.किं लोत्तेण for लोत्थेण. K.लोत्तएण. P.ins.किं before अत्थि.—G.पडिवयणं.
7. G.K.U. insert अपवार्य | मूढ नायं परिहासकालः | प्रकाशम् | before देवि &c. K.U.om.मूढ, however. A.N.N$_2$.U.नेदम्.—After मृग्यते G.K. go on: न खलु तत्प्रापणार्थोयमारम्भः, P.अयं खलु परान्वेषणार्थमारम्भः, U.स न खलु पत्रान्वेषणार्थमारम्भः, A.स खलु परसंप्रेषणार्थ आरम्भः. So N.N$_2$., only °प्रेषणार्थमा°. We with B.
8. A.जुत्तं. U.जुज्जइ. U.पच्छा°. B.जुज्जई किं अत्तानो सोभग्गं प-

विदू.। भोदि तुवरेहि से भोअणं जं पित्तोवसमणसमत्थं होई।

देवी। ²णिउणिए सोहणं खु बम्हणेण आसासिदो वअस्सो।

विदू.। ³भोदि णं पेक्ख आसासिदो पिसाचोपि भोअणेण।

राजा। मूर्ख बलादपराधिनं मां प्रतिपादयिष्यसि।

---

१ भवति त्वरयास्य भोजनं यत्पित्तोपशमनसमर्थं भवति।—२ निपुणिके शोभनं खलु ब्राह्मणेनाश्वासितो वयस्यः।—३ भवति ननु पश्य आश्वासितः पिशाचोपि भोजनेन।

छादेदुं. K.पच्छादइदुं. P.जुज्जइ२ अत्तणो सोभग्गं पच्छादिदुं.

1. U.भोदि आणेहि से भोअणं। पित्तोरसमनेन समत्थो होदि.—A.तवरेहि. A.जं पित्तोवसमणस्स होदि after भोअणं.—After भोअणं G. has पित्तोवसमेण सत्थो भोदि, and K. the same, except that it reads सुत्थो and भोदु. B. like ourselves, only omitting जं. We with N.N2.P.

2. G. inserts सहि before णिउणिए.—A. om. खु.

A. देवी। णिउणिए सोहणं बम्हणेण अणुभासिदो.

विदू°। भोदि [इ]दं देक्खिअ आवेसिदो पिसावो ण उड्झदि (Ms. उक्कदि, छाया, उड्झति).

B. दे°। णिउणिए सोहणं खु बम्हणेण अणुसासिदो वअस्सो.

विद°। होदि इमं दक्खिअ आवेसिदो पिसासो ण उड्झइ। विसज्जेहि भोअणेण.

K. दे°। णिउणिए सोहणं खु बह्मणेण आसासिदो वअस्सो.

विदू°। भोदि णं पेक्ख आस्सादिदो विसुत्थो भोदि विलोभणेण.

P. दे°। णिउणिए सोहणं खु बह्मणेण अणुसासिदो वअस्सो.

विदू°। होदि इमं दक्खिअ आवेसिदो पिसासो ण उड्झइ.

A.अणुभासिदो. A.N.N2.om.वअस्सो. N.N2.णिउणिए सोहणं बम्हणेण अणुमाणिदो for the whole speech.

3. We read this speech with G.—U.भोदि णं पेक्ख आसासिदो सव्वोवि भोअणेण. N.भोदि एदं देक्खीअ आवेसिदो एसो ण उव्वदि (corrected into उव्वसी). N2. भोदि एदं देक्खीअ आवेसिदो एसो ण उव्वदि. Ranganâtha: वि°। ननु प्रेक्षस्व आश्वासितो वयस्यश्चित्रभोजनेन. Kâṭa.भोदि णं पेक्ख भोअणेण आसासिदो पिसासोवि उड्झइ किं उण एदं.

4. A.N.N2.B.णिक्कूर्ख. G.मर्ष. K. om., and A.N.N2.बलवन् for बलान्.—A.N.N2.आवेदयसि for प्रतिपादयिष्यसि. U.आपादयसि.

देवी । [1]णत्थि भत्तदो अवराहो । अहं एव्व एत्थ अवरद्धा । जा [2]पडिऊलदंसणा भविअ अगदो दे चिट्ठामि । इदो अहं गमिस्सं ।

[3]कोपं नाटयित्वा प्रस्थिता ।

राजा ।

अपराधी नामाहं
[4]प्रसीद रम्भोरु विरम संरम्भात् ।
सेव्यो जनश्च कुपितः
कथं [8]नु दासो निरपराधः ॥ २१ ॥

[9]इति पादयोः पतति ।

देवी । [10]आत्मगतम् । मा खु[2] लहुहिअआ अहं अणुणअं बहुमण्णे । किं दु

१ नास्ति भवतोपराधः । अहमेवात्रापराद्धा । या प्रतिकूलदर्शना भूत्वाग्रतस्ते तिष्ठामि । इतोहं गमिष्यामि ।— २ मा खलु लघुहृदयाहमनुनयं बहुमन्ये । किं तु दाक्षिण्यकृतात्पश्चात्तापाद्बिभेमि ।

1. A.N.N_2.ण खु अत्थि for णत्थि. B.दे for भत्तदो.—G. om. एव्व. U. जेव्व. K.P.om.एत्थ—N.N_2. om. जा. U.जं, and K.ता, for जा.—U.पाडि°. B. adds अहं after जा.
2. P. ins. तुइ before पाडिऊल°.—G.U.K.P. om. दे.—After चिट्ठामि. A. goes on: णिउणिए एहि इदो अम्हे in place of इदो अहं गमिस्सं. N.N_2.णिउणिए एहि अम्हे इदो गच्छेम्ह. U. णिउणिए एहि गच्छम्ह । कोपं नाटयित्वा गता । for इदो &c. and P. णिउणिए इदो एव्व गमिस्सं.
3. P. इति inserted before कोपं.
4. N.N_2.U.P.अनुसृत्य at the commencement of the King's speech and B. has अनुसृत्य । प्रसीद.
8. U.च for नु.
9. A.K.U. om. इति.
10. G.K. om. आत्मगतम्. B. and A.आत्मगतम् । मा खु लहुहिअआ अहं [B.om.] अणुणअं [B.यं] बहुमण्णेयं [B.अं] किं तु [B.दु] दक्खिण्णकिदस्स पच्छा [B.च्चा] दावस्स भाएसि [मि?] [B.भआमि]. N.N_2.आत्म०। मा खु लहुहिअआ अणुणअं बहुमण्णे किं णु दक्खिणकिदस्स पच्छादावस्स भाएमि.—G.K. (omitting आत्मगतम्) किं बालकाहिअआ अहं

दक्खिणाकिदस्स पच्छादावस्स भाएमि । राजानमपहाय सपरिवारा निष्क्रान्ता ।

विदू. । [1]पाउसणदी विअ अप्पसण्णा गदा देवी । उट्ठेहि ।

राजा । उत्थाय । वयस्य नेदमनुपपन्नम् । पश्य

प्रियवचनशतोऽपि योषितां
दयितजनानुनयो रसादृते ।
प्रविशति हृदयं न तद्विदां
मणिरिव कृत्रिमरागयोजितः ॥ २२ ॥

विदू. । [2]अणुऊलं एथ्थ भवदो एदं । ण हु आक्खिदुक्खिदो अहिमुहे दीवसिहं सहेइ ।

---

१ प्रावृण्नदीव अप्रसन्ना गता देवी । उत्तिष्ठ ।—२ अनुकूलमत्रभवत इदम् । न खल्वाक्षिदु:खितोऽभिमुखे दीपशिखां सहते ।

जेण अहं [G.om.] अणुणअं बहुमण्णे । किं तु दक्खिणपच्छाद्दावादो भयामि. U.आ० । मा क्खु अहं लहुहिअआ जेण अणुणअं बहुमण्णेमि । किं दु दक्खिणकिदस्स पच्छादावस्स भआमि.—$N.N_2$. om. राजानमपहाय. U. राजानमपहाय निःक्रान्ता दे° सप°. B. सचेटी for सपरिवारा.

3. $A.N.N_2.P$. ins. भो before पाउस°. $N.N_2$. have राजानमपवार्य before भो which they insert at the beginning.—B. पाउण्णदी. K.पाउसणई.—K.गदा एव्व तत्तहोदी ता उट्ठेहि. G.तत्तभोदी for देवी, and ins. ता before उट्ठेहि. U.णं before उट्ठेहि.

4. U.om.उत्थाय. B.उपपन्नमस्या: for अनुपपन्नम्. K.उपपन्नम्. $A.N.N_2.K$.om. वयस्य.—$A.N.N_2$.om. पश्य.

5. U.K. °कृतोऽपि for °शतोऽपि.

6. K.दयिततमानु°. P.प्रणयिजनानु°.

9–10. $N.N_2$अणुउलं एदं ण हु अणु- [N_2.अणि]दुक्खिदो पमुहे दीवसिहं सहेइ for the whole speech.—A. om.एथ्थ भवदो. P.K.एव्व for एथ्थ. U.अणुऊलं एव्व दे एदं.—A.अच्छिदुक्खिदो पमुहे. U.अक्खि°.U. पमुहे for अहि°.—U.दीवसिहां सहाभदि.—B.खु for हु. B K.अक्खिदुक्खिदो. B.पमहे. K.अहिमुहं. P.पमुहे.—K.सहदि. G.सेहदि. A.सहेति. P. ins. किं before सहेइ.

राजा । मा मैवम् । उर्वशीगतमनसोऽपि मे स एव देव्यां बहुमानः । किं तु प्रणिपातलङ्घनादहमस्यां धैर्यमवलम्बिष्ये ।

विदू. । चिट्ठदु दाव भवदो धीरदा । बुभुक्खिदस्स बम्हणस्स जीविदं अवलम्बदु भवं । समओ क्खु ण्हाणभोअणं सेविदुं ।

राजा । ऊर्ध्वमवलोक्य । गतमर्धं दिवसस्य ।

उष्णालुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी
निर्भिद्योपरिकर्णिकारमुकुलान्यालीयते षट्पदः ।
तप्तं वारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते
क्रीडावेश्मनि चैष पञ्जरशुकः क्लान्तो जलं याचते ॥ २२ ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

---

१ तिष्ठतु तावद्भवतो धीरता । बुभुक्षितस्य ब्राह्मणस्य जीवितमवलम्बतां भवान् । समयः खलु स्नानभोजनं सेवितुम् ।

---

1. A.om. मा मैवम्.—A.om. अपि.—P.om. मे and reads देव्याः. G. देव्याः.

2. N.N2.किल for किं तु.—U. °पातविलङ्घ°.—A.N.N2.om. अहं.—N.N2.K. अस्याः for अस्याम्. N. N.2 read आलम्बिष्ये, and G. अवलम्बयिष्ये. K.P.add अपि after अहं.

3. A.N.N2. चिट्ठदु दाव दे धीरदा. K. U. चिट्ठदु दाव देवीए कहा. G.चिट्ठदु दाव देवीकहा.—G. बुभुक्खिदब°.G. बम्भणस्स.—B.जीविअं.

4. A.N.N2.P. read अवलम्ब for अवलम्बदु भवं. B. has अवलम्बभिदु for अवलम्बदु.—A.N.N2. समओ खु दे ण्हाणभोज[N.N2.अ]णाणं. U. समओ क्खु नु ण्हाणं भोअणं सेविदुं. G. णंहणभोअणं.

5. A.N.N2.introduce the stanza by अतः खलु. P.U.B. रा°। विलोक्य । गतमर्धं दिवसस्य । अतः खलु.

6. N.N2.K. उष्णार्तः.

7. K.आरोरते षट्पदाः.

ततः प्रविशतो भरतशिष्यौ ।

प्रथमः । सखे पल्लव महेन्द्रसदनं गच्छतोपाध्यायेन त्वमासनं प्रतिग्राहितः । अग्निशरणसंरक्षणाय स्थापितोहम् । अतः खलु पृच्छामि । अपि गुरोः प्रयोगेण दिव्या परिषदाराधिता ।

द्वितीयः । गालव ण आणे आराहिता ण वेत्ति । तस्सिं उण सरस्सईकिदकव्वबन्धे लच्छीसअंवरे तेसु तेसु रसन्तरेसु तम्मआ आसि । किं तु—

१ गालव न जाने आराधिता न वेति । तस्मिन्पुनः सरस्वतीकृतकाव्यबन्धे लक्ष्मीस्वयंवरे तेषु तेषु रसान्तरेषु तन्मयासीत् । किं तु—

1. N.N2.गालवशिष्यौ.

2–4. N.N2.गालवः for प्रथमः.—B. पैलव. A.पेलव for सखे पल्लव and U.पैलव. N.N2.om. सखे पल्लव. K. पेलव. P.बैल्व.—N.N2.महेन्द्रभवनं.—B.adds भगवता before उपा°.—A.B.K.P. परिग्राहितः.—N.N2. गच्छतो आर्यस्य त्वमासनं परिग्राहितः. G.K.अग्निसंरक्षणार्थम्. P.अहं पुनरग्नि°, omitting the अहं at the end.—N.N2.अहं स्थापितः. B. om. अतः खलु पृच्छामि.K. अतः पृच्छेहं.—G.N. om. खलु.—G.दिव्यपरि°.—G.आज्ञा for आराधिता.—U.reads the passage thus: सखे पेलव अग्निशरणान्महेन्द्रमन्दिरं गच्छतोपाध्यायेन त्वमासनं ग्राहितः । अहमग्निशरणरक्षणार्थमवस्थापितः । अतः पृच्छामि गुरोः प्रयोगेण देवपरिषदाराधिता न वेति.

5. A.K. जाणे for आणे.—A. आराधिदा. G.K. have भोदित्ति for ण वेत्ति.—G.K.have कहं, and A.U. कधं, before आराहिदा.—U.om. त्ति. P.reads: गालव ण आणे अहं आराहिदेत्ति.—B.पुण for उण.

6–7. A.N.N2.om. °किद°. B. °कण्णिदकव्व°.—A.N.N2. °सअंवरे तेसु तेसु रसन्तरेसु उव्वसी उम्मदा [miswritten for तम्मया] [A. तब्भरया, which it translates स्तब्धरसा, but which is really corrupted from तम्मया] आसी. B. °सअंवरे देसु देसु रसन्तरेसुसु-[wrongly and corruptly repeated?]दंमए आसि. P. °सअंवरे तेसु तेसु रसन्तरेसु उव्वसी तम्मयी आसी. G. °सअंवरे उव्वसी तेसु तेसु

प्रथमः । सदोषावकाश इव ते वाक्यशेषः ।

द्वितीयः । आम्[1] तहिं उव्वसीए वअणं पमादक्खलिदं आसि ।

प्रथमः । कथमिव ।

द्वितीयः । लेच्छीभूमिआए[2] वट्टमाणा उव्वसी वारुणीभूमिआए वट्टमाणाए मेणआए पुच्छिदा । सहि समागदा एदे तेलोक्कसुपुरिसा सकेसवा लोअवाला । कदमस्सिं दे भावाहिणिवेसोत्ति ।

---

१ आम् तस्मिन्नुर्वश्या वचनं प्रमादस्खलितमासीत् । — २ लक्ष्मीभूमिकायां वर्तमानोर्वशी वारुणीभूमिकायां वर्तमानया मेनकया पृष्टा । सखि समागता एते त्रैलोक्यसुपुरुषाः सकेशवा लोकपालाः । कतमस्मिंस्ते भावाभिनिवेश इति ।

रसन्तरट्ठाणेसु तम्मआ आसि किं तु. K. °सअंवरे उव्वसी तेसु तेसु रसन्तरट्ठाणेसु उम्मत्तिआ आसि. U. °सअंवरे उव्वसी तेसु तेसु रसन्तरेसु उम्मादिआ आसी. Our authority for the addition of किं तु is G. and the commentary of Kâṭavema, and that for omitting उव्वसी from our text is B. Another reason for the omission is the uncertain position it occupies in the different Mss., which shows that it has been interpolated.

1. B. begins the speech with किं and P. with कथं.—K. दोषाव°.—A.N.N_2.P. अवसरः for अवकाशः.—N.N_2. इति for इव, and om. ते.

2. N.N_2. आम्२ (=आम् आम्). B. आः. A.G.U. आम. A.N.N_2.B. पमादेण for पमाद°.—N.B. आसी for आसि. U. आम ताए वअणं पमादक्खलिअं आसी.

3. A.N.N_2.P. किमिति.

4. B. °भूमिअं.—U. वत्तमाणा. B. वारुणीभूमिअं.—G. om. वारुणीभूमिआए वट्टमाणाए मेणआए. P. om. वट्टमाणाए before मेणआए.—U. वत्तमाणाए.

5–6. A.N.N_2.B. समाअदा. K. om. सहि समागदा एदे. P. सहि समागदा खु लोअवाला तेलोक्केसरा सकेसवा तेसु कदमस्सिं &c. A.G. om एदे. B. इमे. U. ते for एदे. A. तेल्लोक्केक्कमल्ला. N.N_2. तेल्लोक्के सलोअवाला for तेलोक्कसुपुरिसा सकेसवा लोअवाला. B. तेल्लोक्केसरा. U. तेल्लोक्कपुरिसा. K.U. सलोअवाला.—K. कदरस्सिं. U. हिअअभिणिवेसोत्ति. B. भावाभिणि°. N.N_2. भावाणुबन्धोत्ति.

प्रथमः । **ततस्ततः ।**

द्वितीयः । **[1]तदो ताए पुरुसोत्तमेति भणिदव्वे पुरूरवेत्ति णिग्गदा वाणी ।**

प्रथमः । **भवितव्यानुविधायीनीन्द्रियाणि । न खलु तामभिक्रुद्धो गुरुः ।**

द्वितीयः । **[2]सा खु सत्ता उवझ्झाएण । महिन्देण उण अणुगिहीदा ।**

प्रथमः । **कथमिव ।**

द्वितीयः । **[3]जेण मम उवदेसो तुए लङ्घिदो तेण ण दे दिव्वं ठाणं हविस्सदित्ति उवझ्झाअस्स सावो । महिन्देण उण पेख्खणावसाणे**

---

१ ततस्तया पुरुषोत्तम इति भणितव्ये पुरूरवसीति निर्गता वाणी ।— २ सा खलु शप्ता उपाध्यायेन । महेन्द्रेण पुनरनुगृहीता ।— ३ येन ममोपदेशस्त्वया लङ्घितस्तेन न ते दिव्यं स्थानं भविष्यतीत्युपाध्यायस्य शापः । महेन्द्रेण पुनः प्रेक्षणावसाने लज्जावनतमुखी भणिता यस्मि-

---

1–3. G. om.

2. U.om. तदो. K.ताए ख्खु for तदो ताए, which P. altogether omits.—U.पुरुसोत्तमत्ति. B.N.N2.K.P.पुरूरवसित्ति. U.पुरुरवसित्ति.—N.N2.लिग्गदा for णिग्गदा.

4. A.N.N2.भवितव्यं । मनोनुविधायीनि बुद्धीन्द्रियाणि; U.भवितव्यतानुविधायीनि बुद्धीन्द्रियाणि । न तामभिक्रुद्धो मुनिः. P.बुद्धीन्द्रियाणि. A. ins. ततः after खलु.—G.अतिक्रुद्धो. B.P. मुनिः for गुरुः.

5. K.G.U.P.om. सा खु.—G.उवज्झाएण. A.उवस्सएण. G.महेन्देण.—P. om. महिन्देण उण अणुगिहीदा. A. B.अणुगहिदा. N.N2. अणुग्गहीदा. U.अणुग्गहिदा.

6. For कथमिव K.G.have किमिति.

7. B.P. मह for मम. G.U.read the तुए before उवदेसो. U.उवलङ्घिदो. G.लङ्घिदो. G.B.K.देण for तेण. A.दिब्वठाणं. N.N2.B. दिब्वट्ठाणं.

8. A.N.N2.B.P.भविस्सदित्ति. K. U.हुविस्स°.—G.उवज्झाअस्स. A. एस उझ्झाअसआसादो से सावो पुरंदरेण उण. U.उवझ्झाअस्स सआसादो. U. पुरंदरेण उण लज्जावणदमुहिं उव्वसीं पेख्खिअ एदं भणिदं जस्सि &c. for महिन्देण &c. N.N2.एस उवझ्झाआदो से सावो पुरंदरेण उण. B. उवझ्झाअसआसादो से सावो उण महिन्देण पओआवसाणे लज्जावणदमुही भणिदा &c. K.हुविस्सदित्ति उवझ्झाअस्स एसो सावो महेन्देण उण पेख्खमाणावसाणेण लज्जावणदमुहीए उव्वसीए एव्वं भणिदं जस्सिं बद्धभावासि तस्स मे रणे सहाअस्स राएसिणो पिअं

लज्जावणदमुही भणिदा जस्सिं बध्धभावासि तस्स मे रणसहाअस्स राएसिणो पिअं एत्थ करणिज्जं । सा तुमं जहाकामं पुरूरवसं उवचिठ्ठ जाव सो तुइ दिठ्ठसंताणो भोदित्ति ।

प्रथमः । सदृशं पुरुषान्तरविदो महेन्द्रस्य ।

द्वितीयः । सूर्यमवलोक्य । कधापसङ्गेण अम्हेहिं अवरध्धा अहिसेअवेला खु उवज्झाअस्स । ता एहि से पासपरिवत्तिणो होम ।

[इति निष्क्रान्तौ ।

मिश्रविष्कम्भकः ।

न्बद्धभावासि तस्य मे रणसहायस्य राजर्षेः प्रियमत्र करणीयम् । सा त्वं यथाकामं पुरूरवसमुपतिष्ठ यावत्स त्वयि दृष्टसंतानो भवेदिति ।

१ कथाप्रसङ्गेनास्माभिरपराद्धाभिषेकवेला खलूपाध्यायस्य । तदेह्यस्य पार्श्वपरिवर्तिनौ भवावः ।

एव्व करणिज्जं ता दाव पुरूरवसं अणुचिठ्ठ जाव सो दिठ्ठसंताणो भोदित्ति. P. भविस्सदित्ति उवज्झाअसआसादो सावावसाणे लज्जावणदमुहि एव्वं भणिदा जस्सिं बध्धभावासि तस्स मे बध्धभावस्स रणसहाअस्स राएसिणो पिअंकरिणि तं एव्व उपचिठ्ठ । जाव सो दिठ्ठसंताणो भविस्सदित्ति.—G.पेक्खलावसाणे. N.N_2.om. लज्जा°. G. लज्जाणद°.—N.N_2.राअसीणो. U. ins.तुमं after °भावासि.—A.N.N_2.B.om. एत्थ.—U.करणीयं.—G.ता जा for सा तुमं. G.B.om. जहाकामं.N.N_2 पुरूरवं जेव्व. G.B.अणुचिठ्ठ.N.N_2.चिठ्ठ. G. ता ताव तुमं पुरूरवसं जधाकामं उवचिठ्ठ जाव सो परिदिठ्ठसंताणो भोदित्ति.—G.om. तुइ. N.N_2.सुदिठ्ठसंताणो for तुइ दिठ्ठसंताणो.B.om. तुइ.—A. N.N_2.होदित्ति. B.होदुत्ति.

4. U.पुरुषान्तरवेदिनो.

5-6. P. कहं कहापसङ्गेण अहिसेअवेला उवज्झाअस्स अदिक्कन्दा एहि से पस्सपरिवट्टिणो होम.—U. °प्पसङ्गेण. K.B. कहा°. A.U.B.P.om. अम्हेहिं.—A. उपरद्धा, B.U. अवरू°, for अवरध्धा. N.N_2. have कहापसणउवरद्धा आहिसेअवेला खु अज्जस्स. U. अभिसेअ°. U. omits खु उवज्झाअस्स.—G.B.K.om. खु.—G. उवज्जाअस्स.—N.N_2.B.om. ता. U.दा उवज्झाअपासपरिवत्तिणो होम्ह for ता &c.—A.N.N_2.जाव for एहि.—G. K.om.से.—K.पास्स°. A. °पडिवट्टिणो. N.N_2. °परिवट्टिणो.—N. होमो. K. भोम. In fact N.N_2. read after उवज्झाअस्स thus:—जाव से पासपरिवट्टिणो होम. B.एहि तप्पसप्पस्स परिवट्ठिणो होम.

7. N.N_2.तथेति for इति.

8. N_2.om. मिश्र°.

ततः प्रविशति कञ्चुकी ।

कञ्चुकी ।

सर्वः कल्ये वयसि यतते भोक्तुमर्थान्कुटुम्बी
पश्चात्पुत्रैरपहृतभरः कल्पते विश्रमाय ।
अस्माकं तु प्रतिदिनमियं सादयन्ती शरीरं
सेवा कारापरिणतिरहो स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः ॥ १ ॥

परिक्रम्य । आदिष्टोऽस्मि सनियमया काशिराजपुत्र्या व्रतसंपादनार्थं मया मानमुत्सृज्य निपुणिकामुखेन पूर्वं याचितो महाराजः । तदेव मद्वचनाद्विज्ञापयेति । यावदिदानीमवसितसंध्याजाप्यं महाराजं पश्यामि । परिक्रम्यावलोक्य च । रमणीयः खलु दिवसावसानवृत्तान्तो राजवेश्मनि । इह हि

उत्कीर्णा इव वासयष्टिषु निशानिद्रालसा बर्हिणो

---

1. B. विनिश्वस्य, and P. सखेदं, before the stanza as a stage-direction.
3. A. N. N_2. कल्ये. U. has समर्थे in the margin against कल्ये.—A. N. N_2. यत्ने for यतते.—U. लब्धुम् for भोक्तुम्.
4. G. U. उपहृत° for अपहृत°.
5. P. इदम् for इयम्.—P. साधयन्ती. N. N_2. प्रतिष्ठाम् (with शरीरम्, in the margin) for शरीरम्. U. प्रतिष्ठाम्.
6. G. कालः. N. इयम्, U. अभूत्, and P. असौ, for अहो.
7. B. A. N. N_2. यथा after काशिराजपुत्र्या which N. N_2. B. read काशीराज°. U. राजदुहित्रा. K. P. °संप्रदानार्थं.—For मया मानमुत्सृज्य G. K. have मन्युं मानं चोत्सृज्य. P. om. मया. U. °संपादनाय यथा मानमुत्सृज्य.
8. U. ins. मया before याचितो. B. N. N_2. त्वम्, P. त्वमपि, and A. त्वं च, for तदेव.
9. A. °संध्याजपं; N. N_2. °सितजपम्. U. यावदहमवसितसंध्याकार्यं महा°. P. om. यावत्. B. K. P. °जप्यम्.
10. G. om. the stage-direction. B. ins. अहो before रमणीयः. U. किल for खलु.—U. दिनावसान°. K. °सानसमयो.
11. U. °वेश्मनः.
12. P. उत्कीर्णा इव.

धूपैर्जालविनिःसृतैर्वडभयः संदिग्धपारावताः ।
आचारप्रयतः सपुष्पबलिषु स्थानेषु चार्चिष्मतीः
संध्यामङ्गलदीपिका विभजते शुद्धान्तवृद्धाजनः ॥ २ ॥

नेपथ्याभिमुखं दृष्ट्वा । अये इत एव प्रस्थितो देवः ।

परिजनवनिताकरार्पिताभिः
परिवृत एष विभाति दीपिकाभिः ।
गिरिरिव गतिमानपक्षलोपाद्
अनुतटपुष्पितकर्णिकारयष्टिः ॥ ३ ॥

यावदेनमवलोकनमार्गे स्थितः प्रतिपालयामि ।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो राजा विदूषकश्च ।

राजा । आत्मगतम् ।

कार्यान्तरितोत्कण्ठं
दिनं मया नीतमनतिकृच्छ्रेण ।

---

1. P. G. जालविनिर्गतैः. K. जालविनिःसृतैः.—A.N.U. वलभयः
2. G.K. रोचिष्मतीः for चार्चिष्मतीः. We with A. N. N_2. U. B. P.
3. For °दीपिका A. G. N. N_2. P. read °वर्तिका. A. विजयते corrected into विनयते, and N. N_2. वितनुते, for विभजते. All our Mss. except P. read °वृद्धो जनः. We with Kâṭavema and P. See notes.
4. B. पुरो दृष्ट्वा. K. नेपथ्याभिमुखमवलोक्य.—A. N. N_2. om. नेपथ्याभिमुखं.—U. विलोक्य for the whole stage-direction. P. om. the whole stage-direction. A. om. अये. P. ins. अयम् before इतः. A.N. have अभिप्रस्थितः.—G. एषः after देवः. U.B. have य एषः after देवः.
6. G. दासिकाभिः for दीपिकाभिः.
8. N. N_2. अतनुसुपुष्पित°.
9. N N_2. यथा स्थितः; and A. यथा स्थितः, after प्रतिपालयामि. B. परिपालयामि. B.K.P. परिक्रम्य स्थितः after प्रतिपालयामि. U. यावदेनमवलोकमार्गे प्रतिपालयामि. G.K. अवलोकयन्मार्गे.
10. A यथोद्दिष्टो and B. यथोद्दिष्टव्यापारो, and P. यथोद्दिष्टपरिवारो, for यथानिर्दिष्टो.
11. P.A.N. N_2. om. the stage-direction आत्मगतम्; B. G. K. give it. K. ins. आः after आत्मगतम्.
13. G. नीतमति°.

अविनोददीर्घयामा
कथं नु रात्रिर्गमयितव्या ॥ ४ ॥

कञ्चुकी । उपगम्य । जयतु जयतु देवः । देवी विज्ञापयति मणिहर्म्यपृष्ठे सुदर्शनश्चन्द्रः । तत्र संनिहितेन देवेन प्रतिपालयितुमिच्छामि यावद्रोहिणीसंयोग इति ।

राजा । आर्य लातव्य विज्ञाप्यतां देवी यस्ते छन्द इति ।

कञ्चुकी । यदाज्ञापयति देवः ।

[इति निष्क्रान्तः ।

राजा । वयस्य किं परमार्थत एव देव्या व्रतनिमित्तोयमारम्भः स्यात् ।

विदू. । भो तक्केमि जादपच्छादावा तत्तभोदी वदावदेसेण भवदो पणिपादलङ्घणं पमज्जिदुकामेत्ति ।

१ भोः तर्कयामि जातपश्चात्तापा तत्रभवती व्रतापदेशेन भवतः प्रणिपातलङ्घनं प्रमार्ष्टुकामेति ।

1. N.N₂.यस्या विनोददीर्घा for the third pâda.

3. A.N.N₂. B.P. उपसृत्य.—G. B. do not repeat जयतु.—A.K. insert देव before देवी. N.N₂. om. मणि°.

4–5. From तत्र G. reads thus: तत्र संनिहितेन प्रतिपालयति देवी त्वा देवेन यावच्चन्द्ररोहिणीसंबन्धः. U.तत्र संनिहितेन देवेन देवी प्रतिपालयितव्या यावच्चन्द्ररोहिणीयोगः. A.तत्र संनिहितेन त्वया सह प्रतिपालयितुमिच्छामि यावद्रोहिणीसंयोग इति. K.तत्र संनिहितेन देवी प्रतिपालयितव्या देवेन यावच्चन्द्ररोहिणीसंयोगः. P. agrees with us except that it reads भवता for देवेन. G. is somewhat confused.—B.रोहिणीसंयोगश्चन्द्रमस इति.

6. B.P. om. आर्य. P. om. आर्य लातव्य. K.G.U.सत्यकीर्ते for लातव्य.—U.विज्ञापय्यतां. G. om. देवी. U. om. इति.

7. For यदाज्ञापयति देव इति A.N. N₂.G.K. read तथा.

9. K. om. वयस्य.N.N₂.पुनः, and A. नु, after किं.—G.प्रतिनिवृत्तः for व्रतनिमित्तः. N.N₂. om. स्यात्.

10-11.K.G.U.om.भो.—G.जात°.G. K. जादपच्छा°, P.B.N.N₂.जादप-च्चा°.U.संजादपच्छादावा भत्तभोदी व्वदावदेसेण तथ्थभवदो प्पणिवादलङ्घणं प्प°. A.B.P. °होदी.—A.N.N₂.तत्तहोदो.—G.तत्तभवदो, and K.तत्तभअदो, for भवदो.—P.A.N.N₂.पणिवाद°.—A.पमज्जदु°, N.N₂.पम-

राजा । उपपन्नं भवानाह । तथा हि

अवधूतप्रणिपाताः
पश्चात्संतप्यमानमनसोपि ।
निभृतैर्व्यपत्रपन्ते
दयितानुनयैर्मनस्विन्यः ॥ ५ ॥

तदादेशय मणिहर्म्यपृष्ठमार्गम् ।

विदू. । इदो इदो भवं । इमिणा गङ्गातरङ्गसस्सिरीएण फलिअमणिसोवाणेण आरोहदु भवं पदोसावसररमणिज्जं मणिहम्मिअं ।

राजा । आरोहाग्रतः । सर्वे सोपानोपसर्पणं रूपयन्ति ।

---

१ इत इतो भवान् । एतेन गङ्गातरङ्गसश्रीकेण स्फटिकमणिसोपानेनारोहतु भवान् प्रदोषावसररमणीयं मणिहर्म्यम् ।

ड्जिदुं कामेदि [N2. ति]. B.पणिमड्जिदु°. K.°लङ्घगदावं मड्जिदु°. P. पमाड्जदु°.

1. G.B.K. insert कामम् before उपपन्नम्. B.P. om. तथा हि.

3. G.संताप्य°. U.हि for अपि.

4. U.विविधैरनुतप्यन्ते.

5. K.दयितानुशयैः.

6. B.आदिश for आदेशय. P.आदर्शय.—A.N.N2.P. om. °पृष्ठ°. U. °हर्म्यपृष्ठस्य.

7–8. G.एत्थ एत्थ for इदो इदो.—N. N2.इदो for इमिणा. U.इदो इदो एदु भवं. K.एदु एदु for इदो इदो. P.तरङ्गस्ससिरिएण. G. °समसिरिएण. K. °तरङ्गसिसिरेण समसिरिएण. U. °समसिरिएण. N. °तरङ्गसमीरसेएण. N2. °तरङ्गसमीरएण. A. K. °तरङ्गसिसिरेण.—G.N.N2. फलिह°. U.फणिहमणिसिलासो°.—P. K. om. भवं—G.K.पदोसावदार°. N.N2.पदोसा°.B.पदोसावसाणरम°.—A. °रमणीअं. N2. °रमणिड्जं.U. सज्झदो रमणीअमणिहम्मपिट्ठअलं for पदोसा° &c. K. मणिहम्मपासादं.

9. B.N.N2.सोपानोत्सर्पणम्. U.सर्वे सोपानारोहणं नाटयन्ति. P.अधिरोह. K.सोपाणसर्पणं.

विदू. । विलोक्य । भो पच्चासण्णेण चन्दोदएण होदव्वं । जह तिमिररेइअमाणं पुव्वदिसामुहं आलोअसुहअं दीसइ ।

राजा । सम्यगाह भवान् ।

उदयगूढशशाङ्कमरीचिभिस्
तमसि दूरमितः प्रतिसारिते ।
अलकसंयमनादिव लोचने
हरति मे हरिवाहनदिङ्मुखम् ॥ ६ ॥

विदू. । ही ही । भो एसो खण्डमोदअसस्सिरीओ उदिदो राआ दुआदीणं ।

---

१. भो प्रत्यासन्नेन चन्द्रोदयेन भवितव्यम् । यथा तिमिररिच्यमानं पूर्वदिशामुखमालोकसुभगं दृश्यते ।—२ ही ही । भोः एष खण्डमोदकसश्रीक उदितो राजा द्विजातीनाम् ।

1-2. U.निरूप्य for विलोक्य. K.om. विलोक्य.—U.om. भो and has पच्चा°. G.भोदव्वं.—N.N2.जहा.—K.तिमिरे विलोअमाणे. G.तिमिरे वलोअमाणे. N.तिमिरमु—माणं (*sic*). N2.तिमिरमुच्चमाणं, where the च is corrected from some letter which it is impossible to make out. B.तिमिररेरिअमाणं. P.°रेइअमाणं. U.तिमिरेण रेचीअमाणं दिसामुहं.—N.आलोअसुहं. N2.आलोअण°. A.आलोअणसुहं.—N.दीसई. G.A.U.दीसदि.

3. U.सम्यग्भवान्मन्यते. N.G.P.K. सम्यग्भवानाह.

4. B.उदयरूढ°.

5. A.B.K.N.N2.P.दूरमितः प्रतिसारिते. N.(मरीचिभिस्)तमित (?) for तमसि. N2. मरीचिभिस्तमस्तमित°. U.तमसि दूरतरं प्रतिसारिते. G.तमसि दूरत एव निराकृते. We with A.B.K.N.N2.P.

7. G.दिग्मुखम्.

8-9. B.A N.N2. have विलोक्य at the commencement of the speech, and A.N.N2. omit भो—A. inserts खु before खण्ड°.—A.°मोदअसिसिरिओ. U.°मोदअसरिसो उदिओ राआ ओसहीणं. N. and N2. read the speech thus: ही ही एसो चन्दो मोदअसरीओ उद्दिदो राआ आदीणं [N2. दुआदीणं]. G.खन्दमोदअ-

राजा । सस्मितम् । सर्वत्रौदरिकस्याभ्यवहार्यमेव विषयः । प्राञ्जलिः प्रणिपत्य ।

भगवन् क्षपानाथ
रविमावसते सतां क्रियायै
सुधया तर्पयते सुरान् पितॄंश्च ।
तमसां निशि मूर्छतां निहन्त्रे
हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥ ७ ॥

उत्तिष्ठति ।

विदू. । [1]भो बम्हणसंकमिदक्खरेण दे पिदामहेण अब्भणुण्णादो आसणट्ठिदो होहि जाव अहंपि सुहासीणो होमि ।

राजा । तथा विदूषकं परिगृह्योपविष्टः । परिजनं विलोक्य । अभिव्यक्तायां चन्द्रिकायां किं दीपिकापौनरुक्त्येन । विश्राम्यन्तु भवत्यः ।

---

१ भोः ब्राह्मणसंक्रमिताक्षरेण ते पितामहेनाभ्यनुज्ञात आसनादुत्थितो भव यावदहमपि सुखासीनो भवामि ।

समसरिसीरिओ. K. °समसिरिओ. A. उट्ठिदो राआ. G.K.उदिदो राजा. B.उदुअं पवुत्तो राआ दुआदिणं. K. राजा दुजादीणं. P.°मोदअसरिसो उदिओ राआ दिआणं.

1. G.N.सर्वत्रोदरिकस्य. P.सर्वस्य for सर्वत्र.—B.°हार्य एव. P.°हार एव. A.N.N_2.वाग्विषयः for विषयः.

2. P. om. भगवन्. U.ऋक्षराज for क्षपानाथ. B.ऋक्षनाथ. P.नक्षत्रनाथ.

3. G.आसहाते. We with A.N. N_2.B.P. and Kâṭavema. U. रुचिमावहते. K.आविसते.

4. U.पितॄन्सुरांश्च.

6. U.°चूडानिलयात्मने.

7. B.इत्युत्तिष्ठति. U.उपतिष्ठते.

8–9. A.B.P. बम्हणाणसं°.—N. N_2. om. the whole of Vidûshaka's speech बम्हण° &c. and so much of the stage-direction of the following speech as ends with परिगृह्य —G.U. om. भो. P.भो वअस्स.—U. °संकामिदक्खरेण.—B.तुह for दे. P. has neither दे nor तुह.—A. after पिदामहेण goes on: अब्भणुण्णादोसि । ता आसणगदो होहि &c. P.अब्भणुण्णादोसि. B.P. U.आसणगदो.—U.जेण for जाव. B.P.अहं वि.—B.भविस्सं for होमि.

10–11. A. उपविश्य for तथा विदूषकं परिगृह्योपविष्टः. N.N_2. उपविश्य for उपविष्टः. U.B.om. तथा and have विदूषकवचनं परि°. P. तथोपविश्य. N.N_2. °पौनरुक्त्यं.—N.N_2.तेन वि-

परिजनः । [1]जं देवो आणवेदि ।

[इति निष्क्रान्तः ।

राजा । चन्द्रमसमवलोक्य । वयस्य परं मुहूर्तादागमनं देव्याः । तद्विविक्ते कथयिष्यामि स्वामवस्थाम् ।

विदू. । णं[2] दीसइ एव्व सा किं दु तारिसं अणुराअं पेक्खिअ सक्कं आसाबन्धेण अत्ताणं धारेदुं ।

राजा । एवमेतत् । बलवान् पुनर्मम मनसोभितापः ।

नद्या इव प्रवाहो
विषमशिलासंकटस्खलितवेगः ।
विघ्नितसमागमसुखो
मनसिशयः शतगुणी भवति ॥ ८ ॥

---

१ यद्देव आज्ञापयति ।—२ ननु दृश्यत एव सा । किं तु तादृशामनुरागं प्रेक्ष्य शक्यमाशाबन्धेनात्मानं धारयितुम् ।

श्राम्यन्तु. In fact N.N₂.read thus: अभिव्यक्तायां चन्द्रिकायां किं दीपिकापौनरुक्त्यं । तेन विश्राम्यन्तु भवत्यः. U.किं । तद्विश्राम्यन्तु भवत्यः. G.K.read दीपिकापौनरुक्त्येन किं &c., and P.किं दीपिकया पुनरुक्तेन, instead of किं दीपिकापौनरुक्त्येन. G. विश्रम्यन्तु. K.भवन्त्यः.

1. A.N.N₂.भट्टा for देवो.

2. U.निःक्रा°.

3–4. G.B.K.U.ins.विदूषकं प्रति after °लोक्य. A.N.सखे for वयस्य which P.altogether omits. U.विव(*sic*)क्ते कथयामि.

5–6. A.N.N₂.भो ण दीसदि. G.K. सा ण दिस्सदि [K.दीसइ]एथ्थ. P.B. ण दीसइ [B.ई] एव्व सा.—G.K.किं तु. G.तारियं.A.N.N₂.ताए तारिसं and have देक्खिअ for पेक्खिअ. P. दक्खिअ. U.भो दीसदि एव्व सा. Thus all our Mss. read ण for णं except U. which has neither. Kâṭavema and Ranganâtha also have ण. But they are doubtless all wrong as the सा in l. 5 refers to अवस्था in the previous speech. We with the "B.P. and Calc. Ed." referred to by Bollensen in his Edition (Anmerkungen S. 40, 6). G.K.ins. खु after सक्कं. A. आत्ताणअं धारिदुं. U.धारिदुं. N.N₂. आत्ताणं for अत्ताणं.

7. A.N.N₂.मे for मम. P.om.मम. P.मनसो हि तापः. B.°लापः for °तापः. B.P.कुतः after °तापः.

9. A.°संकटे. G. °सकरस्ख°.

10–11. B.विघटितस°. N.N₂.द्विगुणितो corrected into शतगुणो.

विदू. । जह[1] परिहीअमाणेहिं अङ्गेहिं अधिअं सोहसि तह अदूरे प्पिअसमागमं ते पेक्खामि ।

राजा । निमित्तं सूचयित्वा । वयस्य

वचोभिराशाजननैर्भयानिव गुरुव्यथम् ।
अयमास्पन्दितैर्बाहुराश्वासयति दक्षिणः ॥ ९ ॥

विदू. । णं[2] हु अण्णहा बम्हणस्स वअणं ।

राजा । सप्रत्याशस्तिष्ठति ।

प्रविश्याकाशयानेनाभिसारिकावेषोर्वशी चित्रलेखा च ।

---

१ यथा परिहीयमानैरङ्गैरधिकं शोभसे तथादूरे प्रियासमागमं ते प्रेक्षे ।—२ न खल्वन्यथा ब्राह्मणस्य वचनम् ।

1–2. A.N_2.भो before जहा &c., and जधा for जहा. U.जधा, and P.भो, for जहा. P.ता for तहा. N.भो वयस्स जहा &c. B.भो for जहा. B.परिही-य° तहा &c. A. has: तधा अदूरे पिअजणसमागमं ते पेक्खामि. N.N_2. अहिअअरं for अधिअं, and go on: सोहसि तहा अदूरे पिअअणसमा-गमं ते पेक्खामि.—U.अहिअं सोहसि ता अदूरे प्पिअसमागमं ते पेक्खामि. B.शोभाहि. B.ता अदूरे पिअजणस-माअमं पेक्खामि for तहा &c. G. K.अधिकअं [G.अधिअं] सोहेसि [G. सोहसि] ता [G.तहा] तक्केमि अदूरे पि-असमागमोत्ति [G. °गमं]. P.ता अदूरे पिअजणसमाअमं दक्खामि.

3. U. सूचयन्.

4. G.वाचाभि°. N.N_2.वचोभी राग-जनकैः. B.आसाजननैः. K.वचोभि-रागजननैः corrected from व-चोभिराशा°.—N.N_2. °व्यथाम्.

5. N.अयमास्पन्दितैः. U. अयमास्प-न्दितैर्बाहुराश्वासयति मे मनः. A.अयं मां स्पन्दितैः. And G. reads अयमास्फन्दितैः (स्फुन्दितैः?). We with B.K.P.

6. A.N_2.खु अण्णधा. N.क्खु for हु. B. अण्णहा ण खु. K.अण्णधा.—N. N_2. बम्हणवअणं. U. om.हु and reads होदि after वअणं.

8. A.ततः प्रविशत्याकाशयानेन किं-चिन्मत्ता वैहारिकवेषोर्वशी चित्रलेखा च. N.N_2.ततः प्रविशति आकाश-यानेन वैहारिकवेषा किंचिदुन्मत्तोर्वशी चित्रलेखा च. U.ततः प्रविशति आ-काशयानेन कृताभिसरणवेषा &c. B. P. ततः प्रविशत्याकाशयानेन किंचि-द्विकृवा [B. क्षी] अभिसारिकावेष-धारिणी उर्वशी चित्रलेखा च. We with G.K.

उर्व. । आत्मानं विलोक्य । हला चित्तलेहे अवि रोअदि दे अअं मे अप्पाभरणभूसिदो णीलंसुअपरिग्गहो अहिसारिआवेसो ।[1]

चित्र. । णत्थि मे वाआविहवो पसंसिदुं । इदं तु चिन्तेमि । अवि णाम अहं पुरूरवा भवेअंति ।[2]

उर्व. । सहि मदणो खु तुमं आणवेदि सिग्घं णेहि मं तस्स सुहअस्स वसदिंति ।[3]

---

१ हला चित्रलेखे अपि रोचते तेयं मेल्पाभरणभूषितो नीलांशुकपरिग्रहोभिसारिकावेषः । — २ नास्ति मे वाचाविभवः प्रशंसितुम् । इदं तु चिन्तयामि । अपि नामाहं पुरूरवा भवेयमिति । — ३ सखि मदनः खलु त्वामाज्ञापयति शीघ्रं नय मां तस्य सुभगस्य वसतिमिति ।

1–2. B.A.N.N₂.अवलोक्य. P.निर्वर्ण्य.—G.सखि for हला चित्तलेहे. U.सहि रूच्चादि दे मे अअं मोत्ताहरभूसिदो णोलंसुअपरिग्गहो अहिसा°. K.सहि रूच्चदि अअं मे ते मुत्ताभरणभूसिदो &c. P.हला खु आहरणभूसिओ किदणिलंसुअपरिग्गहो अहिसारिआवेसो अवि रोअइ. G.रूच्चदि अअं मे ते आभरण° &c. We with A.B.N.N₂. and Kâṭavema. N.N₂.B.om. दे. B.मम for मे. G.आभरण°. N.N₂. अप्पा आहरण°. G.B. नीलंसुअ°. G.अहिसरिआ°. B.अभिसारिआ°.

3. A.N.N₂. ins. सहि before णत्थि.—N.N₂. om. मे.—A.N.N₂. वाआए विहवो. G.वाहाविहवो.—B. reads thus: णत्थि मे विहवो वाआ पसं°. P.णत्थि मे विहवो वाआए पसं°.—A.U. एदं. B.om. तु.

4. N.N₂.अहं वा for अहं. U.अहं जेव्व. P.अहंपि. N.N₂.पुरूरवा—A. हवीअंति. N.N₂.हवेअंति.

5. A.B.P. हला for सहि.—G.ins. मे before मदणो which it reads मअणो. U.मम मअणो क्खु. A.om. खु. B.मअणो. K.मे मणं(*sic*) for मदणो.—K. सअं for सिग्घं. P. सिग्घं मं णेहि तस्स पस्सं सुहगस्सत्ति. A.N.N₂.सिग्घं किल मं णेहि. B. सिग्घं मं णेहि तस्स सआसं सुहअस्सेत्ति. G.K.तं for तस्स. For सुहअस्स G.K. have पिअदमस्स.

6. G.U. वसतिं.

चित्र. । [1]णं एदं पडिवत्तिदं विअ केलाससिहरं पिअदमस्स दे भवणं उवगदम्ह ।

उर्व. । [2]तेण हि पहावदो जाणाहि दाव कहिं सो मम हिअअचोरो किं वा अणुचिट्ठदित्ति ।

चित्र. । ध्यात्वा । आत्मगतम् । भोदु[3] कीलिस्सं दाव एदाए । प्रकाशम् । हला एसो मणोरहलध्धपिअसमाअमसुहं अणुहवन्तो उवहोगक्खमे ओआसे चिट्ठदि ।

---

१ नन्वेतत्परिवर्तितमिव कैलासशिखरं प्रियतमस्य ते भवनमुपगते स्वः ।—२ तेन हि प्रभावाज्जानीहि तावत्क्व स मम हृदयचोरः किं वानुतिष्ठतीति ।—३ भवतु क्रीडिष्यामि तावदेतया । हला एष मनोरथलब्धप्रियसमागमसुखमनुभवन्नुपभोगक्षमेवकाशे तिष्ठति ।

1–2. B.विलोक्य before णं. B.P.परिवत्तिदं. B.केलाससिहरसस्सिरीअं.—A.वट्टिदं. G.विय. N.N2.णं एदं परिवट्टिदकेलाससिहरं पिअतमस्स दे भवणं उवगदम्ह. B.पिअस्स. P.पिअवहस्स भवअणं. G. पिअतमस्स. And A.reads पिअअमस्स. A.G.देव भवणं for दे भवणं. U. णं परिविम्बिअं विअ जामिणीजमुणाए केलाससिहरं सस्सिरिअं दे पिअस्स भवणं गदम्ह. K. णं एदं पडिबिम्बिदं विअ जामिणीजमुणाए केलाससिहरं पिअदमस्स दे भभणं अणुसरम्ह. G.उवसरम्ह.

3. G.पभावादो for पहावदो. U.पभावेण. K.देण हि पभावदो जाणाहि. G. जाणिहि. P.जाणेहि. B.N.N2.जाणीहि.—N.N2. om. दाव and read मह for मम. U.om.दाव and has मे for मम. P.सो जणो for सो.

5–7. A.N.N2.B.P.ध्यात्वा विहस्यात्मगतम् [P. स्वगतम्]. G.आत्मगतं ध्यात्वा. U.ध्यात्वा आत्मगतं. B.होदु. K.भोदि.—G.N. किलिस्सं.—G.K.U. ins. सह after एदाए. A.N.N2. read : हला मणोरहलद्धपिआसमाअमसुहं अणुहवन्तो उवहोगक्खमे पदेसे वट्टदि. U.हला दिट्ठो मए उअभोगक्खमे अवआसे मणोरहलद्धं पिआसमाअमसुहं अणुभवन्तो चिट्ठदित्ति. G.K. हला एसो दिट्ठो मए उवभोगक्खमे देसे मणोरहलध्धं पिआसमागमसुहं [K.पिआगमसुहं] अणुहवन्तो चिट्ठदि. B.हला दिट्ठो मए मणोरहलध्धं पिअजणसमाअमसुहं अणुभवन्तो उपभोअक्खमे अवआसे सहवअस्सो चिट्ठइ. P.हला मणोरहलध्धं पिअजणसमाअमं अणुहोदुं उवहोअक्खमे ओआसे सह वअस्सेण चिट्ठइ. We with A.N.N2.and Kâṭavema.

उर्व. । विषादं नाटयति ।

चित्र. । मुद्धे[1] का उण अण्णा चिन्ता पिअसमाअमस्स ।

उर्व. । सोच्छ्वासम् । अदक्खिणं[2] संदेहदि मे हिअअं ।

चित्र. । विलोक्य । एसो[3] मणिहम्मिअगदो वअस्समेत्तसहाओ राएसी । ता एहि उवसप्पाम णं ।

। उभे अवतरतः ।

---

१ मुग्धे का पुनरन्या चिन्ता प्रियासमागमस्य । — २ अदक्षिणं संदिग्धे मे हृदयम् । — ३ एष मणिहर्म्यगतो वयस्यमात्रसहायो राजर्षिः । तदेह्युपसर्पाव एनम् ।

1–2. The Mss. read as follows: U.उ०।अवेहि हिअअं मे ण धत्तिआदि। हला चित्तलेहे हिअए काउण किं जप्पसि । पिअसमागमस्स अग्गदो ज्जेव्व अणेण अवहिदं मे हिअअं for ll. 1 to 3. G.उ०।विषादं नाटयति । चि०। मुद्धे का उण अण्णा चिन्ता पिआसमागमस्स. K.उ० । विषादं नाटयति । चि०। मुद्धे का उण चिन्ता पिअसमागमस्स. P.उ०। अण्णो सो जणो जो एव्वं भवे । चि० । मुद्धे का उण अण्णा चिन्ता विअप्पिआ (translated विकल्पिता) तुए विणा पिअसमाअमस्स. B. उ०। विषादं नाटयित्वा । अण्णोसो जणो जो एव्वं भवे । चि० । मुद्धे का उण अण्णा पिअसमाअमचिन्ता. N. N_2. उर्व०। विषादं नाटयन्ती । कहिं [।?] चित्तलेहे [wrongly for चित्रलेखा?] मुद्धे का उण चिन्ता अण्णापिअ[N_2.आ]समगदस्स ।[ins. उर्व.?] अदक्खिणं मे संदहदि हिअअं. A.उ० । विषादं नाटयन्ती । कहं । चित्र० । मुद्धे का उण चिन्ता अण्णपिआसमाअमस्स. Ranganâtha's chhâyâ : चि० । मुग्धे का पुनरन्या चिन्ता प्रियसमागमस्य. Kâṭavema : मुद्धे का उग अण्णा से चिन्ता समाअमसुहस्स. It is not unlikely that the passage forming Chitralekhâ's speech has suffered some corruption.

3. B.प्रेक्ष्य for सोच्छ्वासम्. A. संदिहदि. B.अदक्खिणं मे हिअअं संदिहइ. K.सहि अदक्खिण्णं संदेहदि मे हिअअं. P.अदक्खिणं मे संदिआहे हिअअं.

4. A.N.N_2. ins. खु after एसो.— G.N.N_2.U.K. °हम्मगदो. G.K. om. °मेत्त°.—B. °सहायो. A.N. N_2.चिट्ठदि for राएसी.P.om.राएसी.

5. A.N.N_2. om. एहि. U.ता उपस[प]म्ह for ता एहि &c. P.B.om. ता. K.उवसप्पम्ह. P.अहिसप्पम्ह. G. उवसप्पम. N.उवसप्पाव.

राजा । वयस्य रजन्या सह विजृम्भते मदनबाधा ।

उर्व. । [1]अणिब्भिण्णत्थेण इमिणा वअणेण आकम्पिदं मे हिअअं । अन्तरिदा एव्व सुणेम्ह से सेरालावं । जाव णो संसअच्छेदो होदि ।

चित्र. । [2]जं दे रोचादि ।

विदू. । [3]णं इमे अमिअगब्भा सेवीअन्दु चन्दवादा ।

राजा । वयस्य एवमादिभिरनुपक्रम्योयमातङ्कः । पश्य

कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं न चन्द्रमरीचयो
न च मलयजं सर्वाङ्गीणं न वा मणियष्टयः ।
मनसिजरुजं सा वा दिव्या ममालमपोहितु—

उर्व. । [4]का वा अवरा ।

---

१ अनिर्भिन्नार्थेनानेन वचनेनाकम्पितं मम हृदयम् । अन्तरिते एव शृणुवोस्य स्वैरालापम् । यावदावयोः संशयच्छेदो भवति ।— २ यत्ते रोचते ।— ३ नन्वेतेमृतगर्भाः सेव्यन्तां चन्द्रपादाः ।— ४ का वापरा ।

---

1. B.N.N2.U विजृम्भते. G.K.विजृम्भेते. P.वर्धते.—A.N.N2.U.B.P. मदनबाधा. G.K.मदनचन्द्री.

2. U.अणिब्भिण्णत्थेण.—G.उणुभिण्णत्थेण (अणुभिण्णत्थेण?). N. अणहिणात्थेण.—N2.अणभिणात्थेण. G.एदेण and K. एदिणा for इमिणा.—N.N2. वअस्सेण for वअणेण. A. कम्पिदं मे, N.N2.कम्पादि मे, and G.K. आकम्पिदं विअ, for आकम्पिदं मे. B.मम for मे. A.N.N2. insert ता after हिअअं. P.आआपिदम्हि for आकम्पिदं मे हिअअं.

3. A.अन्तरिदा भविअ सुणाम. N. N2.अन्तरिदा भवीअ सुणामो. G. K.अन्तरिदे.—U.om. एव्व. B.सुणाम. P.सुणामो. U.सुणम्ह. B.P. आलावं. K.संलावं. U.आलावं for से सेरालावं. B.P.जेण for जाव णो.—U.भोदि.

4. A.रोआदि. P.रोअइ. U.B.जं ते रुच्चदि. K.जइ for जं.

5. G.K.अमिअगब्भचन्दवादा सेवीअन्दु. K.ण for णं. N.N2.अमिद° for अमिअ°. A.सेविअन्ति. B.सेवीअन्दे. N.N2.सेविअन्त[=न्तु?]. U. सेविअन्तु चन्दवाआ.

6. A.om. वयस्य.—A.अनुक्रम्यो, G. अतिक्रम्यो, and P.अनवक्रम्यो, for अनुपक्रम्यो. U.अनुक्रम्योयमारम्भः.

8. A.N.N2.B.मणिभूमयः.

10. B.उरसि हस्तं दत्वा before का &c. A.N.N2. om. वा. U.K. om. the whole speech.

राजा ।

रंहसि लघयेदारब्धा वा तदाश्रयिणी कथा ॥ १० ॥

उर्व. । [1]हिअअ दाणिं मं उज्झिअ इदो संकन्तेण तुए फलं उवलध्धं ।

विदू. । [2]आम् हंपि जदा मिट्ठहरिणीमंसभोअणं ण लभे तदा णं पथ्थयन्तो संकित्तअन्तो आसासेमि ।

---

१ हृदय इदानीं मामुज्झित्वा इतः संक्रान्तेन त्वया फलमुपलब्धम् ।— २ आम् अहमपि यदा मिष्टहरिणीमांसभोजनं न लभे तदेतत्प्रार्थयमानः संकीर्तयन्नाश्वास्ये ।

---

2. G.आरम्या. U.B.P. °श्रयणी.

3. A.N.N₂.हिअअ दाणिं ते [N.N₂. दे] सग्गं उज्झिअ [N.N₂.उज्झीअ] इदं [N.N₂.इदो] संकतस्स [N.N₂. संकेतस्स] फलं उवलध्धं. U.हिअअ जं दाणिं सि मं उज्झिअ इदो संकन्तं तस्स फलं तुए उअलद्धं. B.हिअअ दाणिं सग्गं उज्झिअ इदो सकन्तस्स फलं उवलध्धं तुज्झ. G.हिअअ मं दाणिं उज्झिअ इदो सकन्तस्स फलं लध्धं लध्धं. K.हिअअ जं दाणिं मं उज्झिअ इदो संकतं तस्स फलं तुए उवलध्धं. P.हिअअ दाणिं मं उज्झिअ इदो सक्कदेण फलं उवलध्धं, which we adopt, but we add the तुए from Kâṭavema who reads हिअअ मं दाणिं उज्झिअ इदो संकन्तेण तुए फलं उवलध्धं.

4–5. G.आम हंपि जदा मिट्ठहरिणीमंसभोअणं ण लभे तदा अण्णं मंसं मग्गन्तो आसासेमि एत्त. A.आमः जदा अहंपि सिहरिणीरसालं ण लहे तदा णं पथ्थयन्तो संकित्तन्तो आससिमि. U.आम भो अहंपि जदा सिहरिणीं रसालं च ण लहे तदा तं ज्जेव्व चिन्तअन्तो आसादेमि सुहं. N.N₂.सहे जदा अहं पिअसिहरि[N₂.र]णीअसालं ण लहे तदा णं पत्थअन्तो संकिदचेदो आसासेमि. B.विदू. । आम्. । भो जदा अहंवि सिहरिणीं रसालं ण लहे तदा णं पथ्थअन्तो संकितअन्तो आसासेमि विअ. K.विदू. । आम् अहंपि जदा सिहरिणिं मंसभोअणं ण लहे तदा अण्णं मग्गन्तो आसादेमि सुहं. P.स्वाभो जदा अहं सिहरिणीरसं ण लहे तदा णं पथ्थअन्तो संकित्तअन्तो आसासेमि. That Vidûshaka is not averse to animal food may be seen from S'âkuntala Act II. speech 1. It is very natural that modern Brâhmaṇs should make Vidûshaka more fond of the S'ikhariṇî than of venison, though in reality he only cares for the former, and should have changed the reading accordingly. Kâṭavema and Ranganâtha too have apparently yielded to the same prejudice against

राजा । संपद्यत इदं भवतः ।

विदू. । [1]भवंपि तं अचिरेण पाविस्सादि ।

राजा । सखे एवं मन्ये ।

चित्र. । [2]सुणु असंतुठ्ठ सुणु ।

विदू. । [3]कहं विअ ।

राजा ।

अयं तस्या रथक्षोभादंसेनांसो निपीडितः ।
एकः कृती शरीरेस्मिन् शेषमङ्गं भुवो भरः ॥ ११ ॥

चित्र. । [4]किं दाणिं विलम्बिअदि ।

उर्व. । सहसोपसृत्य । [5]हला अग्गदोवि मम गदाए उदासीणो विअ महाराओ ।

---

१ भवानपि तामचिरेण प्राप्स्यति ।—२ शृणु असंतुष्टे शृणु ।—३ कथमिव ।—४ किमिदानीं विलम्ब्यते ।—५ हला अग्रतोपि मम गताया उदासीन इव महाराजः ।

---

animal food and to the temptation to change the correct or prefer the modernized reading.

1–2. B.A.N.N2. om. the two speeches.

2. U.तुमं वि तं अइरेण पाविहिसि. K.अइरेण. P.प्रकाशम् । अइरेण भवं वि तं लहिस्सदि, thus making it part of the speech आम् &c.

3. A.B.सखे एवं च मन्ये. U.मन्यते. K. om.सखे.

4. B.A.N.N2.सुणाहि in both places. P.B.U.om. the second सुणु. K.असंतुट्टे सुणु सुणु.

5. N2.कधं.

7. For तस्याः. K.U.तया and G.तदा.—P.A.N.N2.विघट्टितः for निपीडितः. P.यदयं रथसंक्षोभात्.

8. B.मे for अस्मिन्.

9. B.विलम्बेसि. A.विलम्बीअदि, and wrongly assigns the speech to Vidûshaka.—G.K. make किं दाणिं विलम्बइस्सं a part of the following speech of Urvas'î. U.उ० । किं दाणिं अवरं विलम्बिस्सं । सहसोपगम्य । हला चित्तलेहे अग्गदोवि मए ठिदाए उआसीणो महाराओ.

10–11. A.मइ ठ्ठिदाए for मम गदाए. N.N2.हला अग्गदो मइ ठ्ठिदाए उदासीणो विअ हवे महाराओ. P.B.ठ्ठिदाए मइ for मम गदाए. K.मए for मम, and inserts अअं before उदासीणो.

चित्र. । सस्मितम् । [1]अदितुवरिदे अणुक्खित्ततिरक्करिणीआसि ।

नेपथ्ये । [2]इदो इदो भट्टिणी ।

सर्वे । कर्णं ददति ।

उर्व. । सह सख्या विषण्णा ।

विदू. । [3]अविहा अविहा उवट्ठिदा देवी । ता वाचंजमो होहि ।

राजा । भवानपि संवृताकारमास्ताम् ।

उर्व. । हला[4] किं एत्थ करणिज्जम् ।

चित्र. । [5]अलं आवेगेण । अन्तरिदा वयं । उववासणिअमवेसा राएसीमहिसी दीसदि । ता ण एसा इह चिरं चिट्ठिस्सदि ।

---

१ अतित्वरिते अनुत्क्षिप्ततिरस्करिणीकासि ।—२ इत इतो भर्त्री ।—३ अपिहा अपिहा उपस्थिता देवी । तद्वाचंयमो भव ।—४ हला किमत्र करणीयम् ।—५ अलमावेगेन । अन्तर्हिते आवाम् ।

---

1. B.हला before अदि° which it reads अदितुवारिए. G.अतितुवरिदे. A.°तुवरदे.—U. ins. अयि before आदि°.—U.°तुरिदे असंखित्ततिरक्करिणी आसि.—A.°तिरक्खरिणीआसि. N.N2.अणुखि[N2.निख]त्ततिरक्क[N2.क्ख]रिणीआसी. B. has अणिक्खित्ततिरक्खरिणी होसि. P.अणिक्खित्ततिरक्खरिणीआसि. G.K संठिद[G.संहिद]तिरक्करणीका-[K.आ]सि. Kâṭavema अणक्खित्त°(=“अनाक्षिप्त°”).
2. P.भट्टिणि.
3. For कर्णं ददति P.G.K. have आकर्णयन्ति.
4. P.सख्या सह.
5. For अविहा अविहा. G.K. have अइ भो. P.अविह अविह भो वअस्स उव°.&c. N.N2.अविहा उव°.U. अविद २(*i. e.* अविद अविद) भो उवट्ठिदा देवी ता मुद्दिअतमुहो होहि.—For ता &c. A.भो तुवं वाअंअमो होहि. N.N2. om. ता and read भो वाअंअतो[मो?] होई. G.K.दाव for ता. B.ता तुमं वाअंअमो होहि. P. ditto, except that it omits ता.
6. A.B.P.°कार आस्ताम्.
7. P.कहं करणिज्जं for हला &c. A.N.N2.हला कहं करणीअं. So also U., only having कधं and करणीयं. B.हला एत्थ किं कर°.
8–9. N.N2.आवेसेण for आवेगेण. B.आवेएण. U.दाणिंसि तुमं for वयं.—U. विहिदणिअमवेसा राअमहिसी दीसइ । ता एसा चिरं ण चिट्ठदित्ति. A.अन्तरिहिदा होम । एसा खु विणीदवेसा राजाणं सेवन्ती ण एत्थ चिरं चिट्ठिस्सदि । तथा स्थिते. N.N2.अन्तहिदा होम्ह । एसा क्खु विणीदवेसा

। ततः प्रविशत्यौपहारिकहस्तपरिजना देवी ।

देवी । परिक्रम्यावलोक्य च । हञ्जे णिउणिए एसो रोहिणीसंजोएण अधिअं सोहदि भअवं मिअलञ्छणो ।

चेटी । णं देवीसहिदो भट्टा विसेसरमणिज्जो । परिक्रामति ।

विदू. । दृष्ट्वा । भो ण जाणामि सोत्थिवाअणं देइत्ति आदु भवदो वदव्व-

---

उपवासनियमवेषा राजर्षिमहिषी दृश्यते । तन्नैषेह चिरं स्थास्यति ।

१ हञ्जे निपुणिके एष रोहिणीसंयोगेनाधिकं शोभते भगवान्मृगलाञ्छनः । — २ ननु देवीसहितो भर्ता विशेषरमणीयः । — ३ भो न जानामि स्वस्तिवाचनं ददातीति अथवा भवतो व्रतव्यपदेशेन मुक्तरोषा प्रणिपातलङ्घनं प्रमार्ष्टुकामेति । अद्य ममाक्ष्णोः शुभदर्शना देवी ।

राआणं सेवन्ती ण एत्थ चिरं चिट्ठदि । उभे तथा स्थिते.—B.अलं आवेएण । अन्तहिदा दाव होहि । इअं विणिअमट्ठिअवेसा राआणं सेवन्ती ण इह चिरं चिट्ठिस्सदि. P.अलं आवेएण अन्तरिदा होम्ह इअं सणिअमवेसा विअ राआणं सेवन्ती दिस्सइ एसा ण चिरं चिट्ठिस्सदि. We with G.K. and Kâṭavema.

1. G. प्रविष्टा औपहारिकहस्ता सपरिवारा देवी. U.त° प्र° भृतोपहारपरिजना दे°. B.ततः प्रविशत्युपहारहस्तपरिजना देवी चेटी च. K.प्रविश्योपहारहस्तपरिवारा देवी चेटी च.

2–3. Before this speech, P. G.B.A. give चेटी । इदो इदो भट्टिणी[G.देवी].—A.N.N2.U.चन्द्रमसम[U.चन्द्रम]वलोक्य for the stage-direction परि° &c. B. P.चन्द्रमसं विलोक्य.—G.K.om. णिउणिए.—P. A. B. अज्ज, and N.N2.अअं, for एसो. P.A.N.N2. U.B.अहिअं. G.K.अधिअं.—U. रोहिणीजोएण. P.रोहिणीसहाओ. B. सोभइ. P.सोहइ.— N.मिग्गलञ्छो. N2. मअलञ्छणो.

4. G.K.णं देवीसहिदस्स भट्टिणो विसेसरमणीअदा भोदि[K.होदि]. B. णं देवीसहितस्स भट्टिणो विअ विसेसरमणिज्जदा होदि. U.णं स(?सं?)णज्जिस्सदि भट्टिणी सहिदस्स भत्तुणो विसेसरमणीअदा. U.इति परिक्रामतः. —A.N.N2.णं भट्टिणीसहिदो भट्टा विसेसदंसणीओ होदि. We with P. and Kâṭavema. P.B.सर्वे परिक्रामन्ति.

5. A.दृष्ट्वा । भो जाणामि सोत्थिवाअणअं किंपि देइत्ति भवन्तमन्तरेण अ वदावदेसेण मुक्करोसेत्ति तक्केमि अज्ज मे अच्छीणं सुहदंसणा देवी. N. N2.दृष्ट्वा । भो जाणामि सोत्थिवाअणकंपि देइत्ति भवन्तमन्तरेण अ वदावदेसेण मुक्कदो[sic]सेत्ति तक्केमि । अज्ज मे अच्छिणं सुहदंसणा देवी. B.वि०। भो

वदेसेण मुक्करोसा पणिपादलङ्घणं पमज्जिदुकामेत्ति। अज्ज मे अक्खीणं सुहदंसणा देवी।

राजा। सस्मितम्। उभयमपि घटते। तथापि भवता यत्पश्चादभिहितं तन्मां प्रति भाति। यदत्रभवती

सितांशुका मङ्गलमात्रभूषणा
पवित्रदूर्वाङ्कुरलाञ्छितालका।
व्रतापदेशोज्झितगर्ववृत्तिना
मयि प्रसन्ना वपुषैव लक्ष्यते ॥ १२ ॥

देवी। उपगम्य। [1]जेदु जेदु अज्जउत्तो।

---

१ जयतु जयतु आर्यपुत्रः।

जाणामि सोत्थिवाअणं कत्तिदं ण वेत्ति। भवन्तं अन्तरेण वदावदेसेण मुत्तरोसेत्ति तक्केमि। अज्ज मे अक्खिणं सुहदंसणा देवी. K.वि०। भो णं जाणासि सोत्थिवायणकं देइत्ति आदु भवदो वदव्ववदेसेण मुक्करोसा पणिपादलङ्घणं संमज्जिदुकामेत्ति अज्ज मे अक्खीणं सुहदंसणा देवी. G दृष्ट्वा। भो णं जाणामि सोत्थिवाअणं देइत्ति आदु भवदो वदवकम्ववदेसेण मुक्करोसा पणिपादलङ्घणं पमज्जिदुकामेत्ति। अज्ज मे अक्खिणं सुहदंसणा देवी. P. भो जणामि सोत्थिवाअणं वट्टदि भव्वदं अन्तरेण वदावदेसेण मुत्तकोवा अज्ज मे अच्छिणं सुहदंसणा देविन्ति. U.दृष्ट्वा। भो णं जाणामि सोत्थिवअणं देदित्ति॥ आदुं भवदो व्वदव्वदेसेण मुक्करोसा पणिपादलङ्घणं पमज्जिदुकामेत्ति अज्ज मे अक्खीणं सुहदंसणा देवी. We generally with G. K.U. and Kâṭavema, the latter, however, omitting त्ति after and inserting मे before देइ, and having वदकम्मव्ववदेसेण, and reading the भवदो before पणिपाद° instead of before वद°.

3–4. A. has उभयथा भवता यत्तु पश्चादभिहितं &c. $N.N_2$.उभयथा भवते। यत्तु पश्चादभिहितं &c. U. has यत्तु पश्चादभिहितं for तथापि भवता यत्पश्चादभिहितं. B.उभयमपि भवति यत्तु पश्चादभिहितं तन्मां प्रति. K.उभयमपि घटते तथा भवता यत्पश्चादभिहितं तन्मां प्रतिभाति. P.उभयथापि भवतः। यत्तु पश्चादभिहितं तन्मे प्रतिभाति. $A.N.N_2$.तथा हि for यत्. P.विचित्र° for पवित्र°.

7. B.P.°वृत्तिका.

8. G.K.U.मम for मयि. We with $A.N.N_2.B.P.$—K.A.B.वपुषेव.

9. B.उपसृत्य. G.जभदु जभदु. B.

परिजनः । जेदु जेदु भट्टा ।

विदू. । सोत्थि भोदीए ।

राजा । स्वागतं देव्यै । तां हस्तेन गृहीत्वोपवेशयति ।

उर्व. । हला इअं ठाणे देवीसद्देण उवआरीअदि । ण किंपि परिहीअदि सचीए ओजस्सिदाए ।

चित्र. । साहु असूआपरम्मुहं मन्तिदं ।

---

१ जयतु जयतु भर्ता ।—२ स्वस्ति भवत्यै ।—३ हला इयं स्थाने देवीशब्देनोपचर्यते । न किमपि परिहीयते शच्या ओजस्वितया ।—४ साधु असूयापराङ्मुखं मन्त्रितम् ।

K. do not repeat जेदु. U. महाराओ for भट्टा. B.P. भ॰-भट्टा.

1. G. जयदु जयदु भट्टारके:. U. जयति देवी. B. om. this speech. P. does not repeat जेदु.

2. A. वड्ढदु भोदी. N.N₂. वड्ढदु भोदी. P. वड्ढदु देवी. K.U.B. सोत्थि for सत्थि. B. होदीए.

3. K.G.U. देवि स्वागतम्.—G. om. ताम् and A.N.N₂. read हस्ते गृहीत्वोपनिवेशयति. U. हस्ते गृहीत्वोपवेशयति. B. हस्तेन गृहीत्वोपनिवेशयति. K. हस्तेन परिगृह्योपनिवेशयति. P. हस्तेन गृहीत्वोपवेशयति.

4–5. A. हला ठाणे इअं देवीसद्देण उवआरिअदि. So N.N₂., only inserting क्खु after ठाणे. U. reads ठाणे इअं ति देवीसद्देण उवआरीयदि । ण हि किंपि परिहीअदि सचीए ओजस्सिदाए. G.K. om. हला and G. wrongly reads देवी भद्देण for देवीसद्देण. G. इयं for इअं. K. इअंपि. B. हला ठाणे इअं. B. उवआरीअदि । ण परिहीणा देवीसद्दस्स, omitting the comparison about S'achî. K. उ॰ । इअं ति ठाणे देवीसद्देण उवआरीअदि ण किंपि परिहीअदि सचीदो ओजस्सिदाए. P. हला इअं ठाणे देवीसद्देण उवआरिअदि ण परिहि॰अदि अस्स सद्दस्स. A. N.N₂. सिरीए for सचीए.—N.N₂. ण हि for ण किंपि.

6. B. om. साहु and adds तुए after मन्तिदं. N.N₂. साहु असूअं परिहरिअ मन्तिदं. G.K.U. सहि असूआपरंमुहं मन्तिदं तुए.

देवी । अज्जउत्तं पुरोकारिअ कोवि वदविसेसो मए संपादणीओ । ता मुहूत्तं उवरोधो सहीअदु ।

राजा । मा मैवम् । अनुग्रहः खलु नोपरोधः ।

विदू. । ईरिसो सोत्थिवाअणवन्तो उवरोहो बहुसो होदु ।

राजा । किंनामधेयमेतद्देव्या व्रतम् ।

देवी । निउणिकामवेक्षते ।

निउ. । भट्टा पिआणुप्पसादणं णाम ।

राजा । देवीं विलोक्य । यद्येवम्

अनेन कल्याणि मृणालकोमलं
व्रतेन गात्रं ग्लपयस्यकारणम् ।

---

१ आर्यपुत्रं पुरस्कृत्य कोपि व्रतविशेषो मया संपादनीयः । तन्मुहूर्तमुपरोधः सह्यताम् ।—२ ईदृशः स्वस्तिवाचनवानुपरोधो बहुशो भवतु ।—३ भर्तः प्रियानुप्रसादनं नाम ।

---

1. B.P.अ०अउत्तं. U.पुरोकदुअ. B. पुरदोकारिअ. A.मे for मए, which N.N2. altogether omit. B.P. read the मए after कोवि.—P. संपादणिज्जो.

2. A.K.मुहूत्तअं. N.N2.U.मुहुत्तअं.—A.B. °रोहो सहिअदु. N.N2.K. °रोहो सहीअदु. P.सहि०अदु. U.सहिअदु.

3. B.P.माणवक अनुग्रहः खल्वयमुपरोधः.—A.अयं for न. N.N2.om. न.

4. A.एरिसो भोज्जसोत्थि°. U.ईदिसेहिं सोत्थिवाअणेहिं दे बहुसो उवरोधो होदु. N.N2.इरिसो भोअणसोत्थि°. B.ईरिसो एव्व सोत्थिवाअणणिमित्तो उवरोहो बहुसो होदु. G.जारिसो सोत्थिवाअणकवन्तो तारिसो अवरोहो होदु. K.ईरिसाणं सत्थिवाअणकारणं [corrected from काणं] बहुसो उवरोहो होदु.

5. G.K.om.एतत्. U. inserts निपुणाम[*sic*]वलोक्य before किंनाम° and omits the following line, देवी निपुणिकामवेक्षते, which however all other Mss. agree in giving.

6. B.निपुणिकामुखम्.

7. G.om.भट्टा पि°.K.om. भट्टा. A. भट्टापिया°[="भर्तृप्रिया°"].N.N2. °पसाअणं.U.भट्टा पिअप्पसाअणं णाम. B.P.भट्ट. Kâṭavema reads with us, and translates भर्तः प्रिया°. Ranganâtha's chhâyâ, भर्तः प्रियप्रसादनं नाम.G. °पसादणं.

8. G.K. अवलोक्य.

10. B.ग्लपयति.

प्रसादमाकाङ्क्षति यस्तवोत्सुकः
स किं त्वया दासजनः प्रसाद्यते ॥ १२ ॥

उर्व. । [1]महन्तो खु से इमस्सिं बहुमाणो ।

चित्र. । [2]अइ मुद्धे अण्णसंकन्तप्पेम्माणो णाअरिआ अहिअं दक्खिणा होन्ति ।

देवी । सस्मितम् । [3]णं इमस्स वदपरिग्गहस्स अअं पहावो जं एत्तिअं मन्ताविदो अज्जउत्तो ।

विदू. । [4]विरमदु भवं । ण जुत्तं सुहासिदं पच्चाचरिदुं ।

---

१ महान्खल्वस्यैतस्यां बहुमानः ।—२ अयि मुग्धे अन्यसंक्रान्तप्रेमाणो नागरिका अधिकं दक्षिणा भवन्ति ।—३ नन्वेतस्य व्रतपरिग्रहस्यायं प्रभावो यदेतावन्मन्त्रयित आर्यपुत्रः ।—४ विरमतु भवान् । न युक्तं सुभाषितं प्रत्याचरितुम् ।

---

1. G.N.काङ्क्षति.
2. P.प्रसाध्यते.
3. U. ins. सवैलक्ष्यास्मितं at the beginning of the speech.—U. क्खु एदस्स for खु से. P.om.से.—A.N.N_2.इमाए for इमस्सिं. G.K. सहि सरिसं एव्व[K.जेव्व] जं [G. om.] एसा आकिदी बहुमाणस्स[K. °माण] अइ &c. U.सहि सरिसं जेव्व जं एसा आकिदी बहुमाणा अइ &c.
4. A.P.N.N_2.om. अइ.—N.N_2. have मुद्धे, repeated.—P. °संकन्तहिअआ. U.om. °संकन्त°.—N.N_2.अण्णसंकेतप्पेमाणाअरिआ.—B. K. °पेमाणा. G.अहिअणं for अहिअं. U.has °भारिआए पिअवअणा for दक्खिणा.

6–7. G.B.K.om.णं.—U.om.सस्मितम् । णं, and has इमस्स व्वदस्स अअं प्पहावो जं एत्तिअं मन्ताविदो अज्जउत्तो for the whole speech. K.वदप्परि°.K.प्पहावो.—For मन्ताविदो. G.K. have गददि.—A.अय्य°. B.P.अ०अ°.

8. P.ण जुत्तं सुभरिदपच्चूहं आभरिदुं. G. ins. तुए, and K.ताए before सुहासिदं. B.सुभासिदं पच्चसरिदुं. A. पच्चसारिदं. N.N_2.पच्छुस्सारिदुं. U.पच्चक्खिदुं. सुहासिदं is the reading of seven of our Mss. and of the two commentators.

देवी । [1]दारिआओ उवणेध ओवहारिअं जाव मणिहम्मिअगदे चन्दपादे अच्चेमि ।

परिजनः । [2]एसो गन्धकुसुमादिउवहारो ।

देवी । नाट्येन गन्धपुष्पादिभिश्चन्द्रपादानभ्यर्च्य । [3]हञ्जे इमे ओवहारिअमोदए अज्जमाणवअं लम्भावेहि ।

परिजनः । [4]जं देवी आणवेदि । अज्जमाणवअ एदं दाव दे ।

विदू. । मोदकसरावं गृहीत्वा । [5]सोत्थि भोदीए । बहुफलो दे उववासो होदु ।

---

१ दारिका उपनयतौपहारिकं यावन्मणिहर्म्यगतांश्चन्द्रपादानर्चामि ।—२ एष गन्धकुसुमादिरुपहारः ।—३ हञ्जे एतानौपहारिकमोदकानार्यमाणवकं लम्भय ।—४ यद्देव्याज्ञापयति । आर्यमाणवक एतत्तावत्ते ।—५ स्वस्ति भवत्यै । बहुफलस्तवोपवासो भवतु ।

1–2. A.N.N_2.दारिआ उवणेह. G. उवहारिअं. U.दारिओ आणेध उवहारिअं जाव हम्मगदे चन्दवादे अच्चेमि. G.दारिओ उवणध. B.दारिए उवणेहि ओवहरिअं. P.उवणेह. G.जधा for जाव. N.N_2. °गदं चन्दवादं.

3. A.N.N_2.जं भट्टिणी आणवेदि एदं गन्धसुमणादि ओवहारिअं. U.जं देवी आणवेदि । एसो उवहारो. B.दारिकाः । अअं गन्धसुमणादिओ ओवहारिओ. P.परिचारिकाः । अअं गन्धमालिआदिओ उपहारो. N.N_2.इत्यौपहारिकं देव्या हस्तेर्पयति at the end of the speech.

4–5. U.उवणेह, and G.उवणेध bef. नाट्येन &c. A.N. ins. गृहीत्वा before नाट्येन.—A.B.P.सुमनसोभिः for गन्धपुष्पादिभिः. K. गन्धकुसुमादिभिः. N.N_2. om. गन्धपुष्पादिभिः. B.P.हञ्जे णिउणिए. U. इमेहिं उवहारेहिं मोदएहिं अज्जमाणवअं कञ्चुइं च अच्चेध for इमे &c. G.अवहारिअ°. N.N_2.ओपहारिआ मोदआ. A.अय्यमाणवअं. G. has अज्जमाणवअं कञ्चुइअं लम्भेमि. N.N_2.आणवेहि. A.लावेहि. B.इमे हुवे ओवहारिअमोदए अ॰अमाणवअं कञ्चुइं अ लम्भावेहि. K.उवहारमोदए अज्जमाणवअं कञ्चुइअं लम्भेह.

6. B.P.A.N.N_2.भट्टिणी for देवी.—G.°माणव. B.अ॰अ°. B om. दाव. B.तुह for दे. P.यथोक्तं करोति for अज्ज &c. up to दे. A.N.N_2. om. दे.

7. B. मोदकं. K.P.U. °शरावं. K. तवकं गृहीत्वा. A.B.P.होदीए. N.N_2.भवदीए. N.N_2.उवणसो (*sic.*) U.बहुफलो एस व्वदो होदु. P.°फलो होदु तुह उववासो. B.देवीए for दे. N.N_2.से for दे. A.उववासो. N.

देवी । [1]अज्जउत्त इदो दाव ।

राजा । अयमस्मि ।

देवी । राज्ञः पूजामभिनीय प्राञ्जलिः प्रणिपत्य । [2]एसा अहं देवदामिहुणं रोहिणीमिअलञ्छणं सक्खीकरिअ अज्जउत्तं अणुप्पसादेमि । अज्जप्पहुदि जं इत्थिअं अज्जउत्तो पत्थेदि जा अज्जउत्तस्स समागमप्पणइणी ताए मए पीदिबन्धेण वत्तिदव्वंति ।

उर्व. । [3]अम्हहे ण आणे किंपरं से वअणंति । मम उण विस्सासविसदं हिअअं संवुत्तं ।

---

१ आर्यपुत्र इतस्तावत् ।— २ एषाहं देवतामिथुनं रोहिणीमृगलाञ्छनं साक्षीकृत्यार्यपुत्रमनुप्रसादयामि । अद्यप्रभृति यां स्त्रियमार्यपुत्रः प्रार्थयते यार्यपुत्रस्य समागमप्रणयिनी तया मया प्रीतिबन्धेन वर्तितव्यमिति ।— ३ अहो न जाने किंपरमस्या वचनमिति । मम पुनर्विश्वासविशदं हृदयं संवृत्तम् ।

N₂.भोदु. After this speech K.U. have चेटी । अज्ज कञ्चुअ-[U.इ] एदं तव[U.दे] । कं । गृहीत्वा स्वस्ति भवत्यै[U.देव्यै].

1. A.अय्य°. B.P.अ०अ०.
2. B. wrongly अहम् for अयम्.
3. A.राजपूजाम्. P. om. राज्ञः पूजामभिनीय. P. om. एसा. U. om. अहं.

4–5. A. °मअलञ्छणं. N.N₂. °लाञ्छणं. U. °मिहलञ्छणं. A. N.N₂.पच्चक्खीकरिअ. B.°कदुअ. U.सक्खीकदुय अज्जउत्तमणुप्पसादेमि. G. om. अज्जउत्तं. B.P.अ०-अ°. K.A.N.N₂. read पसादेमि. A.N.N₂.अज्जप्पहुदि. A.अय्य°.B. P.अ०अ°. G.K. have जं अज्जउत्तो इत्थिअं. U.अज्जउत्तो जं इत्थिअं कामेदि जा अज्जउत्तस्स समागमप्पणइणी ताए सह अप्पाडिबन्धेण वत्तिदव्वं. A.इच्छदि for पत्थेदि. A.N. N₂.B. ins. इत्थिआ after जा. A. अय्यउत्तेण and N.N₂.अज्जउत्तेण for अज्जउत्तस्स. A.समाअम°.

6. A.पीदिबन्धणा[°बन्धेण ?] एव्व वत्ति°. N.N₂.ताए वट्टिदव्वंति. B. ताए मए पीतिबन्धेण वत्तिदव्वं. K. ताए समं पीदिबअणेण वत्तिदव्वंति. P.ताए मयि समपीदिबन्धेण वट्टिदव्वं. G.ताए समं पीतिबन्धेणेव्व वत्तिदव्वंति.

7–8. N.N₂. om. अम्महे. U.अम्महे. B.अंहहे. For किंपरं G. कीरिसं and K. केरिसं. U. om. ति after वअणं. A.N.N₂.विस्ससविसण्णं. B.

चित्र. । [1]सहि महाणुहावाए पदिव्वदाए अब्भणुण्णादो अणन्तराओ दे पिअसमागमो हविस्सदि ।

विदू. । अपवार्य । [2]छिन्नहत्थो मच्छे पलाइदे णिव्विण्णो धीवरो भणादि धम्मो मे हविस्सादित्ति । प्रकाशम् । भोदि किं तारिसो पिओ तत्तभवं ।

देवी । [3]मूढ अहं खु अत्तणो सुहावसाणेण अज्जउत्तं णिव्वुदसरीरं कादुमिच्छामि । एत्तिएण चिन्तेहि दाव पिओ ण वेत्ति ।

---

१ सखि महानुभावया पतिव्रतयाभ्यनुज्ञातोनन्तरायस्ते प्रियसमागमो भविष्यति ।— २ छिन्नहस्तो मत्स्ये पलायिते निर्विण्णो धीवरो भणति धर्मो मे भविष्यतीति । भवति किं तादृशः प्रियस्तत्रभवान् ।— ३ मूढ अहं खल्वात्मनः सुखावसानेनार्यपुत्रं निर्वृतशरीरं कर्तुमिच्छामि । एतावता चिन्तय तावत्प्रियो न वेति ।

P.अविस्सासविसअं हिअअं विसण्णं संवुत्तं. P.om. संवुत्तं. We with G.K.

1. A.महाण्हावाए. N.N2.B.P.महण्हावाए. N.N2.om. दे. B.अब्भणुण्णादासि ता अण°. P.अणुगादो [अणुण्णादो]. U.अणुण्णादो.

2. K.P.A.U. °समाअमो. U.पिअ°. P.B.K.भविस्सदि.

3–5. U. after अप°:—छिण्णहत्थस्स पुरदो मछे पलाइदे णिव्विण्णो भणादि धम्मो मे हुविस्सदित्ति । प्र० । भोदि किं तारिसो तत्तभवं. A.N.N2.भिण्णहत्थो. B.णिब्भिण्णबन्धे मज्झे. P.भिण्णहत्थे मच्छे. K.छिण्णहत्थे भज्जे. N.N2.om. णिविण्णो. B.P.णिव्विण्णो. B.धीवलो. G.om. धीवरो. And G.K. read भणादि मे धम्मो हविस्सदि. K.N.N2.P. भणादि. P.N.N2.B. भविस्सदित्ति. K.हुविस्सदित्ति.—A. किं ते दासो तत्तभवं. N.N2.भोदि किं दे[N2. ते] उदासीणो तत्तभवं. B.किं तुए दत्तो तत्तभवं अण्णाए किं तुह दासो तत्तभवं. G.भो for भोदि. K.भोदि किं तारिसो तत्तभवं. P.होदि किं दिण्णो तुए तत्तभवं.

6–7. P.मूढहिअअ.—P.N.N2.om. अहं. U.K.खु.—A.N.N2.सुहोवरोहेण for सुहावसाणेण. B.P.वदावदेसेण. B.P.अ०अ°. B. कादुं इच्छामि. P.करिअदुं इच्छामि.—U. अज्जउत्तस्स सुहं इच्छामि for "अज्जउत्तं....इच्छामि" A.अय्य°. K.U.एत्तिकेण. K.पिओ.

राजा ।

दातुं वा प्रभवसि मा-
मन्यस्यै हर्तुमेव वा दासम् ।
नाहं पुनस्तथा त्वं
यथा हि मां शङ्कसे भीरु ॥ १४ ॥

देवी । होहि वा मा वा । जधाणिद्दिठ्ठं संपादिदं पिआणुप्पसादणं वदं । दारिआओ एध गच्छम्ह । प्रस्थिता देवी ।

राजा । प्रिये न खलु प्रसादितोस्मि यदि संप्रति विहाय गम्यते ।

देवी । अज्जउत्त अलङ्घिदपुव्वो मए णिअमो ।

---

१ भव वा मा वा । यथानिर्दिष्टं संपादितं प्रियानुप्रसादनं व्रतम् । दारिका एत गच्छामः । — २ आर्यपुत्र अलङ्घितपूर्वो मया नियमः ।

2–5. A.B.P. make an anushṭubh of the stanza, thus: दातुं वा प्रभवसि मामन्यस्मै [B.P. अन्यस्यै] हर्तुमेव वा । नाहं पुनस्तथा भीरु यथा मयि विशङ्कसे. So N. N2., but have हन्तुम् for हर्तुम्. U.दातुमसहने प्रभवस्यन्यस्मै कर्तुमेव वा दासम्, and then has त्वयि for त्वं. G.प्रभवति. K.अन्यस्मै कर्तुमेव वा दासम्.

6. For होहि, U. भोदु, and B.P.G. होदु. U.K. omit वा before मा. —G.जणणिद्दिठ्ठं for जधाणिद्दिठ्ठं. N. U.जहाणिद्दिट्ठं. B.P.जहणिद्दिठ्ठं. P. संपादिअं. G.K. ins. मए after संपादिदं. N.N2.पिअप्पसादणं. U. पिअप्पसाहणं. K. °प्पसादणवदं. P. B.A.N.N2. ins. णाम after °प्पसादणं. U.N.व्वदं.

7. A.एह दारिआ गच्छ[म्ह]. N.N2. एहि दारिआ गच्छम्ह. U.एअ परिजणा गच्छम्ह for दारिआओ &c. and om. the stage-direction. B. एहि दारिएआ गच्छम्ह. P.अयि दारिआओ गच्छम्ह. G.K.इदो for एध. N.N2. om. प्रस्थिता देवी. B. om. देवी.

8. B.पटान्ते गृह्णन् at the beginning. U. om. प्रिये. N.N2.यद् for यदि. G.यदिदं. A.यदि [corrected from यदिदं]. U. wrongly om. यदि. N.N2.उत्थाय for विहाय.

9. B.P.अ०अ°. U.ण लङ्घिदव्वो संपदं णिअमो for अलङ्घि° &c. B. अणुल्लङ्घिदपुव्वो मे णिअमो. A. णिआमो. P. मे for मए.

[निष्क्रान्ता सपरिवारा देवी ।

उर्व. । [1]हला पिअकलत्तो राएसी । ण उण हिअअं णिवत्तेदुं सक्कुणोमि ।

चित्र. । [2]किं उण तुए णिरासाए णिवत्तीअदि ।

राजा । आसनमुपेत्य । वयस्य न खलु दूरं गता देवी ।

विदू. । [3]भण विस्सध्धं जं असि वत्तुकामो । असज्झोत्ति वेज्जेण आदुरो विअ सेरं मुत्तो भवं तत्तहोदीए ।

राजा । अपि नामोर्वशी–

---

१ हला प्रियकलत्रो राजर्षिः । न पुनर्हृदयं निवर्तयितुं शक्नोमि । —२ किं पुनस्त्वया निराशया निवर्त्यते । —३ भण विश्रब्धं यदसि वक्तुकामः । असाध्य इति वैद्येनातुर इव स्वैरं मुक्तो भवांस्तत्रभवत्या ।

---

1. G.निःक्रान्ता. U.इति सपरिजना निःक्रान्ता. K.सपरिवारा.

2. B.P. om. हला. K.पिअ°. N. N₂.राअसी. B. ins. से after ण. G.K.तहवि मम हिअअं णिवत्तेदुं ण सक्कणोमि[K. सक्कुणोदि] for ण उण &c. A.णिअत्तेदुं. P.तहवि ण उण हिअअं तदो णिव्वुत्तेदुं &c. A. N.N₂.सक्कोमि. U.ण उण हिअअं णिअत्ताइदुं सक्कुणोमि.

3. A.N.N₂.हला किं तुए णिरासाए णिउत्तीअदि[A. णिअव्वित्तीअदि.=A. "निर्विद्यते"].U.कध थिरसोहिदो णिअत्तीअदि. B.किं उण तुए णिरासाए णिवत्तीअदि. P.किं तुए एदं णिरासाव[ए?] णिव्वत्तिअदि. G.K.किं मुधा-[K.मुध्धे] थिरसोहिदो अप्पा णिन्दीअदि. So also Kâṭavema. We with B.

4. U.उपसृत्य, and om. न खलु. B.वयस्य दूरं गता देवी. A. om. न.

5–6. A.N.N₂.वीसध्धो and put असि after वत्तुकामो, "वत्तुकामोसि." U.विसत्थो and reads जंसि वत्तुकामो. B.जं वत्तुकामोसि. P. has no सि or असि. G.K.A.N.N₂. असक्कोत्ति[N.N₂. om. त्ति] परिच्छिदिअ[K.N.N₂.पडिच्छन्दिअ] आदुरो विअ वेज्जेण[A.N.N₂.वेज्जेण आदुरो विअ] सेरं[G.सैरं][K. ins. तुमं] मुक्को तत्तभोदीए[A.N.N₂.°हो-दीए]. B.सअं उत्तो for सेरं मुत्तो. U.असक्कोत्ति परिच्छन्दिअ आदुरो विअ वेज्जेण अइरेण मुक्को तत्थभवं भोदीए. We with B. P. and Kâṭavema.

7. P.G.K. उर्वश्या.

उर्व. । अज्ज किद्त्था भवे[1] ।

राजा ।

गूढा नूपुरशब्दमात्रमपि मे कान्ता श्रुतौ पातयेत्
पश्चादेत्य शनैः कराम्बुजवृते कुर्वीत वा लोचने ।
हर्म्येस्मिन्नवतीर्य साध्वसवशान्मन्दायमाना बला-
दानीयेत पदात्पदं चतुरया सख्या ममोपान्तिकम् ॥ १५ ॥

उर्व. । हला इमं दाव से मणोरहं[2] संपादइस्सं । पृष्ठतो गत्वा राज्ञो नयने संवृणोति ।

चित्र. । विदूषकं संज्ञापयति ।

राजा । स्पर्शं रूपयित्वा । सखे नारायणोरुसंभवा सेयं वरोरूः ।

१ अद्य कृतार्था भवेत् ।—२ हला एतं तावदस्य मनोरथं संपादयिष्यामि ।

1. G.भवेअं. P.U.भवेयं both reading उर्वश्या in the previous speech. N.N2. wrongly assign this speech to Chitralekhâ. N.N2.कदत्था हवे. B.होमि.

3. U.गूढं.

4. N.N2.पश्चादेत्य कराम्बुजेन निभृते कुर्वीत वा लोचने. U.करोत्पल°. K.°भृते for °वृते.

5. G.हर्मे.

7–8. N.N2.दाव इमं. U. gives the speech to Chitralekhâ and reads thus: चि० । हला उव्वसि इमं दाव दे मणोरहं संपादेहि after which follows: उर्वशी । ससाध्वसा । कीळिस्सं दाव । इति पृष्ठेनागत्य राज्ञो लोचने संवृणोति. K. reads thus. हला इमं दाव से मणोरहं संपादेम्ह. A.N.N2.पूरइस्सं for संपादइस्सं.—B. inserts अदृष्टरूपा before संवृणोति. P.अदृश्यरूपा after गत्वा.

9. G.K.विदूषकं संज्ञां लम्भयति. U. विदूषकं संज्ञया लम्भयति.

10. A.N.N2.P. ins. as follows before the King's speech: "विदू. । भो वअस्स[N.N2.P. om. both words]का उण एसा". Our authority for omitting this speech of Vidûshaka is B. G.K.U. and Kâṭavema. We do not, besides, quite expect Vidûshaka to ask the question, after the sign made to him by Chitralekhâ.—G. K.U. ins. न खलु after सखे. N.N2. om. the stage-direction as also सखे. P. om. सखे. G.K. om. इयम् and have एव instead. G.वरोरु:, N.N2.वरा-

विदू. । कहं भवं अवगच्छुदि ।

राजा । किमत्राज्ञेयम् ।

अङ्गमनङ्गक्लिष्टं
सुखयेदन्या न मे करस्पर्शात् ।
नोच्छ्वसिति तपनकिरणै-
श्चन्द्रस्येवांशुभिः कुमुदम् ॥ १६ ॥

उर्व. । हस्तावपनीयोत्तिष्ठति । किंचिदुपसृत्य । जेदु जेदु महाराओ ।

राजा । सुन्दरि स्वागतम् । एकासने उपवेशयति ।

चित्र. । अवि सुहं वअस्सस्स ।

राजा । नन्वेतदुपपन्नम् ।

---

१ कथं भवानवगच्छति ।—२ जयतु जयतु महाराजः ।—३ अपि सुखं वयस्यस्य ।

रोहा. U. om. सेयं and has वामोरू:. P.वामोरू:. N.N_2.सैवेयम्.

1. A.कवं. A.भवअच्छुदि. B.अवगच्छिभदि for भवं अवगच्छुदि.

2. U.ज्ञेयम्. B. inserts माणवक before किं. P.om.किमत्राज्ञेयम्.

4. G.तुखयति न मेन्या करस्पर्शात्. K.U.सुखयति.

5-6.B.K.P.नोच्छ्वसति. N.N_2.चन्द्रस्यैवांशुकैः कुसुमम्. U.K.P.चन्द्रस्यैव.

7. P.A.N.N_2. make हस्तौ &c. a stage-direction for the King, and read it उर्वशीहस्तमवलम्ब्यात्तिष्ठति. B.उर्वशीहस्तमवलम्ब्योत्थाय परिष्वजते । उर्व०। किंचिद् &c. P. om. किंचिदुपसृत्य. G.जयदु जयदु. A.जअदु जअदु. B.om.2nd जेदु.

8. N.N_2. om. the whole of this speech.

9. G. om.अवि.—For from l. 7 to l. 9 U.reads as follows: उर्व०। अम्हहे । वज्जलेवघडिदं विअ मे हत्थजुअलं ण समत्थिम्हि अवणेदुं । इति तथा मुकुलिताक्षी चक्षुषोर्हस्तावपनीय ससाध्वसा तिष्ठति । रा०। हस्ताभ्यां गृहीत्वा परिवर्तयति । उ०। कथंचिदुपसृत्य । जअदु जअदु महाराओ । चित्र०। सुहं वअस्सस्स.

10. U.तदेतत् for नन्वेतद्. After महाराओ B.P.proceed: चित्र. । आवि सुहं वअस्सस्स । रा. । [B.सुंदरि स्वागतं] नन्वेतदुपपन्नं । उ । हळा देवीए &c.

उर्व. । [1]हला देवीए दिण्णो महाराओ । तदो से पणअवदी विअ सरीरसंपक्कं गदम्हि । मा खु मं पुरोभाइणिं समत्थेहि ।

विदू. । [2]केवं इह ज्जेव तुम्हाणं अत्थमिदो सुज्जो ।

राजा । उर्वशीमवलोक्य ।

देव्या दत्त इति यदि
व्यापारं व्रजसि मे शरीरेस्मिन् ।
प्रथमं कस्यानुमते
चोरितमेतत्त्वया हृदयम् ॥ १७ ॥

चित्र. । [3]वअस्स णिरुत्तरा एसा । संपदं मह विण्णप्पं सुणीअदु ।

राजा । अवहितोस्मि ।

---

१ हला देव्या दत्तो महाराजः । ततोस्याः प्रणयवतीव शरीरसंपर्कं गतास्मि । मा खलु मां पुरोभागिनीं समर्थयस्व ।—२ कथमिहैव युवयोरस्तमितः सूर्यः ।—३ वयस्य निरुत्तरैषा । सांप्रतं मम विज्ञप्तं श्रूयताम् ।

---

1. B.त्ति after महाराओ. G.K. अदो. K.U.प्पणअ°. For विअ A. N.N_2. have भविअ.

2. A.सरीरसंसग्गं इदम्हि. N.N_2.सरीरसग्गं देम्हि. U.सरीरसंगदम्हि. P. सरीरं संगदम्हि. A.N.N_2. ण for मा.—G.पुरोभागेत्ति. U.पुरोभाइणित्ति. N.N_2.समत्थहि. K.मा क्खु मं तं पुरोभागिणिं.

3. A.P.इह एव्व. U.इह ज्जेव्व. For इह ज्जेव N.N_2. have इहिं ज्जेव्व which they read after तुम्हाणं. U.अत्थिमिदो.

4. A.विलोकयन्. N.N_2. om. the whole stage-direction. B. अवलोकयन्.

5-6. P.दत्तम्. G.U.om.यदि. B.संसर्गं for व्यापारं. U.wrongly om. मे.

7-8. P.U.°मनेः for °मते. K.चोरि रहतं मे त्वया हृदयम्. P.चोरिभूय त्वया हृतं हृदयं (*sic*). A.N.N_2. चौर्याद्धृतं त्वया हृदयम्. U.wrongly चोरितं मे त्वया हृदयम्.

9. G.णिउत्तरा. N.संपदं मह विण्णअं &c. N_2.संपदं मम विण्णअं. A.P. विण्णप्पं. N.विण्णअं. G.K. मम संपदं विण्णवणा सु°. U.मम संपदं विण्णविदं सु°. B.विण्णत्तं.

चित्र. । [1]वसन्ताणन्तरे उह्णसमए भअवं सुज्जो मए उवचरिदव्वो । ता जहा इअं मे पिअसही सग्गस्स ण उक्कण्ठेदि तहा वअस्सेण कादव्वं ।

विदू. । [2]किं वा सग्गे सुमरिदव्वं । ण वा अण्हीअदि ण वा पीअदि । केवलं अणिमिसेहिं णअणेहिं मीणा विडम्बीअन्दि ।

राजा । भद्रे

अनिर्देश्यसुखः स्वर्गः कस्तं विस्मारयिष्यति ।

---

१ वसन्तानन्तरे उष्णसमये भगवान्सूर्यो मयोपचरितव्यः । तद्यथेयं मे प्रियसखी स्वर्गाय नोत्कण्ठयति तथा वयस्येन कर्तव्यम् ।—२ किं वा स्वर्गे स्मर्तव्यम् । न वाश्यते न वा पीयते । केवलमनिमिषैर्नयनैर्मीना विडम्ब्यन्ते ।

---

1. G. is corrupt here and reads वसन्ताणं कदसमए. N.N₂. वसन्ताणन्तरउदुस°. U. °णन्तरं. P. A.N.N₂B.P.उदुसमए. We with K.U.—A.N.N₂. om. भअवं. U. भवं. B.सु०ओ. B. om. मए. G. K. read the मए after उवचरिदव्वो.—P.N.N₂.U.उवअरिदव्वो.

2. G.om. ता. U.K.जधा for जहा.—G.सग्गस and has सव्वहा for जहा. N₂.सव्वधा and om. इअं. G. om. पिअ°. U.पिअ°.—A. N.N₂. ins. अण्णसङ्काए before सग्गस्स. B.जह. B.अणण्णसङ्का inserted before इअं. B.णो for मे. B.सग्गं. P.ता जन[ह?] अण्णआ सङ्कआ सग्गो ण उक्कण्ठअदि सहिए तह वअस्सेण करदव्वं. N₂. तधा for तहा. U. om. तहा. B.K. तह. For कादव्वं G. has होदव्वं.

4. G.K.P. insert भोदि before किं वा. The other Mss. omit it. B. सोग्गे.—G.हणिअदि ण वा पीअदि यदित्ति for ण &c. U.ण तत्थ खादीअदि ण पीअदि. B.अण्हिअदि. G.K. पीयदित्ति.

5. N.N₂.अणिमेसाहिं. B.अनिमि°. A.N.N₂.अच्छीहिं, U.अछेहिं, B.दिट्ठीहिं, and P.लोचनेहिं, for णअणेहिं.—G. om. मीणा. N.N₂.मिणा विभलीअन्ति for मीणा विडम्बीअन्दि. U. मीणदा अवलम्बीअदि. G.K.P. विडम्बीअदि. A.विडम्बीति.

6. U. om. भद्रे and reads वयस्य instead. P. om. भद्रे.

7. G.अनिर्दिश्य°. B.G. °सुखस्वर्गः. U.अनिर्देश्यसुखं स्वर्गं कथं विस्मारयिष्यते. P.कस्तं वा विस्मारिष्यति.

अनन्यनारीसामान्यो दासस्त्वस्याः पुरूरवाः ॥ १८ ॥

चित्र. । [1]अणुगिहीदम्हि । हला उव्वसि अकादरा भविअ विसज्जेहि मं ।

उर्व. । चित्रलेखां परिष्वज्य । [2]सहि मा खु मं विसुमरेहि ।

चित्र. । सस्मितम् । [3]वअस्सेण संगदा तुमं एव्व एदं मए जाचिदव्वा ।

[राजानं प्रणम्य निष्क्रान्ता ।

विदू. । [4]दिट्ठिआ मणोरहसंपत्तीए वड्ढदि भवं ।

राजा । इयं तावदृद्धिर्मम । पश्य ।

सामन्तमौलिमणिरञ्जितशासनाङ्कम्

एकातपत्रमवनेर्न तथा प्रभुत्वम् ।

---

१ अनुगृहीतास्मि । हला उर्वशि अकातरा भूत्वा विसर्जय माम् । —२ सखि मा खलु मां विस्मर ।— ३ वयस्येन संगता त्वमेवैतन्मया याचितव्या ।— ४ दिष्ट्या मनोरथसंपत्त्या वर्धते भवान् ।

---

1. N.N_2.दासस्त्वेष पुरूरवाः.
2. K.A.N_2.अणुगहिदम्हि. P.N.U. अणुग्गहिदम्हि. B.°गहिदम्ह.
4. U. inserts सकरुणं after परिष्वज्य. A.N.N_2.हला for सहि. K. om. सहि. U.क्खु. N.N_2 विसुमरसि. U.विसुमरेसु. B.सुमरेहि. K.विसमरेहि. P. विसुमर.
5. G. om. सस्मितम् , and reads the speech thus: अण्णोण्णसमागदा एव्वं तुमं मए जाण्दिव्वा, which N.N_2. read thus: महाराएण संगदा तुमं एव्व एदं मए जानिदव्वा. U. om. सस्मितम् and reads तुमं जेव्व एवं जाचिदव्वा. B. ins. सहि before वअस्सेण. B.तुमं एव्वेवं वाचिदव्वा. K. om. सस्मितम् , and has °गदा एव्वं तुमं मए जाचिदव्वा. P.°गदा तुमं एव्वं मए आलविदव्वा. A.जण्दिव्वा for जाचिदव्वा.
6. U.इति before राजानं. G.निःक्रान्ता.
7. N.N_2.संवदीए वड्ढदु.N_2.वड्ढदु. B. भवं वड्ढइ. G.वड्ढदि. P.भवं वध्धइ. U.दिट्ठिआ मणोरहसिद्धीए वड्ढदि भवं.
8. G.K.U.इमां तावन्मम समृद्धिं [U.मनोरथसिद्धिं instead of मम समृद्धिं] for इयं &c. B. om.पश्य.
9. N.N_2. °मणिराजित°.—N. N_2. शासनानाम्. U.°रञ्जितपादपीठम्.

अस्याः सखे चरणयोरहमद्य कान्तम्
आज्ञाकरस्त्वमधिगम्य यथा कृतार्थः ॥ १९ ॥

उर्व. । [1]णत्थि मे विहवो अदो पिअदरं मन्तिदुं ।

राजा । उर्वशीं हस्तेनावलम्ब्य । अहो विरुद्धसंवर्धन ईप्सितलाभो नाम ।

पादास्त एव शशिनः सुखयन्ति गात्रं
बाणास्त एव मदनस्य ममानुकूलाः ।
संरम्भरूक्षमिव सुन्दरि यद्यदासीत्
त्वत्संगमेन मम तत्तदिवानुनीतम् ॥ २० ॥

उर्व. । [2]अवरद्धम्हि चिरकारिआ अज्जउत्तस्स ।

राजा । मा मैवम् ।

यदेवोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम् ।

---

१ नास्ति मे विभवोतः प्रियतरं मन्त्रयितुम् ।—२ अपराद्धास्मि चिरकारिकार्यपुत्रस्य ।

---

1. N.N2.कामम् for कान्तम्.
2. U.आज्ञाकरस्त्वमवाधिगम्य.
3. A.अदोवि पिअअरं मन्तिदुं. N.N2. अदोवि अवरं मन्तेदुं. U.णत्थि मे वाआविहवो अदो अवरं मन्तिदुं. B.पिअतरं. G.K.पिअं.
4. U. reads हस्तेनालम्ब्योर्वशीम्. K. हस्तेनालम्ब्य. G.अहो विरुद्धं संवर्धनः. U.अहो अविरुद्धं (may be also द्धे, it is doubtful) संवर्धनमीहितफलानाम् । पादास्त एव &c. A.°रुद्धसंपादना. N.N2.°संपादिता लाभो नाम. B.विरुद्धसंपादितेप्सितार्थलाभो. P.अविरुद्धार्थसंपादनमीप्सित°. We with G.K.—B. adds तथा हि after नाम.
6. K.U.P.मनोनुकूलाः for ममानुकूलाः.
7. A.°रूक्षम्.
8. A.तत्तदिहानुलोमम्. P.त्वत्संगमे नु मम तत्तदिवानुकूलम्. N.N2.तत्तदिहानुकूलम्. U.तत्तदिवानुनीतम्. B.त्वत्संगमेन ननु तत्तदिवानुकूलम्. K. उपनीतम्. G.अपनीतम्. We with U. and Ranganâtha.
9. P.A.N.N2.A. insert खु after °रद्धम्हि. A.N.N2.U.चिरआरिआ. B.अवरद्धा अहं चिरआलविरहआरिणी अ०अउत्तस्स. P.अवरद्धा खुम्मि चिरआलदुक्खआरिणि अ०अउत्तस्स. For अज्जउत्तस्स A.N. N2.U. have महाराअस्स.

निर्वाणाय तरुच्छाया तप्तस्य हि विशेषतः ॥ २१ ॥

विदू. । [1]भो सेविदा पदोसरमणीआ चन्दवादा । समओ खु दे वासघरपवेसस्स ।

राजा । तेन हि सख्यास्ते मार्गमादेशय ।

विदू. । [2]इदो इदो भवदी । इति निष्क्रामन्ति ।

राजा । सुन्दरि इयमिदानीमभ्यर्थना ।

उर्व. । [3]कहं विअ ।

राजा ।

अनुपनतमनोरथस्य पूर्वं
शतगुणितेव गता मम त्रियामा ।

---

१ भो सेविताः प्रदोषरमणीयाश्चन्द्रपादाः । समयः खलु ते वासगृहप्रवेशस्य ।— २ इत इतो भवती ।— ३ कथमिव ।

---

1. K.निर्वापाय.

2–3. G.U.भोदि for भो. B.वअस्स after भो.—A.पओसरमणीआ. U.प्पदोस°. G.°रमणीया. B.P.°रमणिज्जा. K.सेविदा एदे दोसरमणिज्जा. A.B.P.चन्दपादा. A.G.K.चन्दवादा.—G.K.U. insert ता before समओ.—A.N.N_2.°हर° for °घर°. U. om. खु.—U.गेहप्प° for वासघरप°. B.वासवरपवेसस्स. K.P.°घरप्प°.

4. G.K.तर्हि for तेन हि. A. om. हि. U. om. ते. B.P.आदर्शय.

5. A.P.होदी. N.N_2.U. भोदी.—G. निःक्रामतः. N.N_2.B.K.सर्वे परिक्रामन्ति, U.निःक्रामति, and K. परिक्रामतः, for इति निष्क्रामन्ति.

6. A.इत्थमिदानीं मे प्रार्थना for इयम् &c. N.N_2.इदानीमियं मे प्रार्थना, U.इयमिदानीं मे प्रार्थना. B.मे प्रार्थना, and P.अपि मे प्रार्थना, for अभ्यर्थना. We with G.K.

7. B.A.N.N_2.का for कहं. U.कीरिसी सा for कहं विअ. P.किं विअ.

9. G.अनुगत°. B.अनुपतन° (*sic*). K.अननुगत°. P.अनुपरथ°. U. अनाभिगत°. We with A.N.N_2.—N.N_2.सा मे for पूर्वम्.

10. G.शतगुणिता मे गता त्रियामा. N.N_2.शतगुणितेन (*sic* व?) पुरा गता त्रियामा. K.U.शतगुणितेव गता मम त्रियामा. B.शतगुणितामिव मे गता त्रि°. A.P.शतगुणतामिव मे गता त्रि°. We with Bollensen.

यदि तु तव समागमे तथैव
प्रसरति सुभ्रु ततः कृती भवेयम् ॥ २२ ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

। तृतीयोऽङ्कः समाप्तः ।

---

2. U.प्रभवति for प्रसरति. G.K. read the following forgery after Stanza 22:

भवतानुगतेनाहमेनां हरिणलोचनाम् ।
स्मर्तव्योऽभ्यर्थयेऽहं त्वां हंहो चेतः कृताञ्जलिः ॥

3. G.निःक्रान्ताः.

| ततः प्रविशति विमनस्का चित्रलेखा सहजन्या च |

सह. | चित्रलेखां विलोक्य | सहि मिलाअमाणसदवत्तस्स विअ दे मुहस्स छाआ हिअअस्स असथ्थदं सूचेदि | ता कहेहि णिव्वेदकारणं | समदुख्खा भविदुमिच्छामि |

चित्र. | अच्छरावारपज्जाएण इहभअवदो सुज्जस्स पादमूलोवठ्ठाणं वट्टदित्ति बलिअं खु उव्वसीए उक्कण्ठिदम्हि |

---

१ सखि म्लायमानशतपत्त्रस्येव ते मुखस्य छाया हृदयस्यास्वास्थ्यं सूचयति | तत्कथय निर्वेदकारणम् | समदुःखा भवितुमिच्छामि | —२ अप्सरोवारपर्यायेणेहभगवतः सूर्यस्य पादमूलोपस्थानं वर्तत इति बलवत्खलूर्वश्या उत्काण्ठितास्मि |

2–4. G.N.N_2.अवलोक्य for विलोक्य. G.मिलिआअमाण °. A.मिलाअमाणं सदवत्तं विअ करूणा दे मुहछाआ. U.मिलायमाणसयवत्तकिसणा दे मुहछाआ. N.N_2.सहि मिलायमाणं सतवत्तं विअ किं सुण्णा दे मुहछाया-[N_2.आ] हिअअस्स असथ्थदं सूएति. B.°सदपत्तं विअ सकरूणा दे मुहछाया. P.सदपत्तलच्छि विअ सकरूणा दे मुहच्छाया.—B.A.U.सूएदि for सूचेदि P.सूअइ.U.असुथ्थिदं. B.अस्सथ्थदं. K.अस्सत्थत्तणं. A.N.णिव्वेदण°.N_2.णिवेअ°. P.°कालणं. G.K.णिव्वेदेकारणं.—U.ता कहेहि मे अणिव्वुदिकारणं जेण दे समदुक्खा होमि. B.P. omit ता. B.अणिव्वुदिकालणं | अहं वि समदुख्खा होदुं इच्छामि. A.N.N_2.P.होदुं for भविदुं.

5–6. A.N.N_2. ins. हळा before अच्छरा°&c. A.B.अच्चरा°. K.अच्छराआवारे पज्जा°.—K.तत्तभवदो for इहभवदो. A.पय्यायेण. A. N. N_2. om. इह. B. °प०आएण.—K.मूलोपठ्ठाणं.—A.N.N_2.सुज्जस्स विमाणे सह तुए णिवसन्ती बलिअं उव्वसीए उक्कण्ठिद [N_2.दे]म्हि. B.P.अच्चरावार [P.वावार] पज्जाएण [B. प०आएण] इह [P. om.]भअवदो सुज्जस्स[B.

सह. । [1]जाणे वो अण्णोण्णसिणेहं । तदो तदो ।

चित्र. । [2]तदो इमाइं दिवसाइं को णु खु वुत्तन्तोत्ति पणिधाणट्ठिदाए मए अच्चाहिदं उवलध्धं ।

सह. । सावेगम् । [3]कीरिसं विअ ।

चित्र. । [4]उव्वसी किल तं रदिसहाअं राएसिं अमच्चेसु णिवेसिदरज्जधुरं गेण्हिअ गन्धमादणवणं विहरिदुं गदा ।

---

१ जाने युवयोरन्योन्यस्नेहम् । ततस्ततः । — २ तत एतेषु दिवसेषु को नु खलु वृत्तान्त इति प्रणिधानस्थितया मयात्याहितमुपलब्धम् । — ३ कीदृशामिव । — ४ उर्वशी किल तं रतिसहायं राजर्षिममात्येषु निवेशितराज्यधुरं गृहीत्वा गन्धमादनवनं विहर्तुं गता ।

सु०अस्स] विमाणे सह तुए वसन्ती- [P.न्दि] वलिअं उव्वसीए उक्कण्ठिदम्हि. We with G.K. and Kâṭavema, the latter, however, reading वट्टन्ती for वट्टदित्ति.

1. B. inserts सावेगं before जाणे &c. A.N.N_2.अण्णोण्णगदं सिणेहं. So N.N_2., which, however, insert हला before जाणे. B. अण्णोण्णसंगदं सि°. P.जाणे अण्णोण्णसंगदं वो हिअअसिणेहं. A.N.N_2. B. om. तदो तदो.

2-3. N. om. तदो. N_2.तदा. A.दिवहाइं. P.N.N_2.दिअहाइं. B.अहाइ. K.इमाइं दिवसाइं. P.कहं for को णु खु. A.B.P. ins. से bef. वुत्तन्तो but G.N.N_2.K.U. omit it. A. वितन्ततो. B.P.उत्त°. G.पणिधाणेण दिट्ठाए[ट्ठिदाए?] मए तिए अच्चाहिदं &c. N.N_2.पणिहा[N_2.धा]णट्ठिदाए तस्स [N_2.तस्सा] अच्चाहिदं. K.पणिधाणेण ट्ठिदाए मए ताए अ°. A.तिस्सा and B.P.ताए inserted after मए. U.has neither. Kâṭavema reads the ताए. We omit the से and ताए with U. and Bollensen, for this reason that some of our Mss. read ताए, others तस्स (or तस्सा) and others again तिस्सा, and that if से and ताए stood originally in the text, we should have found सा the pronoun instead of उव्वसी in the next speech of Chitralekhâ, उव्वसी किल &c.

4. N.N_2. om. सावेगम्. A.N.N_2. केरिसं.

5-6. K.लच्छिसहाअं for रदिसहाअं. A.उव्वसी किलिदुं मदिसाहाअं तं राएसिं अमच्चाणिवेसिदरज्जधुरं गेण्हिअ गन्धमादणं गदा. N.N_2.उव्वसी किल उंमादिदा साहाअं तं राअसीं अम[N_2.अमच्च°] च्चाणिवेसिदरज्जधुरं गेण्हि-

सह. । [1]सो णाम संभोगो जो तारिसेसु पदेसेसु । तदो तदो ।

चित्र. । [2]तहिं खु मन्दाइणीए पुलिणेसु गदा सिकदापव्वदकेलीहिं कीलमाणा विज्जाधरदारिआ उदयवदी णाम तेण राएसिणा णिज्झाइदेत्ति कुविदा उव्वसी ।

सह. । [3]होदव्वं । दूरारूढो खु पणओ असहणो । तदो तदो ।

चित्र. । [4]तदो भट्टिणो अणुणअं अपडिवज्जमाणा गुरुसावसंमूढहिअआ

---

१ स नाम संभोगो यस्तादृशेषु प्रदेशेषु । ततस्ततः ।—२ तत्र खलु मन्दाकिन्याः पुलिनेषु गता सिकतापर्वतकेलीभिः क्रीडन्ती विद्याधरदारिका उदयवती नाम तेन राजर्षिणा निदिध्यासितेति कुपितोर्वशी ।—३ भवितव्यम् । दूरारूढः खलु प्रणयोसहनः । ततस्ततः ।—४ ततो भर्तुरनुनयमप्रतिपद्यमाना गुरुशापसंमूढहृदया स्त्रीजनपरिहरणीयं कुमारवनं प्रविष्टा । प्रवेशानन्तरं च कारगान्तरपरिवर्तिना लताभावेन परिणतमस्या रूपम् ।

अ गन्धमादणं गदा. B.उव्वसी कीलिदुकामा तं राएसिं अमच्चेसु णिवेसिदरज्जभरं गण्हिअ गन्धमादणं विहरिदुं गदा. P.उव्वसी किल सहात्रि (*sic*) राएसिं अमच्चेसु णिवेसिअकज्जभारं गण्णिअ गन्धमादणपव्वदे गदा विहारिदुं.—G.adds केलाससिहरप्पदेसं, and K. केलाससिहरुद्देसं, before गन्धमादणवणं.

1. A सो खु णाम. N.N₂.खु for णाम. P.B.संभोओ. G.P. do not repeat तदो. B. om. तदो तदो.

2–4. A.N.N₂.च for खु which B. omits.—B.P.तहिं अ[B.om.] मन्दाइणीपुलिणपज्जन्ते[B.प०अन्ते] कीलमाणा [P.किलमाणा] विज्जाभर-[P.°हर]दारिआ उदयवदी णाम देण[P.तेण] राएसिणा णिज्झाइदेत्ति कुविदा उव्वसी. A.N.N₂.मन्दाइणीपुलिणपेरन्ते कीलमाणा विज्जाधरदारिआ उदअवदी णाम तेण राएसिणा णिज्झाइददेत्ति[N. N₂.णिज्झातादेत्ति] कुविदा उव्वसी. K.पव्वदकीलाहिं. K. उदअवदी. K.णिज्झादेत्ति.

5. G.K.हला दूराहिरूढो प्पणओ[G. °रूढप्पणओ] असहणो होदि । अविअ [K.om.] भविदव्वदा बलवदी । तदो तदो [G.om.तदो तदो]. B.P. दूरं अहिरूढो, omitting खु. B. inserts सहि before तदो तदो.

6. G.पणअं for भट्टिणो अणुणअं. N. N₂.अणुराअं. B.P.भत्तुणो. B.पडिवज्ज°. G.K.U.अप्पाडि°. P. °सावमूढहिअआ.

इत्थिआजणपरिहरणिज्जं कुमारवणं पइट्ठा । पवेसाणन्तरं च कारणन्तरपरिअत्तिणा लदाभावेण परिणदं से रूवं ।

सह. । [1] णत्थि विहिणो अलङ्घणिज्जं । तस्स अणुराअस्स अअं णाम एक्कपदे ईरिसो अणत्थो । अह किमवत्थो सो राएसी ।

चित्र. । [2] तस्सिं एव्व काणणे पियदमं विचिण्णन्तो अहोरत्ताणि अदिवाहेदि । इमिणा उण णिव्वुदाणंपि उक्कण्ठाकारिणा मेहोदएण अणत्थाहीणो हविस्सदि ।

---

१ नास्ति विधेरलङ्घनीयम् । तस्यानुरागस्यायं नामैकपद ईदृशोनर्थः । अथ किमवस्थः स राजर्षिः ।—२ तस्मिन्नेव कानने प्रियतमां विचिन्वन्नहोरात्राण्यतिवाहयति । एतेन पुनर्निर्वृतानामप्युत्कण्ठाकारिणा मेघोदयेनानर्थाधीनो भविष्यति ।

---

1. A.N.N₂. तं अम्हाणं परिहरणीअं for इत्थिआजणपरिहरणिज्जं. B. अम्हाणं वि पलिहलणिज्जं. P. अम्हाणं परिहरणिज्जं. N.N₂. पविट्ठा. P. N.N₂. अ for च. B. एव्व for च.

2. N₂.कारणान्तर°. B.K.P.कालन्तर°. K.P. °णिवत्तिणा. N.N₂. °वत्तिणा. U. काणणोवन्तवत्तिलदाभावेण. B.K.से परिणदं. G.A.P. रूपं.

3-4. A.N.N₂. insert हद्धी हद्धी before णत्थि &c. A.अलङ्घणीओ. B.अलङ्घणिज्जो. N.N₂. लङ्घणीओ. P.णत्थि विहिविहवो अलङ्घणिज्जो. For तस्स &c. N.N₂. तस्स णाम अणुराअस्स अअं पलिणामो संवुत्तो । अह कहिं सो राएसी [N₂. अथ किमवत्थो सो राएसी]. A.अन्तो for ईरिसो अणत्थो. B.अन्तो संवुत्तो for ईरिसो अणत्थो. K.परिणामो अण्णधा संवुत्तो for ditto. P.एक्कपदे अन्तो for एक्कपदे ईरिसो अणत्थो. G.B.सो किमवत्थो राएसी. P.अह किंअवत्थो राएसी.

5-7. N.N₂. तस्सिं ज्जेव.—A.N.N₂.पेअसिं for पियदमं. B.पिअतमं. A.अहोरत्ते. N.N₂. विच्चिण्णन्तो इद उव्वसी तद उव्वसीत्ति अहोरत्ते अदिवाहेदि. P.विइण्णन्तो. B.विइण्णन्तो अहोरत्तं वट्टइ इमिणा उण णिव्वुदाणं वि उक्कण्ठाकालिणा मेहोदयेण अणवत्थाणा हविस्सदि. P.अहोरत्तं अतिवाहेदि । इमिणा उण णिव्वुदाणंपि उक्कण्ठाकालिणा मेहोदएण अणत्थो को हविस्सदि. K. ins. नभो विलोक्य after अदिवाहेदि. A.णिव्वुत्ताणंपि. G.णिवुदाणंपि. N₂. णिव्वुदाणं वि. N.N₂.उक्कण्ठकारिणा. P. उक्कण्ठाकालिणा. G.K.मेहोदएण को णाम अणत्थो दिण्णो हविस्सदि [K.

सह. । सहि तारिसा आकिदिविसेसा चिरं दुक्खभाइणो ण होन्ति । अवस्सं किंपि अणुग्गहणिमित्तं भूओवि समागमकारणं हविस्सदि । ता एहि उदअम्मुहस्स भअवदो सुज्जस्स उवट्ठाणं करेम्ह ।

[इति निष्क्रान्ते ।

। प्रवेशकः ।

। ततः प्रविशत्युन्मत्तवेषो राजा ।

राजा । आः दुरात्मन् रक्षस्तिष्ठ तिष्ठ । क्व मे प्रियतमामादाय गच्छ-

---

१ सखि तादृशा आकृतिविशेषाश्चिरं दुःखभागिनो न भवन्ति । अवश्यं किमप्यनुग्रहनिमित्तं भूयोपि समागमकारणं भविष्यति । तदेह्युदयोन्मुखस्य भगवतः सूर्यस्योपस्थानं कुरुवः ।

हुविस्सदि]. N.N₂. हुविस्सदित्ति तक्केमि for हविस्सदि. We read अणश्थाहीणो with A.N.N₂. After हविस्सदि K. has the following: सह. । सहि कोवि अथ्थि समागमोवाओ । चि. । गोरीचरणराअसंभवं संगमणमणिं वज्जिअ कुदो से समागमोवाओ । सह. । सहि तारिसा &c.

1. B.P.om.सहि. P. एदा[रि]सो. B.°विशेसा. G. सह° for चिरं. P.om चिरं. B.चिर°. G. om. ण. A.N.N₂. read the ण before तारिसा.

2. B.किंवि. A.°णिमित्तो. B.P. भूयोपि. A.समागमो for समागमकारणं. B.पिअसमाअमो for समागमकारणं. A.हविस्सदित्ति. K.हुविस्सदित्ति. P.B.भविस्सदि.

3. G. om. ता. K. ins. प्राचीमवलोक्य before ता. A.K.उदअम्मुहस्स. B.उदयसम्मुहस्स. B. om. भअवदो. B.सु०अस्स.

4. A.करेम. B.P.करम्ह.

5. G.निःक्रान्ते.

8. P.परितो विलोक्य at the beginning, and goes on: भो राक्षस तिष्ठ तिष्ठ. B.A.N.N₂.भो भो for आः दुरात्मन्. G. does not repeat तिष्ठ.—A.N.N₂.प्रियाम्.

सि । हन्त शैलशिखराद्गगनमुत्पत्य बाणैर्मामभिवर्षति । विभाव्य ।

नवजलधरः संनद्धोयं न दृप्तनिशाचरः
सुरधनुरिदं दूराकृष्टं न नाम शरासनम् ।
अयमपि पटुर्धारासारो न बाणपरंपरा
कनकनिकषस्निग्धा विद्युत्प्रिया न ममोर्वशी ॥ १ ॥

विचिन्त्य । क्व नु खलु रम्भोरूर्गता स्यात् ।

तिष्ठेत्कोपवशात्प्रभावपिहिता दीर्घं न सा कुप्यति
स्वर्गायोत्पतिता भवेन्मयि पुनर्भावार्द्रमस्या मनः ।
तां हर्तुं विबुधद्विषोपि न च मे शक्ताः पुरोवर्तिनीं
सा चात्यन्तमदर्शनं नयनयोर्यातेति कोयं विधिः ॥ २ ॥

दिशोवलोक्य । सनिश्वासम् । अये परावृत्तभागधेयानां दुःखं दुःखानुबन्धि । कुतः

G.K.गम्यते for गच्छसि which we read with A.N.N_2.B.P.U.

1. G.K.U.कथं for हन्त which we read with A.N.N_2.BP.—P.B.A.K.उत्प्लुत्य for उत्पत्य. We with G.N.N_2.U.—A. ins. आत्तधन्वा, and N.N_2.आकृष्टधन्वा, and B.आकृष्टधनुः, before बाणैः. B.मां after °वर्षति. N.N_2.अभिवर्षसि. B. ins. कथं, and P. अये, after विभाव्य.

2. G.समृद्धः. G.K. have दुष्ट° for दृप्त°.

3. B.नामि for नाम.

5. P.मम नोर्वशी.

6. G.K. om. विचिन्त्य and read तत् instead. A.B.P.om. रम्भोरूः, and N.N_2. om. खलु रम्भोरूः. G.K.रम्भोरुः.

8. K.यदि for मयि.

9. K.हि for च.

10. B.अदृश्यताम् for अदर्शनम्. N.N_2.क्रमः for विधिः.

11-12. K.निःश्वस्य सास्रं. G. om. सनिश्वासम्, and G. as well as B. read अहो for अये. N.N_2. अहो for अये. N.N_2. interpolate two stanzas after सनिश्वासम् । मध्योहं[N_2. °यं] हरिभिः स्मितं हिमरुचा नेत्रे कुरङ्गीगणैः कान्तिश्चम्पककुड्मलैः कलरवो हा हा हृतः कोकिलैः । मातङ्गैर्गमनं कथं कथमहो हंसैर्विभज्याधुना कान्तारे सकलैर्विनाश्य पशुवन्नीतासि किं मानिनि ॥ चन्द्रश्चण्डकरायते मृदुगतिर्वातोपि वज्रायते माल्यं सूचिकलायते

अयमेकपदे तया वियोगः
प्रियया चोपनतः सुदुःसहो मे ।
नववारिधरोदयादहोभि-
र्भवितव्यं च निरातपर्द्धिरम्यैः ॥ ३ ॥

विहस्य । मुधैव खलु मनसः परितापवृद्धिरुपेक्ष्यते । यथा मुनयोपि व्याहरन्ति राजा कालस्य कारणमिति । तत्किमहं जलदसमयं न प्रत्यादिशामि । अथ वा प्रावृषेण्यैरेव लिङ्गैर्मम राजोपचारः संप्रति । कथमिव ।

विद्युल्लेखाकनकरुचिरं श्रीवितानं ममाभ्रं

मलयजालेपः स्फुलिङ्गायते । रात्रिः कल्पशतायते विबिवशात्प्राणोपि भारायते । हा हन्त प्रमदावियोगसमयः संसारकालायते.—B. P. विलोक्य. N. N₂. °वृत्तभाग्यानां. K. G. युगपन्निपातिनो दुःखानुबन्धाः. B. P. दुःखं दुःखानुबन्धमेव. B. तथा, P. तथा हि, for कुतः and

2. B. A. N. N₂. दुरुत्सहः for सुदुःसहः which we read with G. K. P. U.

3. A. °वारिबरैः [=खरैः in the margin] for °वारिधरोदयात्. B. K. P. °वारिधरोदयैः.

4. A. भवितव्यं न निरातपार्द्धरम्यैः.—N. N₂. U. भवितव्यं च निरातपत्ररम्यैः. G. हि for च. B. K. नवातपर्द्धिरम्यैः. P. नवातपाद्धुरथ्यैः (*sic*). We read निरातपर्द्धि° with G. and Kâṭavema.

5. B. विभाव्य for विहस्य. B. वृथा and om. एव. K. मुधैव च. A. N. N₂. B. वृथैव for मुधैव. A. B. मया and P. मयैव after खलु. N. N₂. have मया but om. खलु. K. मनःपरि°. G. उपेक्षते for उपेक्ष्यते. B. उपलक्ष्यते.—G. A. तथा for यथा. B. om. अपि.

6. P. वदन्ति for व्याहरन्ति. P. om. तत्. B. P. अभ्रसमयं for जलदसमयं. G. जलदसमानयनं. A. om. अहं and reads अभ्रसमयं. N. N₂. किमिति for किम् and om. अहं and have अभ्रसमयं for जलद° &c. G. om. न.

7. K. inserts अथ वा न प्रत्यादिशामि यदा for अथ वा. G. प्रावृषेणैव For लिङ्गैः. G. K. P. चिह्नैः. G. राज्योप°.

8. P. om. संप्रति. K. संप्रति हि for संप्रति । कथमिव. B. om. कथमिव and reads संप्रति हि. G. puts a virâma after राजोपचारः and reads संप्रति हि for "संप्रति । कथमिव."

9. G. °रुचिरा. B. °रुचिरश्रीवि°.—G. श्रीविं°. N. N₂. समभ्रं for ममाभ्रम्.

व्याधूयन्ते निचुलतरुभिर्मञ्जरीचामराणि ।
घर्मच्छेदात्पटुतरगिरो बन्दिनो नीलकण्ठा
धाराहारोपनयनपरा नैगमाः सानुमन्तः ॥ ४ ॥

भवतु । किमेवं परिच्छदश्लाघया । यावदस्मिन्कानने तां प्रियामन्वेषयामि । विलोक्य । हन्त व्यवसितस्य मे संदीपनमिव संवृत्तम् । कुतः

आरक्तराजिभिरियं कुसुमैर्नवकन्दली सलिलगर्भैः ।
कोपादन्तर्बाष्पे स्मरयति मां लोचने तस्याः ॥ ५ ॥

इतो गतेति कथं नु तत्रभवती मया सूचयितव्या ।

पद्भ्यां स्पृशेद्वसुमतीं यदि सा सुगात्री
मेघाभिवृष्टसिकतासु वनस्थलीषु ।
पश्चान्नता गुरुनितम्बतया ततोऽस्या
दृश्येत चारुपदपङ्क्तिरलक्तकाङ्का ॥ ६ ॥

परिक्रम्यावलोक्य च । सहर्षम् । उपलब्धमुपलक्षणं येन तस्याः कोपनाया मार्गोऽनुमीयते ।

---

1. N.N2. निचुलरुचिभिः.
2. P.N2.B.वन्दिनो for बन्दिनो.
3. K.N.N2.धारासारोप°.
4. A.N.N2.किं मे for किमेवं. B. आत्म° for एवं. G.°श्लाघनया. P. मम किं परिच्छेदश्लाघया. G. ins. पुनः and P. अहं after यावत्. B. प्रणष्टां, P.प्रविष्टां प्रणष्टां (*sic*), and A.N.N2.प्रविष्टां, for ताम्. A.अन्विच्छामि, and B.N.N2.अन्विष्यामि.
5. B.P.परिक्रम्य for विलोक्य. A. N.N2.संतमसं वृत्तं, and B.P.संमतं, for संदीपनमिव संवृत्तम्. K. संदीपनमिदं *i. e.* इदं for इव.
7. A.सारक्त° for आरक्त°. N. N2.साळक्तकराजभिर्यं (*sic*). G. °कदली°. K.नवकन्दलैः.
8. G.कोपादन्तःसलिलैर्बाष्पैः &c. P. क्रोधादन्तर्बाष्पे. N2.बाष्पे corrected from बाष्पैः.
9. P.कुतो गतेति मया तत्रभवती सूचितव्या. A.N.N2. om. नु. N.N2. om. मया. B.इतो गता तत्रभवतीति मया सूचितव्या. G.सूचितव्या.
14. B. om. उपलक्षणम्, reading उपलब्धं तस्याः कोपनाया मार्गः येनानुमीयते.

हृतोष्ठरागैर्नयनोदबिन्दुभिर्
निमग्ननाभेर्निपतद्भिरङ्कितम् ।
च्युतं रुषा भिन्नगतेरसंशयं
शुकोदरश्याममिदं स्तनांशुकम् ॥ ७ ॥

विभाव्य । कथं सेन्द्रगोपं नवशाद्वलमिदम् । कुतो नु खलु निर्जने वने प्रियाप्रवृत्तिरवगमयितव्या । दृष्ट्वा । अये आसारोच्छ्वसितशैलेयस्थलीपाषाणमारूढः

आलोकयति पयोदान्
प्रबलपुरोवातताडितशिखण्डः ।
केकागर्भेण शिखी
दूरोन्नमितेन कण्ठेन ॥ ८ ॥

उपेत्य । यावदेनं पृच्छामि ।

नीलकण्ठ ममोत्कण्ठा वनेऽस्मिन्वनिता त्वया ।
दीर्घापाङ्गा सितापाङ्ग दृष्टा दृष्टिक्षमा भवेत् ॥ ९ ॥

---

1. G.हृतोनरागै:. K.हृतौष्ठ°.
5. P.कथं सेन्द्रकोपं नवशाड्वलं. B. om. कथं. B.सेन्द्रकोपमिदं नवशाड्वलं. K.G.°गोपकं.—For नव° G. वन°. K. omits. नव° altogether.
6. N.N2. om. वने. B.P. प्रियावृत्तिरव°. G.°प्रवृत्तिर्वागम°. K. A.आगम° for अवगम°. N.N2. आगन्तयितव्या (!) for अवगमयितव्या.—B.विलोक्य for दृष्ट्वा which P. omits. G.K. अयं for अये. N.N2. आसारोल्लासितशैलेयपरस्थलीपाषाणमधि°. B.अये आसारोच्छ्वसितशैलेय[प ?]टलस्थलीपाषाणमधिरूढ्य, omitting अयम्. P. °शैलेयपटलस्थगीतपाषाणमधिरूढः.
7. A.शैलेयपटलं स्थलीपाषाणं. A. अभिरूढः for आरूढः.
9. K.N.N2. °नर्तित° for °ताडित°.
11. K.दूरान्नमितेन.
12. A.प्रक्ष्यामि for पृच्छामि. G.K. भवत्वस्मात्प्रियाप्रवृत्तिमवगमेयम् (*sic*) । उपगम्य ।, and B. प्रवृत्तिरवगमेयं (*sic*) । उपेत्य । यावदेनं पृच्छामि, for उपेत्य &c. We with A. N.N2. and P., but A.N.N2. read उपेत्य *after* पृच्छामि.
13. P.हरोत्कण्ठाम् for ममोत्कण्ठा. B.धृतोत्कण्ठा.

कथमदत्त्वा प्रतिवचनं नर्तितुं प्रवृत्तः । किं नु खलु हर्षकारणमस्य । विचिन्त्य । भवतु । विदितमेतत् ।

मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियाविप्रणाशाद्
घनरुचिरकलापो निःसपत्नोऽस्य जातः ।
रतिविगलितबन्धे केशहस्ते सुकेश्याः
सति कुसुमसनाथे किं करोत्येष बर्ही ॥ १० ॥

भवतु । परव्यसननिर्वृतं न खल्वेनं पृच्छामि । परिक्रम्य । इयमातपान्तसंधुक्षितमदा जम्बूविटपमध्यास्ते परभृता । विहंगमेषु पण्डिता जातिरेषा । यावदेनामभ्यर्थये ।

त्वां कामिनो मदनदूतिमुदाहरन्ति
मानावभङ्गनिपुणं त्वममोघमस्त्रम् ।
तामानय प्रियतमां मम वा समीपं

---

1. N.N₂.वचनं for प्रतिवचनं. For नर्तितुं प्रवृत्तः G. has प्रवृत्तनृत्तसंवृत्तः, K.प्रवृत्तनृत्तः संपन्नः, N.N₂. simply प्रवृत्तः, and A.P. प्रनृत्तः. U.नर्तितुमारब्धम्. We with B.—A.प्रहर्ष°.

2. B.P. om. भवतु । विदितमेतत् and read the first pâda of the following stanza thus: भवतु भवतु दृष्टं मत्प्रियाविप्रणाशात् [P. विप्रयोगात्]. K.reads the pâda thus: मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियाया विनाशात्.—A. N. N₂.दृष्टम् for विदितमेतत्.

3. A.N.N₂.विधूतो for विभिन्नो.

4. N.N₂.वनरुचिर° (*sic*). K.नवरुचिर°. B.P.अद्य for अस्य.

5. U.G.K. read केशपाशे, for केशहस्ते which we read with A.N.N₂.B.P.

6. B.P.करोतु, and K.हरेत्, for करोति.

7. B. om. भवतु.—K.A.B.प्रक्ष्यामि, G.द्रक्ष्यामि, and P.प्रवक्ष्यामि, for पृच्छामि. K. om. the prose from इयं up to अभ्यर्थये. G. inserts अये before इयम्.

8. For आतपान्त° G. has तपात्यय°. P.आतपात्ययजनितमदा. P.°विटपमध्यमध्या°. B.P.परभृतिका. G.B.P.विहंगेषु.

9. G. पण्डितैषा जातिः. N.N₂.पण्डितजातिरेषा.—A.N.N₂.भवति मातः after अभ्यर्थये.

10. B.कामिनां.

11. N.N₂.°रुचिरं for °निपुणं. K. अनङ्ग° for अमोघ°.

12. B.P.सकाशं for समीपं.

मां वा नयाशु कलभाषिणि यत्र कान्ता ॥ ११ ॥

किमाह भवती । कथं त्वामेवमनुरक्तं विहाय गतेति । शृणोतु भवती ।

कुपिता न तु कोपकारणं
सकृदप्यात्मगतं स्मराम्यहम् ।
प्रभुता रमणेषु योषितां
न हि भावस्खलितान्यपेक्षते ॥ १२ ॥

कथं कथाच्छेदकारिणी स्वकार्य एव सक्ता ।

महदपि परदुःखं शीतलं सम्यगाहुः
प्रणयमगणयित्वा यन्ममापद्गतस्य ।
अधरमिव मदान्धा पातुमेषा प्रवृत्ता
फलमभिमुखपाकं राजजम्बूद्रुमस्य ॥ १३ ॥

एवंगतेपि प्रियेव मे मञ्जुस्वनेति न कोपोस्याम् । इतो वयम्-
परिक्रामितकेन । कर्णं दत्त्वा । अये दक्षिणेन प्रियाचरणनिक्षेपशं-

1. B.नस्व[नयस्व?]. P.नयस्व.
2-3. B.N.N2. om. एवम्.—B. शृणोतु तावत् for शृणोतु भवती. K. adds तत् after शृणोतु.
5. B. आत्मकृतं.
7. K.A.B.भाव:. B.तु for हि. A. N.N2.B.अपेक्ष्यते for अपेक्षते. K. न हि भाव: स्खलितान्यपेक्षते.
8. P.A.विलोक्य before कथम्. G. K.स्वकार्ये प्रवृत्ता. N.N2.एवासक्ता.
9. K. adds अथ वा before महदपि &c.
10. For आपद्गतस्य G. has उपद्रुतस्य.
11. N.N2.एव for एषा.
12. For अभिमुख° G. K. have अभिनव°.
13. A.एवं गतेपि प्रिये मञ्जुस्वनेति न कोपोस्याम्. B.एवं गते विप्रिये मञ्जुस्वनेति न मे कोपोस्याम्. P.एवं गतापि प्रियेव मञ्जुस्वनेति न कोपोस्याम्. K.एवं गतायामपि प्रियायामिव मञ्जुस्वने न कोपोस्याम्. U.तदेवं गतेपि प्रियेव मे मञ्जुस्वनेति न मे कोपोस्याम्. G.एवंगतायामपि प्रियायामिव मे मञ्जुस्वने न कोपोस्याम्. N.N2.एवंगते (omitting अपि).—A. N. N2. om. मे. P. om. इतो वयम्.
14. N.N2.परिक्रामितेन. G.K ins. वनं after दक्षिणेन, but B.P.A. N.N2. omit it.

सी नूपुररवः । यावदत्र गच्छामि । परिक्रम्य । अहो धिक् धिक् ।

मेघश्यामा दिशो दृष्ट्वा मानसोत्सुकचेतसाम् ।
कूजितं राजहंसानां नेदं नूपुरसिञ्जितम् ॥ १४ ॥

भवतु । यावदेते मानसोत्सुकाः पतत्रिणः सरसो नोत्पतन्ति तावदेतेभ्यः प्रियाप्रवृत्तिरवगमयितव्या । उपेत्य । भो भो जलविहंगमराज

पश्चात्सरः प्रति गमिष्यसि मानसं तत्
पाथेयमुत्सृज बिसं ग्रहणाय भूयः ।
मां तावदुद्धर शुचो दयिताप्रवृत्त्या
स्वार्थात्सतां गुरुतरा प्रणयिक्रियैव ॥ १५ ॥

पर्योन्मुखो विलोकयति । मानसोत्सुकेन मया न लक्षितेत्येवं वचनमाह ।

We with G.K. and also U. which however reads वनभारां. A.P.K. °विक्षेप°.

1. G. K. read °शब्दः for °रवः. B. adds श्रूयते after नूपुर° &c. B.A.N₂.अवलोक्य च and N.अवलोक्य after परिक्रम्य. N.N₂. do not repeat धिक्.

2. N.N₂. °मानसाम् for °चेतसाम्.

3. P.कलहंसानां. A. °सञ्जितं for कूजितं. B.नैतन्नूपुर°. P. °शिञ्जितम्. K. °शब्दितम्. G. °सञ्जितम् for °सिञ्जितम्.

4. A.N.N₂. om. भवतु. P. om. पतत्रिणः. B.स्वरसे[सरसे?]. P.सरसः समुत्पतन्ति, omitting न.

5-6. A.N.N₂.प्रियोदन्तं for प्रियाप्रवृत्तिः. A.N.N₂.अभिगच्छेयं for अवगमयितव्या. P.अवगन्तव्या.—P.उपसृत्य for उपेत्य—A.भो हंसवर विहङ्गराज. N.N₂.भो हंस विहंगराज. B.भो भो हंस जल विहंगराज. P. भो हंस जलचर विहंगराज. K.भो भो विहंगराज.

7. G.K.त्वं for तत्.

8. P.पाथेय°. G.बिशग्रहणाय. B. बिसः ग्रह°[for बिसग्रह°?].

9. G.उद्धतशुचो.

10. K.परं for सतां. B.बहुमता for गुरुतरा. G.प्रणय° for प्रणयि°.

11. K. adds तिर्यगवलोक्य अये before पर्यो°. K.पर्योन्मुखमवलोकयति. B. पर्योन्मुखं. G.पया°. B. न दृष्टमित्यवचनम्. N.N₂.अयम् for एवम्. P. om. एवम्. K.कथंवचनमाम् for वचनम्.

यदि हंस गता न ते नतभ्रूः
सरसो रोधसि दर्शनं प्रिया मे ।
मदखेलपदं कथं नु तस्याः
सकलं चोर गतं त्वया गृहीतम् ॥ १६ ॥

अतश्च

हंस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हृता ।
विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते ॥ १७ ॥

विहस्य । एष चोरानुशासी राजेति भयादुत्पतितः । परिक्रम्य । अयमिदानीं प्रियासहायश्चक्रवाकः । तावदेनं पृच्छामि ।

रथाङ्गनामन् वियुतो रथाङ्गश्रोणिबिम्बया ।
अयं त्वां पृच्छति रथी मनोरथशतैर्वृतः ॥ १८ ॥

कथं कः क इत्याह । मा तावत् । न खलु विदितोहमस्य ।

सूर्याचन्द्रमसौ यस्य मातामहपितामहौ ।
स्वयं वृतः पतिर्द्वाभ्यामुर्वश्या च भुवा च यः ॥ १९ ॥

1. N.ते नु सुभ्रूः for ते नतभ्रूः.
3. G. पदखेल°.
4. N.N_2.चोरयता for चोर गतम्.
5. B.सानुसङ्गमनुस्मरन्. and A.N.N_2.साभियोगम्, for अतश्च. P.om. अतश्च.
6. K.P.गतिस्तस्याः. P.हृता त्वया. B.गतिस्त्वस्याः.
7. N.N_2.विभाति नैकदेशेन.—N.N_2.स्तेयं तदपि युज्यते for देयं &c.B.P.K.स्तेयं यदभियुज्यते.
8-9. B.A.N.N_2.दृष्ट्वा before विहस्य which B.P.omit. G.ins. अये before एष. A.N.N_2.स्तेनशासी. P.स्तेयानुशासी. B.om. राजा. P.अवलोक्य च after परिक्रम्य. A. अयं हीदानीं प्रियासहायश्चक्रवाकः यावदेनं पृच्छामि. G.K.इममिदानीं प्रियासहायं चक्रवाकं प्र[K.द्र]क्ष्यामि. B.P.इदानीं प्रियासहायं चक्रवाकं प्रक्ष्यामि[P.पृच्छामि].
12. G.N.N_2.do not repeat कः.—N.N_2.om.कथम्. G.K.अये for मा. P.मा खलु विदितोहमस्य. B.अयं कः क इत्याह माम् । न खलु विदितोहमस्य.
14. G.P.स्वयंवृत°. B.स्वयंभूत°.K.स-

कथं तूष्णीं स्थितः । भवतु । उपालप्स्ये तावदेनम् ।

सरसि नलिनीपत्त्रेणापि त्वमावृतविग्रहां
ननु सहचरीं दूरे मत्वा विरौषि समुत्सुकः ।
इति च भवतो जायास्नेहात्पृथक्स्थितिभीरुता
मयि च विधुरे भावः कान्ताप्रवृत्तिपराङ्मुखः ॥ २० ॥

सर्वथा मदीयानां भागधेयानां विपर्ययेण प्रभावप्रकाशः । यावदन्यमवकाशमवगाहे । पदान्तरे स्थित्वा । भवतु न तावद्गच्छामि ।

इदं रुणद्धि मां पद्ममन्तःकूजितषट्पदम् ।
मया दष्टाधरं तस्याः ससीत्कारमिवाननम् ॥ २१ ॥

भवतु । अस्मिन्नेव कमलाभ्यासिनि मधुकरे प्रणयित्वं करिष्ये । इतो गतस्यानुशयो मा भूदिति ।

मं वृतः पतिस्ताभ्यामुर्वश्या च भुवा च यः.

1. G.om.कथं तूष्णीं स्थितः. P.किं, and B.अयं, for कथं. B.आस्थितः for स्थितः. P.भवस्य[न्त?]वोपलप्स्ये तावदेतं. B.उपलप्स्ये.

2. G.सरस°.

4. B.P.हि for च. G. has मिथः° for पृथक्°.

5. P.तु for च. K.कोपं for कान्ता°.

6-7. A.भाग्यविपर्यासानां प्रभावः for भागधेयानां विपर्ययेण प्रभावप्रकाशः. N. भाग्यानां विपर्यासः, N2.भाग्यानां विपर्ययः, for the same. K.सर्वथा मदीयानां भागधेयानां विपर्ययेण प्रभवेद्यावदाकारः for विपर्ययेण प्रभावप्रकाशः. B.सर्वथायं मदीयानां भागधेयानां प्रभावः. P.[omitting सर्वथा] मदीयानां भाग्यविपर्यासानां प्रभावोयम् । भवत्वन्यदेव काननमवगाहिष्ये । पदान्तरे स्थित्वा । इदानीमेवमवगच्छामि । इदं रुणद्धि &c. B.A.N.N2.om.यावत्. A.N.N2. ins. एव after अन्यम्. B.P.A. °गाहिष्ये. N.N2. °गाहयिष्ये. B.om.न. G.has गमिष्यामि, for गच्छामि.

8. P.अब्जं for पद्मं. G.K. °क्वणित°. for °कूजित°.

10-11. A.भवतु सानुशयोहमस्मिन्कमलसेविनि भ्रमरे प्रणयित्वं करिष्ये. N. N2.भवतु सानुशयोहमस्मिन्कमले विनिर्गतभ्रमरे प्रणयित्वं करिष्ये. A.N. om. from इतो up to भूदिति. U. इतो गतस्यानुशयो मा भूदित्यस्मिन्नपि कमलसेविनि भ्रमरे प्रणयं करिष्ये. B.सानुशयोहमस्मिन्नेव कमलसेविनि भ्रमरे प्रणयित्वं करिष्ये । मधुकर &c.

मधुकर मदिराक्ष्याः शंस तस्याः प्रवृत्तिं

विभाव्य ।

वरतनुरथ वा ते नैव दृष्टा प्रिया मे ।
यदि सुरभिमवाप्स्यस्तन्मुखोच्छ्वासगन्धं
तव रतिरभविष्यत्पुण्डरीके किमस्मिन् ॥ २२ ॥

साधयामस्तावत् । परिक्रामितकेन । एष नीपस्कन्धनिषण्णहस्तः करिणीसहायो नागराजस्तिष्ठति । अस्मात्प्रियोदन्तमुपलप्स्ये ।

विलोक्य । भवतु न त्वरा कार्या ।

अयमचिरोद्गतपल्लव-
मुपनीतं प्रियकरेणुहस्तेन ।
अभिलषतु तावदासव-
सुरभिरसं सल्लकीभङ्गम् ॥ २३ ॥

क्षणमात्रं स्थित्वा । हन्त कृताह्निकः संवृत्तः । भवतु पृच्छामि

P.इतो गतः सनुशयोहमस्मिन्नेव कमलसेविनि मधुकरे प्रणयं करिष्ये । मधुकर &c. We with G.K.

1. P.मदिरेक्ष्याः.
2. P.B. om. विभाव्य.
3. G.K.U. have असौ for ते.
4. N.N₂. °मुखाम्भोज°. B.°मखोस्त्वासि° (*sic*). For °गन्धं G. has °वातम्.
6. G.परिक्रामतिकेन. B.P.परिक्रम्य for परिक्रामितकेन. B.नीपस्कन्धे निषण्ण°. G.K.°निषण्णः.
7. A.प्रियासहायो. N.N₂.प्रियासहचरो. G.करणी°. P.B.गजराजस्तिष्ठति. G. has अस्ति for तिष्ठति. G. K.प्रियाप्रवृत्तिम् for प्रियोदन्तम्. G. A.N.N₂.उपालप्स्ये.
8. For विलोक्य । भवतु न त्वरा कार्या, G.K. have " यावदुपसर्पामि । विलोक्य । हन्त न तावदुपसर्पणकालः".
9. N.N₂.अचिराहृतपल्लवम्.
10. P.प्रियकरेण हस्तेन.
11-12. N.N₂. read the 3rd and 4th pâdas thus: अभिलषतु तावदास्यासवसुरभि सल्लकीकुसुमम्. K.°लषति. P.अनुभवति for अभिलषतु.
13. P. क्षणं for क्षणमात्रं. B.P. om. from हन्त to पृच्छामि.—A. N.N₂.om. भवतु.

मदकलयुवतिशशिकला
गजयूथप यूथिकाशबलकेशी ।
स्थिरयौवना स्थिता ते
दूरालोके सुखालोका ॥ २४ ॥

सहर्षम् । अनेन स्निग्धमन्द्रेण गर्जितेन प्रियोपलम्भशंसिना समाश्वासितोस्मि । साधर्म्याच्च त्वयि मे भूयसी प्रीतिः ।

मामाहुः पृथिवीभृतामधिपतिं नागाधिराजो भवान्
अव्युच्छिन्नपृथुप्रवृत्ति भवतो दानं ममाप्यर्थिषु ।
स्त्रीरत्नेषु ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा
सर्वं मामनु ते प्रियाविरहजां त्वं तु व्यथां मानुभूः ॥ २५ ॥

सुखमास्तां भवान् । साधयामस्तावत् । पार्श्वतो दृष्टिं दत्त्वा । अये सुरभिकन्दरो नाम विशेषरमणीयः सानुमानालोक्यते । प्रियश्चायमप्सरसाम् । अपि नाम सुतनुरस्योपत्यकायामुपलभ्येत । परिक्रम्यावलोक्य च । हन्त मदीयैर्दुरितपरिणामैर्मेघोपि शतह्रदाशू-

1. N.N₂. मदकलकलभकरोरू: for the first pâda. We with G. A.B.P.K.

5-6. A.N.N₂. insert भवतः before स्निग्धमन्द्रेण. G.K.अनेन भवतः[K.om.] प्रियोपलब्धि[°लब्धि G. om.]शंसिना मन्द्रेण कण्ठ[G. m.]गर्जितेन समाश्वासितोस्मि. B. P.om.त्वयि. G. om. मे, and B. reads मे after भूयसी. B.P. ins. कथमिव and K. कथमिति after प्रीतिः.

7. A.B.पृथिवीक्षितां.

8. A.अथ for अपि.

10. A.N.N₂. सर्वे. P.सर्वां मामनु ते क्रिया विरहजां त्वं तु व्यथां मानुभूः.

11. N.N₂.सुस्थम् for सुखम्. P. om. सुखमास्तां भवान् and has साधु यानु तावत् । पार्श्वतो दृष्ट्वा । अये अयं. A.N.N₂.K.अयं for अये.

12. A.om. नाम. P.A.N.N₂.om. आलोक्यते. B.रमणीयप्रियाश्चाप्सरसः for प्रियश्चायमप्सरसाम्. P.प्रियश्चाप्सरसां.

13. A.N.N₂.सुतनुरस्मिन्नुपलभ्येत. G. सुतनुरस्योपपत्तिकायामुपलभ्यते. P. तावत् for सुतनुः. K.P.उपलभ्यते.

14. After च K.proceeds:—कथमन्धकारः भवतु विद्युत्प्रकाशेनावलोक-

न्यः संवृत्तः । तथापि शिलोच्चयमेतमपृष्ट्वा न निवर्तिष्ये ।

अपिं वनान्तरमल्पकुचान्तरा
श्रयति पर्वत पर्वसु संनता ।
इदमनङ्गपरिग्रहमङ्गना
पृथुनितम्ब नितम्बवती तव ॥ २६ ॥

कथं तूष्णीमास्ते । शङ्के विप्रकृष्टो न शृणोतीति । समीपेस्य गत्वा पुनरेनं पृच्छामि । परिक्रम्य ।

सर्वक्षितिभृतां नाथ दृष्टा सर्वाङ्गसुन्दरी ।
रामा रम्ये वनोद्देशे मया विरहिता त्वया ॥ २७ ॥

आकर्ण्य । सहर्षम् । कथं यथाक्रमं दृष्टेत्याह । भवानप्यतः प्रियतरं

यामि हन्त &c. N.N2.दोषैः for दुरितपरिणामैः. P.दुरितपाकैः. K. दुरितैः.

1. For शिलोच्चयम्, G.K. read शैलम्, B.तथापि शैलोच्चयं पृष्ट्वैव निवर्तिष्ये. P.तथापि शिलोच्चयमेतमपृष्ट्वा न निवर्तिष्ये. N.N2.om.एतम्. N. N2.दृष्ट्वा. G.तथापि न शैलमदृष्ट्वैनं निवर्तिष्यते. K.तथापि शैलमपृच्छ्यैनं (*sic*) न निवर्तिष्ये. A.तथापि शिलोच्चयमद्[corrected into पृ]ष्ट्वा न निवर्तिष्ये. U.तथापि शिलोच्चयमेनं दृष्ट्वा न निवर्तिष्ये (*sic.*).

2. A.N.N2. introduce the stanza with the stage-direction संमुखं स्थित्वा. B. reads the fourth pâda (पृथु° &c.) as the second, and the second (श्रयति &c.) as the fourth.—A.N.N2.B. °भुजान्तरा for °कुचान्तरा.

3. A.संतता, and N.N2. संश्रिता, for संनता.

6-7. A.विप्रकर्षात् for विप्रकृष्टः. N. विवृण्वन्नपि, and N2.विशृण्वन्नपि, for विप्रकृष्टो न. B.विप्रकर्षान्न शृणोतीति शङ्के । भवतु समीपमेवास्य गत्वा पुनरेनमेवं प्रक्ष्यामि । तथा कृत्वा । सर्वक्षिति° &c. P.विप्रकर्षान्न शृणोतीति मन्ये । हन्तास्य समीपमेव गत्वा पुनरेनं पृच्छामि । तथा कृत्वा । सर्वक्षिति°&c. K.om. शङ्के विप्रकृष्टो न शृणोतीति.—G. om. इति. A. N.N2.K.समीपं for समीपे before which A. reads भवतु. G. has the word पुनः before गत्वा. A.प्रक्ष्यामि. A.N.N2.तथा कृत्वा for परिक्रम्य.

9. P.रम्य°.N.N2.वनान्तेस्मिन् for वनोद्देशे. G.K.त्वया विरहिता मया.

10. G.K. ins. नेपथ्ये तदेव before आकर्ण्य सहर्षं, which P. omits.

शृणोतु । क्क तर्हि मम प्रियतमा । नेपथ्ये तदेवाकर्ण्य । हा धिक् ममैवायं कन्दरमुखविसर्पी प्रतिशब्दः । विषादं रूपयित्वा । श्रान्तोऽस्मि । अस्यास्तावद्गिरिनद्यास्तीरे स्थितस्तरङ्गवातमासेविष्ये । इमां नवाम्बुकलुषामपि स्रोतोवहां पश्यतो मे रमते मनः ।

तरङ्गभ्रूभङ्गा क्षुभितविहगश्रेणिरसना
विकर्षन्ती फेनं वसनमिव संरम्भशिथिलम् ।
पदा विद्धं यान्ती स्खलितमभिसंधाय बहुशो
नदीभावेनेयं ध्रुवमसहना सा परिणता ॥ २८ ॥

भवतु । याचिष्ये तावदेनाम् । अञ्जलिं कृत्वा ।

P.अदृष्टेत्याह । भवानप्यत:परं शृणोतु । क्क तर्हि मे प्रियतमा । अहो धिक् मद्व्यवसायं । कन्दरविसर्पिप्रतिशब्दः । विषादं रूपयित्वा । परिश्रान्तोऽस्मि । अस्यास्तावद्गिरिनद्यास्तीरे तरङ्गमारुतमासेविष्ये । विलोक्य । इमां नवाम्बुकलुषामपि स्रोतोवहां पश्यतो मे रमते मनः. G.K. insert भवतु after आह. G.K.अत: परं प्रियं for अत: प्रियतरं. A.N.N2. also insert the परं after अत:.

1. A.B. मे for मम. N.N2. क्क हि ते प्रियतमा for क्क तर्हि &c. A.N.N2.पुनरेतत् for नेपथ्ये तत्. B. विभाव्य for नेपथ्ये तदेवाकर्ण्य. A.B.अहो for हा. N.N2.om. हा altogether.

2. N.om. अयम्. A.N.N2.गुहामुख°. K.कन्दरामुखसर्पी. G.°मुखसर्पी. G. ins. हा प्रिये उर्वशि इति, and K. ins. हा प्रिये उर्वशि इति मूर्छितः पतति । उत्थायोपविश्य, before विषादं रूप° &c. A.परिश्रान्तोऽस्मि.

3. B.om.तीरे स्थित:. K.तीरस्थित:. G.om. °वातम्. B.K.मारुतम्. B. विलोक्य, and K.तथा कृत्वा, after आसेविष्ये.

4. B.G.श्रोतोवहां and N.N2.गिरिनदीं for स्रोतोवहां. G.K.इमां तावन्नवाम्भ:कलुषामपि [G.om.अपि]पश्यतो मे रमते मन: [G.मनो मे रमते]. A.B.K. ins. कुत: after मन:.

5. A.N.N2.P. °रशना.

7. A.N.N2.P.यथाखेलं, and B. यथाविद्धं, for पदा विद्धं which we read with K.U.—P.याति. B. अतिसंधाय.

8. A.B.असहमाना for असहना सा. We with G.N.N2.K.

9. For याचिष्ये तावत् G.K. have प्रसादयामि. B.K.बद्ध्वा for कृत्वा. P.om. अञ्जलिं कृत्वा.

त्वयि निबद्धरतेः प्रियवादिनः
प्रणयभङ्गपराङ्मुखचेतसः ।
कमपराधलवं मम पश्यसि
त्यजसि मानिनि दासजनं यतः ॥ २९ ॥

अथ वा परमार्थसरिदेवैषा । न खलूर्वशी पुरूरवसमपहाय समुद्राभिसारिणी भविष्यति । भवतु । अनिर्वेदप्राप्याणि श्रेयांसि । यावदमुमेव प्रदेशं गच्छामि यत्र मे नयनयोः सुनयना तिरोभूता । परिक्रम्यावलोक्य । हन्त दृष्टमुपलक्षणं तस्या मार्गस्य ।

रक्तकदम्बः सोयं
प्रियया घर्मान्तशंसि यस्यैकम् ।
कुसुममसमग्रकेसर-
विषममपि कृतं शिखाभरणम् ॥ ३० ॥

विलोक्य । इमं तावत्प्रियाप्रवृत्तिनिमित्तं सारङ्गमासीनमभ्यर्थये ।

---

1. G.निबद्धरते.
3. G.शङ्कसे for पश्यसि. K. मन्यसे.
5. A.B. ins. विचिन्त्य, and K. कथं तूष्णीमास्ते, before अथ वा &c. N.N2. om. एव. B.अथ वा परमार्थतः सरिदेवेयं । उर्वशी पुरूरवसमपहाय न समुद्राभि° &c. K.अथ वा परमार्थं सरिदियं । नोर्वशी कथमन्यथा पुरू° &c. P.परमार्थतः सरिदेवेयं नोर्वशी पुरूरवसं विहाय &c.
6-7. A.N.N2.भवति for भविष्यति. K. om.भवतु. A.B. ins. नाम after श्रेयांसि. For अमुं, G.K.read तं. N.N2.निर्वेदप्राप्याणि श्रेयांसि भवन्ति. For मे, G.K. have मत्°.— For सुनयना, G.K. read सुवदना.
8. P.A.N.N2. om. the stage-direction for which B. has only विभाव्य. K. च after अवलोक्य. B.P. om. हन्त.
13. A.B.परिक्रम्य and N.N2.परिक्रम्याशोकमवलोक्य for विलोक्य, which P. omits. A.प्रियावृत्तान्तोपलम्भाय. N.N2.प्रियावृत्तान्तोपालम्भाय. B.P.अमुं तावत्प्रियावृत्तान्ताय सारङ्गमासीन[P.आसन्नं]मभ्यर्थये. N.N2. before इमं तावत् &c. read as follows:

रक्ताशोक कृशोदरी क नु गता
त्यक्त्वानुरक्तं जनं
पवनधूयमानमूर्धानमवलोक्य ।
नो दृष्टेति मुधैव चालयसि य-

कृष्णशारच्छविर्योऽसौ दृश्यते काननश्रिया ।
वनशोभावलोकाय कटाक्ष इव पातितः ॥ ३१ ॥

विलोक्य । किं नु खलु मामवधीरयन्निवान्यतोमुखः संवृत्तः । दृष्ट्वा ।

अस्यान्तिकमायान्ती
शिशुना स्तनपायिना मृगी रुद्धा ।
तामयमनन्यदृष्टि-
र्भुग्नग्रीवो विलोकयति ॥ ३२ ॥

हंहो यूथपते

अपि दृष्टवानसि मम प्रियां वने
कथयामि ते तदुपलक्षणं शृणु ।
पृथुलोचना सहचरी यथैव ते
सुभगं तथैव खलु सापि वीक्षते ॥ ३३ ॥

कथमनादृत्य मद्वचनं कलत्राभिमुखं स्थितः । उपपद्यते । परिभ-

ह्वाताभिभूतं शिरः ।
उत्कण्ठाघटमानषट्पदघटा-
संघट्टघृष्ट[.N2.ष्ट]च्छदः
तत्पादाहतिमन्तरेण भवतः
पुष्पोद्गमोऽयं कुतः ॥

For अभ्यर्थये G.K. read अभ्यर्थयिष्ये.

1. The Mss. कृष्णसार°. We with Kâṭavema. G. °स्थविः for °च्छविः G.K.लक्ष्यते for दृश्यते. N.N2. read the stanza thus: कृष्णसारच्छविर्यासौ[corrected from °योंसौ in both] दृश्यते काननप्रिया । वनशोभावतो-(*sic*)काय कटाक्ष इव पातितः, a correction apparently into hopeless corruption!

2. G.K.मेघकालावलोकाय. U.वनश्रष्याव°. We with B.P.A. N.N2.

3. For विलोक्य, G.K. उपसृत्य. B. P. om. विलोक्य. N.N2. om. नु. K. ins. एव after माम्. P.om. इव. G. om. दृष्ट्वा.

4. B. ins. अये २ before अस्य &c. A.यस्य for अस्य.

6. K.मां for तां.

7. G.भग्नग्रीवो.—For विलोकयति, G. K. अवलोकयति.

8. B.अहो for हंहो. B.A.N.N2. हरिणयूथ°.

9. A.न वा, and G.सखे, for वने.

12. K.सुभगा. N.N2.सा विलोक्यते for सापि वीक्षते. K.वीक्ष्यते.

13. For मत्°,G. has मदीयं. A.N.

घास्पदं दशाविपर्ययः । इतो वयं— परिक्रामितकेनावलोक्य । शिलाभेदान्तरगतं किमेतदालोक्यते ।

प्रभालेपी नायं हरिहतमृगस्यामिषलवः
स्फुलिङ्गः स्यादग्नेर्गगनमभिवृष्टं पुनरिदम् ।

विभाव्य ।

अये रक्ताशोकस्तबकसमरागो मणिरयं
यमुद्धर्तुं पूषा व्यवसित इवालम्बितकरः ॥ ३४ ॥

हरति मे मनः । आदास्ये तावदेनम् । अथ वा

मन्दारपुष्पैरधिवासितायां
यस्याः शिखायामयमर्पणीयः ।
सैव प्रिया संप्रति दुर्लभा मे

N_2.कलत्राभिमुखः संवृत्तः. B.कलत्राभिमुखस्थितः. G.K.कान्ताभिमुखं प्रस्थितः.—G.उपयुज्यते for उपपद्यते. A.N.N_2. ins. हि after उपपद्यते.

1. P. ins. मे after °स्पदं. A.N. °विपर्यासः, and N_2. °विपर्यासं (*sic*), for °विपर्ययः. G.K. insert सुखमास्तां भवान् after °विपर्ययः.—P.गच्छामः after इतो वयम्. G. परिक्रामितकेन. P.पुरो before अवलोक्य.—N. bef. इतो वयम् has:—

क्वाकार्यं शशलक्ष्मणः क्व च कुलं
भूयोपि सा दृश्यते
दोषाणामुपशान्तये श्रुतमहो
कोपेपि कान्तं मुखम् ।
किं वक्ष्यन्त्यपकल्मषाः कृतधियः
स्वप्नेपि सा दुर्लभा
चेतःस्वास्थ्यमुपैहि कः खलु युवा
धन्योधरं धास्यति ॥

G.K. insert अये किं नु खलु after अवलोक्य.

2. A.N.किमिदं for किमेतद्. G.K. A. ins. नितान्तरक्तम्, and N. N_2. नितान्तरक्तं भेदान्तर्गते[तं?], before आलोक्यते.
3. N.N_2.प्रभातेपीनोयम् (=प्रभाते पीनोयम्). A.B.K.प्रभालेपी नोयं.
4. G.K.वह्नेः for अग्नेः. K.P.गहनम् for गगनम्.
5. N.N_2.om. विभाव्य.
6. N.N_2.अयं for अये. B.P.°प्रसव° for °स्तबक°.
7. N.N_2.K.P.समुद्धर्तुम् for यमुद्धर्तुम्.—For व्यवसितः, G. has अध्यवसितः.—A. आसाञ्जित°, and N. N_2.आसिञ्जित°, for आलम्बित°.
8. B.ins.अहो अयं before हरति.
10. K.P.तस्याः for यस्याः.

किमेनमस्त्रोपहतं करोमि ॥ ३५ ॥

नेपथ्ये । वत्स गृह्यतां गृह्यताम् ।

संगमनीय इति मणिः
शैलसुताचरणरागयोनिरयम् ।
आवहति धार्यमाणः
संगममचिरात्प्रियजनेन ॥ ३६ ॥

राजा । कर्णं दत्त्वा । को नु खलु मामेवमनुशास्ति । दिशोऽवलोक्य । अये अनुकम्पते मां कश्चिन्मृगचारी मुनिर्भगवान् । भगवन् अनुगृहीतोऽस्म्यहमुपदेशाद्भवतः । मणिमादाय । हंहो संगमनीय

तया वियुक्तस्य विलग्नमध्यया
भविष्यसि त्वं यदि संगमाय मे ।
ततः करिष्यामि भवन्तमात्मनः
शिखामणिं बालमिवेन्दुमीश्वरः ॥ ३७ ॥

---

1. G.अस्त्रोपहतम्. B.आस्रोप°. K. अश्रूप°. P.आस्राभिहतं.
2. A.N.N2.B.U.om.वत्स, and G.K. do not repeat गृह्यताम्. B. reads संगृह्यतां २.
3. K.U.मणिरिह for इति मणिः.
6. U.आशु for अचिरात्. N.N2. प्रियजनस्य.
7-9. A.का खलु मामेवमनुशास्ति. G.को मामेवानुशास्ता and N.N2. B. को नु खलु मामेवमनुशास्ते[B °शास्ति]. K.को नु मामेवं शास्ते. P. को नु खलु मामनुकम्पते । विभाव्य । अयि अनुकम्पते मां भगवान्गजचर्मवासाः । भगवन्ननुगृहीतोऽस्मि. N.N2. om. दिशोऽवलोक्य and read अयमनुगृह्णते[?गृह्णीते?] मां भगवान्गजचर्मवासाः. G.K.omit मां.—After मां A. goes on thus: भगवान् गजचर्मवासाः, and B. भगवान्मृगचर्मधारी भर्गः । भगवन् अनुगृहीतोऽस्मि महतोऽस्मादुपदेशात्. K.कश्चन मुनिर्मृगचारी भगवान् अनुगृहीतोऽस्मि अहमुपदेशाद्भवतः. G. omits भगवन्. N.N2. om.अहम्.B.अयि for हंहो. P.भये.
10. G.N.N2.विमुक्तस्य.
12. G.तदा.
13. G.शिषामणिं.

परिक्रम्यावलोक्य च । अये किं नु खलु कुसुमरहितामपि लतामिमां पश्यतो मे रतिरुपलब्धा । अथ वा स्थाने मनोरमा ममेयम् । इयं हि

तन्वी मेघजलार्द्रपल्लवतया धौताधरेवाश्रुभिः
शून्येवाभरणैः स्वकालविरहाद्विश्रान्तपुष्पोद्गमा ।
चिन्तामौनमिवास्थिता मधुलिहां शब्दैर्विना लक्ष्यते
चण्डी मामवधूय पादपतितं जातानुतापेव सा ॥ ३८ ॥

यावदस्याः प्रियानुकारिण्याः परिष्वङ्गप्रणयी भवामि । इति लतामालिङ्गति ।

। ततः प्रविशति तत्स्थान एवोर्वशी ।

राजा । निमीलिताक्ष एव स्पर्शं रूपयित्वा । अये उर्वशीगात्रसंपर्कादिव निर्वृतं मे शरीरम् । तथापि न पुनरस्ति विश्वासः । कुतः

समर्थये यत्प्रथमं प्रियां प्रति
क्षणेन तन्मे परिवर्ततेन्यथा ।
अतो विनिद्रे सहसा विलोचने

---

1. G.K.om. अये. N.N₂.P. om. किं नु खलु. G.N.N₂. om. अपि. P.B.इमां लताम्. K.om. इमां.

2. For पश्यतो मे रतिरुपलब्धा, G. K. have पश्यता रतिरुपलभ्यते मया. A.N.N₂.मनोरमेयं मम, and K.मनो रमते, for मनोरमा ममेयम्. B. मनोरमा ममैवेयं for मनोरमा ममेयम् । इयं हि.

4. N.N₂. °पल्लवमया.

6. A.B.P.आश्रिता, and N. श्रिता, for आस्थिता. A.N.B.मधुकृतां.

7. K.तन्वी for चण्डी. For अवधूय, G.K. read अवभीर्य. A.जातानुतापैव.

8. B.आलिङ्ग्य स्थितः for आलिङ्गति P.आलिङ्गते.

10. A.N.N₂.तदीयस्थानमाक्रम्य for तत्स्थान एव. B.P.तदीयं स्थानमाश्रित्य.

11. G.om.एव. N.N₂.अपि,for अये.— P.°सङ्गात्,andA.B. °संसर्गात्,for °संपर्कात्. N.N₂. °गात्रं संस्पृशादिव.

12. P.om. मे before शरीरं. G.शरीरं मे निर्वृत्तम्. N.N₂.K. हृदयम्, B. गात्रं, for शरीरं. G.K.om. तथापि. P.ins. मे before विश्वासः.

14. P.क्रमेण for क्षणेन. P.परिवृत्तम्.

15. B.P.ततो for अतो. A.N.N₂. विमुद्रे for विनिद्रे.

करोमि न स्पर्शविभावितप्रियः ॥ ३९ ॥

शनैश्चक्षुरुन्मील्य। कथं सत्यमेव प्रियतमा।

उर्व.। बाष्पं विसृज्य। जेदु जेदु महाराओ।

राजा।

त्वद्वियोगोद्भवे तन्वि मया तमसि मज्जता।
दिष्ट्या प्रत्युपलब्धासि चेतनेव गतासुना ॥ ४० ॥

उर्व.। अब्भन्तरकरणाए मए पच्चक्खीकिदवुत्तन्तो खु महाराओ।

राजा। अभ्यन्तरकरणयेति न खलु ते वचनार्थमवैमि।

उर्व.। कहइस्सं। इमं दाव पसीदद महाराओ जं मए कोववसं गदाए एदं अवत्थन्तरं पाविदो महाराओ।

१ जयतु जयतु महाराजः।—२ अभ्यन्तरकरणया मया प्रत्यक्षीकृतवृत्तान्तः खलु महाराजः।—३ कथयिष्यामि। एतत्तावत्प्रसीदतु महाराजो यन्मया कोपवशं गतयैतदवस्थान्तरं प्रापितो महाराजः।

1. B.स्पर्शनभावितप्रियः.

2. A.B.N.N2.शनैरुन्मीलयन् for शनैश्चक्षुरुन्मील्य. K.om.शनैः. B. सहर्षम् before कथं. For सत्यमेव, G.K. सैव मे. N.N2. om. कथं, and read त्वमेव प्रियतमा for सत्यमेव प्रियतमा. B.om. कथं. B. प्रिया.—P.शनैरुन्मीलयन्। कथं सत्यमेवोर्वशी.—K. इति मूर्छितः पतति after प्रियतमा.

3. A.प्रमृज्य, and P.उत्सृज्य, for विसृज्य. B.P.जेदु. G.जयदु जयदु. A.जअदु जअदु.

5. B. ins. कल्याणि न तावदहं प्रसादयितव्यः, and K.संज्ञां लब्ध्वा प्रिये, before त्वद् &c.—A.N.N2.P.त्वद्वियोगाद्भवे चण्डि. B.तद्वियोगोद्भवे चण्डी. K.त्वद्वियोगभवे.

6. N.N2.त्वमुप° for प्रत्युप°.

7. K.U.अन्तअरणए°. N.N2.°करणीए. N.°कदवुत्तन्तो. N.N2.B. K.om. खु. B.पच्चक्खउत्तन्तो महाराओ. K.G.अणवेक्खिदउत्तन्तो. P. पच्चक्खउत्तन्तो.

8. B.P.G.K.N.N2.°तरकरणाहमिति. U.अन्तःकरणमिति. We with A.—A.P. अवगच्छामि for अवैमि. K. reads the ते after अवैमि.

9. G.N.N2.कथयिस्सं. K.कधइस्सं. P.गहिस्सं. We read इमं with B. and Kâṭavema. The other Mss. omit it. A.K.पसीअदु. B. om. जं मए. A.N.N2.रोसवसं.

10. B.P.इमं for एदं. For पाविदो महाराओ, G. K. उववादिद महाराअस्स.

राजा । **कल्याणि न तावदहं प्रसादयितव्यः । त्वद्दर्शनादेव प्रसन्नबाह्यान्तःकरणोन्तरात्मा । कथय कथमियन्तं कालमवस्थिता मया विना भवती ।**

उर्व. । **सुणादु[1] महाराओ । भअवदा कुमारेण सासदं कुमारवदं गेण्हिअ अकलुसो णाम गन्धमादणकच्छो अज्झासिदो किदो अ एस विही ।**

राजा । **क इव ।**

उर्व. । **जो[2] इमं पदेसं इत्थिआ पविस्सदि सा लदाभावेण परिणमिस्स-**

---

१ शृणोतु महाराजः । भगवता कुमारेण शाश्वतं कुमारव्रतं गृहीत्वाकलुषो नाम गन्धमादनकच्छोऽध्यासितः कृतश्चैष विधिः ।—२ या एतं प्रदेशं स्त्री प्रवेक्ष्यति सा लताभावेन परिणंस्यति । गौरीचरणसं-

---

1-3. For कल्याणि G. K. have सुन्दरि. A.N.N_2.यत: before त्वद्दर्शनात्. B.N.N_2.P.om. एव. K.प्रसन्न: सबाह्यान्त:करणो ममान्तरात्मा. A.B. °बाह्याभ्यन्तर°. N. N_2. बाषाभ्यन्तर° (*sic*). A.N. N_2.B.मम before अन्तरात्मा. G. K. insert तत् before कथय. The order is different in N. N_2.कथय कथं मया विना भवतीयन्तं कालं स्थिता. A.कथय कथमियन्तं कालं मया विना भवती स्थिता. B. मया विना स्थितासि for अवस्थिता मया विना भवती. P.कथमियन्तं कालं मया विना स्थितासि.

4-6. G.सुणोदु. K.ins पुरा before भअवदा. A.N.N_2.B.महासेणेण for कुमारेण. G.सअं for सासदं. K. सासअं. B.सास्सदं. N.N_2.कुमारव्वदं.—B.P.गण्हिअ. G.B.अकलसो. K.अकुलुसो. G. and K. somewhat desirably insert अअं the former before गन्ध° and the latter before अकलुसो. But the other Mss. omit it. N.N_2. °मादणप्पदेसो. P. °मादणअच्छो. B.किदा. B.om. अ. K.च for अ. G.K.P.एसो.

7. B.कथमिव. P.किमिति.

8. G.अत्थिआ. N.N_2.जा इत्थिआ इमं पदेसं पविसदि सा &c. A.पविसिहिस्सदि, and G.K.अक्कमिस्सदि, for पविस्सदि. B.P.परिणमिस्सदित्ति गोलीचलणरागसंगमणीअं मणिनिमित्तं विणा तदो ण मुञ्चिस्सदित्ति । गुरुसावसंमूढहिअआ अहं देवदासमअं

दि । गोरीचरणसंभवं मणिं विणा तदो ण मुच्चिस्सदित्ति । साहं गुरुसावसंमूढहिअआ देवदासमअं विसुमरिअ अगिहीदाणुणआ कुमारवणं पविठ्ठा । पवेसाणन्तरं एव्व वासन्ती लदा संवुत्ता ।

राजा । सर्वमुपपन्नम् ।

रतिखेदसुप्तमपि मां
शयने या मन्यसे प्रवासगतम् ।
सा त्वं प्रिये सहेथाः
कथं मदीयं चिरवियोगम् ॥ ४१ ॥

इदं तद्यथाकथितं त्वत्संगमनिमित्तं मुनेरुपलभ्य मणिप्रभावादासादिता त्वमस्माभिः । मणिं दर्शयति ।

भवं मणिं विना ततो न मोक्ष्यत इति । साहं गुरुशापसंमूढहृदया देवतासमयं विस्मृत्य अगृहीतानुनया कुमारवनं प्रविष्टा । प्रवेशानन्तरमेव वासन्ती लता संवृत्ता ।

आआरं विसुमरिअ अकिदाणुणआ कुमारवणं पविठ्ठा । पवेसाणन्तरं एव्व वासन्ती लदा संवुत्ता. P.परिणमिस्सदित्ति गोरीचरणसंभवमणिणिमित्तं विणा ण मुच्चिस्सदित्ति गुरुसावमूढहिअआ अहं देवदासमअं विसुमरिअ अग्गहिदाणुणआ कुमारवणं पविठ्ठा । पवेसाणन्तरं वासन्दिआ संउत्ता ।

1. A.°चरणभवं. A. ins. अ after विणा. K.°संभवमणिं. A.मुच्चिस्सिदित्ति. N.K.मुञ्चिस्सदित्ति, and N2. मुचि°. A.N.N2.तं एव्व अहं for साहं. B. om. साहं.

2. A.N.N2.°मूढ° for °संमूढ°. N.N2.देवसावं विसुमरिअ अगहिदाणुणआ &c. G.K.विसुमरिदम्हि. A. अगहिदाणुणआ.

3. K.कुमाळवणं. A.N.N2.पविठ्ठा हि. N.N2. om. एव्व. A.N.N2.वासंती लद[N.N2.दा]म्हि संवुत्ता. K.जेव्व लदह्मि संवुत्ता. G.एव्व लदाभावेण मदा[*sic*] संवुत्ता.

4. K.ins.प्रिये before सर्वम्.

6. G.*deest* : या मन्यसे up to चिर° in the fourth pâda.

7-8. B.P.अबले for प्रिये.K. सा त्वमिहैतदवस्थं कथं सहेथाश्चिरवियोगम्.

9. G.K.om. इदं. N.N2.यथा° for तद्यथा°. P.तावत् for तत्. A.N.N2.°समागम° for °संगम°. A.P.उपलब्धम् for उपलभ्य, and N.N2.मणिरुपलब्धं for मुनेरुपलभ्य. K.पुनः for मुनेः. B.उपलब्धो मणिरयम् । मणिप्रभावात् &c.

10. A.N.N2.उपलब्धा for आसादिता. B.P.अस्माभिरिति, and B. om.

उर्व. । [1]अम्मो संगमणीओ । अदो खु महाराएण आलिङ्गिदमेत्त एव्व पकिदत्थम्हि संवुत्ता । मणिमादाय मूर्ध्नि वहति ।

राजा । एवमेव सुन्दरि क्षणमात्रं स्थीयताम् ।

स्फुरता विच्छुरितमिदं
रागेण मणेर्ललाटनिहितस्य ।
श्रियमुद्वहति मुखं ते
बालातपरक्तकमलस्य ॥ ४२ ॥

उर्व. । [2]महन्तो खु कालो तुह पइट्ठाणादो णिग्गदस्स । असुअन्ति मं पकिदिओ । ता एहि णिवुत्तम्ह ।

राजा । यदाज्ञापयति भवती ।

---

१ अहो संगमनीयः । अतः खलु महाराजेनालिङ्गितमात्रैव प्रकृतिस्थास्मि संवृत्ता ।— २ महान्खलु कालस्तव प्रतिष्ठानान्निर्गतस्य । असूयन्ति मह्यं प्रकृतयः । तदेहि निवर्तावहे ।

---

the stage-direction.

1. N.N2.P.अम्हो for अम्मो. B. अंहे. P. °गमणीयो. K. °गिदमेत्ता.
2. A.पयदित्थिम्हि. G.परिकिदत्थह्मि. P.पकिदथ्थम्हि संउत्ता. N.N2.पअदित्थह्मि. B.किदथ्थम्मि. K.एव्व पकिदिं आवणम्हि । राजा । ललाटे मणिं निवेश्य । स्फुरता &c.—A.P. वन्दते, and N.N2.वन्दे for मूर्ध्नि वहति. B.इति मणिमादाय वन्दते.
3. G.सुन्दरि precedes एवमेव.
4. A.ततः and N.N2.यतः before the stanza.
8. A.महाराअ, N.N2.महाराओ, and K.पिअंवद, before महन्तो.—G. inserts गदो after कालो. G.तव for तुह. K.अम्हाणं. B.पडिट्ठाणादो. K. णिग्गदाणं. P.असूअअन्ति. N.N2. असूइअस्सन्ति. B.ता असूअइस्सन्ति. A.असूइस्सन्ति. A.N.N2. om. मं. K.कदाइ असूअन्ति पइदिओ अह्म ता एहि गच्छम्ह.
9. A.पक्किदीओ. B.पकिदओ. K.पइदिओ. N.N2.पकीदीओ. A.णिअत्तेमो. N.N2. णिअत्तिम्हो. G. णिओत्तम्ह. P.एहि णिव्वुत्तम्ह for ता एहि &c.
10. K.आह for आज्ञापयति. B. om. भवती. K. ins. इत्युत्तिष्ठतः after भवती.

उर्व. । कहं महाराओ गन्तुमिच्छदि ।

राजा ।

अचिरप्रभाविलसितैः पताकिना
सुरकार्मुकाभिनवचित्रशोभिना ।
गमितेन खेलगमने विमानतां
नय मां नवेन वसतिं पयोमुचा ॥ ७३ ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

। विक्रमोर्वशीये चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः ॥

---

१ कथं महाराजो गन्तुमिच्छति ।

---

1. A.N.N_2. om. ता bef. कहं. A. N_2.कधं. K.अत्र कधं उण. B.गन्तुं इच्छइ. P.K.गन्दुं.

3. A. °विलसितात्. N.N_2.B. °विलसितोल्पताकिना.

4. A.N.N_2.हरि° for सुर°.

5. K.गमनेन for गमितेन.

6. For नवेन, G. reads घनेन. K.जवेन.

7. B.इति परिक्रम्य निष्क्रान्ता.

| ततः प्रविशति परितुष्टो विदूषकः |

विदूषकः | [1]दिट्ठिआ चिरस्स कालस्स उव्वसीसहाओ णन्दणवणप्पमुहेसु देवदारण्णेसु विहरिअ पडिणिवुत्तो पिअवअस्सो | दाणिं ससक्कारोवआरेहिं पकिदीहिं अणुरज्जन्तो रज्जं करेदि | असंताणत्तणं वज्जिअ ण किंवि से हीणं | अज्ज तिहिविसेसोत्ति

१ दिष्ट्या चिरस्य कालस्योर्वशीसहायो नन्दनवनप्रमुखेषु देवतारण्येषु विहृत्य प्रतिनिवृत्तः प्रियवयस्यः | इदानीं ससत्कारोपचारैः प्रकृतिभिरनुरज्यमानो राज्यं करोति | असंतानत्वं वर्जयित्वा न किमप्यस्य हीनम् | अद्य तिथिविशेष इति भगवत्योर्गङ्गायमुनयोः संगमे देवीभिः

1. U.परिहट्ठो. K.हट्ठो.
2. U.हीही भो: before दिट्ठिआ for which it reads दिट्ठिआ. K. too ins. हीही भो: bef. दिट्ठिआ. P.चिरकालस्स. N.N_2. For "णन्दण° &c. up to करेदि," सङ्कणं रजन्तो रज्जं करिस्सदि. P.उव्वसीसहिदो. G. inserts तत्तभवं, U.तत्थभवं राआ, and K.तत्तभवं राआ, after °सहाओ.
3. A.देवारण्णेसु. G.देवदारेसु. U.णन्दवअणमुहेसु प्पदेसेसु for णन्दणवणप्पमुहेसु देवदारण्णेसु. P.णन्दणप्पमुहेसु. K.पदेसेसु. G.U.K. om. पिअवअस्सो. P. om. पिअ°. U. प्पडि°. U.पविसिअ अत्तणो णअरं after पडिणिवुत्तो.
4. A.सकज्जानुसारेण, B.सो कज्जाणुसारिणीहिं, and P.किदसक्काराहिं, for ससक्कारोवआरेहिं. A.पकिदि अणुरज्जन्तो रज्जं करिस्सदि. P.रञ्जिदो रज्जं करेदि. U.स्सकज्जाणुसासणेण प्पइदिमण्डलं for ससक्कारोवआरेहिं पकिदीहिं. K.पविसिअ णअरं सकज्जाणुसासणेण पइदिमण्डलं अणु° &c. for दाणिं up to अणु°. B.अणुरज्जमाणो.
5. U.भो before असंताण°. A. असंताणदं. N.N_2.असंताणअं. P. असंताणं. K.संताणअं. U.से ण किं-

भअवदीणं गङ्गाजमुणाणं संगमे देवीहिं सह किदाहिसेओ संपदं उवआरिअं पविट्ठो । ता जाव तत्तभवदो अलंकरिअमाणस्स अणुलेवणमल्ले अग्गभागी होमि । इति परिक्रामति ।

नेपथ्ये । हद्धी हद्धी दुऊलत्तरच्छदे तालवण्टाधारे णिक्खिविअ

सह कृताभिषेकः सांप्रतमुपकार्यां प्रविष्टः । तद्यावत्तत्रभवतोलंक्रियमाणस्यानुलेपनमाल्येग्रभागी भवामि ।

१ हा धिक् हा धिक् दुकूलोत्तरच्छदे तालवृन्ताधारे निक्षिप्य

वि सोभणीअं for ण किंवि से हीणं. N.N2.वड्डिअ मण्णे किंवि से ओहीणं. B.वअणिअं for हीणं. P.वअणिज्जं णत्थि for ण किंवि से हीणं. K.से ण किंपि सोअणीअं for ditto. A.U.K.तिवि°.

1. N.N2.K.भवदीणं. N.N2.गङ्गायमुणाणं. A.G. have °जउणाणं. U. N.N2.संगमं. K.N.N2. देवीए for देवीहिं. U. किदभिसेओ. B. P. K. किदाभि°. N.N2.कदाहिसेसो.

2. N.N2.संवदं. B.उपकरिअं. G.om. उवआरिअं and has अलंकरिदुं instead. B.पविट्ठो. G.B.P. om. ता. U.K. om. तत्तभवदो. B.P.तत्तहोदो. For अलंकरिअमाणस्स &c. N. and N2. have पसाहिअमाणस्स अणुलेवणमते[miswritten for ल्ले ?] अग्गदो भवीअ अणन्तरं होमि | परिक्रामति. A. N. N2. पसाधियमाणस्स for अलंकरिअमाणस्स.

3. For अणुलेवणमल्ले G. reads अङ्गागुलेवणप्पदादेण मल्लेसु. We with A.N.N2. and Kâṭavema who reads अणुलेवणे मल्लेसु अ.—U.K. °लेवणमल्लभाइभादुत्त[K. भादुत]रो for °लेवणमल्ले अग्गभागी. B.अणुलेवणे and a lacuna instead of मल्ले and goes on अग्गहोई अहं अणन्तरो होमि. P.अणुलेवणमल्लेवि अग्गभाई अणन्तरो होम्मि. A.अग्गभाई अणन्तरो होमि. U. om. the stage-direction इति &c.

4. N.N2. give the speech thus एसो खु लोओत्तरकदतालवेंट-[*sic* लवेंट?]विहाणे णिक्खिविअ णीअमाणो अच्चराविलासवदीए मोलिरअणो मणी इदो आमिससङ्किणा गिद्धेण अक्खित्तो. B.हद्धि २ दुऊलुत्तरच्छदेकलधोदभाअणे णिक्खिविअ आणीअमाणो उव्वसीविलासोजिताए मोलिरअणाए पआ[ओ?]जिदो मणि आमिससङ्किणा गिद्धेण अक्खित्तो. K.हद्धी हद्धी एस तालवेण्टपिआणं णिक्खिविअ णीअमाणो अच्छराविरहिदेण मउलिरअणदाए पओइदो मणी आमिससङ्किणा गिद्धेण आक्खित्तो. P. हद्धि हद्धि दुऊलोत्तरच्छदे तालउन्तविआणे भाअणे णिक्खिअ णिअमा-

णीअमाणो मए भट्टिणो अब्भन्तरविलासिणीमोलिरअणजोग्गो मणी आमिससङ्किणा गिध्धेण आखित्तो ।

विदू. । कर्णे दत्त्वा । **अच्चाहिदं । परं बहुमदो क्खु सो वअस्सस्स संगमणीओ णाम चूडामणी । अदो खु असमत्तणेवथ्थो तत्तभवं आसणादो उठ्ठिअ इदो एव्व आअच्छदि । जाव णं उवसप्पामि ।**

नीयमानो मया भर्तुरभ्यन्तरविलासिनीमौलिरत्नयोग्यो मणिरामिषशङ्किना गृध्रेणाक्षिप्तः ।

१ अत्याहितम् । परं बहुमतः खलु स वयस्यस्य संगमनीयो नाम चूडामणिः । अतः खल्वसमाप्तनेपथ्यस्तत्रभवानासनादुत्थाय इत एवागच्छति । यावदेनमुपसर्पामि ।

णो अच्छराविलासपरिइदामौलीरअणाए पओजइदव्वो मणि आमिससङ्किणा गिध्धेण आखित्तो. B.हाध्धि २. A.N.N_2. insert एसो before दुऊल° &c. A.दुऊलोत्तर°. G. दुऊलत्तरच्छिदे. A. तालवेण्टविहाणे. G.तालयन्ताधारे. After णिक्खिविअ, A. goes on: णीअमाणो अच्छराविलासवदीए मोलिरअणाए उइदो मणी आमिससङ्किणा गिद्धेण अक्खित्तो. U. reads the passage from हध्धी &c. thus: हद्धी हद्धी एसो तालवेन्तविआणं णिक्खिविअ णीअमाणो मुउलिदलोअणदाए ण पओइदो मणी आमिससङ्किणा गिद्धेण आक्खित्तो. G. °रिअण° for °रअण° and अभिक्खित्तो for आक्खित्तो.

3. U.K.आकर्ण्य for कर्णे दत्त्वा and read अच्चाहिदं twice. B.reads हु अच्चाहिदं अच्चाहिदं. P. स्वगतम् after दत्त्वा, and goes on अच्चाहिदं परं बहुमदो सो वअस्सस्स संगमणिअणामहेओ मणी | अदो &c. A.N.N_2. अविहा २ after दत्त्वा. A.N.N_2. बहुमदो, G.परमाहिमदो, and U.K.परमबहुमदो, for परं बहुमदो. U. क्खु. B.om. खु. N.N_2. पिअवअस्सस्स. G. and B. संगमणीअणामधेओ. B.संगमणीअणामहेयो.

4. A.N.N_2.P. om. चूडा°. B. चूलामणि. U.क्खु. G. inserts अअं after खु. G. °णेवत्सो. B. असमात्तणेवच्छो एव्व अत्तभवं. K. °णेवत्थो जेव्व. P. °णेवच्छो. U.जेव्व भवं, and P.वअसो, for तत्तभवं.

5. U. आसणदो. N.N_2.आसणाओ. G.om.उट्ठिअ. P. उट्ठिदो. U. simply उत्थिदो for इदो एव्व आअच्छदि. So K. आसणादो उत्थिदो ता पासपरिवत्ती होमि. N.N_2. om. एव्व. U.ता पासपज्जिवत्ती होमि for जाव णं.

। ततः प्रविशति सावेगपरिजनो राजा ।

राजा ।

आत्मनो वधमाहर्ता क्वासौ विहगतस्करः ।
येन तत्प्रथमं स्तेयं गोप्तुरेव गृहे कृतम् ॥ १ ॥

किराती । ऐसो एसो खु मुहकोडिलग्गहेमसुत्तेण मणिणा आलिहन्तो विअ आआसं पडिब्भमदि ।

राजा । पश्याम्येनम् ।

असौ मुखालम्बितहेमसूत्रं
बिभ्रन्मणिं मण्डलचारशीघ्रः ।
अलातचक्रप्रतिमं विहंगस्
तद्रागरेखावलयं तनोति ॥ २ ॥

किं नु खलु कर्तव्यम् ।

---

१ एष एष खलु मुखकोटिलग्नहेमसूत्रेण मणिना आलिखन्निवाकाशं परिभ्रमति ।

उवसप्पामि. B. आअच्छइ. A.P.उपसप्पामि. After उवसप्पामि G. goes on : राजा । प्रविश्य सावेगं परिजनमवलोक्य । रे रे रैवतक रैवतक आत्मनो &c. U.K. after the end of Vidûshaka's speech : इति निःक्रान्तः प्रवेशकः । ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च कञ्चुकिरैवतकौ-[K. °रैवतकौ] परिजनश्च । राजा । रैवतक [K.परिजनं विलोक्य रैवतक] आत्मनो वधम् &c. But A.N.N2. B. P. and G. agree in giving no stage-direction indicating that there is the end of a *praves'aka* here.

3. For वधमाहर्ता G. has वधको हर्ता.

5-6. For किराती G.K.U. read किरातः. A.N.N2.om.एसो एसो खु. U.K.P. om. one एसो and B. om. खु. U.मुहग्गकोडि°. B.अग्गमुहकोडि°. K.om. मणिणा. N.N2. आलिहन्तो. N.N2. परिब्भमदि. U. संभमदि. K संभमइ. G.अणुलिम्पन्तो आसाबारिं भमइ for आलिहन्तो विअ आआसं पडिब्भमदि. B.परिब्भमइ. U.K. अणुरञ्जअन्तो for आलिहन्तो.

7. G. पश्यामः.

9-11. B.P. °चारु शीघ्रम्. G. मण्डलचारुशीघ्रः. U.K.मण्डलशीघ्रचारः. N.N2.आलात°. P.करोति for तनोति.

12. For किं, G. B. and P.कथं. P.om. खलु.

विदू. । उपेत्य । [१]अलं एत्थ घिणाए । अवराही सासणीओ ।

राजा । सम्यगाह भवान् । धनुर्धनुस्तावत् ।

[निष्क्रान्ता धनुर्ग्राहिणी यवनी ।

राजा । वयस्य न दृश्यते विहंगः ।

विदू. । [२]इदो दक्खिणन्तेण अवगदो सासणीओ कुणपभोअणो ।

राजा । परिवृत्यावलोक्य । दृष्ट इदानीम् ।

प्रभापल्लवितेनासौ करोति मणिना खगः ।
अशोकस्तबकेनेव दिङ्मुखस्यावतंसकम् ॥ ३ ॥

---

१ अलमत्र घृणया । अपराधी शासनीयः ।—२ इतो दक्षिणान्तेनापगतः शासनीयः कुणपभोजनः ।

---

1. G.हिंसाघिणाए. B.हिंसासङ्काए. B. ins.एसो bef. सासणीओ. P.अहिंसाघिणाए एसो अवराही सासणिज्जो. A.N.N_2. read उपेत्य विदूषकः, and A. reads the speech thus: किं एत्थ चिन्तणीअं णं सो अवराही सासणीओ. N.N_2.किं णु एत्थ चिन्तणीअं अवराधी एसो सासणीओ. U.K.om. उपेत्य and have भो अलं एत्थ घिणाए । अवराधी[K. ही] सासणीओ.

2. G.सम्यग्भवानाह. A.N.N_2. om. तावत्. B.K.P. do not repeat धनुः.

3. A.B.P.यवनी[P.°निका] । एसा आणइस्सं । निष्क्रान्ता. N.N_2.जवनी । एसा अणइस्सं । निष्क्रान्ता । B.परिजनः । जं भट्टा आणवेदित्ति निष्क्रान्तः.

4. A.N.N_2.B. om. वयस्य and read the rest of the speech thus: न दृश्यते क्व नु खलु [B.स्यात्] गत इति [B.om. गत इति]. U. altogether omits the speech वयस्य &c. K. राजा । दृश्यते विहगाधमः. P.न दृश्यते क्व नु खलु.

5. A.inserts भो before इदो, and सो before सासणीओ. N.N_2. corruptly सो सउणीओ कुणपभोअणो for सासणीओ कुणपभोअणो. U. इदो दक्खिणन्तरे चलिदो सउणीहदासो. B.om. इदो. K.दक्खिणतरो [दक्खिणन्तरो ?] चलिदो सउणिहदासो. P.om.सासणीओ. G.इदो इदो दक्खिणेण अअं सासणीओ सउणहदओ.

6. A.N_2.विलोक्य. G.N.N_2.B. दृष्टमिदानीम्. P. om. अवलोक्य च. U.K.om. the stage-direction and om. दृष्टम्, simply reading दृष्टो bef. इदानीम्.

7. A.N.N_2.B.P.विभाति for करोति.

8. G.दिग्मुखस्य. A.N.N_2.B.P.

प्रविश्य चापहस्ता यवनी ।

यवनी । भट्टा[1] एदं हथ्थावावसहिदं सरासणं ।

राजा । किमिदानीं धनुषा । बाणपथमतीतः क्रव्यभोजनः । तथा हि

आभाति मणिविशेषो
दूरमिदानीं पतत्रिणा नीतः ।
नक्तमिव लोहिताङ्गः
परुषघनच्छेदसंयुक्तः ॥ ४ ॥

कञ्चुकिनं विलोक्य । लातव्य मद्वचनादुच्यतां नागरिकः सायं निवासवृक्षाश्रयी विचीयतां विहगदस्युरिति ।

कञ्चु.। यदाज्ञापयति देवः ।

[इति निष्क्रान्तः ।

विदू. । उवविसदु[2] भवं संपदं । कहिं गदो रअणकुम्भीलओ भवदो सासणादो मुच्चिस्सदि ।

---

१ भर्तः एतद्धस्तावापसहितं शरासनम् ।—२ उपविशतु भवान्

अवतंसकः. U.अनुर्ग्रहणोचिता for अनुग्राहिणी.

1. U.K.धनुर्ग्रहस्ता for चापहस्ता. A.B.P.यवनिका. N.N2.जवनिका.

2. B.भट्ट. P.भट्ट. B.P.हथ्थावाप°. G.B.P.इदं.—U.ससरं चावं for हथ्था°&c. K.ससरं सरासणं for ditto.

3. For धनुषा A.N.N2. read शरासनेन which appears to be an improvement upon the original reading. A.B.P.अतिक्रान्तः कुणपाशनः, and N.N2. अतिक्रान्तोयं कुणपाशः, for अतीतः क्रव्यभोजनः.

6–7. U.लोहिताङ्गपरुषघन°. A.N.N2.°संवीतः for °संयुक्तः.

8-9. B.P.काञ्चुकीयम्. U.अवलोक्य. G.K.U. insert आर्य before लातव्य. U. after लातव्य, inserts कंचु. । आज्ञापयतु देवः । राजा.— G.U.उच्यतां नागरिकाः (*sic*). B. आज्ञाप्यतां नागरिकः. K.उच्यन्तां नागरिकाः. N.N2.°वृक्षाश्रयी. U.सायं निवासवृक्षे विचीयतां विहंगाधमः. G. K. सोयं for सायं. G.विहगतस्करो यत्र विहगाः स्फुरन्ति. N.N2.विचीयन्ताम् (?) for विचीयताम्. G.चीयताम्. K.विहगतस्करः, omitting इति.

10. B.P.काञ्चुकीयः.

12-13. N.N2. read the speech thus: ओवविसदु भवं । कहिं गदो अअं कुम्भीलओ तव सासणादो मुच्चिस्स-

राजा । विदूषकेण सहोपविश्य ।

रत्नमिति न मम तस्मिन्
मणौ प्रियत्वं विहंगमाक्षिप्ते ।
प्रियया येनास्मि सखे
संगमनीयेन संगमितः ॥ ५ ॥

विदू. । णं परिगदत्थोम्हि किदो भवदा ।

ततः प्रविशति सशरं मणिमादाय कञ्चुकी ।

कञ्चु. । जयतु जयतु देवः ।
अनेन निर्भिन्नतनुः स वध्यो

सांप्रतम् । क्व गतो रत्नकुम्भीरको भवतः शासनान्मोक्ष्यते ।

१ ननु परिगतार्थोऽस्मि कृतो भवता ।

दित्ति. B.P.उपविसदु. B.P.om.संपदं. B. ins. वि after कहिं and B.U. ins. ण bef. मोक्ष्यते. We omit वि with G.K.U.A.N.N₂. P., and ण with G.K.U.A.N. N₂.—B.तुह सासणं for भवदो सासणादो. P.तुह, and A. तव, for भवदो.—U.भो वीसमीअदु भवं संपदं. G. K.रय[K.अ]णकुम्भीलो.—U.तदो सो for गदो. P.सो before गदो. A. मुञ्चिस्सीदित्ति. K.मुञ्चिस्सदित्ति. U. विमुञ्चिस्सदि, and adds इत्युपविशतः, omitting the stage-direction in the following speech.

1. A.N.N₂.तथास्तु before विदूषकेण सह &c. N.N₂.U.वयस्य after उपविश्य.

2. A.N.N₂. मे न तस्मिन्, and U.K.P.न मे तस्मिन् for न मम तस्मिन्. G.न ममतास्मिन्.

3. B.स्पृहासीत्, and G.K.U. प्रयत्नः, for प्रियत्वं which we read with P.A.N.N₂.—G.विहंगमे क्षिप्ते. N.N₂. विहंगमाकृष्टे. U.K.विहंगमोत्क्षिप्ते.

4. G.K.U.तेन for येन. We read येन with A.N.N₂.B.P.

6. A.कदो. B.होदा. N.N₂. परिगओम्हि किदो. G.K.परिगदत्थो किदो. U.om. the speech of Vidûshaka altogether (णं &c.)

7. G.K.प्रविष्टः. U.has simply प्रविश्य for the whole stage-direction. B.काञ्चुकीयः. P.काञ्चुकीयः किराती च. B.उपसृत्य काञ्चु. P.काञ्चु° । जयति महाराजः.

8. U.जयति जयति. B.जयतु not repeated. A.N.N₂.उपसृत्य । देव after देवः.

9. B.P.°वपुः for तनुः. P.B.निर्भिण्ण°.

बलेन ते मार्गणतां गतेन ।
प्राप्योपकार्यान्तरमन्तरिक्षात्
समौलिरत्नः पतितः पतत्री ॥ ६ ॥

सर्वे विस्मयं रूपयन्ति ।

कञ्चु. । अद्भिः प्रक्षालितो मणिः कस्मै प्रदीयताम् ।

राजा । किराति अग्निशुद्धमेनं कृत्वा पेटकं प्रवेशय ।

किराती । [1]जं भट्टा आणवेदि । इति मणिं गृहीत्वा निष्क्रान्ता ।

राजा । लातव्य अपि जानीते भवान् कस्यायं बाण इति ।

कञ्चु. । नामाङ्कितो दृश्यते न तु मे वर्णविचारक्षमा दृष्टिः ।

राजा । तेन ह्युपनय शरम् ।

---

१ यद्भर्ता आज्ञापयति ।

---

1. N.N_2.तन्मार्गणताम्. U.K.रोषेण, and P.B.बाणेन, for बलेन.
2. For उपकार्यान्तरम् G.K.U.and Kâṭavema have अपराध्रोचितम्.
5. A.कस्मिन्नु, and N.N_2.कस्मिन्, for कस्मै. U.मणिरद्भिरयं प्रक्षालितः कस्मै प्रदीयताम्, meaning it to be the first half of an anushṭup (see *infrâ*). B.प्रदीयते. P.K.दीयताम्.
6. K.G.किरात for किराति. B. om. किराति and reads अग्निशुद्धं कृत्वा कोशपेटं प्रवेशय. P.om. किराति and has अग्निविशुद्धिं कृत्वा कोशगृहं प्रापय. A.अग्निशुद्धिं for अग्निशुद्धमेनम्. N.N_2 कृत्वा for एनम्. U.गच्छ रेचक कोषस्य पेटके स्थाप्यतामयम् । ७ ॥ the second half (see *suprâ*). A.कोशपेटाम्. N.N_2.कोशपेटिम् for पेटकम्.
7. U.K.किरातः. G.K.B.देवी for भट्टा. U.आदाय निष्क्रान्तः. P. B. om.मणिं गृहीत्वा. K.इति परिगृह्णाति for the whole stage-direction.
8. U.लातव्यं प्रति for लातव्यः. B, om. लातव्य. P. reads लातव्य after अपि. U.अथ for अपि. U. शरः for बाणः.
9. U.नात्र मे वर्णविभागसहा दृष्टिः for न तु &c. B.P.नामाक्षराणि दृश्यन्ते न मे वर्ण[P.om.]विभागक्षमा दृष्टिः. A.विवेचनविभागक्षमा, and N.N_2. वर्णविभागक्षमा, for वर्णविचारक्षमा. G.om. मे.
10. G. om. this and the first line on the next page. U तदुपश्लेषय शरं यावन्निरूपयामि for तेन ह्युपनय शरम् and omits the following three speeches

कञ्चु. । तथा करोति ।

राजा । नामाक्षराण्यनुवाच्य । सापत्यतां रूपयति ।

कञ्चु. । यावन्नियोगमशून्यं करोमि ।

[इति निष्क्रान्तः ।

विदू. । [1]किं भवं विआरेदि ।

राजा । शृणु तावत्प्रहर्तुर्नामाक्षराणि । वाचयति ।

उर्वशीसंभवस्यायमैलसूनोर्धनुर्भृतः ।
कुमारस्यायुषो बाणः प्रहर्तुर्द्विषदायुषाम् ॥ ७ ॥

विदू. । सपरितोषम् । [2]दिठ्ठिआ संताणेण वड्ढदि भवं ।

राजा । सखे कथमेतत् । अन्यत्र नैमिषेयसत्त्रादवियुक्तोहमुर्वश्या । न च मया गर्भव्यक्तिरालक्षिता । कुत एव प्रसूतिः । किं तु

---

१ किं भवान्विचारयति ।—२ दिष्ट्या संतानेन वर्धते भवान् ।

---

ending with निष्क्रान्तः. B.तद्युपक्षेपय तं शरं । कां. । यथोक्तं करोति. K. उपनय शरं । कं. । यथादिष्टं करोति. P. उपक्षेपय शरम् । कां. । यथोक्तं करोति.

2. B.P.वाच्य for अनुवाच्य. P.ins. आत्मनः before सापत्यताम्.

5. A.विसारेदि. K.विचारेदि.

6. N.N2.संहर्तुः U.नामाक्षराणि प्रहर्तुः. P. reads the speech thus: श्रूयताम् । नामाक्षराणि वाचयति. G. K. om. वाचयति. U. inserts before वाचयति as follows: विदूषकः । भवाहिदोम्हि । राजा ।

7. For °संभवस्य G.K. have °तनयस्य. U.अनुष्मतः

8. For द्विषदायुषाम् G.and K. read द्विषदायुषः. U.संहर्ता विद्विषायुषाम्.

9. U. om.सपरितोषम्. G.दिट्ठिआ. B.U.दिठ्ठिआ. P.संदाणेण. G.वद्ददि. U.वड्ढ[ड्ढ?]दि. N.N2. वड्ढदु. B. भवं वड्ढइ. P.भवं वड्ढइ.

10-11.G.K. read the word सखे after कथमेतत्. U.कथमिवैतत्. N. N2.एवम् for एतत्.—A.N.N2.B. नैमिषीयात्सत्त्रात्. K. नैमिषेयसत्त्रात्. P.नैमिषेयात्सत्त्रात्. U. सखे (then after a *lacuna*) ऋतुदर्शनादवियुक्तोहमुर्वश्या न कदाचिदपि तत्र गर्भाविर्भूतदोहदाप्युपलक्षिता. A.N.N2. ins. अस्याः after मया.—A.N. N2.B.गर्भव्यतिकरो लक्षितः. P.om. न च मया गर्भव्यक्तिरालक्षिता. G.K. एषा for एव.

आविलपयोधराग्रं
लवलीदलपाण्डुराननच्छायम् ।
कानि दिनानि वपुरभूत्
केवलमलसेक्षणं तस्याः ॥ ८ ॥

विदू. । मा भवं सव्वं माणुसीधम्मं दिव्वासु संभावेदु । पहावणिगूढाइं ताणं चरिदाइं ।

राजा । अस्तु तावदेवं यथा भवानाह । पुत्रसंवरणे किमिव कारणं तत्रभवत्याः ।

---

१ मा भवान्सर्वं मानुषीधर्मं दिव्यासु संभावयतु । प्रभावनिगूढानि तासां चरितानि ।

---

1. U.आनीलचूचुकाग्रम्.
2. G.K.लवलीफल°. A.°पाण्डुराननं कायम्. P.°पाण्डरा°.
3-4. P.B.A.N.N2. read the 3rd and 4th Pâdas thus: [B.P. कानि] तानि दिनानि वपुरभूत् केवलमलसेक्षणं तस्याः. U.कानिचिदहानि शरीरं केवलमलसेक्षणं तस्याः. K. कानिचिदहानि वपुरभूत् (!) केवलमलसेक्षणं तस्याः. G. कानिचिदहानि जातं शरीरमलसेक्षणं तस्याः, an easy but unsupported reading. We read कानि with B. P. and with Kâṭavema, who, however, comments upon कानिचित्. I do not see how he accommodates the चित्. Here is his explanation. आविलपयोधराग्रमित्यादि । तस्या वपुः शरीरं कानिचिद्दिनानि कतिपयानि दिवसानि । केवलमाविलपयोधराग्रं कलुषचूचुकं लवलीदलपाण्डुराननच्छायं । लवली लताविशेषः तस्य दलवत्पाण्डुराननच्छाया मुखकान्तिः यस्य तत् तथोक्तम् अलसेक्षणं चाभूत्.
5-6. A.N.N2. om. भवं and have खु after मा. U. om. सव्वं. B.मा एव्वं माणुसीधम्मं दिव्वासु संभाविआदि. P.मा एव्वं सव्वं माणुसधम्मं दिव्वासु ण संभावेहि. U.दिव्वाए. A.N.N2. संभावेहि.—A. पहावगूढाणि ताणं चरिदाणि. G.पभाव°. N.N2. पहावगूढाणि ताणं चरिआणि. U.पभावगूढाइं देवचरिआइं. K.°निगूढाइं. B.आसं for ताणं. P.आसां.
7. P. om. अस्तु तावदेवम्. N.N2. एवाह भवान् for यथा भवानाह. N. N2.किमिति for किमिव. P.om.इव.
8. U.तस्याः for तत्रभवत्याः. N.N2. P.B.U.K. add two more

विदू. । [१]को देवदारहस्साइं तक्कइस्सदि ।

प्रविश्य कञ्चुकी ।

कञ्चु. । जयतु जयतु देवः । देव च्यवनाश्रमात्कुमारं गृहीत्वा तापसी संप्राप्ता देवं द्रष्टुमिच्छति ।

राजा । उभयमप्यविलम्बितं प्रवेशय ।

कञ्चु. । यदाज्ञापयति देवः ।

इति निष्क्रम्य चापहस्तेन कुमारेण तापस्या च सह प्रविष्टः ।

कञ्चु. । इत इतो भवती । सर्वे परिक्रामन्ति ।

विदू. । विलोक्य । [२]किं ण खु सो एसो तत्तभवं खत्तिअकुमारओ जस्स

---

१ को देवतारहस्यानि तर्कयिष्यति ।—२ किं न खलु स एष

---

speeches after तत्रभवत्याः, thus:-
विदू. । किं भण्णं । महाराओ परिहरिस्सदित्ति ।
राजा । कृतं परिहासेन । विचिन्त्यताम् [N.N2.K.चिन्त्यताम् । U. ins. वयस्य bef. विचिन्त्यताम्.]

The first of these speeches is read by U.K. thus :
विदू. । मा बुद्धिं मं राआ परिहरिस्सदित्ति ।

and by B. thus :
विदू. । अत्ताणं महाराओ परिभविस्सदित्ति ।

But A. G. and Kâṭavema omit them.

1. A.N.N2. ins. णाम, and B. णु खु, after को. A.N.N2.B. °रहस्साणि. U.K. तक्किस्सदि.

2. G.ततः प्रविश्य &c. and does not repeat कञ्चुकी. B. कञ्चुकीयः. P. काञ्चुकीयः.

3. B.P.U.जयतु देवः. G. om. जयतु जयतु देवः. U.ins. एषा खलु before च्यवना°. B.P.om. देव. P.कमपि कुमारं.

4. G.K.P. ins. कापि before तापसी. U K. om. संप्राप्ता.

5. B.P.उभौ for उभयम्. K.विज्ञाप्य before उभ° &c.

6. B.महाराजः for देवः.

7. U.तथेति निःक्रम्य तापसीसहितं कुमारमादाय प्रविष्टः. B. om. च. A. पुनः प्रविश्य, and N.N2.B.P. प्रविश्य, for प्रविष्टः.

8. U.om. this speech of Kanchukî. G.P.भवति. A.भगवती. B. om. भगवती. P.परिक्रामति for सर्वे परिक्रामन्ति.

9. P.कुमारं विलोक्य. U. reads the whole speech thus: णं खु एसो वखत्तिअकुमारो जस्स णामङ्किदो गिद्धलक्खवेही णाराओ उवलद्धो तत्थभव-

णामङ्किदो गिध्धलख्खवेधी अध्धणाराओ । तह बहुअरं भवदो अणुकरेदि ।

राजा । स्यादेवम् । अतः खलु

बाष्पायते निपतिता मम दृष्टिरस्मिन्
वात्सल्यबन्धि हृदयं मनसः प्रसादः ।
संजातवेपथुभिरुज्झितधैर्यवृत्ति-
रिच्छामि चैनमदयं परिरब्धुमङ्गैः ॥ ९ ॥

कञ्चु. । भगवति एवं स्थीयताम् ।

तापसीकुमारौ स्थितौ ।

राजा । अम्ब अभिवादये ।

तापसी । [1]महाभाअ सोमवंसविथ्थारइत्तओ होहि । आत्मगतम् । अम्हो

तत्रभवान्क्षत्रियकुमारको यस्य नामाङ्कितो गृध्रलक्षवेधी अर्धनाराचः । तथा बहुतरं भवन्तमनुकरोति ।

१ महाभाग सोमवंशविस्तारयिता भव । अहो अनाख्यातोपि

दो बहु अणुकरेदि. G.एसो णं खु, B.णं खु एसो, K.एसो खु, and P. णं, for किं ण खु सो एसो. N.N2. णु for ण. G.°कुमारो. B.°कु-मालो. P.°उमालो.

1–2. P. inserts एसो before णाम°. N.°लक्खवेही. G.मगाद्ध-णराओ (?), and N.N2.अद्धच-न्दाणणो, for अध्धणाराओ. G.एसो तं विअ भवन्तमणुकरेदि. B.तहावि बहु भवदो अणुकरेदि. K.एसो तहव्विअ भवन्तं अणुकरेदि. P.तह बहु भवदो अणुअरेदि. N.N2.भभवदो.

3. U.एवमेतत् for स्यादेवं and om. अतः खलु. B. om. अतः खलु.

4. G.बाष्पायिना.

5. G.K.वात्सल्यबन्धु for वात्सल्यबन्धि which we read with A.N. N2.B.P.U.

6. A.उज्झत°, and N.N2.उत्कृत°, for उज्झित°.

8. G.K.P.भवति. U. om. भवति altogether.

9. G.K. insert तथा and U. यथोचितं before स्थितौ. P. omits the whole stage-direction.

10. A.N.N2.U.B.भगवति for अम्ब.

11. B.महाराओ. G.°वंसणित्थोरहो. U.°वंसभारभन्तो, and K.°वंसं भारभन्तो, for °वंसविथ्थारइत्तओ. P.U.महाराअ, and B.महाराओ, for महाभाअ. N.N2.होई. U.भो

अणाचक्खिदोवि विण्णादो इमस्स राएसिणो ओरसो संबन्धो ।

प्रकाशम् । जाद पणम दे गुरुं ।

कुमारः । चापगर्भमञ्जलिं करोति ।

राजा । आयुष्मान्भव ।

कुमा. । आत्मगतम् ।

यदि हार्दमिदं श्रुत्वा

पिता ममायं सुतोहमस्येति ।

उत्सङ्गवर्धितानां

गुरुषु भवेत्कीदृशः स्नेहः ॥ १० ॥

राजा । भगवति किमागमनप्रयोजनम् ।

ताप. । सुणादु महाराओ । एसो दीहाऊ आऊ जादमेत्तो एव्व

विज्ञात एतस्य राजर्षेरौरसः संबन्धः । जात प्रणम ते गुरुम् ।

१ शृणोतु महाराजः । एष दीर्घायुरायुर्जातमात्र एवोर्वश्या किमपि

---

for अम्हो. B. om. अम्हो.

1. A.अहो अणाचक्खिदेवि विण्णादो इमस्स राएसिणो आउस्स अ ओरसो संबन्धो. N.N$_2$.अहो अणाचक्खिदेवि विण्णादो इमस्स राअसीणो आउस्स-अओरसो[आउस्स अ ओरसो ? or आउस्स अओरसो ?]संबन्धो. G.K. अहो अणाचक्खिदाविण्णादो इमस्स राएसिणो आउ[G.यु]सो अस्स अ एसो[K.om.] संबन्धो. B.पुरूरवसो आउसो अ before ओरसो. U. भो अणाचक्खिदोवि विण्णादो इमस्स राएसिणो आउसो औरसो संबन्धो. We with P.

2. A.N.N$_2$.पणव for पणम. U.वणव.

3. B.सचाप°. K.उपबद्धमञ्जलिम् for चाप°. U.कृत्वा प्रणमति for करोति.

4. G.K.B. insert कुमार before आयुष्मान्, and N.N$_2$. read आयुष्मन्. U.भूयाः for भव.

5. U.स्पर्शं रूपयित्वा स्वात्मगतम्. P. स्वगतम्.

6. B.हार्दमिमं. So K. but corrected into हार्दमिदं.

8. U.K.उत्सङ्गविवृद्धानां. G.उत्सङ्गादिह वृद्धानाम्.

9. N.N$_2$.कीदृशी प्रीतिः.

10. P.U.B.भवति for भगवति.

11. G.सुणोदु. U. एस. G. दीहाओ आऊ. K.P. om. आऊ. B.P. जादमेत्त एव्व. G.K.जातमेत्तो. N. N$_2$.जातमत्तो. N.N$_2$. om. एव्व. U.उव्वसी[ए?] जादमेत्तो जेव्व for जादमेत्तो एव्व उ°.

उअरसीए किंवि णिमित्तं अवेक्खिअ मम हत्थे णासीकिदो । जं खत्तिअकुमारअस्स जादकम्मादि विहाणं तं से भअवदा चवणेण असेसं अणुचिठ्ठिदं । गिहीदविज्जो धणुव्वेदे अहिविणीदो ।

राजा । सनाथः खलु संवृत्तः ।

ताप. । [1]अज्ज पुफ्फसमिदत्थं इसिकुमारएहिं सह गदेण इमिणा अस्समविरुध्धं आचरिदं ।

निमित्तमवेक्ष्य मम हस्ते न्यासीकृतः । यत्क्षत्रियकुमारस्य जातकर्मादि विधानं तदस्य भगवता च्यवनेनाशेषमनुष्ठितम् । गृहीतविद्यो धनुर्वेदेभिविनीतः ।

१ अद्य पुष्पसमिदर्थमृषिकुमारकैः सह गतेनानेनाश्रमविरुद्धमाचरितम् ।

---

1. G. किं for किंवि. U.K.किंपि. B.P. किं णिमित्तं विअ. G. णिमित्तं. G.K.B. दंसिअ, A. P.अदंसिअ, and N.N₂. अदंसीअ. for अवेक्खिअ. A. ins. महाभाअस्स, N.N₂. महाहाअस्स, and G. K. B. P. महाराअस्स, after अवेक्खिअ. We omit the word with U. and Ranganâtha. B.महा, and P. मह, for मम. G.A. ण्णासीकिदो. B. णिवेसिदो. K.णासीकदो.

2. A.N.N₂ जं च for जं. U.जधा for जं. A.N.N₂. खत्तिअस्स for खत्तिअकुमारअस्स. B.K. °कुमारस्स. U. खत्तिअस्स कुलीणस्स. P. खत्तिअउमाळस्स. A. जादअम्मादि. U.विधाणं. K. om. तं से. U. तत्थभवदा for भअवदा.

3. U.सव्वं for असेसं. K. om. असेसं. G.N₂. °चिट्ठिदं. B.अणुट्ठिदं. P.अणुट्ठिअ. G. गिहीदवेदो. N.N₂. B.गहिदविज्जो. K.गहीद°.G. ins. अ after °विज्जो. U.गाहिदविज्जो धणुव्वेदे अ विणीदो. A.N.N₂. °व्वेदेवि.

4. A.N.N₂.U. विणीदो for अहिविणीदो. K.अहिअं विणीदो. G. अहिविहीदो.

6-7. A. अत्त, and P.अज्जदु, for अज्ज. A.N.N₂. read उण before पुफ्फ° &c. A.N.N₂. °समिअत्थं. U.फुल्लसमिअकुसणिमित्तं for पुफ्फ°. G.B.K.कुमारेहिं. P.°.उमारेहिं. G. सहा. P. णिग्गदेण. A.आसम°. N. N₂.असम°. U.अस्समवास°. A. N.N₂.B.P.आअरिदं. U.समाअरिदं.

विदू. । सावेगम् । [1]किं विअ ।

ताप. । [2]गेहिदामिसो किल गिध्धो पादवसिहरे णिलीअमाणो अणेण लक्खीकिदो बाणस्स ।

विदू. । राजानमवलोकयति ।

राजा । ततस्ततः ।

ताप. । [3]तदो उवलध्धउत्तन्तेण भअवदा चवणेण अहं समादिट्ठा । णिज्जादेहि हथ्थणासंति । ता इच्छामि देविं उव्वसिं पेक्खिदुं ।

राजा । तेन हि आसनमनुगृह्णातु भगवती ।

ताप. । उपनीत आसन उपविशति ।

---

१ किमिव ।—२ गृहीतामिषः किल गृध्रः पादपशिखरे निलीयमानोनेन लक्ष्यीकृतो बाणस्य ।—३ तत उपलब्धवृत्तान्तेन भगवता च्यवनेनाहं समादिष्टा । निर्यातय हस्तन्यासमिति । तदिच्छामि देवीमुर्वशीं प्रेक्षितुम् ।

---

1. G. K. om. the stage-direction सावेगम्. U.कथं for किं.
2. G.गिहीदामिसो. K.गहीदामिसो. G. K. om. किल. U.गद्धो for गिध्धो. A. N.N₂.B.पाअवसिहरे. U. अस्समपादव°. A.N.N₂.P. ळीअमाणो. B.निळीअ°.
3. B. लक्खिकिदोणेण बाणस्स. A. °कदो. N.N₂.लक्खीकिदोणेण बाणस्स. P.लक्खि°. G.K.लक्खीकिदो से बाणस्स. U.om. अणेण.
4. A.ईक्षते, P.अवेक्षते, and N.N₂. ईक्ष्यते (*sic*), for अवलोकयति.
5. G.P. do not repeat ततः.
6. N.N₂.U K. °वुत्तन्तेण. U.भवदा. P. om. तदो. P.उवलध्ध°. A.N. N₂.संदिट्ठा. G.K. ins. ता after समादिट्ठा.
7. N.N₂. देहि से हत्थण्णासंति for णिज्जादेहि हथ्थणासंति. U.णिज्जादेहि एदं उव्वसीहत्थे णासंति ता उव्वसीं पेक्खिदुं इच्छामि. B.P.णि०आएहि दे हथ्थणासंति. K.णिज्जावेहि एदं उव्वसीहथ्थणासंति. A.G. णिज्जावेहि. G. °ण्णासंति A.देवी उव्वसी. N.N₂. देवीं उव्वसीं. P.B.K.उव्वसी.A.N. N₂.K. देक्खिदुं. P.दक्खिदुं.
8. U. om. तेन हि. K.भवती.
9. A.N.N₂.K.परिजनोपनीते. U.प्रेष्योपनीत आसने समुपवे[वि?]शति. B.तहेत्ति प्रेष्योपनीते आसने उपविशति. P.तहेत्ति आसनमुपविशति.

राजा। लातव्य आहूयतामुर्वशी।

कञ्चु.। यदाज्ञापयति देवः।

[इति निष्क्रान्तः।

राजा। कुमारमवलोक्य। एह्येहि वत्स।

सर्वाङ्गीणः स्पर्शः
सुतस्य किल तेन मामुपगतेन।
आह्लादयस्व ताव-
च्चन्द्रकरश्चन्द्रकान्तमिव ॥ ११ ॥

ताप.। जाद[1] आणन्देहि पिदरं।

कुमा.। राजानमुपगम्य। पादग्रहणं करोति।

राजा। कुमारं परिष्वज्य पादपीठे चोपवेश्य। वत्स इतस्तव पितुः प्रियसखं ब्राह्मणमशङ्कितो वन्दस्व।

विदू.। [2]किंति सङ्किस्सादि। अस्समवासपरिचिदो एव्व साहामिओ।

---

१ जात आनन्दय पितरम्।—२ किमिति शङ्किष्यते। आश्रमवासपरिचित एव शाखामृगः।

---

1 U.आर्य लातव्य उच्यतामुर्वशी. P. आह्वीयताम् (*sic*).

3. U.तथेति निःक्रान्तः.

4. U. om. stage-direction कुमारम् &c. A.N.N2.वत्स एह्येहि.

6. N.N2.सुतस्य ते किल समामुपगतेन. U.K.उपनतेन. P.सुखेन for सुतस्य.

7. A.N.N2.U. प्रह्लादयस्व.

9. G.K.omit जाद. N.N2. read अणुणेहि, and U.णन्देहि, for आणन्देहि.

10. For उपगम्य G.P. have उपेत्य. U.उपसर्पति for उपगम्य and om. पादग्र° क°. K.करोमि, changing the stage-direction into a speech.

11. G.K.उपवेशयति for उपवेश्य.A. N.N2. om.च. U. has simply आलिङ्ग्य for the whole stage-direction.—K.G.B.omit वत्स. N.N2. तावत् for तव. G.पितृसखं, B.सखायम्, and P. सहायम्, for प्रियसखम्. U.वत्स प्रियसखं मे for वत्स इतस्तव पितुः प्रियसखम्.

13. N.N2.किं for किंति. A.सङ्किस्सिदि. K.संदिहिस्सादि. G.K.U. ins. णं before अस्सम° &c. A. सास्सम° for अस्सम°.N.N2. आसमवा-

कुमा. । सस्मितम् । तात वन्दे ।

विदू. । सोत्थि भवदो ।

ततः प्रविशत्युर्वशी कञ्चुकी च ।

कञ्चु. । इत इतो देवी ।

उर्व. । कुमारमवलोक्य । को णु खु एसो सबाणासणो पादपीठे सअं महाराएण संअमिअमाणसिहण्डओ चिट्ठदि । तापसीं दृष्ट्वा । अम्मो सच्चवदीसूचिदो मे पुत्तओ आऊ । महन्तो खु संवुत्तो । परिक्रामति ।

---

१ स्वस्ति भवते ।—२ को नु खल्वेष सबाणासनः पादपीठे स्वयं महाराजेन संयम्यमानशिखण्डकस्तिष्ठति । अहो सत्यवतीसूचितो मम पुत्रक आयुः । महान्खलु संवृत्तः ।

सपरिचओभदो एव्व से सद्धा[हा?]-महो. U.णं अस्समवासपरिचिदो अहं एदस्स सहाओ. A.B.°परिइदो. K. °परिचिद. A.एस्से for एव्व. G. K. सहामिओ. B. सेसभावो, and P.से सहावो for एव्व साहामिओ.

1. B.P.वन्दामि for वन्दे.
2. A.दे for भवदो. N.N2.B.P.सोत्थि होदे. U.सत्थि भवदे वड्ढदु भवं. K. सोत्थिभोदो.
3. G.कञ्चुकीपूर्वा उर्वशी. B.उर्वशी काञ्चुकीयश्च. K. कञ्चुकी उर्वशी च.
4. G.K.om.देवी. U.भवती for देवी. P. इदो इदो देवी.

5-6. N.N2.विलोक्य. U.परिक्रम्यावलोक्य च. B.om. कुमारं and has विलोक्य. B.N.N2.give the speech thus: को णु खु एसो सबाणासणो पाअवीटे[B.°पीठे] ओविसिअ [B.उववेसिदो] सअं महाराएण सयमीमाणं (*sic*) सिहो[B.सभज्जमाणसिहण्डो] जाअतुओ[B.om.] चिट्ठदि. U.कणअपीठोववि‌ट्ठो. K.कणअपादपीठे omitting उपविट्ठो. P.को एसो सबाणासणो पादपीठे उवेसिदो सअं महाराएण संअमिअमाणसिहो दिस्सइ. G. को णु खु एसो बाणासणहत्थो कणअपादपीठोपविट्ठो सअं महाराएण सज्जीकिअमाणसिहण्डओ चिट्ठदि. A.संजमीअमाणसिहण्डओ. U.K.सज्जीअमाणसिहण्डो चिट्ठदि. U.om. सअं. A. inserts after °पीठे the word उविसिअ. U.om. सबाणासणो. A.पाअवीटे. U.om. °पाद°. A.B.P.अम्हो. U.अम्हहे.

7. A.सच्चवदीए समप्पिदो, and P. सच्चवई॥सूइदो[for सच्चवईसूइदो ?], for सच्चवदीसूचिदो. N.N2.सच्चवादीए(*sic*) सूइदो. U.सच्चवदीसहिदो पुत्तको मे आऊ. B.सच्चवदीसुइदो मे पुत्तो आऊ &c. A.om.आऊ. N. N2.मे पुत्तओसोओ(?). G.आओ for आऊ. P.वुत्तओ. B.K.G.in-

राजा । उर्वशीं दृष्ट्वा ।

इयं ते जननी प्राप्ता त्वदालोकनतत्परा ।
स्नेहप्रस्नवनिर्भिन्नमुद्वहन्ती स्तनांशुकम् ॥ १२ ॥

ताप. । [१]जाद एहि पच्चुगच्छ मादरं ।

कुमा. । उर्वशीं प्रत्युद्गच्छति ।

उर्व. । [२]अम्ब पादपणामं करोमि ।

ताप. । [३]वच्छे भत्तुणो बहुमदा होहि ।

कुमा. । अम्ब अभिवादये ।

उर्व. । कुमारमुन्नमितमुखं परिष्वज्य । [४]वच्छ पिदरं आराधइत्तओ होहि ।
राजानमुपेत्य । जेदु जेदु महाराओ ।

१ जात एहि प्रत्युद्गच्छ मातरम् ।—२ अम्ब पादप्रणामं करोमि ।—३ वत्से भर्तुर्बहुमता भव ।—४ वत्स पितरमाराधयिता भव । जयतु जयतु महाराजः ।

sert सहर्षम् before परिक्रामति. U.om.परिक्रामति.

1. U.B.विलोक्य for उर्वशीं दृष्ट्वा. K.अवलोक्य for दृष्ट्वा.

2. A.N.N2.U.वत्स before इयं &c.

3. B.P. °प्रस्नवनिर्भिण्णम्. N.N2. °प्रस्नवसंभिन्नमुद्वहन्ती स्तनद्वयम्. U. °प्रसर° for °प्रस्नव°.

4. A.जात. N.N2.om.एहि. P.वच्छ, and B वच्च, for जाद एहि. N.N2. पच्चुग्गच्छ माअरं. U.पच्चुवगच्छ. K.उग्गच्छ.

5. N.N2.प्रत्युत्तिष्ठति, and U.उपसर्पति, for प्रत्युद्गच्छति.

6. G.K.N.N2. insert तापसीं प्रति before अम्ब. A.अय्ये, and N.N2. U.अज्ज, for अम्ब. K.A.U.P. °वन्दणं for °पणामं. B.°प्पणामं, and ins. वो bef. करेमि. P. अ०ए वो पादवन्दणं करोमि.

7. A.N.N2.वत्से. U.वच्छे. B.वच्चे. G.K.om.वच्छे. N.N2.होई.

8. N.N2. repeat अम्ब twice. U.त्वामभिवन्दये for अभिवादये.

9. G.उन्नमिताननं कृत्वा. U.उन्नताननं कृत्वा. K.om.कुमारम्, and reads मुखमुन्नमितं कृत्वा. N.N2.om.वच्छ. U.वत्थ. B.वच्च. G.K.वत्स. G. आराधअन्तो. N.N2. आराधइत्तणो. U.K.आराधअन्तो. B.पितुणो आराहइत्तओ. P.पिदुणो आराधइत्तओ.

10. N.N2.होइ. U.प्रति for उपेत्य.

राजा । स्वागतं पुत्रवत्यै । इत आस्यताम् । अर्धासनं ददाति ।

उर्व. । उपविशति ।

सर्वे यथोचितमुपविशन्ति ।

ताप. । एसो गिहीदविज्जो आऊ संपदं कवअहरो संवुत्तो । ता एदस्स दे भत्तुणो समक्खं णिज्जादिदो हत्थणिक्खेवो । ता विसज्जेदुं इच्छामि । उवरुज्झइ मे अस्समधम्मो ।

१ एष गृहीतविद्य आयुः सांप्रतं कवचधरः संवृत्तः । तदेतस्य ते भर्तुः समक्षं निर्यातितो हस्तनिक्षेपः । तद्विसर्जयितुमिच्छामि । उपरुध्यते ममाश्रमधर्मः ।

B.P.जेदु unrepeated. G.जअदु जअदु. U.जयदु जयदु.

1. N.N2.B.P.इति before अर्धासनम्. U.om. the stage-direction अर्धासनं ददाति.

2. For उपविशति, B. has उ०। अय्ये उपविसदु होदी, K.has उ०। सव्वे उवविसन्दु, and P. has उ०। अ०ओ उवविसदु. U.अज्जा उवविसअ, and A.अय्य उवसीअदु, for उपविशति. N.N2.अज्जे इदो उवसीअदु, and assign the speech to Vidûshaka.

3. Before सर्वे यथोचितमुपविशन्ति, G. ins. राजा । सर्वे यथोचितमुपविशन्तु. B.P.A. N. N2. °स्थानं for °उचितम्. U.तथेति for यथोचितम्.

4-6. U.ताप. । वत्से गहिदविज्जो संपदं आउसो कवअहरो संवुत्तो । एस भत्तुणो समक्खं दे णिज्जादिदो मए तुह हत्थे णिक्खेवो । तुम्हेहिं विसज्जिदं अत्ताणं इच्छामि । अवरज्जदि मे अस्समवासधम्मो. A.N.N2.गहिद°. G.°वेदो for °विज्जो. B.P.गहिद°. K.गहीदवेदो. G.आऊ, and N.N2.आअ, for आऊ. K.कवआरुहो. G.कवहरो. N.N2.कवचहरो. P.कवअभरो. B.P. om. ता and दे. K.G.णिज्जाविदो. N.N2.णिका[for इझा?]दिदो. B.णि०आइदो. A.णिय्यादिदो. A.N.N2. ins. मए after णिज्जादिदो. B.मह हत्थ°. A.N.N2. सहत्थाणि°. G.K. सहिहत्थ°. A.N. N2. om. ता. bef.विस°. N.N2.अत्ताणं आदो विसज्जिदुमिच्छामि. A.तुमादो अत्ताणं विसज्जेदुं इच्छामि. K.ता तुमादो अत्ताणं विसज्जिदुमिच्छामि. P.B. ता [B.adds मं] विसज्जेदुं इच्छामि. G.ता दुमादो अत्ताणअं विसज्जिदुमिच्छामि. A.उवउक[for इझ as often]दि. N.N2. उवरुखदि. G. उवरुद्धदि. B. मह for मे. K. अवराइझदि. A.आस्सम°. A. ins. खु before मे.

उर्व. । [1] चिरस्स अज्जं दक्खिअ अहिअदरं अवितिण्हम्हि । ण सक्कुणोमि विसज्जिदुं । अण्णअं उवरोहिदुं । गच्छदु अज्जा पुणोदंसणाअ ।

राजा । अम्ब भगवते च्यवनाय मां प्रणिपातय ।

ताप. । [2] एव्वं भोदु ।

कुमा. । आर्ये सत्यं यदि निवर्तसे मामप्याश्रमं नेतुमर्हसि ।

राजा । अयि वत्स उषितं त्वया पूर्वस्मिन्नाश्रमे । द्वितीयमध्यासितुं तव समयः ।

ताप. । [3] जाद गुरुणो वअणं अणुचिट्ठ ।

१ चिरस्यार्यां दृष्ट्वाधिकतरमवितृष्णास्मि । न शक्नोमि विस्रष्टुम् । अन्याय्यमुपरोद्धुम् । गच्छत्वार्या पुनर्दर्शनाय ।—२ एवं भवतु ।—३ जात गुरोर्वचनमनुतिष्ठ ।

1-3. A.चिरस्स अम्मिअं देक्खिअ अहिअअरं विहूळम्हि । अणय्यं उण तव उवरोहिदुं । ता गच्छ अय्ये पुणोदंसणाअ. N.N2.विरस्स अज्जू देक्खिअ [अ ?]हिअअरं विम्हअम्हि ण जुत्तं उण अम्मावरोहे वट्टिदुं ता गच्छे अज्जे पुणोवि दंसणाअ. U.उ० । कामं चिरस्स पेक्खिअ विरहुक्कण्ठिदम्हि ण उण [जुज्जदि or some such word left out?] अम्मावरोधे वट्टिदुं । गच्छदु अज्जा पुणोवि दंसणस्स. G.K.कामं चिरस्स अज्ज उत्तं पेक्खिअ अवहिदहिअए ण जुज्जदि पुणो अस्समधम्मो विभाविदुं [G. तुं] । ता अज्जा पुणोदंसणाअ गच्छदु. We with P.B.—B.P.अ०अं for अज्जं. B.सवितण्हम्हि. B.विसज्जेदुं. B. ins. अहव before अण्णअं. B.P.अ०आ for अज्जा.

4. U.आर्ये तत्रभवते च्यवनाय मत्प्रणाममावेदयिष्यसि. K. omits मां.

5. P.B.A.N.N2.होदु.

6. G.K.सत्यवति for सत्यं. A.N.N2. आर्ये यदि सत्यमेव निवर्तसे for आर्ये सत्यवति यदि निवर्तसे. U.आर्ये यदि सत्यं निवर्तनमेतत् तदा मामपि नेतुमर्हसि. A.नयस्व for नेतुमर्हसि. N.N2. तदा मामप्याश्रमपदं नयस्व for मामप्याश्रमं नेतुमर्हसि. B.प्रति after आश्रमं. P.°श्रमपदं नयस्व.

7-8. A.N.N2. om. अयि. P. and U.om.अयि वत्स. U.चरितं for उषितं. B.उषितः. U.आश्रमपदे. N. N2.U.अपि after द्वितीयम्. P.U. om. तव.

9. B.गुलुणो. A.°चिट्ठ, U.°चिट्ठ.

कुमा. । तेन हि

य: सुप्तवान्मदङ्के
शिखण्डकण्डूयनोपलब्धसुख: ।
तं मे जातकलापं
प्रेषय मणिकण्ठकं शिखिनम् ॥ १३ ॥

ताप. । विहस्य । एव्वं करेमि । सत्थि भोदु तुम्हाणं ।

[इति निष्क्रान्ता ।

राजा । कल्याणि

अहं हि पुत्रिणामग्र्य: सत्पुत्रेणामुना तव ।
पौलोमीसंभवेनेव जयन्तेन पुरंदर: ॥ १४ ॥

उर्व. । स्मृत्वा रोदिति ।

विदू. । किं णु खु तत्तहोदी एक्कवदे अस्सुमुही संवुत्ता ।

---

१ एवं करोमि । स्वस्ति भवतु युष्मभ्यम् ।—२ किं नु खलु तत्रभवती एकपदेऽश्रुमुखी संवृत्ता ।

---

1. N.N2.om. हि.
2. G.K.ममाङ्के. B.मदङ्गे.
3. U.चिराय for शिखण्ड°.
4. N.N2. तन्मे for तं मे.
5. G.K.प्रापय. U. शितिकण्ठकं.
6. K.G.U.एवं. A.N.N2.दीहाऊ होहि for सत्थि &c. After करेमि U. has: उ०। भअवादे पादवन्दणं करेमि। रा० । भगवति प्रणमामि । ताप० । सोत्थि सव्वाणं । इति नि:क्रान्ता &c. B.सस्मितम् । होदु एव्वं करीअदि । दीहाऊ होहित्ति निष्क्रान्ता. K.सास्रम् before सत्थि which it reads सोत्थि. P. om. विहस्य, and reads होदु आणइस्सं । दीहाऊ होहि इति निष्क्रान्ता.
8. N.N2.K. om. कल्याणि. U. कल्याणिनि. P. उर्वशीं प्रति सुन्दरि for कल्याणि.
9. G. reads सत्पुत्रेण तवामुना. U. अद्याहं for अहं हि. A.ईड्य: for अग्र्य:. K.अधुना for अमुना.
11. A.स्मृत्वा रोदिति.
12. A.सावेगम् । भो किं णु &c. N. N2.P.सावेगम् before किं णु &c. G. °भोदी. B.विलोक्य सावेगम् before किं &c. N.N2. एक्कपदं. U. has the speech thus: भो किं णु क्खु संपदं अत्थभोदी अस्सुमुही संवुत्ता. P.B. एक्कपदे. B.P.अस्सु-

राजा । सावेगम् ।

किं सुन्दरि प्ररुदितासि ममोपपन्ने
वंशस्थितेरधिगमान्महति प्रमोदे ।
पीनोन्नतस्तनविसर्पिभिरानयन्ती
मुक्तावलीविरचनापुनरुक्तमस्रैः ॥ १५ ॥

बाष्पमस्याः प्रमार्ष्टि ।

उर्व. । [1]सुणादु महाराओ । पढमं उण पुत्तदंसणेण विसुमरिदम्हि । दाणिं महिन्दसंकित्तणेण समओ मह हिअअं आआसेइ ।

राजा । कथ्यतां समयः ।

उर्व. । [2]अहं पुरा महाराअगहिदहिअआ महिन्देण आणत्ता—

१ शृणोतु महाराजः । प्रथमं पुनः पुत्रदर्शनेन विस्मृतास्मि । इदानीं महेन्द्रसंकीर्तनेन समयो मम हृदयमायासयति ।—२ अहं पुरा महाराजगृहीतहृदया महेन्द्रेणाज्ञापिता—

पुण्णमुहि. A.अस्सुपुण्णमुही. N.N2. अस्समुही.

2. N.N2.प्रमुदितासि (!) for प्ररुदितासि. U. ममोपनीते.

3. B.P.अभिमते for अधिगमात्, and प्ररोहे for प्रमोदे.

4. For °विसर्पिभिः, G. K. have °निपातिभिः. U. पीनस्तनोपरिनि°.

5. P. U. °विरचनां. A.N.N2.B. °पुनरुक्तिम्. B.P.आलैः.

7-8. G.सुणोदु. A.अहं, and N. N2.अह, for पढमं उण. A.N.N2. पुत्तमुहदंसणेण. N.N2. in fact read the speech thus: सुणादु महाराओ अह पुत्तमुहदंसणेण विसुमरिदम्हि । दाणीं महिन्दसंकीत्तणेण समअं सुमरिदम्हि. G.K.दाणिं महेन्दसंकित्तणेण मम हिअए ट्ठिदं समएण for दाणिं &c. up to आआसेइ. U. सुणादु महाराओ पढमं पुत्तदंसणसमुत्थिदेण आणन्देण णन्दिदम्हि । दाणिं महिन्दसंकित्तणेण अवधी मए सुमरिदो. B.सुणादु महाराओ । इमिणा अहं पुत्तमुहदंसणेण विसुमरिदम्हि । दाणिं माहिन्दसंकित्तणेण सुमरिओ समओ मम हिअअं आहण्डअदि. P. सुणादु महाराओ एदप्पुत्तमुहदंसणेण विसुमरिदम्हि । दाणिं महेन्दसंकिट्टणेण समओ मह हिअअं आआसेइ. A. समअं सुमराविदम्हि for समओ &c. up to आआसेइ.

9. A.N.N2. कः before समयः. P. B.क इव for कथ्यतां समयः.

10. U.उ० । सुणादु महाराओ । अहं पुरा महाराअगहिअहिअआ गुरुसानसंमूढा महेन्देण अवधी कदुअ अभव-

राजा । किमिति ।

उर्व. । [1]जदा एसो मम पिअसहो राएसी तुइ समुप्पण्णस्स वंसकरस्स मुहं पेक्खिस्सादि तदा तुए भूओवि मम समीवं आअन्तव्वंति । तदो मए महाराअविओअभीरुदाए जादमेत्तो एव्व विज्जागमणिमित्तं भअवदो चवणस्स अस्समपदे अज्जाए सच्चवदीए हत्थे अप्पगासं णिक्खित्तो । अज्ज पिदुणो आराहणसमत्थो संवुत्तोत्ति

[1] यदैष मम प्रियसखो राजर्षिस्त्वयि समुत्पन्नस्य वंशकरस्य मुखं प्रेक्षिष्यते तदा त्वया भूयोपि मम समीपमागन्तव्यमिति । ततो मया महाराजवियोगभीरुतया जातमात्र एव विद्यागमनिमित्तं भगवतश्च्यवन-

णुण्णादा. B.महाराअगहिदहि°. K. महाराअगहीदहि°. P.महाराअगहद-हि°. G. om. महिन्देण. K.महे-न्देण.

1. U.कथं for किं.
2. U.जदा मम सो पिआविअस्सो. For एसो A.N.N_2.have सो. A.N.N_2. मे रणसहाओ for मम पिअसहो. B. मह for मम. N.N_2. राअसी. U. om. राएसी. U.जदा मम सो पिअ-वअस्सो, and P.जदा महाराओ मह विअअसहाओ, for जदा एसो मम पिअसहो राएसी. B.K.एसो for सो. B.मह. P.महाराओ मह विअअसहा-ओ for एसो मम पिअसहाओ रा-एसी. B. adds पुत्तस्स after वंस-करस्स. P.समुप्पण्णस्स वछुस्स (छ). G. K.समुप्पण्णवंसहरस्स. A.वंसअरस्स; N.N_2.वंसहरस्स. U.समुप्पण्णस्स सु-दस्स.
3. B.P.दक्खिस्सदि, A.N.N_2.देक्खि-स्सदि, U.पेक्खादि. N.N_2.तदो for तदा. U.तदा मम समीवं तुए आग-न्दव्वंत्ति, thus omitting भूओवि. A.N.N_2. om. °त्ति after भूओ. B.मह for मम. G.आगदव्वंति. N. N_2.आगन्तव्वमिति. P.K.आअन्द-व्वंति.
4. G.K.महाभाअ°. P.°विरह° for °विओअ°. A.N.N_2.B.°भीरुआ-ए. G.B. read the मए after °भीरुदाए. B.P.जादमेत्त एव्व. B. P. insert तिथ्थादो, and A.निमं-सदाए[=?] after एव्व. U. om. जा-दमेत्तो एव्व. B.विज्जाधिगम°. A. P.विज्जाहिगमण°. N.N_2.विज्जाग-हण°. U.चिरकालसंगमणिमित्तं for विज्जागमणिमित्तं.
5. A.आस्सम°. N.N_2.अस्समवदे, U.°पदेसेसु. A.अय्याए. U.पुत्तको before अज्जाए. B.अ०असच्चवदी-ए. K.अज्जासच्चवदीए. P.अय्याए सच्चवईए. G भअवदीए for सच्चवदीए.
6. A.B.K.अप्पआसं. N.N_2.अप्पणा-सं[अप्पगासं?]. U.अत्तणां for अ-प्पगासं. P.एव्व आऊ for अप्पगासं.

कलअन्तीए णिज्जादिदो मे दीहाऊ । ता एत्तिओ मे महाराएण संवासो ।

सर्वे विषादं रूपयन्ति ।

राजा । सनिश्वासम् । अहो सुखप्रत्यर्थिता दैवस्य ।

आश्वासितस्य मम नाम सुतोपलब्ध्या
सद्यस्त्वया सह कृशोदरि विप्रयोगः ।
व्यावर्तितातपरुजः प्रथमाभ्रवृष्ट्या
वृक्षस्य वैद्युत इवाग्निरुपस्थितोयम् ॥ १६ ॥

स्याश्रमपद आर्यायाः सत्यवत्या हस्तेप्रकाशं निक्षिप्तः । अद्य पितुराराधनसमर्थः संवृत्त इति कलयन्त्या निर्यातितो मे दीर्घायुः । तदेतावान्मे महाराजेन संवासः ।

U.णिखित्तो. K.खित्तो. P.भाराधइत्तओ. K. om. संवुत्तो.

1-2. U.काउण, B. ताए काळण्णाए, and K.करिअ तीए, for कलअन्तीए. G. ins. अ after कलअन्तीए. A.णिय्यादिदो, and B. णिय्याइदो, for णिज्जादिदो. N.N2. संवुत्तोत्ति किदुअ णिय्यादिदो दीहाऊ । ता एतिओ(*sic*) मे महाराएण संवासो. B. om. मे. P. कालेण आणिदो दिहाऊ. G.महाराओ आऊ, for मे दीहाऊ. K.महादुआऊ, corrected into महाआऊ. U. has ओहु after दीहाऊ. B.P. om. ता. A. जा for ता, which U. altogether omits. B.एत्तयो, U.एत्तिको, and G. इत्तिओ, for एत्तिओ. U. reads एस, and B. मह, for मे. K.om. मे. P.एत्तिओ एव्व मे महाराएण सहवासो.

3. For रूपयन्ति, G.K. have नाटयन्ति. After the stage-direction U. adds राजा । मोहमुपगच्छति । सर्वे । समस्ससदु महाराओ । कञ्चु. । समाश्वस(*sic*)तु महाराज[:] । विद. । अबम्हण्णं अबम्हण्णं । राजा । समाश्वस्य । अहो, and then it goes on, सुखप्रत्यर्थिता &c.

4. For सनिश्वासम्, G. K. read सविषादम्. P. ins. तथा हि after दैवस्य.

5. For सुतोपलब्ध्या G.N.N2. have सुखोपलब्ध्या. We with A.U.B.P.K.

7. U.°भिया for °रुजः. G.A. प्रथमाब्द°.

विदू. । ¹अअं सो अत्थो अणत्थाणुबन्धो संवुत्तो । संपदं तक्केमि तत्तभवदा वक्कलं गेण्हिअ तवोवणं गन्दव्वंति ।

उर्व. । ²मंपि मन्दभाइणिं किदविणअस्स पुत्तस्स लाभाणन्तरं सग्गारोहणेण अवसिदकज्जं महाराओ समत्थेदि ।

राजा । मा मैवम् ।

न हि सुलभवियोगा कर्तुमात्मप्रियाणि
प्रभवति परवत्ता शासने तिष्ठ भर्तुः ।

---

१ अयं सोऽर्थोऽनर्थानुबन्धः संवृत्तः। सांप्रतं तर्कयामि तत्रभवता वल्कलं गृहीत्वा तपोवनं गन्तव्यमिति । — २ मामपि मन्दभागिनीं कृतविनयस्य पुत्रस्य लाभानन्तरं स्वर्गारोहणेनावसितकार्यां महाराजः समर्थयते ।

1-2. B.अयं सोहणो अत्थो. G om. अत्थो. N.N$_2$.हत्थो, and K.अणत्थो, for अत्थो. G.अणत्थाणुबन्धो. B. अणत्थाणुबन्धणो. K.ins. त्ति after संवुत्तो. After संवुत्तो A. differs with G.considerably; it goes on: पेक्खामि तत्तभवदो पय्याउळदं हिअअस्स and altogether omits संपदं &c. N. reads the whole speech thus: अअं सो हत्थो अणत्थाणुबन्धो संवुत्तो । तत्तभवदो हिअअस्स. N$_2$.अअं सो हत्थो अणत्थाणुबन्धो संवुत्तो ॥ पेक्खामि ॥ तत्तभवदो हिअअस्स. B.दक्खामि तत्तहोदो वक्कलं गण्हिदव्वंति for संपदं &c. P. अअं सो अत्थो जो अणत्थाणुबन्धो संवुत्तो । दक्खामि तत्तहोदिं आउळदरं हिअअस्स. G.तत्तभवदो for तत्तभवदा. U.विदू. । अअं सो अत्थो अणत्थाणुबन्धोत्ति तक्केमि । अत्तभवं देवराओ सअं अणग्गहिदव्वो. K. गन्तव्वंति. We with G. K. and Kâṭavema as regards this speech.

3-4. B.मं वि. G.विदविणअस्स. N. N$_2$.कदविणअस्स. U. हा हदम्हि मन्दभाआ किदविणअस्स पुत्तअस्स लभाणन्तरं सग्गारोहणेण अवासिदकज्जं विप्पओअमुहिं महाराओ समत्थइस्सदि. A.पुत्तजस्स (=पुत्तअस्स?). N. N$_2$.पुत्तस्स जम्मलाहाणन्तरं. A.B. अवासिदक[A.क्क]ज्जणिव्विसेसं. N. N$_2$.अवासिदकज्जणिव्वाहसेसं(=?).K. अवासिदकज्जं विप्पओअमुहिं, the latter being evidently a marginal gloss copied into the text. P. reads सग्गारोहणेण after अवासिदकज्जं. B.समत्थेंत्ति. G.K. समत्थइस्सदित्ति. A.N.N$_2$. समत्थइस्सदि.

5. G.K. ins. सुन्दरि before मा मैवम्.

6. G.°वियोगः. K.°वियोगात्. P.कर्तुः.

अहमपि तव सूनावायुषि न्यस्तराज्यो
विचरितमृगयूथान्याश्रयिष्ये वनानि ॥ १७ ॥

कुमा.। नार्हति तातः पुंगवधारितायां धुरि दम्यं नियोजयितुम्।

राजा। अयि वत्स

शमयति गजानन्यान्गन्धद्विपः कलभोऽपि सन्
भवति सुतरां वेगोदग्रं भुजंगशिशोर्विषम्।
भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं
न खलु वयसा जात्यैवायं स्वकार्यसहो भरः ॥ १८ ॥

लातव्य मद्वचनादमात्यपरिषदं ब्रूहि संभ्रियतामायुषो राज्याभिषेक इति। विधीयताम्

कञ्चु.। यदाज्ञापयति देवः।

[इति दुःखितो निष्क्रान्तः।

---

1. U.सूनावद्य विन्यस्य राज्यम्.
2. G.विरचित°.
3. P.B.नार्हति तातपुंगवधारितायां धुरि दम्यं नि[B.om.]योजायितुम्. K.नार्हसि तात मां नृपपुंगवधुरि &c. A.G.तात नार्हसि मां नृपपुंगवधारितायां &c. N.N2.नार्हति पुंगवधारितायां धुरि दम्यं नियोक्तुम्. U.नार्हति तातो नृपपुंगवधारितायां धुरि दम्यं नियोजयितुम्. G.A.K.योजयितुम्.
4. G.K. om. अयि वत्स. U.मा मैवं after अयि वत्स.
6. U.प्रभवतितरां वेगोदग्रं. G.वेदोदग्रं. A.वेगोद्रिक्तं corrected from some reading which it is difficult to make out. N.N2. B. clearly वेगोद्रिक्तम्. B.विहंगशिशोः. P.वेगोद्भुतम्.
8. A.वयसात्यन्तेनायम्. N.N2.स्वकर्मसहः. U.गणः, and P.नृपः, for भरः.
9-10. G.K. and U. ins. आर्य before लातव्य. K.तालव्य. G.K. U. insert after लातव्य as follows: कञ्चु.। आज्ञापयतु देवः। राजा, and A.N.N2. simply आज्ञापय। राजा. We omit the additions with B.P.—N.N2. °वर्गम् for परिषदम्. U.अमात्यपर्वतम्. P.संनीयतां कुमारस्य राज्याभिषेकसंभार इति. G.°षेकायेति. A.B. संभ्रियन्तां[B.तां] कुमारस्यायुषो राज्याभिषेकसंभारा[B.र] इति. N.N2. संभ्रियन्तां कुमारस्यायुषोऽभिषेकार्थं संभारा इति. U.°षेकः and om. इति.
11-12. G.K.तथेति for यदाज्ञापयति देवः इति. A.N.N2. and P.सदुःखो निष्क्रान्तः. U. om. यदाज्ञापयति देवः

सर्वे दृष्टिप्रतिघातं रूपयन्ति ।

राजा । आकाशमवलोक्य । किं नु खलु निरभ्रे विद्युत्संपातः ।

उर्व. । विलोक्य । अम्मो भअवं णारदो ।

राजा । अये भगवान्नारदः । य एषः

गोरोचनानिकषपिङ्गजटाकलापः
संलक्ष्यते शशिकलामलवीतसूत्रः ।
मुक्तागुणातिशयसंभृतमण्डनश्री-
र्हेमप्ररोह इव जङ्गमकल्पवृक्षः ॥ १९ ॥

अर्घ्यमस्मै ।

उर्व. । यथोक्तमादाय । इअं भअवदे अरिहणा ।

ततः प्रविशति नारदः ।

नारदः । विजयतां मध्यमलोकपालः ।

---

१ अहो भगवान्नारदः ।—२ इयं भगवतेर्हणा ।

---

and has दुःखेन निःक्रान्तः. K.दुः-खेन निष्क्रान्तः for दुःखितो नि°. B. om. दुःखितो.

1. G.दृष्टेःप्रतिघातम्. P.दृष्टिप्रतिहतिम्. U.दृष्टिविघातं निरूपयन्ति.

2. A. om. राजा. U. after the stage-direction gives the King's speech thus: अतो नु खलु भोः विद्युत्संपातः। अये भगवान्नारदः and goes on: गोरोचना &c., omiting Urvas'i's speech and य एषः. P.B. om. stage-direction. $N.N_2$. om. खलु. G. K.B. insert इव after संपातः. P. निरभ्रो विद्युत्°.

3. G.K. om. विलोक्य. A.B.अम्हो. K.अये for अम्मो. K.णारओ.

4. P.om. यः. G.भगवन्नारदः. N. N_2. om. from अये up to एषः, and read pâdas 2, 3, as 1, 2, and *vice versâ*.

7. G.°शयसंवृत°. $N.N_2$. °श्रीर्हेम°.

8. K.हैमः प्र°. A.P.हैम°. B.°पारि-जातः for °कल्पवृक्षः.

9. B.ससंभ्रमम् before अर्घ्य°. N. N_2.अर्घम्. U.अर्घोऽस्तावत्, and om. अस्मै.

10. B.भअवदो अरहणा. K.भअवदो. A. अग्घणा, and $N.N_2$.अच्चणा, for अरिहणा. G.K.अअं भअवदो अग्घो. U. reads इदं भअवदो अग्घं, which it assigns to कञ्चुकी.

11. U.प्रविश्य नारदः.

12. G.जयताम्. K.विलोक्य विजयतां २. U. also repeats विजयताम्. $N.N_2$.मध्यलोक°.

राजा । उर्वशीहस्तादर्घ्यमादायावर्ज्य । भगवन्नभिवादये ।

उर्व. । भअवं पणमामि ।

नार. । अविरहितौ दंपती भूयास्ताम् ।

राजा । आत्मगतम् । अपि नामैवं स्यात् । प्रकाशम् । कुमारमाश्लिष्य । वत्स भगवन्तमभिवादयस्व ।

कुमा. । भगवन्नौर्वशेय आयुः प्रणमति ।

नार. । आयुष्मानेधि ।

राजा । अयं विष्टरोनुगृह्यताम् ।

नार. । तथोपविष्टः ।

सर्वे नारदमनूपविशन्ति ।

नार. । राजन् श्रूयतां महेन्द्रसंदेशः ।

---

१ भगवन्प्रणमामि ।

---

1. N.N$_2$.अर्घम्. A.अपवार्य for आवर्ज्य, which N.N$_2$. altogether omit. U. also om. the stage-direction wholly. B.अभ्यर्च्य for आवर्ज्य. P.उर्वशीहस्तादादायावर्ज्य. U. wrongly भवन् for भगवन्. P.भगवन्तम्.

2. B.P.A.N.N$_2$. सुपसण्णे वो चळणकमळे पणवामि (B.P.N.N$_2$.पणमामि).

3. A.भूयास्तम्. U.अविरतौ.

4-5. K.U.जनान्तिकम् for आत्मगतम्. P.स्वगतम्. For कुमारमाश्लिष्य, G.K.simply कुमार. P.om. कुमारमाश्लिष्य. K.U. om.वत्स.

6. N.N$_2$. पुरूरव उर्वशेयः (*sic*), and om. आयुः. A.B.आयुरौर्वशेयः for और्वशेय आयुः. U.om. भगवन्. P.और्वशेयः, and omits आयुः.

7. U.आस्तां भवान् for एधि. B.P. आयुष्मन्नेधि. K.omits this and the following three lines.

8. B.इदं विष्टरम्. P.विष्टरम्, omitting अयम्. N.N$_2$.भगवन् before वयम्. U.om.अनु°.

9. A.तथा करोति. For lines 9 and 10 N.N$_2$.B. have simply तथा सर्वे उपविशन्ति. P.om. सर्वे &c. up to उपविशन्ति.

10. A.om.नारदमनु°. U.तम् for नारदम्. U. after the stage-direction and before the King's speech adds : राजा । सविनयम् । भगवन् किमागमनप्रयोजनम्.

त्रिषु कालेषु द्रष्टुं शीलमस्य त्रिकालदर्शी

राजा । अवहितोस्मि ।

नार. । प्रभावदर्शी मघवा वनगमनाय कृतबुद्धिं भवन्तमनुशास्ति—

राजा । किमाज्ञापयति ।

नार. । त्रिकालदर्शिभिर्मुनिभिरादिष्टः सुरासुरसंगरो भावी । भवांश्च सांयुगीनः सहायो नः । तेन त्वया न शस्त्रं संन्यस्तव्यम् । इयं चोर्वशी यावदायुस्तव सहधर्मचारिणी भवत्विति ।

उर्व. । अपवार्य । अम्महे सल्लं मे हिअआदो अवणीदं विअ[1] ।

राजा । परवानस्मि देवेश्वरेण ।

नार. । युक्तम् ।

त्वत्कार्यं वासवः कुर्यात्त्वं च तस्येष्टमाचरेः ।

१ अहो शल्यं मे हृदयादपनीतमिव ।

2. A.G.N.N_2.मघवान्, and B.P. भगवान्, for मघवा. K.om. this and the following speech. N.N_2.कृतमतिम्. U.कृतोद्यमम्. P. भवन्तं वनगमनकृतबुद्धिम्.

3. P.adds भगवान् after आज्ञापयति.

4-6. A.N.N_2.त्रैकाल्यदर्शि°. B. त्रैलोक्यवेदिभिः. A.N.N_2.om.मुनिभिः.—A.N.N_2.आदिष्टं सुरासुरविमर्दो महान्भावीति. B.सुरासुरविमर्दो भावीति. U.त्रैलोक्यदर्शिभिरादिष्टसुरासुरविमर्दो भावी । भवांश्च सांयुगीनसहायस्तेन न त्वया शस्त्रशास्त्रसंन्यासः कार्यः । इयं चोर्वशी यावदायुस्ते धर्मचारिणी भवत्विति. B.तत्रभवान् for भवांश्च. P.त्रैलोक्यविद्भिरादिष्टः पूर्वैः मुनिभिः सुरासुरविमर्दं भाविनि[°मर्दो भावीति?] भवांश्च सांयुगीनः सहायः तेन त्वया शस्त्रं न न्यसितव्यम् । इयं चोर्वशी यावदायुस्तावत्सहधर्मचारिणी भवत्विति. N.N_2.सांयुगीनसहायोतस्त्वया शस्त्रं न संन्यसनीयमिति. B. om.नः. A.संन्यसितव्यम्. B.न्यसितव्यं. N.N_2.G.K.B. तावत for तव. A.धर्मसहचारिणी. G.K.भविष्यतीति.

7. B.आत्मगतं, and P.स्वगतं, for अपवार्य, and both B. and P. om.अम्महे. G.K.om.अपवार्य. K. A.अम्हहे. N.N_2.om.अम्महे. A. N.N_2.सल्लं विअ मम हिअआदो उद्धरिदं. G.अम्महे सल्लं मे हिअए आहिदं अवणीदं. U.om. stage-direction and reads अम्हहे सल्लं वि[अ?] हिअआदो अवणीदं. K.साहिदं for आहिदं. P.सल्लं खु मे &c.

8. U.परमनुगृहीतोस्मि परमेश्वरेण.

9. P.om.युक्तम्.

10. G.त्वया कार्यं. U.तव कार्यमसौ कुर्यात्त्वं च तस्येष्टकार्यकृत् । सूर्यः संत्रपे-

सूर्यः समेधयत्यग्निमग्निः सूर्यं च तेजसा ॥ २० ॥

आकाशमवलोक्य । रम्भे उपनीयतां स्वयं महेन्द्रेण संभृतः कुमारस्यायुषो यौवराज्याभिषेकः ।

प्रविष्टा यथोक्तहस्ता अप्सरसः ।

अप्सरसः । भअवं इमे अभिसेअसंभारा ।

नार. । उपवेश्यतामायुष्मान् भद्रपीठे ।

रम्भा । इदो वच्छ । कुमारमुपवेशयति ।

नार. । कुमारस्य शिरसि कलशमावर्ज्य । रम्भे निर्वर्त्यतां शेषो विधिः ।

रम्भा । यथोक्तं निर्वर्त्य । वच्छ पणम भअवन्तं मादापिदरे अ ।

१ भगवन्नेतेभिषेकसंभाराः ।—२ इतो वत्स ।—३ वत्स प्रणम भगवन्तं मातापितरौ च ।

यत्याग्निमाग्निः सूर्यं स्वतेजसा. G.K. वा for च.

1. G.K.सूर्यं समेधयत्यग्निरग्निं सूर्यश्च [N.N2.स्व]तेजसा. P.सूर्यमाग्निः स्त° for अग्निः सूर्यं च.

2-3. P.B.आकाशे विलोक्य. P.A.N. N2.आनीयताम् for उपनीयताम्. In fact N. and N2. give the speech thus:. रम्भे आनीयतां कुमारस्यायुषो यौवराज्याभिषेकाय महेन्द्रेण संभृतः संभारः. U.रम्भे उपनीयतां भद्रपीठे । निवेशयति । नारदः । कुमारस्य शिरसि कलशमावर्ज्य । रम्भे वित(sic)र्त्यतामस्य शेषो विधिः, thus omitting all from स्वयं महेन्द्रेण in l. 2 up to उपवेशयति in l. 7. B.om.स्वयं महेन्द्रसंभृतः. A. °षेकसंभारः for °षेकः. B.P. °षेकविधिः. P.om.स्वयं महेन्द्रेण संभृतः.

4. P.A.N.N2. प्रविश्याप्सरसः, and B.ततः प्रविशन्त्यप्सरसः (*sic*), for the whole stage-direction.

5. A.N.N2.एदे for इमे. P.N.N2. K.अहिसेअ°. A. °संभाराः.

6. G.K.आयुष्मन् and read उपविश्यताम. N.N2.उपवि[वे?]श्यतामायुष्मान्भद्रपीठे. A.B.P. insert अयम् before उपवेश्यतां.

7. B. has इति after वच्छ. A.N. N2. assign this speech to the King.

8. P.उपरि for शिरसि. G.आवर्जयति. P.आवर्जयन्. P.B.A.N.N2. insert अस्य before शेषो. K. विशेषो. G.K. ins. पुनरुपविशति after विधिः.

9. U निवर्त्य. U.वत्थ. A.पणव. P. N.N2.K.भअवन्तं. A.N.N2. insert महेसिं after भअवन्तं. G.B.

कुमा. । यथाक्रमं प्रणमति ।

नार. । स्वस्ति भवते ।

राजा । कुलधुरंधरो भव ।

उर्व. । [1]पिदुणो आराधइत्तओ होहि ।

नेपथ्ये वैतालिकौ ।

प्रथमः । विजयतां युवराजः ।

अमरमुनिरिवात्त्रिर्ब्रह्मणोऽत्रेरिवेन्दु-
र्बुध इव शिशिरांशोर्बोधनस्येव देवः ।
भव पितुरनुरूपस्त्वं गुणैर्लोककान्ते-
रतिशयिनि समाप्ता वंश एवाशिषस्ते ॥ २१ ॥

द्वितीयः ।

तव पितरि पुरस्तादुन्नतानां स्थितेऽस्मिन्
स्थितिमति च विभक्ता त्वय्यनाकम्प्यधैर्ये ।
अधिकतरमिदानीं राजते राजलक्ष्मी-

---

१ पितुराराधयिता भव ।

°पिदरौ. U.भअवन्तं पिदरा अ. G. K.U.B.P.मादापिदरा.

1. U.सर्वान् for यथाक्रमम्. P.B. क्रमेण.

3. U.वंशावर्धनो for कुलधुरंधरः.

4. G.K.आराध[K.ह]ओ, and N. N2.P.आराह[P.ध]इत्तणो. G.आ-राधओ. N.N2.होइ. U.पिदुणो सेव-अणाइं होदु.

5. A.वैतालिकः. U.वैताळकौ पठतः. P.B.वैतालिकौ पठतः.

6. For युवराजः, G. reads महाराजः. U. puts the greeting after वैतालिकौ.

7. G.अत्त्रिब्रह्मणः for अत्त्रिर्ब्रह्मणः. U.स्रष्टुः for ब्रह्मणः. N.N2. अयम् for अत्त्रिः.

8. N.N2.बोधितस्य, and P.बोधकस्य, for बोधनस्य.

9. U.तव for भव.

10. A.N.N2.अभियशासि, P.B.भति-शयासि, and G.अतिशयाति, for अतिशयिनि. We with K.U.—G.समस्तान् and U.समस्ता, for समाप्ता.

12. K.उन्नता वा, and N.N2.उन्नतायां, for उन्नतानां.

13. P.स्थितिमतिषु. K.°कम्पधैर्ये.

हिमवति जलधौ च व्यस्ततोयेव गङ्गा ॥ २२ ॥

अप्स. । उर्वशीमुपेत्य । [1]दिट्ठिआ पुत्तस्स जुवराआसिरीए भत्तुणो अविरहेण वढ्ढसि ।

उर्व. । [2]साहारणो एसो अब्भुदओ । कुमारं हस्ते गृहीत्वा । एहि वच्छ जेट्ठमादरं अभिवन्देहि ।

कुमा. । प्रतिष्ठते ।

नार. । तिष्ठ । समये तत्रभवत्याः समीपं गच्छसि ।

---

१. दिष्ट्या पुत्रस्य युवराजश्रियां भर्तुरविरहेण वर्धसे । — २ साधारण एषोऽभ्युदयः । एहि वत्स ज्येष्ठमातरमभिवन्दस्व ।

---

1. G.न्यस्ततोयेव. U.प्राप्ततोयेव.

2-3. G.K.विलोक्य for उपेत्य. U. om. अप्सरसः | उर्वशीमुपेत्य. P. सहि before दिट्ठिआ. U.दिट्ठिआ पिअसहो पुत्तअस्स जुभराअसिरिं पेक्खिअ भत्तुणो अविरहे वड्ढिदि. G. तत्र before पुत्तस्स. P.कुमारस्स for पुत्तस्स. K.तुमं before पुत्तस्स. A.B.P.जोव्वरज्जासिरीए. N.N₂. जोव्वराअसिरीए. G.°सिरीओ. B. अहेदेण(?) for अविरहेण. G. K. insert अ after अविरहेण. N.N₂.वट्टसि. B.वड्ढइ. P.वध्धासि.

4-5. B.G.K. insert णं before साहारणो. A. inserts खु वो before एसो. K.G.साधारणो. N.N₂. ins. वो before एसो, and make the speech a part of the preceding speech of अप्सरसः. U. णं साधारणो ज्जेव णो अब्भवदओ. Have not we to read णो after साहारणो? It might have been easily confounded with the last syllable of that word and thus omitted by the Mss.=B.P. assign from कुमारं up to अभिवन्देहि to रम्भा. P. om. कुमारम्. For जेट्ठमादरं, G. K. have दे पढमं मादरं. A.अहिवन्देहि. K. अहिवादेहि. G.अभिवादेहि.—U. for एहि &c. has: जाद ज्जेट्ठमादरं वन्देहि. P.अहिणन्देहि. B.अहिनन्देहि.

6. U. om. कु० | प्रतिष्ठते. P.B.प्रस्थितः.

7. U. assigns this speech to the King and reads तिष्ठ समयेव तत्रभवत्याः समीपं यास्यामस्तावत् and puts the stanza आयुषो &c. in the mouth of नारदः.—P.तिष्ठ तिष्ठ. A.N.N₂.गच्छ for गच्छसि. B.यास्यसि. P. गच्छायुष्मन्. A.N.N₂.B. have अस्य हि after गच्छसि.

आयुषो यौवराज्यश्रीः स्मारयत्यात्मजस्य ते ।
अभिषिक्तं महासेनं सेनापत्ये मरुत्वता ॥ २३ ॥

राजा । एवमनुगृहीतो भगवता कथं न योग्यो भविष्यति ।

नार. । किं ते भूयः पाकशासनः प्रियं करोतु ।

राजा । यदि मे मघवा प्रसन्नः किमतः परमिच्छामि । तथापीदमस्तु ।

। भरतवाक्यम् ।

परस्परविरोधिन्योरेकसंश्रयदुर्लभम् ।
संगतं श्रीसरस्वत्योर्भूतयेस्तु सदा सताम् ॥ २४ ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ इति विक्रमोर्वशीये नाटके पञ्चमोऽङ्कः ॥

। समाप्तमिदं विक्रमोर्वशीयं नाटकम् ।

---

1. G.P.U.स्मरयति.
2. U.सैनापत्ये.
3. G.K. ins. अत्र after एवम्. G. भवता. $N.N_2$. read the speech thus: एवमनुगृह्यता (*sic*) भगवता कथमन्यथा भविष्यति. A.अयोग्यो for न योग्यो. B.ins. असौ after कथम्. U. simply reads अनुगृहीतोस्मि मरुत्वता for the whole speech.
4. $B.A.N.N_2.P$. किं च[B.नु] ते पाकशासनः प्रियमुपहरतु[$N.N_2$.आहरतु]. U.भो राजन् किं ते भूयः प्रियमुपकरोतु पाकशासनः.
5. For मे G. reads नाम. P. भगवान् for मघवा. U. reads the speech thus: अतः परमपि प्रियमस्ति यदि भवान् पाकशासनः प्रसादं करोति ततः and then reads the benediction परस्पर &c., omitting the words भरतवाक्यम्. P.K. om. मे. B. भगवान्मे for मे मघवा. B.उत्तरमहमिच्छामि, and P.उत्तरमिच्छामि, for अतः परमिच्छामि. G.अतः पृच्छामि for अतः परमिच्छामि.
6. G.K. om. the words भरतवाक्यम्.
7. A.परस्परं for परस्पर°. $N.N_2$. सर्वलोकेपि for एकसंश्रय°.
8. K.संगीतम्. K.भूयादुद्भूतये सताम्. P.प्रीतये for भूतये. U.K.भूयादुद्भूतये for भूतयेस्तु सदा. $A.N.N_2$. सतां सदा. After this stanza U.K.add: सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यतु । सर्वः कामानवाप्नोतु सर्वः सर्वत्र नन्दतु.

APPENDIX I.

Act IV.

WITH THE ADDITIONAL PASSAGES AS READ BY TWO MSS.

[पिअसहिविओअविमणा[1] सहि हंसी वाउला समुल्लवइ ।
सूरकरफंसविअसिअतामरसे सरवरुस्सङ्गे ॥ १ ॥

इति चित्रलेखासहजन्ययोः प्रावेशिक्याक्षिप्तिका ।] ततः प्रविशति विमनस्का चित्रलेखा सहजन्या च । [चित्रलेखाप्रवेशान्तरे द्विपदिकया दिशोवलोक्य ।

सेहअरिदुक्खालिध्धअं[2] सरवरअम्मि सिणिध्धअं ।
वाहोवग्गिअणअणअं तम्मइ हंसीजुअलअं ॥ २ ॥]

सह. । चित्रलेखामवलोक्य । सहि[3] मिलाअमाणसदवत्तस्स विअ दे मुहस्स छाआ हिअअस्स असथ्थदं सूचेदि । ता कहेहि णिव्वेदकारणं । समदुक्खा भविदुमिच्छामि ।

चित्र. । अच्छरावारपज्जाएण[4] इहभअवदो सुज्जस्स पादमूलोवठ्ठाणं वट्टदित्ति बलिअं खु उव्वसीए उक्कण्ठदम्हि ।

---

१ प्रियसखीवियोगाविमनाः सखीं हंसी व्याकुला समुल्लपति । सूर्यक-

---

1. U. पिअ°. सहि हंसी is the reading of both K. and U. U. वाउला. U.समुल्लवइ.

2. U. °करप्फंस°. K. सरवरुत्सङ्गे.

3. U.om. इति and reads सहज-

सह. । [1]जाणे वो अण्णोण्णसिणेहं । तदो तदो ।

चित्र. । [2]तदो इमाइं दिवसाइं को णु खु वुत्तन्तोत्ति पणिधाणट्ठिदाए मए अच्चाहिदं उवलध्धं ।

सह. । सावेगम् । [3]कीरिसं विअ ।

चित्र. । [4]उव्वसी किल तं रदिसहाअं राएसिं अमच्चेसु णिवेसिदरज्जधुरं गेण्हिअ गन्धमादणवणं विहरिदुं गदा ।

रस्पर्शविकासिततामरसे सरोवरोत्सङ्गे ॥ — २ सहचरीदुःखालीढं सरोवरे स्निग्धम् । बाष्पापवल्गितनयनं ताम्यति हंसीयुगलम् ॥ — ३ सखि म्लायमानशतपत्त्रस्येव ते मुखस्य च्छाया हृदयस्यास्वास्थ्यं सूचयति । तत्कथय निर्वेदकारणम् । समदुःखा भवितुमिच्छामि । — ४ अप्सरोवारपर्यायेणेह भगवतः सूर्यस्य पादमूलो पस्थानं वर्तत इति बलवत्खलूर्वश्या उत्काण्ठितास्मि ।

१ जाने युवयोरन्योन्यस्नेहम् । ततस्ततः ।

२ तत एतेषु दिवसेषु को नु खलु वृत्तान्त इति प्रणिधानस्थितया मयात्याहितमुपलब्धम् ।

३ कीदृशमिव ।

४ उर्वशी किल तं रतिसहायं राजर्षिममात्येषु निवेशितराज्यधुरं गृहीत्वा गन्धमादनवनं विहर्तुं गता ।

न्याचित्रलेखयोः. On आक्षिप्तिका, U. has the following marginal note: अप्रियश्रवणे बन्धे वधे मरणकर्मणि । पराक्रमणकार्ये च विनियोज्येयमुत्तमैः ॥ साक्षिप्तिकेति संगीतशास्त्रे. K. has in the margin: चञ्चत्पुटादिताळेन मार्गत्रयविभूषिता । आक्षिप्तिका स्वरपदग्रथिता कथिता बुधैरिति भरतः । U. om. चित्रलेखा° from चित्रलेखाप्रवे°.

सह. । [1]सो णाम संभोगो जो तारिसेसु पदेसेसु । तदो तदो ।

चित्र. । [2]तेहिं खु मन्दाइणीए पुलिणेसु गदा सिकदापव्वदकेलीहिं कीलमाणा विज्जाधरदारिआ उदयवदी णाम देण राएसिणा णिज्झाइदेत्ति कुविदा उव्वसी ।

सह. । [3]होदव्वं । दूरारूढो खु पणओ असहणो । तदो तदो ।

चित्र. । [4]तदो भट्टिणो अणुणअं अपडिवज्जमाणा गुरुसावसंमूढहिअआ

---

१ स नाम संभोगो यस्तादृशेषु प्रदेशेषु । ततस्ततः ।

२ तत्र खलु मन्दाकिन्याः पुलिनेषु गता सिकतापर्वतकेलीभिः क्रीडन्ती विद्याधरदारिका उदयवती नाम तेन राजर्षिणा निदिध्यासितेति कुपितोर्वशी ।

३ भवितव्यम् । दूरारूढः खलु प्रणयोसहनः । ततस्ततः ।

४ ततो भर्तुरनुनयमप्रतिपद्यमाना गुरुशापसंमूढहृदया स्त्रीजनप-

इत्थिआजणपरिहरणिज्जं कुमारवणं पइट्ठा । पवेसाणन्तरं च कारणन्तरपरिअत्तिणा लदाभावेण परिणदं से रूवं ।

सह. । [1]णत्थि विहिणो अलङ्घणिज्जं । तस्स अणुराअस्स अअं णाम एक्कपदे ईरिसो अणत्थो । अह किमवत्थो सो राएसी ।

चित्र. । [2]तस्सिं एव्व काणणे पियदमं विचिणन्तो अहोरत्ताणि अदिवाहेदि । इमिणा उण णिव्वुदाणंपि उक्कण्ठाकारिणा मेहोदएण अणत्थाहीणो हविस्सदि ।

[अनन्तरे जम्भालिका ।

[3]सहआरिदुक्खालिध्धअं

सरवरअम्मि सिणिध्धअं ।

अविरलवाहजलोल्लअं

तम्मइ हंसीजुअलअं ॥ ३ ॥]*

रिहरणीयं कुमारवनं प्रविष्टा । प्रवेशानन्तरं च कारणान्तरपरिवर्तिना लताभावेन परिणतमस्या रूपम् ।

१ नास्ति विधेरलङ्घनीयम् । तस्यानुरागस्यायं नामैकपद ईदृशोऽनर्थः । अथ किमवस्थः स राजर्षिः ।

२ तस्मिन्नेव कानने प्रियतमां विचिन्वन्नहोरात्राण्यतिवाहयति । एतेन पुनर्निर्वृतानामप्युत्कण्ठाकारिणा मेघोदयेनानर्थाधीनो भविष्यति ।

३ सहचरीदुःखालीढं
सरोवरे स्निग्धम् ।
अविरलबाष्पजलार्द्रं
ताम्यति हंसीयुगलम् ॥

---

* K. omits the stage-direction अनन्तरे जम्भालिका together with the whole Prakrit stanza सहआरि° &c.

सह. । सहि[1] तारिसा आकिदिविसेसा चिरं दुक्खभाइणो ण होन्ति । अवस्सं किंपि अणुग्गहणिमित्तं भूओवि समागमकारणं हविस्सदि । ता एहि उदअम्मुहस्स भअवदो सुज्जस्स उवठ्ठाणं करेम्ह ।

[अनन्तरे खण्डधारा ।

चिन्तादुम्मिअमाणसिआ[2] । सहअरिदंसणलालसिआ ॥
विअसिअकमलमणोहरए । विहरइ हंसी सरवरए ॥ ४ ॥]

[इति निष्क्रान्ते ।

। प्रवेशकः ।

~~~~~~~~~~

[गहणं[3] गइन्दणाहो पिअविरहुम्माअपअलिअविआरो ।
विसइ तरुकुसुमकिसलअभूसिअणिअदेहपब्भारो ॥ ५ ॥

इति पुरूरवसः प्रावेशिक्याक्षिप्तिका ।] । ततः प्रविशत्युन्मत्तवेषो राजा ।

राजा । आः दुरात्मन् रक्षस्तिष्ठ तिष्ठ । क्व मे प्रियतमामादाय गच्छ-

---

१ सखि तादृशा आकृतिविशेषाश्चिरं दुःखभागिनो न भवन्ति । अवश्यं किमप्यनुग्रहनिमित्तं भूयोपि समागमकारणं भविष्यति । तदेह्युदयोन्मुखस्य भगवतः सूर्यस्योपस्थानं कुरुवः ।

२ चिन्तादूनमानासिका । सहचरीदर्शनलालसिका ॥
विकासितकमलमनोहरे । विहरति हंसी सरोवरे ॥

३ गहनं गजेन्द्रनाथः प्रियाविरहोन्मादप्रकटितविकारः ।
विशति तरुकुसुमकिसलयभूषितनिजदेहप्राग्भारः ॥

---

10. K.U.ण्पिअ°.—U.°प्पअलिअ°,and K.°पच्चअ° for °पअलिअ°.

11. K. विसई. K. °प्पब्भारो.

12. U. om. इति.
~~~~~~~~~~

सि । हन्त शैलशिखराद्गगनमुत्पत्य बाणैर्मामभिवर्षति । [लोष्टं गृहीत्वा हन्तुं धावन् । अनन्तरे द्विपदिकया दिशोऽवलोक्य ।

[1]हिअआहिअपिअदुक्खओ । सरवरए धुदपक्खओ ॥
वाहोवग्गिअणअणओ । तम्मइ हंसजुआणओ ॥ ६ ॥

पुनर्] विभाव्य ।

नवजलधरः संनद्धोयं न दृप्तनिशाचरः
सुरधनुरिदं दूराकृष्टं न नाम शरासनम् ।
अयमपि पटुर्धारासारो न बाणपरंपरा
कनकनिकषस्निग्धा विद्युत्प्रिया न ममोर्वशी ॥ ७ ॥

[इति मूर्छितः पतति । द्विपदिकया उत्थाय निःश्वस्य ।

[2]मइ जाणिअ मिअलोअणि णिसअरु कोइ हरेइ ।
जाव णु णवतडिसामल धाराधरु वरिसेइ ॥ ८ ॥]

विचिन्त्य । क्व नु खलु रम्भोरूर्गता स्यात् ।

तिष्ठेत्कोपवशात्प्रभावपिहिता दीर्घं न सा कुप्यति
स्वर्गायोत्पतिता भवेन्मयि पुनर्भावार्द्रमस्या मनः ।
तां हर्तुं विबुधद्विषोपि न च मे शक्ताः पुरोवर्तिनीं
सा चात्यन्तमदर्शनं नयनयोर्यातेति कोयं विधिः ॥ ९ ॥

[इति द्विपदिकया] दिशोऽवलोक्य । सनिःश्वासम् । [सास्रम्] । अये परावृत्तभागधेयानां दुःखं दुःखानुबन्धि । कुतः

---

१ हृदयाहितप्रियादुःखः । सरोवरे धुतपक्षः ।
बाष्पापवल्गितनयनः । ताम्यति हंसयुवा ॥
२ मया ज्ञातं मृगलोचनीं निशाचरः कोपि हरति ।
यावन्नु नवतडिच्छ्यामलो धाराधरो वर्षति ॥

---

3. K.U. हिअआहिअणिअ°.
4. U. °वज्जिअणअणओ.
11. U. णिसहरू for णिसअरु.—U. कोवि.
12. U. णवतलिसामलि. U. धाराहरू.

अयमेकपदे तया वियोगः प्रियया चोपनतः सुदुःसहो मे ।
नववारिधरोदयादहोभिर्भवितव्यं च निरातपर्द्धिरम्यैः ॥ १० ॥

[अनन्तरे चर्चरी ।

[1]जलधर संहर एहु कोपइ आढत्तओ
अविरलधारासारदिसामुहकन्तओ ।
ए मइ पिहवि भमन्ते जइ पिअ पेख्खिहिमि
तव्वे जंजु करीहसि तंतु सहीहिमि ॥ ११ ॥]

विहस्य । मुधैव खलु मनसः परितापवृद्धिरुपेक्ष्यते । यथा मुनयोपि व्याहरन्ति राजा कालस्य कारणमिति । तत्किमहं जलदसमयं न प्रत्यादिशामि ।

[अनन्तरे चर्चरी ।

[2]गन्धुम्माइअमहुअरगीएहिं
वज्जन्तेहिं परहुअतूरेहिं ।
पसरिअपवणुव्वेल्लिअपल्लवणिअरु
सुललिअविविहपआरं णच्चइ कप्पअरु ॥ १२ ॥

इति नर्तित्वा ।] अथ वा [न प्रत्यादिशामि यदा] प्रावृषेण्यैरेव लिङ्गैर्मम राजोपचारः संप्रति । कथमिव ।

विद्युल्लेखाकनकरुचिरं श्रीवितानं ममाभ्रं

१ जलधर संहरात्र कोपमाज्ञप्तः । अविरलधारासाराक्रान्तदिशामुखः । ए अहं पृथ्वीं भ्रमन् यदि प्रियां प्रेक्षिष्ये तदा यद्यत्करिष्यसि तत्तत्सहिष्ये ।

२ गन्धोन्मादितमधुकरगीतैर्वाद्यमानैः परभृततूर्यैः । प्रसृतपवनो-

4. For the first pâda K. has जलधर संहर कोपनिआरंतओ where the omission of एहु is apparently accidental, the words कोपनि appear to stand for कोपन्ति and आरंतओ for आढत्तओ. Ranganâtha actually reads कोपन्ति for कोपइ. The form कोपइ or कोपन्ति (the न्ति representing the anusvâra elongated on the प) appears to be the accusative singu-

व्याधूयन्ते निचुलतरुभिर्मञ्जरीचामराणि ।
घर्मच्छेदात्पटुतरगिरो बन्दिनो नीलकण्ठा
धाराहारोपनयनपरा नैगमाः सानुमन्तः ॥ १३ ॥

भवतु । किमेवं परिच्छदश्लाघया । यावदस्मिन्कानने तां प्रियामन्वेषयामि । [पुनश्चर्चरीपाठस्यान्ते भिन्नकः ।

दइआरहिओ अहिअं दुहिओ । विरहाणुगओ परिमन्थरओ ॥
गिरिकाणणए कुसुमुज्जलए । गजजूहवई बहु झीणगई ॥ १४ ॥

अनन्तरे द्विपदिकया परिक्रम्यावलोक्य च सहर्षम् ।] विलोक्य । हन्त व्यवसितस्य मे संदीपनमिव संवृत्तम् । कुतः

आरक्तराजिभिरियं कुसुमैर्नवकन्दली सलिलगर्भैः ।
कोपादन्तर्बाष्पे स्मरयति मां लोचने तस्याः ॥ १५ ॥

इतो गतेति कथं नु तत्रभवती मया सूचयितव्या ।

पद्भ्यां स्पृशेद्वसुमतीं यदि सा सुगात्री
मेघाभिवृष्टसिकतासु वनस्थलीषु ।
पश्चान्नता गुरुनितम्बतया ततोऽस्या
दृश्येत चारुपदपङ्क्तिरलक्तकाङ्का ॥ १६ ॥

[द्विपदिकया] परिक्रम्यावलोक्य च । सहर्षम् । उपलब्धमुपलक्षणं येन तस्याः कोपनाया मार्गोनुमीयते ।

द्वेल्लितपल्लवनिकरः सुललितविविधप्रकारं नृत्यति कल्पतरुः ॥
१ दयितारहितोऽधिकं दुःखितो । विरहानुगतः परिमन्थरः ॥
गिरिकानने कुसुमोज्ज्वले । गजयूथपतिर्बहु क्षीणगतिः ॥

---

lar of कोप. The reading कोप मइ read by Lenz and the Calcutta prints appears to owe its origin to a wrong emendation of कोपइ (or कोपत्ति). U. reads कोपं for कोपइ. —U. °मुहुकन्तओ. 6. U. ए मंइ पुहुवि भमन्तो जइ पिअ पेक्खिआमि । तन्ने &c.—K.पिअं. K.मब्भुम्माइअ°. U. परहुअरनूरएहिं. U. पसरिअ.—K.व्वेल्लिर°. U.°पआरेण, K. °पआरं. K.णच्चई. U.कप्पअरू.

7. U. तह for बहु which we read with K. 8. K. om. from अनन्तरे up to सहर्षम्.

हृतोष्ठरागैर्नयनोदबिन्दुभिर्निमग्ननाभेर्निपतद्भिराङ्कितम् । [१७॥
च्युतं रुषा भिन्नगतेरसंशयं शुकोदरश्याममिदं स्तनांशुकम् ॥

पिभाव्य । कथं सेन्द्रगोपं नवशाद्वलमिदम् । कुतो नु खलु निर्जने वने प्रियाप्रवृत्तिरवगमयितव्या । दृष्ट्वा । अये आसारोच्छ्वसितशैलेयस्थलीपाषाणमारूढः

आलोकयति पयोदान्प्रबलपुरोवातताडितशिखण्डः ।
केकागर्भेण शिखी दूरोन्नमितेन कण्ठेन ॥ १८ ॥

उपेत्य । यावदेनं पृच्छामि । [अनन्तरे खण्डकः ।

[1]संपत्तविसूरणओ । तुरिअं परवारणओ ॥
पिअदमदंसणलालसओ । गअवरु विम्हिअमाणसओ ॥१९॥

तेन खण्डकान्ते चर्चरी ।

[2]बंहिण पइ इअ अब्भत्थिअम्मि आअक्खहि मं ता ।
अथ्थ वण भमन्ते जइ पइ दिठ्ठी सा मह कन्ता ॥
णिसमाहि मिअङ्कसारिसवअणा हंसगई ।
ए चिण्हे जाणीहिसि आइक्खिउ तुझ्झ मई ॥ २० ॥

चर्चरिकयोपविश्य अञ्जलिं बद्ध्वा ।]

नीलकण्ठ ममोत्कण्ठा वनेस्मिन्वनिता त्वया ।
दीर्घापाङ्गा सितापाङ्ग दृष्टा दृष्टिक्षमा भवेत् ॥ २१ ॥

१ संप्राप्तविसूरणः । त्वरितं परवारणः ॥ प्रियतमादर्शनलालसः । गजवरो विस्मितमानसः ॥—२ बर्हिण त्वामित्यभ्यर्थये आचक्ष्व मे तत् । अत्र वने भ्रमता यदि त्वया दृष्टा सा मम कान्ता ॥ निशामय मृगाङ्कसदृशवदना हंसगतिः । अनेन चिह्नेन ज्ञास्यस्याख्यातं तव मया ॥

10. U.K. पिअत[K.द]मदं°. K.गअवर. 11. U. खण्डकेन. 12. U. K. om. इथ, which we read with Ranganâtha. U.तुमं for पइ. K. अभभथ्यिअमि. U. आचक्खिहि. U. मे ताम् for मं ता.

[चर्चरिकयानवलोक्य] कथमदत्त्वा प्रतिवचनं नर्तितुं प्रवृत्तः । किं नु खलु हर्षकारणमस्य । विचिन्त्य । भवतु । विदितमेतत् ।

मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियाविप्रणाशाद्
घनरुचिरकलापो निःसपत्नोऽस्य जातः ।
रतिविगलितबन्धे केशहस्ते सुकेश्याः
सति कुसुमसनाथे किं करोत्येष बर्ही ॥ २२ ॥

भवतु । परव्यसननिर्वृतं न खल्वेनं पृच्छामि । [अनन्तरे खुरकः ।

विज्झझझरकाणणलीणओ । दुख्खविणिग्गअबाहुप्पीडओ ॥
दूरोसारिअहिअआणन्दओ । अम्बरमाणे भमइ गइन्दओ ॥२३॥

खुरकान्ते चर्चरी । हेले हेले

परहुअ महुरपलाविणि कन्ती । णन्दणवण सच्छुन्द भमन्ती ॥
जइ तुइ पिअअम सा मह दिट्ठी । ता आअख्खहि मह परपुट्ठी ॥२४॥

एतदेव नर्तित्वा । चलिकयोपसृत्य जानुभ्यां स्थित्वा । भवति]

त्वां कामिनो मदनदूतिमुदाहरन्ति
मानावभङ्गनिपुणं त्वममोघमस्त्रम् ।
तामानय प्रियतमां मम वा समीपं

---

१ विद्याधरकाननलीनः । दुःखविनिर्गतबाष्पोत्पीडः । दूरोत्सारितहृ-

---

13. U. for the 2nd pâda : एत्थ अरण्णे भमन्ते जइ दिट्ठा सा महु कन्ता. U. considers the verses from बंहिण up to कन्ता as one full stanza and what follows as a separate one. 14. U. णि-सम्मिहि मिअङ्कसरिसे वअणे हंसगई. K.U. जाणिहिसि; we with Lenz.

1. U. has पुनश्चर्चरी after प्रवृत्तः. 8. U. विज्जझझर°. U.°विणिग्गद°. 9. U. दरासारिअ°. U. भमई. 10. U. हलेहले. 11. K. wrongly om. कन्ती. U. नन्दणवणे. K. भमन्ती गइन्दओ for भमन्ती. U.K. सच्छंदं. We with Lenz. 12. U. दिट्ठा and wrongly reads आअ मह परपुट्ठी for the fourth pâda. U. वलन्तिकया for चलिकया. Both K. (see footnote on l. 7 at p. 111.) and U. omit the words परि-

मां वा नयाशु कलभाषिणि यत्र कान्ता ॥ २५ ॥

[वामकेन किंचिद्वलित्वा । आकाशे] किमाह भवती । कथं त्वामेवमनुरक्तं विहाय गतेति । शृणोतु भवती ।

कुपिता न तु कोपकारणं
सकृदप्यात्मगतं स्मराम्यहम् ।
प्रभुता रमणेषु योषितां
न हि भावस्खलितान्यपेक्षते ॥ २६ ॥

कथं कथाच्छेदकारिणी स्वकार्य एव सक्ता ।

महदपि परदुःखं शीतलं सम्यगाहुः
प्रणयमगणयित्वा यन्ममापद्गतस्य ।
अधरमिव मदान्धा पातुमेषा प्रवृत्ता
फलमभिमुखपाकं राजजम्बूद्रुमस्य ॥ २७ ॥

एवंगतेपि प्रियेव मे मञ्जुस्वनेति न कोपोस्याम् । इतो वयम्—

[द्विपदिकया परिक्रम्यावलोक्य च ।] अये दक्षिणेन प्रियाचरणनिक्षेपशं-

---

दयानन्दः । अम्बरमानेन भ्रमति गजेन्द्रः ॥—२ परभृते मधुरप्रलापिनि कान्ते । नन्दनवने स्वच्छन्दं भ्रमन्ति ॥ यदि त्वया प्रियतमा सा मम दृष्टा । तदाचक्ष्व मम परपुष्टे ॥

क्रम्य । इयमातपान्तसंधुक्षितमदा जम्बूविटपमध्यास्ते परभृता । विहंगमेषु पण्डिता जातिरेषा । यावदेनामभ्यर्थये which the other Mss. read before त्वां कामिनो &c. (see p. 111.) But after पृच्छामि and before the words अनन्तरं खुरकः in l. 7 U. inserts the following, viz. द्विपदिकया दिशोवलोक्य । अये इयमातपश्रान्तसंधुक्षितमदा जम्बूविटपमध्यास्ते परभृत् (*sic*) ॥ विहंगेषु पण्डितैषा जातिः । यावदेनां पृच्छामि. 7. After अपेक्षते U. has ससंभ्रममुपविश्य । अनन्तरं जानुभ्यां स्थित्वा कुपितेति पठित्वा विलोक्य । कथं कथाच्छेद° &c. 14. K. द्विपदिकया परिक्रामितकेन कर्णं दत्त्वा for द्विपदिकया परिक्रम्यावलोक्य च, which U. has for परिक्रामितकेन । कर्णं दत्त्वा read by the other Mss. (see p. 112, l. 14)

सी नूपुररवः। यावदत्र गच्छामि। परिक्रम्य।

[पिअअमविरहकिलामिअवअणओ। अविरलबाहजलाउलणअणओ॥
दूसहदुक्खविसंठुलगमणओ। पसरिअगुरुतावदीविअङ्गओ॥
अहिअं दुम्मिअमाणसओ। काणणे भमइ गइन्दओ॥ २८॥

इति ककुभेन षड्पभङ्गाः। अनन्तरे द्विपदिकया दिशोऽवलोक्य।

पिअकरिणीविछोइअओ गुरुसोआणलदीविअओ।
बाहजलाउललोअणओ करिवरु भमइ समाउलओ॥ २९॥]

अहो धिक् धिक्।

मेघश्यामा दिशो दृष्ट्वा मानसोत्सुकचेतसाम्।
कूजितं राजहंसानां नेदं नूपुरसिञ्जितम्॥ ३०॥

भवतु। यावदेते मानसोत्सुकाः पतत्रिणः सरसो नोत्पतन्ति तावदेतेभ्यः प्रियाप्रवृत्तिरवगमयितव्या। [चलिकया] उपेत्य। भो भो जलविहंगमराज

पश्चात्सरः प्रति गमिष्यसि मानसं तत्
पाथेयमुत्सृज बिसं ग्रहणाय भूयः।
मां तावदुद्धर शुचो दयिताप्रवृत्त्या
स्वार्थात्सतां गुरुतरा प्रणयिक्रियैव॥ ३१॥

पर्योन्मुखो विलोकयति। मानसोत्सुकेन मया न लक्षितेत्येवं वचनमाह।

[उपविश्य चर्चरी।

[3] रेरे हंसा किं गाविज्जइ।

इति नर्तित्वोत्थाय।]

---

१ प्रियतमाविरहक्लान्तवदनः। अविरलबाष्पजलाकुलनयनः॥ दुःसहदुःखविसंष्ठुलगमनः। प्रसृतगुरुतापदीप्ताङ्गः॥ अधिकं दूनमानसः।

---

3. U. दीविअअङ्गओ. K. पसरिअताव-मणोरुवदिविअङ्गओ. 4. U. adds दरिअं गओ after °माणसओ. U. परिभमइ. 6. K. *wrongly* विअओ

यदि हंस गता न ते नतभ्रूः । सरसो रोधसि दर्शनं प्रिया मे ॥
मदखेलपदं कथं नु तस्याः । सकलं चोर गतं त्वया गृहीतम् ॥ ३२ ॥
[[1]गइअणुसारे मइ लक्खिज्जइ ॥
चर्चरिकयोपसृत्य भञ्जलिं बद्ध्वा] अतश्च

हंस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हृता ।
विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते ॥ ३३ ॥

[पुनश्चर्चरी । [३४ ॥
[2]केइ पइ सिक्खिउ ए गइ लालस । सा पइ दिट्ठी जघणभरालस ॥
पुनश्चर्चरी । हंस प्रयच्छेत्यादि पठित्वा द्विपदिकया निरूप्य] विहस्य । एष चोरानुशासी राजेति भयादुत्पतितः । परिक्रम्य । अयमिदानीं प्रियासहायश्चक्रवाकः । तावदेनं पृच्छामि । [अनन्तरे कुटिलिका ।
[3]मम्मरराणिअमणोहरए । मल्लघटी । कुसुमिअतरूवरपल्लवए ।
चर्चरी । दइआविरहुम्माइअओ । काणणे भमइ गइन्दओ ॥ ३५ ॥
द्विलयान्ते चर्चरी । [4]गोरोअणवण्णा चक्का भणइ मइ ।
महुवासर कीलन्ती धणिअ ण दिठ्ठी पइ ॥ ३६ ॥
चर्चरिकयोपसृत्य जानुभ्यां स्थित्वा ।]

रथाङ्गनामन् वियुतो रथाङ्गश्रोणिबिम्बया ।
अयं त्वां पृच्छति रथी मनोरथशतैर्वृतः ॥ ३७ ॥

कथं कः क इत्याह । मा तावत् । न खलु विदितोहमस्य ।

सूर्याचन्द्रमसौ यस्य मातामहपितामहौ ।
स्वयं वृतः पतिर्द्वाभ्यामुर्वश्या च भुवा च यः ॥ ३८ ॥

कानने भ्रमति गजेन्द्रः ॥—२ प्रियकरिणीवियुक्तो गुरुशोकानलदीप्तः । बाष्पजलाकुललोचनः करिवरो भ्रमति समाकुलः ॥—३ रेरे हंस किं गोप्यते ।

१ गत्यनुसारेण मया लक्ष्यते ।—२ केन तव शिक्षिता एषा गति-

---

for विछुइअओ. 12. U. वलन्तिकया for चलिकया. 20. U. भरे. K. भरेरे. We with Ranganâtha. U. गोइज्जइ.

8. U. कइ पइ सिक्खिउ, and K. कं पइ &c. After लालस U. reads पुन-

कथं तूष्णीं स्थितः । भवतु । उपालप्स्ये तावदेनम् ।

सरसि नलिनीपत्त्रेणापि त्वमावृतविग्रहां
ननु सहचरीं दूरे मत्वा विरौषि समुत्सुकः ।
इति च भवतो जायास्नेहात्पृथक्स्थितिभीरुता
मयि च विधुरे भावः कान्ताप्रवृत्तिपराङ्मुखः ॥ ३९ ॥

सर्वथा मदीयानां भागधेयानां विपर्ययेण प्रभावप्रकाशः । यावदन्यमवकाशमवगाहे । पदान्तरे स्थित्वा । भवतु न तावद्गच्छामि । [द्विपदिकया परिक्रम्यावलोक्य च ।]

इदं रुणद्धि मां पद्ममन्तःकूजितषट्पदम् ।
मया दष्टाधरं तस्याः ससीत्कारमिवाननम् ॥ ४० ॥

भवतु । अस्मिन्नेव कमलाध्यासिनि मधुकरे प्रणयित्वं करिष्ये । इतो गतस्यानुशयो मा भूदिति । [अस्यान्तरे अर्धद्विचतुरस्रकः ।

[1]एकक्कमवड्ढिअगुरुअरपेमरसे ।
हंसजुआणओ कीलइ कामरसे ॥ ४१ ॥

चतुरस्रकेणोपेत्याञ्जलिं बद्ध्वा ।]

र्लालसा।सा त्वया दृष्टा जघनभरालसा ॥ — ३ मर्मरराणितमनोहरे।कुसुमिततरुवरपल्लवे।दयिताविरहोन्मादितः। कानने भ्रमति गजेन्द्रः ॥ — ४ गोरोचनवर्ण चक्र भण मम । मधुवासरे क्रीडन्ती धनिका न दृष्टा त्वया ॥

१ एकक्रमवर्धितगुरुतरप्रेमरसेन । हंसयुवा क्रीडति कामरसेन ॥

---

1. U. after एनम् adds: जानुभ्यां स्थित्वा । युक्तं तावत् । आत्मानुमानेन वर्तितुम् । अतः । 13. U. एक्कक्कमवड्ढिअगुरुअपेम्मरसे. K. °पेम्मरसे. 14. Neither K. nor U. has be-

°चर्चरी. U. तुइ for मइ. 9. U. सानुनयं bef. हंस प्रयच्छ &c. 13. U. °म्माइओ. K. गइन्दओ. 14. U. मए for मइ.—U. भणे[=णि?]अ ण दिट्ठा पिआ. 16. U. चर्चरिकया.

मधुकर मदिराक्ष्याः शंस तस्याः प्रवृत्तिं

विभाव्य ।

वरतनुरथ वा ते नैव दृष्टा प्रिया मे ।

यदि सुरभिमपास्यस्तन्मुखोच्छ्वासगन्धं

तव रतिरभविष्यत्पुण्डरीके किमस्मिन् ॥ ४२ ॥

साधयामस्तावत् । [द्विपदिकया] परिक्रामितकेन । एष नीपस्कन्धनिषण्णहस्तः करिणीसहायो नागराजस्तिष्ठति । अस्मात्प्रियोदन्तमुपलप्स्ये [यावदुपसर्पामि । कुटिलिकया।

करिणीविरहसंताविअओ ॥

मल्लघटी ।

काणणए गन्धुध्धुअमहुअरु ॥

*तोन्तरे] विलोक्य । भवतु न त्वरा कार्या ।

अयमचिरोद्गतपल्लव-

मुपनीतं प्रियकरेणुहस्तेन ।

अभिलषतु तावदासव-

सुरभिरसं सल्लकीभङ्गम् ॥ ४३ ॥

क्षणमात्रं स्थित्वा । [स्थानकेनावलोक्य ।] हन्त कृताह्निकः संवृत्तः । भवतु पृच्छामि ।

---

१ करिणीविरहसंतापितः । कानने गन्धोद्धुतमधुकर ॥

---

fore हंसजु° in the second line, the सरे which is read by Lenz and the Calcutta prints. 15. U. प्रसृत्य for उपेत्य.

9. °विरहसं° is what Lenz and the Calcutta prints as well as our own Mss. U. and K. read. But does not the metre require the ह to be long? करिणीविरहा would as usual mean करिणीविरहात्. 11. K. गण्डुध्धुअ°.—U. काणणे.

[हंइ पयि पुच्छिमि अक्खहि गअवरु
ललिअपहारे णासिअतरुवरु ।
दूरविणिज्जिअससहरुकन्ती
दिठ्ठी पिअ पइ संमुहजन्ती ॥ ४४ ॥

पदद्वयं पुरत उपसृत्य ।]

मदकलयुवतिशशिकला गजयूथप यूथिकाशबलकेशी ।
स्थिरयौवना स्थिता ते दूरालोके सुखालोका ॥ ४५ ॥

सहर्षम् । अनेन स्निग्धमन्द्रेण गर्जितेन प्रियोपलम्भशंसिना समाश्वासितोस्मि । साधर्म्याच्च त्वयि मे भूयसी प्रीतिः ।

मामाहुः पृथिवीभृतामधिपतिं नागाधिराजो भवान्
अव्युच्छिन्नपृथुप्रवृत्ति भवतो दानं ममाप्यर्थिषु ।
स्त्रीरत्नेषु ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा
सर्वं मामनु ते प्रियाविरहजां त्वं तु व्यथां मानुभूः ॥ ४६ ॥

सुखमास्तां भवान् । साधयामस्तावत् । पार्श्वतो दृष्टिं दत्त्वा । अये सुरभिकन्दरो नाम विशेषरमणीयः सानुमानालोक्यते । प्रियश्चायमप्सरसाम् । अपि नाम सुतनुरस्योपत्यकायामुपलभ्येत । परिक्रम्यावलोक्य च । हन्त मदीयैर्दुरितपरिणामैर्मेघोपि शतहृदाशू-

---

१ अहं त्वां पृच्छामि आचक्ष्व गजवर । ललितप्रहारेण नाशिततरुवर । दूरविनिर्जितशशधरकान्तिः । दृष्टा प्रिया त्वया संमोहयन्ती ॥

---

1. U. has अहं यं, and K. हंहु तुइ पयि, for हइ पयि which we read with Bollensen. U. आअक्खहि. 2. K.ललिअप्पहारे. U. °प्पहारेण. 3. K.दूरं वणाज्जिअ-मंसहरुकन्ता. 4. U.°पिअ. 14. U. ins. द्विपदिकया परिक्रम्यावलोक्य च after भवान् and omits साधयामस्तावत् and the following stage-direction.

न्यः संवृत्तः । तथापि शिलोच्चयमेतमपृष्ट्वा न निवर्तिष्ये । [अनन्तरे खण्डिका ।

[1]पसरिअखरखुरदारिअमेइणि वणगहणे अविचालु ।
परिसप्पइ पेछ्छह लीणो णिअकज्जुज्जुअ कोलु ॥ ४७ ॥]

अपि वनान्तरमल्पकुचान्तरा
श्रयति पर्वत पर्वसु संनता ।
इदमनङ्गपरिग्रहमङ्गना
पृथुनितम्ब नितम्बवती तव ॥ ४८ ॥

कथं तूष्णीमास्ते । शङ्के विप्रकृष्टो न शृणोतीति । समीपेस्य गत्वा पुनरेनं पृच्छामि । [अनन्तरे चर्चरी ।

[2]फलिअसिलाअलणिम्मलणिज्झरु । बहुविहकुसुमे विरइअसेहरु ॥
किण्णरमहुरुग्गीअमणोहरु । देख्खावहि महु पिअअम महिहरु ॥ ४९ ॥]

इति परिक्रम्याञ्जलिं बद्ध्वा ।

सर्वक्षितिभृतां नाथ दृष्टा सर्वाङ्गसुन्दरी ।
रामा रम्ये वनोद्देशे मया विरहिता त्वया ॥ ५० ॥

आकर्ण्य । सहर्षम् । कथं यथाक्रमं दृष्टेत्याह । भवानप्यतः प्रियतरं

---

१ प्रसृतखरखुरदारितमेदिनिर्वनगहनेविचलः ।
परिसर्पति पश्यत लीनो निजकार्योद्युक्तः कोलः ॥

२ स्फटिकशिलातलनिर्मलनिर्झर । बहुविधकुसुमैर्विरचितशेखर ।
किंनरमधुरोद्गीतमनोहर । दर्शय मम प्रियतमां महीधर ॥

---

3. U. पसरिअ°. U. अविचुळ. 4. U. परिसकइ. K. परिसंकइ. K. लीणे. U. पेख्खअ for पेछ्छह. K. कालु. 11. U. °कुसुमविर°. K. °कुसुमवि-णामिअकेसरु. We with Lenz and the Calcutta prints, except that we read the ह in सेहरु with Ranganâtha. 12. U. °महुअरु° for °महुरु°. K. °महुरुगीअ°. U. पिअअम.. 13. U. चर्चरीकयोपसृत्य for इति परि-क्रम्य.

शृणोतु । क्व तर्हि मम प्रियतमा । नेपथ्ये तदेवाकर्ण्य । हा धिक् ममैवायं कन्दरमुखविसर्पी प्रतिशब्दः । विषादं रूपयित्वा । श्रान्तोऽस्मि । अस्यास्तावद्गिरिनद्यास्तीरे स्थितस्तरङ्गवातमासेविष्ये । इमां नवाम्बुकलुषामपि स्रोतोवहां पश्यतो मे रमते मनः ।

तरङ्गभ्रूभङ्गा क्षुभितविहगश्रेणिरसना
विकर्षन्ती फेनं वसनमिव संरम्भशिथिलम् ।
पदा विद्धं यान्ती स्खलितमभिसंधाय बहुशो
नदीभावेनेयं ध्रुवमसहना सा परिणता ॥ ५१ ॥

भवतु । याचिष्ये तावदेनाम् । [अनन्तरे कुटिलिका ।

पसीअ पिअअम सुन्दरिए णए । खुहिआकरुणविहङ्गमए णए॥
सुरसरितीरसमूसुअए णए । अलिउलझङ्कारिअए णए ॥ ५२ ॥

कुटिलिकान्ते चर्चरी ।

पुव्वदिसापवणाहअकल्लोलुग्गअबाहओ
मेहअङ्के णच्चइ सललिअ जलणिहिणाहओ ।
हंसविहङ्गमकुङ्कुमसङ्खकआभरणु
करिमअराउलकसलणकमलकआवरणु ॥
वेलासलिलुव्वेल्लिअहत्थदिण्णतालु
ओत्थरइ दस दिस रुन्धेविणु णवमेहआलु ॥ ५३ ॥

इत्युपसृत्य] अञ्जलिं कृत्वा ।

---

१ प्रसीद प्रियतमे सुन्दरि नदि । क्षुभिताकरुणविहंगमे नदि ॥ सुरस-

---

4. U. ins. द्विपदिकया परिक्रम्यावलोक्य च before इमां &c. 10. U. K. read पसिअ, but the metre requires the सि to be long. U. खुहिअ°. 13. K. °कल्लोलुग्गअ° U. °वाहओ. 14. U. मेहअङ्के णच्चइ. K. णिच्चइ. K. ज्जलणिहि°. 15. K. is somewhat uncertain about the end of this line. It read at first °संखउआभरणु and then seems to have corrected it into °संखउअमाभरणु. U. reads the line thus: हंसरहङ्गसङ्खकुङ्कुमकआभरणू. 16. U. °किसण° for °कसलण°. U. °कआभरणू for °कआवरणु. 17. K.°सलिलुव्वेल्लिअ°. 18. K. om. the line wholly. U.°मेहआ-

त्वयि निबद्धरतेः प्रियवादिनः
प्रणयभङ्गपराङ्मुखचेतसः ।
कमपराधलवं मम पश्यसि
त्यजसि मानिनि दासजनं यतः ॥ ५४ ॥

अथ वा परमार्थसरिदेवैषा । न खलूर्वशी पुरूरवसमपहाय समुद्राभिसारिणी भविष्यति । भवतु । अनिर्वेदप्राप्याणि श्रेयांसि । यावदमुमेव प्रदेशं गच्छामि यत्र मे नयनयोः सुनयना तिरोभूता । परिक्रम्यावलोक्य । हन्त दृष्टमुपलक्षणं तस्या मार्गस्य ।

रक्तकदम्बः सोयं
प्रियया घर्मान्तशंसि यस्यैकम् ।
कुसुममसमग्रकेसर-
विषममपि कृतं शिखाभरणम् ॥ ५५ ॥

विलोक्य । इमं तावत्प्रियाप्रवृत्तिनिमित्तं सारङ्गमासीनमभ्यर्थये ।

[अभिनवकुसुमस्तबकिततरुवरस्य परिसरे
मदकलकोकिलकूजितरवझङ्कारमनोहरे ।
नन्दनविपिने निजकरिणीविरहानलेन संतप्तो
विचरति गजाधिपतिरैरावतनामा ॥ ५६ ॥

गलिनकः ॥ जानुभ्यां स्थित्वा ।]

रित्तीरसमुत्सुके नदि। अलिकुलझङ्कारिते नदि ॥—२ पूर्वदिशापवनाहतकल्लोलोद्गतबाहुः । मेघाङ्गैर्नृत्यति सललितं जलनिधिनाथः । हंसविहङ्गमकुङ्कुमशङ्खकृताभरणः करिमकराकुलकृष्णलकमलकृतावरणः ॥ वेलासलिलोद्वेल्लितदत्तहस्ततालः । अवस्तृणाति दश दिशा रुद्धा नवमेघकालः ॥

ऌ. 19. U. चर्चरिकयोपसृत्य जानुभ्यां स्थित्वा for "इत्युपसृत्य] भञ्जलिं कृत्वा."

8. From हन्त up to शिखाभरणम् (l. 12) is here om. by U. and read after परिभवास्पदं दशाविपर्ययः at p. 122A, l. 1, below.

14. U. अभिनवकुसुमिततरुवरपरिसरे मदकलकोकिलझङ्कारमनोहरनन्दनविपिने ॥ निजकारिणीविरहानलेन संतप्तो &c.

18. K. omits the word गलिनकः ॥

कृष्णशारच्छविर्योऽसौ दृश्यते काननश्रिया ।
वनशोभावलोकाय कटाक्ष इव पातितः ॥ ५७ ॥

विलोक्य । किं नु खलु मामवधीरयन्निवान्यतोमुखः संवृत्तः । दृष्ट्वा ।

अस्यान्तिकमायान्ती
शिशुना स्तनपायिना मृगी रुद्धा ।
तामयमनन्यदृष्टि-
र्भुग्नग्रीवो विलोकयति ॥ ५८ ॥

[इति नर्तित्वा चर्चरी ।

सुरसुन्दरि जघणभरालस पीणुत्तुङ्गघणथ्थणी
थिरजोव्वण तणुसरीरि हंसगई ।
गअणुज्जलकाणणे मिअलोअणि भमन्ते
दिठ्ठी पइ तह विरहसमुद्दन्तरे उत्तारह मइ ॥५९ ॥

उपसृत्याञ्जलिं बद्ध्वा] हंहो यूथपते

अपि दृष्टवानसि मम प्रियां वने
कथयामि ते तदुपलक्षणं शृणु ।
पृथुलोचना सहचरी यथैव ते
सुभगं तथैव खलु सापि वीक्षते ॥ ६० ॥

कथमनादृत्य मद्वचनं कलत्राभिमुखं स्थितः । उपपद्यते । परिभ-

---

१ सुरसुन्दरी जघनभरालसा पीनोत्तुङ्गघनस्तनी
स्थिरयौवना तनुशरीरा हंसगतिः ।
गगनोज्ज्वलकानने मृगलोचना भ्रमता
दृष्टा त्वया तर्हि विरहसमुद्रान्तरादुत्तारय माम् ॥

---

9. U. om. सुर°. U. °घणत्थाणि; K. °घणत्तणुत्थणि.
10. K. त्थिर°.—K. °सरीर.
11. K. गजगु°.
12. K. दिठ. U. जइ for पइ. U. उत्तारेहि.

वास्पदं दशाविपर्ययः । इतो वयं— परिक्रामितकेनावलोक्य । शिलाभेदान्तरगतं किमेतदालोक्यते ।

प्रभालेपी नायं हरिहतमृगस्यामिषलवः
स्फुलिङ्गः स्यादग्नेर्गगनमभिवृष्टं पुनरिदम् ।

विभाव्य ।

अये रक्ताशोकस्तबकसमरागो मणिरयं
यमुद्धर्तुं पूषा व्यवसित इवालम्बितकरः ॥ ६१ ॥

हरति मे मनः । आदास्ये तावदेनम् ।

[पणइणिबध्धासाइअओ[1]
बाहाउलणिअणअणओ ।
गअवइ गहणे दूहिअओ
भमइ खवामिअवअणओ ॥ ६२ ॥

द्विपदिकयोपसृत्य । ग्रहणं नाटयति] अथ वा

मन्दारपुष्पैरधिवासितायां
यस्याः शिखायामयमर्पणीयः ।
सैव प्रिया संप्रति दुर्लभा मे

---

१ प्रणयिनी बद्धाशाको
बाष्पाकुलनिजनयनः ।
गजपतिर्गहने दुःखितः
भ्रमति क्षामितवदनः ॥

---

9. U. पणइणि°. K. °बध्धाइअओ.
11. K. दुहिअओ.
12. Both K. and U. have परिभमइ for भमइ, which we read with Lenz. K. खामिअ°.

किमेनमस्रोपहतं करोमि ॥ ६३ ॥

नेपथ्ये। वत्स गृह्यतां गृह्यताम्।

संगमनीय इति मणिः
शैलसुताचरणरागयोनिरयम्।
आवहति धार्यमाणः
संगममचिरात्प्रियजनेन ॥ ६४ ॥

राजा। कर्णं दत्त्वा। को नु खलु मामेवमनुशास्ति। दिशोऽवलोक्य। अये अनुकम्पते मां कश्चिन्मृगचारी मुनिर्भगवान्। भगवन् अनुगृहीतोऽस्म्यहमुपदेशाद्भवतः। मणिमादाय। हंहो संगमनीय

तया वियुक्तस्य विलग्नमध्यया
भविष्यसि त्वं यदि संगमाय मे।
ततः करिष्यामि भवन्तमात्मनः
शिखामणिं बालमिवेन्दुमीश्वरः ॥ ६५ ॥

परिक्रम्यावलोक्य च। अये किं नु खलु कुसुमरहितामपि लतामिमां पश्यतो मे रतिरुपलब्धा। अथ वा स्थाने मनोरमा ममेयम्। इयं हि

तन्वी मेघजलार्द्रपल्लवतया धौताधरेवाश्रुभिः
शून्येवाभरणैः स्वकालविरहाद्विश्रान्तपुष्पोद्गमा।
चिन्तामौनमिवास्थिता मधुलिहां शब्दैर्विना लक्ष्यते
चण्डी मामवधूय पादपतितं जातानुतापेव सा ॥ ६६ ॥

यावदस्याः प्रियानुकारिण्याः परिष्वङ्गप्रणयी भवामि।

[लए पेख्ख विणु हिअए भमामि
जइ विहिजोए पुणि तहिं पाविमि।
ता रण्णे विणु करमि णिभन्ती
पुणु णइ मेल्लुइ दाह कलन्ती ॥ ६७ ॥]

इति [चर्चरिकयोपसृत्य] लतामालिङ्गति।

[ततः प्रविशति तत्स्थान एवोर्वशी।]

राजा। निमीलिताक्ष एव स्पर्शं रूपयित्वा। अये उर्वशीगात्रसंपर्कादिव निर्वृतं मे शरीरम्। तथापि न पुनरस्ति विश्वासः। कुतः

समर्थये यत्प्रथमं प्रियां प्रति
क्षणेन तन्मे परिवर्ततेऽन्यथा।
अतो विनिद्रे सहसा विलोचने

१ लते प्रेक्षस्व विना हृदयेन भ्रमामि
यदि विधियोगेन पुनस्तां प्राप्नोमि।
तदरण्येन विना करोमि निर्भ्रान्ति
पुनर्न हि प्रवेशयामि तां कृतान्ताम् ॥

9. U. हिअएण. K. भवमि.
10. U. जइ विहिजोएण पुणि तं पाविहिमि। ता रण्णेण विण्णु तए करोमि णिभ्भमन्तीं। पुणु ण मेळइ ताह कभन्ती।
11. K. णि[corrected into ण]-भ्भंती for णिभन्ती which we read for the sake of the metre.

करोमि न स्पर्शविभावितप्रियः ॥ ६८ ॥

शनैश्चक्षुरुन्मील्य । कथं सत्यमेव प्रियतमा । [इति मूर्छितः पतति ।]

उर्व. । बाष्पं विसृज्य । जेदु[1] जेदु महाराओ ।

राजा ।

त्वद्वियोगोद्भवे तन्वि मया तमसि मज्जता ।
दिष्ट्या प्रत्युपलब्धासि चेतनेव गतासुना ॥ ६९ ॥

उर्व. । अब्भन्तरकरणाए[2] मए पच्चक्खीकिदवुत्तन्तो खु महाराओ ।

राजा । अभ्यन्तरकरणयेति न खलु ते वचनार्थमवैमि ।

उर्व. । कहइस्सं[3] । इमं दाव पसीददु महाराओ जं मए कोववसं गदाए एदं अवत्थन्तरं पाविदो महाराओ ।

---

१ जयतु जयतु महाराजः ।

२ अभ्यन्तरकरणया मया प्रत्यक्षीकृतवृत्तान्तः खलु महाराजः ।

३ कथयिष्यामि । एतत्तावत्प्रसीदतु महाराजो यन्मया कोपवशं गतयैतदवस्थान्तरं प्रापितो महाराजः ।

7-8. U. omits lines 7, 8 and reads the last speech of Urvas'î (viz. कहइस्सं &c.) as follows: मरिसदु मरिसदु महाराओ जं मए कोव° &c. It will be observed, however, that U. reads on the following page after l. 5, two speeches in place of the two that it omits on this page. K. reads ll. 7, 8 along with the other Mss.

राजा । कल्याणि न तावदहं प्रसादयितव्यः । त्वद्दर्शनादेव प्रसन्नबाह्यान्तःकरणोन्तरात्मा । कथय कथमियन्तं कालमवस्थिता मया विना भवती । [अनन्तरे चर्चरी ।

[1]मोरा परहुअ हंस विहङ्गम । आलि गअ पव्वअ सरिअ कुरङ्गम ॥
तुज्झह कारण रण्ण भमन्ते । बहु बहु पुच्छिअ मइ रोअन्ते ॥ ७० ॥

उर्व. । एव्वं अन्तअरणपच्चक्खीकिदवुत्तन्तो महाराओ ।

राजा । प्रिये अन्तःकरणमिति न खल्ववगच्छामि ।]

उर्व. । [2]सुणादु महाराओ । भअवदा कुमारेण सासदं कुमारवदं गेण्हिअ अकलुसो णाम गन्धमादणकच्छो अज्झासिदो किदो अ एस विही ।

राजा । क इव ।

उर्व. । [3]जा इमं पदेसं इत्थिआ पविस्सादि सा लदाभावेण परिणमिस्स-

---

१ मयूरः परभृतो हंसो विहङ्गमः ।
अलिर्गजः पर्वतः सरित्कुरङ्गमः ।
तव कारणेनारण्ये भ्रमता ।
बहु बहु पृष्टो मया रुदता ॥

२ शृणोतु महाराजः । भगवता कुमारेण शाश्वतं कुमारव्रतं गृहीत्वाकलुषो नाम गन्धमादनकच्छोऽध्यासितः कृतश्चैष विधिः ।

३ या एतं प्रदेशं स्त्री प्रवेक्ष्यति सा लताभावेन परिणंस्य-

---

4. U. मोर.—U. रहङ्ग for विहङ्गम.—K. सिरिकुरङ्गम. U. कुरङ्ग for कुरङ्गम.

5. U. कारणे रणे. K. रण्णा भमन्ते.—U. को ण हु पुच्छिअ मए रोअन्ते.

6-7. These two speeches are given here according to K., which it will be observed has already read them once before on the previous page (see footnote on ll. 7, 8.)

दि। गोरीचरणसंभवं मणिं विणा तदो ण मुच्चिस्सदित्ति। साहं गुरुसावसंमूढहिअआ देवदासमअं विसुमरिअ अगिहीदाणुणआ कुमारवणं पविठ्ठा। पवेसाणन्तरं एव्व वासन्ती लदा संवुत्ता।

राजा। सर्वमुपपन्नम्।

रतिखेदसुप्तमपि मां
शयने या मन्यसे प्रवासगतम्।
सा त्वं प्रिये सहेथाः
कथं मदीयं चिरवियोगम्॥ ७१॥

इदं तद्यथाकथितं त्वत्संगमनिमित्तं मुनेरुपलभ्य मणिप्रभावादासादिता त्वमस्माभिः। मणिं दर्शयति।

ति। गौरीचरणसंभवं मणिं विना ततो न मोक्ष्यत इति। साहं गुरुशापसंमूढहृदया देवतासमयं विस्मृत्य अगृहीतानुनया कुमारवनं प्रविष्टा। प्रवेशानन्तरमेव वासन्ती लता संवृत्ता।

उर्व. । अम्मो संगमणीओ । अदो खु महाराएण आलिङ्गिदमेत्त एव्व पकिदत्थम्हि संवुत्ता । मणिमादाय मूर्धनि वहति ।

राजा । एवमेव सुन्दरि क्षणमात्रं स्थीयताम् ।

स्फुरता विच्छुरितमिदं
रागेण मणेर्ललाटनिहितस्य ।
श्रियमुद्वहति मुखं ते
बालातपरक्तकमलस्य ॥ ७२ ॥

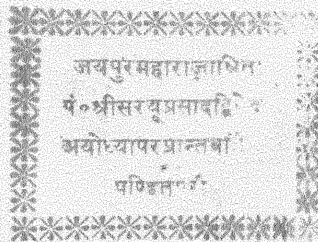
उर्व. । महन्तो खु कालो तुह पइट्ठाणादो णिग्गदस्स । असुअन्ति मं पकिदिओ । ता एहि णिवुत्तम्ह ।

राजा । यदाज्ञापयति भवती ।

---

१ अहो संगमनीयः । अतः खलु महाराजेनालिङ्गितमात्रैव प्रकृतिस्थास्मि संवृत्ता ।

२ महान्खलु कालस्तव प्रतिष्ठानान्निर्गतस्य । असूयन्ति मह्यं प्रकृतयः । तदेहि निवर्तावहे ।

उर्व. । [1]कहं महाराओ गन्तुमिच्छदि ।

राजा ।

अचिरप्रभाविलसितैः पताकिना
सुरकार्मुकाभिनवचित्रशोभिना ।
गमितेन खेलगमने विमानतां
नय मां नवेन वसतिं पयोमुचा ॥ ७३ ॥

[चर्चरी ।

[2]पाविअसहअरिसंगमओ
पुलअपसाहिअअङ्गओ ।
सेच्छापत्तविमाणओ
विहरइ हंसजुआणओ ॥ ७४ ॥

इति खण्डधारया निष्क्रान्तौ ।]

॥ विक्रमोर्वशीये चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः ॥

---

१ कथं महाराजो गन्तुमिच्छति ।

२ प्राप्तसहचरीसंगमः
पुलकप्रसाधिताङ्गः ।
स्वेच्छाप्राप्तविमानो
विहरति हंसयुवा ॥

---

8. U. °संगओ.

9. U. फुलअप्पसारिअअङ्गओ.

10. U. स्सेच्छा°.

NOTES.

P. 1. ll. 1-4.—This is a benediction that S'iva may bless the audience. All the known works of Kâlidâsa open with a verse that invokes the blessing of that god or contains a salutation to him, with the single exception of the Setukâvya, which invokes Vishṇu in its introduction. That poem, however, was begun by King Pravarasena who might have had his own reasons for preferring the aid of Vishṇu to that of S'iva. From the fact, however, that Kâlidâsa invariably invokes S'iva at the commencement of his works, it would be wrong to infer that he was a strict S'aiva. His veneration for Vishṇu appears to have been even greater than that for S'iva. For his works abound with passages extolling the attributes of the former god, whom he seems to consider the head of the Hindu pantheon. In language used by Vaishṇava works he describes Vishṇu as the Deity of whom all the other gods including S'iva are but so many different manifestations. See *Raghuvaṁs'a* X. 16, 17 fgg. The second Canto of the *Kumárasambhava*, on the other hand, assigns to Brahmadeva the same high attributes as are assigned to Vishṇu in the tenth Canto of the *Raghuvaṁs'a*, which would show that Kâlidâsa was no more a S'aiva than he was a Vaishṇava or a worshipper of Brahmadeva. In one place he says all the Three are one. See *Kumárasambhava* VII. 44.

Construe: रोदसी व्याप्य स्थितमेकपुरुषं यं (=यो रोदसी व्याप्य स्थितोऽस्ति एकपुरुष इति) वेदान्तेषु आहुः। यस्मिन् ईश्वर इति शब्दः अनन्यविषयः [अत एव] यथार्थाक्षरः। यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्मृग्यते। स स्थिरभक्तियोगसुलभः स्थाणुः वो निश्रेयसायास्तु ॥

स्थाणु literally means standing, not moving. Hence a post.

Immoveable : Eternal. It is in this latter sense that the word came to be an epithet of S'iva. Some say the god is called Sthâṇu because he always 'stands' in practising his penances. Ranganâtha says ततःप्रभृति विश्वात्मा न प्रसूते शुभा प्रजा । स्थाणुवन्निश्चलो यस्मात्स्थितः स्थाणुरतः स्मृत इति पुराणेषु ॥

वेदान्तेषु, *i.e.* in the Upanishads. These are called वेदान्ताः because they form an end of the Vedas both as regards their position chronologically with reference to the composition of the Saṁhitâs, the Brâhmaṇas and the Âraṇyakas, and as regards the doctrines which they inculcate, which were supposed to be the essence of the contents of those works. On वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी Ranganâtha quotes : " पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वमित्यादि तैत्तिरीये । इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः । महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः । पुरुषान्न परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिरिति अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधूमकः । ईशानो भूतभव्यस्य स एवाद्य: ....इत्यादि च कठवल्ल्याम् ।

व्याप्य स्थितं रोदसी, who remained without space to occupy even after occupying the whole of the earth and the heaven. That is, he is so great that the earth and the heaven do not suffice to contain him. Conf. Purushasûkta (Rigveda X. 90) 1 स भूमिं विश्वतो वृत्वा अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम्. S'iva being identified with the highest conception of God all the attributes of God are applied to him.

अनन्यविषय:="न विद्यते अन्यो विषयो वाच्यो यस्य तत्तथोक्तः" Kâṭavema. 'Not signifying anything else,' 'not applied to any other god or power.'

अन्तः=अन्तरङ्गे, हृदये. नियमितप्राणादिभिः, 'who restrain the five winds beginning with प्राण.' The five winds are प्राण, अपान, समान, व्यान and उदान. The last four are intended by the word आदि in °प्राणादिभिः. 'अन्तर्मृग्यते'='is sought in the mind,' *i.e.* is sought by contemplation.

स्थिरभक्तियोगसुलभः, 'easy to be obtained by firm faith and

contemplation.' "स्थिरा भक्तिर्योगो ध्यानं च ताभ्यां सुलभः । स्थिरभक्तिपूर्वक-ध्यानैकगम्य इत्यर्थः" says Ranganâtha, who quotes as follows from the *Kaivalyopanishad* on the accessibility of Sthâṇu by contemplation (ध्यानम्) : "श्रद्धाभक्तिध्यानयोगादवेहि." He goes on : श्रद्धाभक्त्योर्भेदश्चाचार्यैरुक्तः । वेदबोधितफलावश्यंभावनिश्चयः श्रद्धेति । योगस्वरूपं चोक्तं कठवल्ल्याम् । यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह । बुद्धिश्च न विचेष्टते तामाहुः परमां गतिम् । तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणामिति ॥

Translate: 'He whom [the sages] describe in the Vedântas as the Supreme Spirit that remains [without space to occupy] after filling the earth and the heaven; he with respect to whom the word Îs'vara (Ruler), having no other person to denote, is literally true; he who is sought within themselves by those desirous of salvation by means of restraining the five winds commencing with prâṇa—may that Eternal One, easily obtainable through firm faith and contemplation, grant you salvation.'

Ranganâtha quotes a definition of Nândî from Mâtṛigupta :— आशीर्नमस्क्रियारूपः श्लोकः कार्यार्थसूचकः नान्दीति कथ्यत इति मातृगुप्ताचार्योक्तम्, *i.e.* the benedictory stanza should contain in it an allusion to the plot of the play. So our Nândî too is explained by the commentators as referring to S'iva in the first instance and then to the plot of the play. Ranganâtha observes: ....काव्यार्थसूचनमप्यत्रैव समवगन्तव्यम् । वेदस्यान्तेष्वन्तिकेषु प्रदेशविशेषेष्विति यावत् ॥ अन्तो नाशे मनोहरे । स्वरूपेऽन्तं मतं क्लीबं न स्त्री प्रान्तेऽन्तिके त्रिष्विति विश्वलोचनः । अनन्यसामान्यप्रजापालनदयादाक्षिण्यादियोगादेकं पुरुषमेकं मुख्यमाहुर्वर्णयन्ति । बुधा इति शेषः । ....व्याप्य स्थितं निजकीर्त्येति शेषः । यस्मिन्राजनि ईश्वरशब्दो यथार्थाक्षरो निग्रहानुग्रहादिप्रभुशक्तिसंपन्नत्वादिति भावः । .... । तथा च नियमितप्राणादिभिर्मुमुक्षुभिरपि [illegible] इत्यर्थः । यो राजान्तरन्तःकरणे मृग्यते चिन्त्यते । नैतादृशो धर्मशीलो जगति दृष्टपूर्व इति सर्वदा तेन तस्य मृग्य इति भावः । स्थाणुः स्थिरतरोऽतिधीर इति यावत् । .... । स्थिरा भक्तिर्यासां प्रजानां ताभिर्योगेन चित्तानुसरणरूपेणोपायेन सुलभोऽभिगम्यः । .... । एतेनास्य [illegible] । [illegible] संगमनीयद्वारा संगम इत्याप्यनुचि । .... । एवं विशेषणविशिष्टः स प्रतिद्वविभवो विशेषणमहिम्ना विशेषलाभानुकूल्यात् वो युष्माकं सभासदां निःश्रेयसाय योगक्षेमादिरूपकल्याणायास्तु भवत्विति ॥

But Kâṭavema is better: अत्र वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषमित्यादिभिर्विशेषणैर्वक्ष्यमाणः कथानायकः पुरूरवा नाम राजा सूच्यते । कुत उर्वश्यपि पुरूरवा घृतेनाक्तो वृषणं दयाधामि(sic)त्यादिवेदवाक्येषु कथनाच्च जस्स वा अम्बरतले गदी अध्यीत्यादिवाक्यप्रतीयमानरोदःसंचारवत्त्वाच्च अनन्यसाधारणैश्वर्यवत्त्वाच्च उर्वश्या मोक्षार्थिभिर्मृग्यमाणत्वाच्च ॥

P. 1. l. 7.—इतस्तावत् scil. आगम्यताम्. The force of तावत् here is that the assistant of the manager is to come as it were before doing anything else. See our note on *Raghuvaṁs'a* XIV. 55.

On the etymology of sûtradhâra Ranganâtha has: सूत्रधारो नाम सूत्रं सबीजकं नाट्यानुष्ठानं धारयतीति सूत्रधारः । तदुक्तम् । नाट्यस्य यदनुष्ठानं तत्सूत्रं स्यात्सबीजकम् । रङ्गदैवतपूजाकृत्सूत्रधार उदीरितः । The correct etymology, however, appears to be from *sûtra*, a thread, and *dhâra*, holder or puller. The name appears to be derived from that of an exhibitor of dolls and paper-figures called in Marâthi कळसूत्री बाहुल्या and *gombi âṭá* in Canarese, which are still exhibited and made to dance by a class of itinerary persons called *gombi âṭá mâḍuvaru* in Canarese, and that form even now the only dramatic performances of village populations. To all intents and purposes the exhibitions of the dolls and paper-figures are dramatic representations, only the speeches are delivered by the thread-puller and his assistant, and the characters are represented by the dolls and figures instead of by men. The figures and dolls dance, they fight, they stand, they sleep, and do all that things of their kind can be made to do by men so as to suit the scenes that may be intended to be produced. These exhibitions of dolls and paper figures must have preceded dramatic performances. And it is natural that their thread-puller (सूत्रधार) should have afforded the name of a manager of a regular dramatic representation in which characters were represented by men.

P. 1. l. 9.—प्रयोगबन्धः, 'plays,' singular for plural. Literally 'compositions which are represented [on the stage.]' Conf. Kâṭavema: प्रयोगोभिनयो बध्यतेस्मिन्निति प्रयोगबन्धो नाट्यम्.

P. 1. l. 10.—Ranganâtha reads त्रोटकम् for नाटकम्. Kâṭavema with us.

सोहम्....प्रयोक्ष्ये. 'I will therefore bring on the stage.

P. 2. l. 1.— आर्यमिश्रान्=आर्यान्. Mis'ra is simply an honorific addition.

P. 2. ll. 3-4.—प्रणयिषु वा दाक्षिण्यात् अथवा सद्वस्तुपुरुषबहुमानात्. 'Either through your regard towards [us] your humble servants or through your respect for the excellent hero of this play.' Kâṭavema says, "प्रणयिषु स्वविद्याविशेषं पश्यन्तीति प्रार्थयमानेषु अस्मासु." वस्तु is the plot of a drama. Conf. *Mâlavikâgnimitra*, our Edition, p. 22 "तस्याश्चतुर्थवस्तुकप्रयोगम्," and अदिरमणिज्जं कहावत्थु p. 65 l. 1. Kâṭavema too has प्रशस्तकथानायकगौरवात् explaining सद्वस्तुपुरुषबहुमानात्.

On this use of क्रिया (work, *opus*) conf: *Mâlavikâgnimitra* p. 1. l. 14. वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं परिषदो बहुमानः.

P. 2. ll. 5,6.—Ranganâtha reads अज्जा परित्ताअध परित्ताअध जो सुरपक्खवादी जस्स वा &c. and remarks on the change of number involved in अज्जा परित्ताअध and जो सुरपक्खवादी as follows: अत्र क्वचित्क्वचिद्गाथादिषु लिङ्गवचनपदविपर्यासाः प्राकृते लिङ्गवचनमतन्त्रं पूर्वनिपातानियमाश्चेत्युक्तत्वात् ज्ञेयाः । — अम्बरअले, 'in the space of heaven'. Literally 'on the surface of heaven,' as opposed to पृथ्वीतले, 'on the surface of the earth.'

P. 2. ll. 7-8.—मद्विज्ञापनानन्तरम्. The विज्ञापना referred to is that contained in शृणुत मनोभिरवहितैः in l. 4. — कुररीगणम्. This is what in Marâṭhi is called the *Tiṭavi*. It generally is found near water on the banks of rivers, tanks &c. and makes a shrill and frequent noise, and is very timid, so that the slightest approach of danger is enough to scare it away with shrill cries. Conf. "कुररि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शेषे." *Bhâgavata* sk. X. Adh. 90 st. 15.

P. 3. ll. 1-4.—Translate: 'The goddess born from the thigh of the sage, the friend of Nara, is, while returning after attending on the Lord of Kailâsa, taken prisoner on the road by

the enemies of the gods.—That is why this cluster of Apsarases is crying for protection.'

नरसखस्य मुनेः scil. नारायणस्य. 'Born of the thigh of the sage the friend of Nara'. Nara and Nârâyaṇa are two ancient Ṛishis. There are only two hymns in the Ṛigveda (viz. VI. 12 and VI. 13) which are attributed to a Ṛishi named Nara; and the celebrated Purushasûkta (Ṛigveda X. 90) is attributed to a Ṛishi named Nârâyaṇa. But in later writings Nara and Nârâyaṇa are constantly mentioned together as 'Ṛishis,' as 'most eminent ancient Ṛishis' (Purâṇâvṛishisattamau), as 'great ascetics' (तापसौ), and as even 'gods' and 'original gods' (देवौ and पूर्वदेवौ). Sometimes Nârâyaṇa is represented as God and Nara as the wisest man among men. Subsequently Nara came to be identified with Arjuna and Nârâyaṇa with Kṛishṇa, and in this connection the combination Nara-Nârâyaṇa is well known. Idols of Nara-Nârâyaṇa are not unknown.

It is from the thigh of Nârâyaṇa the ancient Ṛishi or mythical personage and not from that of Vishṇu that Urvas'î was born. The *Harivaṁs'a* mentions the thigh-birth of Urvas'î (4601 and 8812) नारायणोरुं निर्भिद्य संभूता वरवर्णिनी । ऐलस्य दयिता देवी योषिद्रत्नं किमुर्वशी । And नरसखस्य accordingly does not mean कृष्णसखस्य but महामुनेर्नारायणस्य. See also p. 10, l. 4 and ll. 9,10.

सुरस्त्री does not here mean 'the wife of a god,' but *the female of a god, a female god, a goddess.*

कैलासनाथ may either mean शिव or कुबेर. But here it is the latter. See p. 4, l. 5.

क्रन्दति शरणम्. Perhaps the other reading which has करुणम् is better as it is certainly easier.

विबुधशत्रुभिः=दैत्यैः.

अयम्. *This,* that you see entering on the stage.

P. 3. l. 11.—सूर्योपस्थानात्प्रतिनिवृत्तम्. What the उपस्थान was and how it was performed and why, does not appear from the context. But it is certain it meant *attendance on, service.* Part of

a Brahman's evening prayer or Sandhyopâsanâ is called वरुणोपस्थान which consists of reciting the first ten couplets of the twenty-fifth hymn of the first Book of the Rigveda begining with यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम्। मिनीमसि द्यविं द्यवि. See *Vedárthayatna, ad loc.*

The reason why the king mentions his name and the fact that he is on his way back from the sun is that he wishes to inspire the Apsarases with confidence. His name is a sufficient guarantee that he is a friend of the gods (सुरपक्षपाती) and the fact of his having been to the sun to wait upon that divinity shows that he has the power of travelling in the air (अम्बरतले गतिरस्ति). The Apsarases are well aware who Purûravas is. They know his prowess (see p. 6, l. 8 &c.) and even the name of his chariot and its flag (p. 7, l. 3). But the king does not yet know who the ladies are ; hence the way he introduces himself to them in their distress.

P. 4. l. 1.— अवलेवादो. Ranganâtha explains this by गर्वात् and Kâṭavema by दर्पात्. But the word अवलेप is used here in a somewhat more aggressive sense than that of mere 'pride,' viz. as 'insult' 'outrage.' Conf. *Raghuvaṁs'a* VIII. 35 and our note thereon.

P. 4. l. 2.—अपराद्धम्=अपराधः कृतः. अपराद्धम् is here a past participle and not a noun. The construction is *Bhâve-Prayoga.*

P. 4. ll. 3-7.— तवोविसेसपरिसङ्किदस्स महेन्दस्स. 'Of the great Indra when he becomes frightened by the excellence of *tapas* [practised by any one].' *Tapas* is 'austerity', 'religious privation voluntarily undergone under the belief that it produces religious merit accompanied by supernatural powers.' Indra the King of the gods is represented as becoming jealous whenever any human being is reported to him as approaching a high degree of excellence in his practice of *tapas,* and he then sends one of the celestial damsels to tempt (विक्षोभयितुम्) the man, so

as to mar the effect of the austerities practised by him, the idea being that a man that attains perfection of *tapas* becomes so powerful as to supersede Indra and usurp his throne. This belief appears to have arisen from the mythe that Indra performed one hundred sacrifices and thereby became Indra, and that whoever succeeds in performing an equal number of sacrifices will overthrow Indra and succeed to his authority in heaven. This mythe of Indra having performed a hundred sacrifices and the belief connected therewith that whoever performs a similar number will supersede Indra, arose originally from a misunderstanding of the epithet *s'atakratu* which is frequently applied to Indra in the Vedas. Though it only means 'possessed of hundred wisdoms' it was in post-vedic times, owing to its having come to singnify a *sacrifice*, misinterpreted to mean 'one who has a hundred sacrifices,' and the mythe of Indra having performed them was then invented. See ***Vedárthayatna***, note on Ṛig. I. 4. 8.

पच्चादेसो रूवगव्विदाए सिरीए 'the obscurer of Lakshmî who is proud of her beauty.' प्रत्यादेशः literally means 'that which orders back,' that one of two or more things standing in a line which orders (आदिशति) the rest to go back (प्रति) or remain behind owing to their inferiority and itself comes forward on account of its own excellence.

समावत्तिदिट्ठेण, 'who was seen [by us] all of a sudden,' whom we did not see before he came and took Urvas'î prisoner. See *Málavikágnimitra* p. 58 l. 5.

हिरण्णउरवासिणा. Hiraṇyapura is a town of the Asuras. See *Mahábhárata* Vanaparva Adhs. 223 and 173. Hiraṇyapura is believed to be situate in the atmosphere and not on earth. Hence it is that the Apsarases while on their way back from heaven through the atmospheric space were attacked by the demon Kes'in.

केसिणा दाणवेण, 'by the demon Kes'in.' None of the existing editions and reprints give the words समावत्तिदिट्ठेण हिरण्णउरवासिणा केसिणा. But besides the authority of all our Mss. we have that of the commentator Kâṭavema for the reading.

चित्तलेहादुदीआ, 'with Chitralekhâ for another,' 'together with Chitralekhâ.'

बन्दिग्गाहं गिहीदा. Kâṭavema observes, "बन्दिवद्गृहीता | उपमाने कर्मणि || ...."

It will be observed that the words अस्थाणं ज्जेव are read by only two of our Mss. and those not the best. All the existing editions and reprints have inserted them. Kâṭavema knows nothing about them.

P. 4. l. 8.—'स जाल्मः,' 'that villain.' The addition of स heightens the contempt of the King for the Asura.—अपि an interrogatory particle. It is this particle that appears to have given rise to the reading of the Calcutta and European editions परित्रायतं | कतरेण दिग्विभागेन गतः स जाल्मः (See Bollensen, Lenz Monier Williams, and the Calcutta edition of 1830 published under the authority of the Committee of Public Instruction.) None of our Mss. omit अपि (only one reads अथ instead). The addition of इति at the end, which we give on the authority of six of our Mss., much improves the reading of the passage.

P. 5. l. 1.—पूर्वोत्तरेण, 'by the north-east.' पूर्वोत्तरयोरन्तरालेनेत्यर्थः says Ranganâtha. Kâṭavema explains, "पूर्वस्या उत्तरस्याश्च दिशोर्यदन्तरालं स दिग्विभागः पूर्वोत्तरा तेन." Neither of the two commentators explains why the north-east is chosen by the poet as the direction from which the demon came.

P. 5. l. 2.— तेन हि. 'Then.' The King does not mean that it is easy to overtake the demon because of his having taken a north-easterly route, but that as it is known in what direction to look for him, there need be no anxiety about Urvas'î's safety.

P. 5. l. 3.—सरिसं खु सोमादो एकन्तरस्स. 'That is [said] like the descendant of the Moon only one degree removed.' Kâṭavema, who reads with us, says : सोमादेकान्तरस्य एको बुधः अन्तरं व्यवधानं यस्य सः स तथोक्तः तस्य. Atri was the son of Brahmadeva. The Moon was the son of Atri. Budha was the son of the Moon and Purûravas was the son of Budha. See p. 160 ll. 7-10, and the note thereon. See also *infrâ* p. 74 l. 8 and note *ad loc.*

Our reading is supported by five of our Mss. and one commentator and as it is a more difficult reading than that of सोमवंससंभवस्स adopted and followed by the European and Calcutta editions it is most probably the original reading.

Soma originally meant the drink or wine offered to their gods by the early Aryas of India. It then came to signify the moon and it is in this latter sense that it is used here. How Soma which meant a drink became a name of the moon is fully explained in our note on *Raghuvams'a* II. 73, which see.

P. 5. l. 4.—क पुनर्मां &c. 'But where will you await me?'

P. 5. l. 6.—आशुगमनाय. Construe with चोदय. 'Drive the horses fast towards the north-east.'

P. 5. l. 7.—आयुष्मान् The use of this word signifies that the relation of the speaker to the addressed is that of an elderly and respected person to a young man though in high authority. The profession of driving a chariot, like that of an attendant (कञ्चुकी) of a harem, was a very respectable one in ancient India. And both a chariot-driver and such an attendant address a king whom they serve as if they were his elders and not mere servants. To be able to drive a chariot well is spoken of as a great accomplishment—a fact that may easily be understood when it is imagined what kind of roads and what kind of chariots they had in ancient times. Even Krishṇa himself became the charioteer of his friend Arjuna.

P. 5. ll. 8-9.—वैनतेयम्, विनतापुत्रं गरुडमपि 'even the son of

Vinatâ,' the bearer of Vishṇu.—तमपकारिणं मघोनः. The demon having carried off one of the damsels of heaven who belonged to Indra was an offender or enemy of that deity. The king means that as Kes'in was a thief and that too one who had stolen a girl belonging to Indra will not have power enough to escape him and that as he was going after the asura in order to serve Indra, the latter was sure to aid him in overtaking him.

P. 5. l. 10.—अग्रे यान्ति &c. Construe : वेगानिलात् अमी चूर्णीभवन्तो घना रेणुवत् रथस्य अग्रे यान्ति । वेगानिलात् चक्रभ्रान्तिः अरान्तरेषु अन्याम अरावलीं जनयतीव । वेगानिलात् हयशिरसि आयामवत् (आयामि, दीर्घं) चामरं चित्रन्यस्तमिव अचलं [तिष्ठति] । वेगानिलात् ध्वजपटः यष्ट्यग्रे च प्रान्ते च समं स्थितः। Translate : 'By the wind [produced] through the [great] speed these heavy clouds pulverized [by the wheels] are flying before the chariot like dust; by the wind produced through the great speed the revolution of the wheels is, as it were, producing an additional row of spokes in the intervals of the spokes; by the wind produced through the great speed the chowrie [though] long is standing on the heads of the horses as motionless as in a picture; by the wind produced through the great speed the banner-cloth is standing [lengthwise] in a straight line between the point of the flagstaff and the end of the chariot.'

The poet draws a very accurate picture of what Purûravas' chariot must look like when it was driven fast. In the first place he says that the action of the wheels and of the horses hoofs reduced the heavy (and hard ?) clouds through which the chariot was passing (we must remember that the king 'यस्य आकाशे गतिरस्ति' is passing through the region of the sky where the clouds lie) to dust and that this cloud-dust flew before it owing to its great speed; secondly, the action of the wheels owing to the quick revolutions which they were making appeared to make another series of spokes in the intervals of the

spokes; thirdly, the chowries or streamers, which are tied on the heads of the horses as ornaments, are, though long and therefore liable to wave from side to side, as motionless as if they were drawn on the heads of figures of horses; and lastly, the bannercloth stood without a fold in it, straight between the staff to which it is attached and the rear-end of the chariot.

In the stanza as read by us the reader will find on comparision with the older editions and reprints two important variations both based on the authority of the very best Mss. We read रेणुवदर्मा (with six Mss. and one commentator, viz. Kâṭavema) for रेणुपदवीं and यट्त्यग्रे (with seven Mss. and the same commentator) for यन्मध्ये. Both the changes very much improve the passage in our opinion. On the idea that the wind either natural or produced by the speed of a car and blowing in the same direction as the car drives the dust before it, see *Raghuvaṁs'â* I. 42. The reading रेणुपदवीम् read by Bollensen, Lenz and the Calcutta editions can only be taken with यान्ति. In that case there is either a tautology with चूर्णीभवन्त:, if रेणुपदवीं यान्ति meant रेणुस्थितिं रेणुत्वं वा यान्ति, (and there would also be a wrong location of the action, for the clouds are reduced to dust rather *below* the chariot than *before* it) or hardly any meaning at all if रेणुपदवीं यान्ति meant रेणुमार्गं यान्ति as the रेणुपदवी may be upwards, backwards, or sidewise unless the poet specifies it which he does not do in this instance. Besides we cannot imagine that the King's chariot, which was being driven in the region of the skies spread with clouds and not along the ground on the earth below, could have any dust or रेणव:, so that there could be no रेणुपदवी on his path. The reading यन्मध्ये is also beset with difficulties. What would यत् refer to? Certainly not to रथस्य if we pay any regard to the rules of syntax. To चामरम्? That would be absurd. Ranganâtha was aware of the difficulties. Says he, "च: पूर्वसमुच्चये। प्रान्ते । विद्यमान इति शेष: । स्वाहजिकवातेनंत्पर्यात् । ध्वजपट:

वेगानिलाग्रन्मध्ये रथमध्यभागे समवस्थित: | अथ वा प्रान्ते यन् गच्छन् | आद्यन्तचर-णाभ्यां वातादपि रथस्यापि वेगवत्तरत्वं द्योतितम्. " A net of makeshifts !

Kâṭavema, however, is worth quoting. अग्र यान्तीत्यादि | चूर्णीभवन्त: कणा: सन्त: घना मेघा रथस्य अग्रे रेणुवद्रजांसीव यान्ति | चक्रभ्रान्ति: चक्रस्य रथाङ्गस्य भ्रमणमरान्तरेषु अराणां नेम्यवष्टम्भकदण्डाकारचक्रावयवानामन्तरालानि तेषु अन्यामरावलीं जनयतीव | हयशिरसि चामरं प्रकीर्णकमायामवद्दैर्घ्यवत् अचलं.... चित्रन्यस्तमिवालेख्यनिवेशितमिव | स्थितमिति शेष: | ध्वजपट: पटाग्रे च दण्डाग्रे च प्रान्ते च अन्ते च समं [स्थित:] | विषमलोकप्रकारमित्यर्थ: | वेगानिलाद्वेगस्यानिलो वायु: तस्माद्वेगानिलादिति सर्वत्र संबन्धनीयम् |

Observe that चामरं the singular is used for the plural, each horse, as we must suppose, having a châmara on his head.

P. 6. l. 5.— जहाणिहिट्ठं पदेसं scil. हेमकूटशिखरम्.

P. 6. l. 7.—अवि णाम &c. 'May the royal sage, you think, be able to extract this dart [of anxiety] from our hearts?' अपि by itself would indicate a simple question the answer to which is known to the person questioned, but the addition of नाम makes the question rather an expression of doubt than anything else. The affirmative answer is expected to be as doubtful to the questioned as it is to the questioner.—समुद्धरे, the potential. This mood is entirely preserved, and in the same form as in the Prakrit, in the Guzerâthî, whereas it is almost entirely lost in Marâṭhî, where the future does duty for it. Conf. Guz : जो करे तो थाय. Marâṭhî : जर करील तर होईल.

P. 6. l. 8.— उवट्ठिदसंपराओ &c. The poets do not honor every hero by making him assist the gods in their fight against the Asuras, but only a select few princes of the solar and lunar races. Dushyanta the hero of the *S'ákuntala* so assisted the gods. As regards Purûravas himself see Act V. p. 158, l. 4.

विअअसेणामुहे, 'at the head of his victorious army,' *i. e.* of his army which becomes victorious because of Purûravas becoming its leader.

P. 7. l. 3.—उच्चलिदहरिणकेदणो, 'with the deer-flag spread out stiff.'

उच्चालिदं is intended to show that the chariot is coming at full speed, a sign that success has been achieved. To indicate that a chariot goes not only fast but also flies in the air, no better design can in Kâlidâsa's mind be put on the banner-cloth than a deer. See *S'âkuntala* Act I. 7, पश्योदग्रप्लुतत्वाद्वियति बहुतरं स्तोकमुर्व्यां प्रयाति &c. where the poet refers to the speed of a deer whom he describes as flying more in the air than on the ground.—सोमदत्तो रहो दिस्सदि । ण क्खु सो अकिदत्थो णिवत्तिस्सदि. 'His chariot Somadatta is in sight; and of course he will not return without achieving his end.' Ranganâtha takes Somadatta as an adjective and says सोमदत्तः सोमेन चन्द्रेण दत्तः । चन्द्रोपलब्ध्यादेव हरिणध्वजत्वमपि युक्तम्, referring to the notion of Sanskrit poets that the spots on the moon are deer.

P. 8. ll. 4, 5.—त्रिलोकरक्षी महिमा हि वज्रिणः: The King is too modest to take to himself, though he very properly might, the credit of rescuing Urvas'î from the demon, but attributes his success to the power of the Thunderer.—तद् 'therefore.'—चक्षुरायतम् 'large eye.' Literally 'long eye,' eye that, as the poets love to describe, is as long as to reach very nearly the ear. Conf. *infrâ* p. 19, l. 8. Observe that the singular is here used for the dual as चामरम् in l. 2 p. 6.

P. 8. l. 6.— उच्छ्वसिदमेत्तजीविदा, 'alive only because she is breathing out.' उच्छ्वसित is not the same as श्वास, but differs from it in this that it indicates the process of breathing out somewhat hard through fright, or extreme fatigue, breathing out which would just make the heart palpitate. See l. 10. Chitralekhâ means that Urvas'î is as motionless, cold and stiff as if she were dead, and the only sign of life she is showing is that she is breathing out a little. The reading उच्छ्वसिदमेत्तसंभाविअजीविआ found in the existing editions is only countenanced by two of our Mss. not the best. Kâṭavema reads with us. However easy it is not necessary, and ours appears more poetical and certainly less periphrastic.

P. 8. l. 8.—परित्रस्ता 'frightened.' परि strengthens the sense in the same way as the Latin prefix *ex* (Conf. *exasperate*). Conf. परिसङ्क्लिष्टस्य in l. 3. p. 4. Conf. also उत्सुका, पर्युत्सुका p. 50 l. 5.

P. 8. ll. 9, 10.— मुञ्चति &c. Construe: पश्य, अस्याः कुसुमसमबन्धनं हृदयं [कर्तृ] स्तनमध्योच्छ्वासिना हरिचन्दनेन कथितं (=सूचितं) कम्पं [कर्म] न तावद् (=अद्यापि) मुञ्चति. 'Lo, her heart does not still, though as tender as a flower, give up the trembling [the existence of which is] indicated by the yellow pigment-besmearing that is throbbing up between the two breasts.'

कुसुमसमबन्धनम्, 'the stalk of which is [tender] like [that of] a flower.' The poet means that as even a gentle breeze suffices to blow a flower off a tree from its stem, so Urvas'í's heart is so tender that it may break under fright. Hence the King's anxiety that she is still frightened. For if her heart continues throbbing long it may burst.—स्तनमध्योच्छ्वासिना हरिचन्दनेन. Yellow pigment, perfumed and therefore called चन्दन. For the word *chandana* is not the name of the sandal tree only, but is also used as the name of certain fragrant earths as for example गोपीचन्दन, पीतचन्दन. The former is a kind of white soft chalk, somewhat fragrant and is much used by widows who shave the head and pass an ascetic life, to mark the tilaka on the forehead instead of the kunkuma the right to which they have forfeited on the death of their husbands. The पीतचन्दन is a similar chalky earth but yellow in colour. The हरिचन्दनम् of our passage is a similar yellow pigment. It is besmeared over certain parts of the body for its cooling and scented qualities. How the King could have seen the harichandana that was besmeared on and between the breasts of Urvas'í is a question that appears to have given rise to the emendation सिचयान्तेन कथांचित्स्तनमध्योच्छ्वासिना as read by the European and the Calcutta editions. For all *our* Mss. give the reading पश्य हरिचन्दनेन स्तनमध्योच्छ्वासिना as given by us.

The poet in the first half of the stanza simply says that the tender heart of Urvas'î does not yet give up its trembling. The second half is intended to justify this assertion. For, says the King, the trembling is seen by the throbbing action of the yellow pigment between the interval of the breasts. As the heart palpitated through fright, the yellow pigment showed a corresponding motion.

P. 9. l. 1.—अगाह्लुरा इव, *i.e.* liable to be frightened like a mortal.

P. 9. ll. 4-7.—आविर्भूतेन &c. Construe शशिनि आविर्भूते तमसा मुच्यमाना रात्रिरिव, नैशस्य हुतभुजः छिन्नभूयिष्ठधूमा अर्चिरिव, रोधःपतनकलुषा गङ्गेव, इयं वरतनुः मोहेन अन्तः मुक्तकल्पा प्रसादं गृह्णती लक्ष्यते. Translate: 'Like the night that is being left by the darkness on the appearance of the moon, or like the flame of a nocturnal fire from which the smoke has mostly been removed, this fair-limbed one almost freed in her mind from her swoon appears [slowly] to regain her clearness [of senses] like as the Gangâ after her waters have been soiled by the fall of her bank.' The words गृह्णातीव प्रसादम् are to be taken with every line and to be referred to the night, the the nocturnal flame of fire, and the Gangâ. The poet means that Urvas'î is slowly regaining consciousness as the night slowly clears up after the rising moon has dispersed the darkness, or as the nocturnal flame of fire which is freed from all its smoke, nevertheless, appears surrounded by darkness and slowly to shine brightly, or as the Ganges whose waters have become muddy by the fall of one of her banks regains the clearness of her waters only gradually. On प्रसादम् conf. below p. 12. l. 3.

आविर्भूते, *i.e.* that has just made its appearance, not yet fully and brightly shining.—मुच्यमाना. Mark the force of this present passive participle. 'That is being left,' not मुक्ता 'left.' The same is the force of मुक्तकल्पा.

Conf. Kâṭavema : आविर्भूत इत्यादि । शशिनि चन्द्रे आविर्भूते प्रकाशिते सति तमसा तिमिरेण मुच्यमाना रात्रिरिव । नैशस्य निशासंबन्धिन: हुतभुज: अग्ने: छिन्नभूयिष्ठधूमा छिन्नो विच्छिन्नो भूयिष्ठो बहुलो धूमो यस्याः सा तथोक्ता अर्चिरिव ज्वालेव । पतन-कलुषा रोधस्तटस्य पतनेन कलुषा आविला भूत्वा प्रसादं प्रसन्नतां गच्छन्ती उपाददाना गङ्गेव इयं वरतनुः अन्तः हृदये मोहेन मूर्च्छया मुक्तकल्पा मुक्तदेश्या । ईषदसमाप्तौ कल्पब्देशदेशीया इति कल्पप्रत्ययः । लक्ष्यते ॥

P. 9. l. 8.—पराभूदा खु. 'For the wretches, the enemies of the Gods, have been defeated.' तिदसपरिपन्थिणा literally means 'the opponents of the thrice thirty.' 'The thrice thirty' is a name of the Gods taken collectively.

The correct etymology of the word is perhaps doubtful. In the Ṛigveda the gods are generally spoken of as thirty-three and not thirty. See *Vedârthayatna* I. 34. 11. Mallinâtha (on *Kumârasambhava* III. 1) explains the word to mean "having a triple existence or standard," त्रिरावृत्ता दशा परिमाणमेषामिति. On हदासा conf. note to *Mâlavikâgnimitra* p. 50, l. 8.

P. 10. l. 1.—पहावदंसिणा महिन्देण. The poet puts the question in order to bring the name of Purûravas prominently before Urvas'î, and Urvas'î asks the question because she cannot imagine who else could have vanquished the asuras. Nor can she think that Indra could have done so as he had not seen her and her friends carried away by the demon. But he might have known of the rape by virtue of his being a *prabhâvadar-s'in*, 'seeing through his supernatural power.' See below P. 78 l. 1.

Kâṭavema, however, has : प्रभावं माहात्म्यं दर्शयति प्रकाशयतीति स तथोक्त: तेन महेन्द्रेण. This is doubtless *chintyam*.

P. 10. l. 3.—उवकिदं. For had it not been for the outrage, the king would never have been seen by her. Conf. Kâṭavema : अत्र उर्वश्या अभिलाषो गम्यते । अयमभिलाषः प्रथमावस्थेति मन्तव्यम् । प्रकृतिस्थामुर्वशीं विलोक्य आत्मगतमित्यादिना गम्यमानो, राजाभिलाषोऽस्मिन्नाटके बीजमित्यनुसंधेयम् । अयमेवाभिलाषो राज्ञः प्रथमावस्थेत्यनुसंधेयम् ॥

P. 10. l. 4.— प्रकृतिस्थाम्, 'completely recovered.' On this sense of प्रकृति (the state of health before the illness began) conf. *Málavikágnimitra* Act IV. p. 87. l. 5 दाणिंपि पकिदिं ण पडिवज्जइ. Also p. 69 णिवुत्तविसवेओ गोदमो पकिदित्थो एव्व संवुत्तो.—स्थाने खलु &c. Construe: नारायणमूर्तिं विलोभयन्त्यः तदूरुसंभवामिमां दृष्ट्वा सर्वा अप्सरसो व्रीडिता इति [यदाहुः तत्] स्थाने खलु। The king does not mean that it is quite right that Urvas'î should have been produced from the thigh of Nârâyaṇa, but what he says is that she is really so beautiful that there was no wonder that all the Apsarases should have felt ashamed when they saw her as she was brought forth by Nârâyaṇa's thigh. Conf. Ranganâtha तपस्यतो नारायणस्य लोभनार्थं गता अप्सरसस्तदूरूत्पन्नामिमामालोक्य यस्योरूत एतादृशी सुन्दरी निःसृता किमिदानीमस्माभिरेतादृशस्य प्रलोभनं विधेयमिति लज्जिताः पुनः प्रतिनिवृत्ता इति पौराणिकी कथाप्रथा॥ On विलोभयन्त्यः see *supra* note on तवविसेसपरिसङ्किदस्स महेन्दस्स p. 4. l. 3.

P. 10. ll 7-10.—अस्याः &c. Translate: 'In the creation of her was the moon of lovely brightness the procreator [or] was it Madana himself that excels in the graces of love? [or] was it the Month that is a treasure of flowers? [For] how could an old ascetic, made stupid by the study of the Veda and from whom all desire for pleasure had departed, have produced this beauty that enraptures the mind?' कान्तप्रभः must be taken with चन्द्रः, in the sense of 'of loved beauty.' The Month alluded to is Chaitra, the best part of spring. Conf. Kâṭavema: अस्याः सर्गेत्यादि। अस्या उर्वश्याः सर्गविधौ निर्माणकर्मणि प्रजापतिर्विधाता कान्तप्रभश्चन्द्रः अभून्नु चन्द्र आसीत्किम्। अनेन उर्वश्या लावण्यातिशयो गम्यते। अथवा शृङ्गारैकरसः शृङ्गारः रतिपोषः एकः केवलो रसो यस्य स तथोक्तः मदनः कामः स्वयं प्रजापतिरभून्नु। अनेन अस्याः सौभाग्यातिशयो गम्यते। अथवा पुष्पाकरस्थानरूपः वसन्तः प्रजापतिरभून्नु। अनेन सौरभ्यसौकुमार्यातिशयो गम्यते। मुख्यस्रष्टारं नारायणमपहृत्य किमर्थमेवं वितर्कितमित्याशङ्कापरिहारार्थम् एतद्विधरूपनिर्माणे तस्यासामर्थ्यं दर्शयति वेदाभ्यासेत्यादि। वेदाभ्यासजडः वेदाभ्यासेन जडो मन्दः। मलिन इत्यर्थः। न तु चन्द्रवत्कान्तप्रभः। विषयव्यावृत्तकौतूहलः विषयेभ्यः शब्दादिभ्यः व्यावृत्तं विवृत्तं कौतूहलं यस्य स तथोक्तः।

न तु मदनवत् शृङ्गाररसाभिज्ञः। पुराणो जीर्णः सौकुमार्यरहितः मुनिस्तपस्वी नारायणः मनोहरं लावण्यादिगुणैर्युक्तमिदं रूपं निर्मातुं स्रष्टुं कथं नु प्रभवेत्न प्रभवेदित्यर्थः। मनोहरमिदं रूपमित्यनेन द्योत्यमानस्य राजाभिलाषस्य बीजस्य विन्यासादुपक्षेपो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति। संध्यङ्गलक्षणान्यपि शाकुन्तलव्याख्याने कथितानि॥

Kâṭavema it will be observed takes वेदाभ्यासजडः in the sense of 'squalid by the study of the Veda.' Whether, however, we understand the epithet in that sense or in its more apparent sense of 'stupid, deprived of intelligence, by the study of the Veda' it is apparent that in Kâlidâsa's time the study of the Veda (*i.e.* probably the learning it by rote) was not regarded as any more edifying to the mind or the body than it is at present. At the present day the numerous Brâhmans who spend their lives in learning by rote and afterwards repeating the Vedic texts are not credited with much intelligence or much appreciation of beauty, and are spoken of as contemptuously as the King speaks of Nârâyaṇa.

P. 11. l. 2.—अभअदाई. This is a हेतुगर्भ विशेषणम्. 'The king knows, as he commanded them (our friends) not to be afraid.' We must understand that Chitralekhâ being less frightened than her friend Urvas'î, had heard the King when he cried अलमलमाक्रन्दितेन। सूर्योपस्थानात्प्रतिनिवृत्तं पुरूरवसं मामुपेत्य कथ्यतां कुतो भवत्यः परित्रातव्या इति। (see p. 3, ll. 11, 12.)

P. 11. l. 3.—विषादे वर्तते scil. सखीजनः.

P. 11. ll. 4-7.—यदृच्छया accidentally. नेत्रयोः पथि स्थिता = "नयनगोचरीभूता," आर्द्रम् = "निरन्तरसहवासेन सरसं सौहृदं सौहार्दं यस्य सः," Ranganâtha. Kâṭavema :—यदृच्छेत्यादि। त्वया विना सोऽपि समुत्सुको भवेदिति सामान्योक्त्या आत्मनि प्रतीयमानमौत्सुक्यमारम्भो नाम प्रथमावस्थेति मन्तव्यम्। अत्र बीजारम्भयोः समन्वयान्मुखसंधिरित्यनुसंधेयम॥

P. 11. l. 8.—आभिजादं, fit to be spoken by a nobly born man. On the exact meaning of this word conf. the following from the *Kuvalayânanda :*

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
निरुत्सेको लक्ष्म्यामनभिभवगन्धाः परकथाः।
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः
श्रुतेऽत्यन्तासक्तिः पुरुषमभिजातं कथयति ॥

अहवा चन्दादो अमिअं ति किं एत्थ अच्चरिअं. 'And it is but right; for what wonder is there that ambrosia should drop from the Moon?' एत्थ = अत्र = अस्मिन् viz. चन्द्रादमृतमित्यस्मिन्. The notion that the Moon is the source of ambrosia is as prevalent in Sanskṛit literature as that the head of a high-caste elephant produces pearls. It is likely that the notion owes its origin to the identification of the Moon with Soma, the favourite drink, the ambrosia of the Gods.

अदो एत्थ *viz.* because the सखीजनः is समुत्सुकः णं पेक्खदु, scil. सखीजनम्.

P. 12. ll. 3,4.—प्रत्यागतप्रसादं चन्द्रमिवोपप्लवान्मुक्तम्. The Moon when eclipsed is regarded as being in great distress. The people therefore get on the top of a prominence in order to get a sight of her as soon as she is freed from the spot, and the anxious spectators show their gladness at her liberation by shouts.

P. 12. ll. 5-8.—पेक्ख. Chitralekhâ means to direct the attention of Urvas'î to Rambhâ and the other friends who are looking forward to them as they were approaching. Urvas'î, however, though she understands Chitralekhâ, nevertheless looks at the King and says समदुक्खो पिबइ व्व मं णयणेहिं a speech that may apply equally to the King and to her friends. This she does in order to attract Chitralekhâ's attention to her feeling as regards the King. In this she succeeds; for Chitralekhâ marks that instead of looking at their friends Urvas'î looked at the King, and asks अयि को? a question indicating that she (Chitralekhâ) has become aware of Urvas'î's state of mind. Urvas'î at last answers सहिजणो 'the friends', meaning Rambhâ and the others.

P. 12. ll. 9, 10.—विसाहासमीवगदो. In another place the poet refers to the moon accompanied by the Chitrâ constellation. See

Raghuvams'a I. 46. Both Chitrâ and Vis'âkhâ are constellations which appear near the moon when the sky is bright and they shine brightly, viz. during the months of April and May. Possibly there is a double meaning intended in चित्रलेखाद्वितीयं, which may also mean accompanied by the constellation Chitrâ; so that the whole may mean, 'Here comes the Royal Sage taking with him Urvas'î who is accompanied by Chitralekhâ, like the Moon rising with Vis'âkhâ which is accompanied by the less shining Chitrâ.' लेखा means a phase of the moon, a streak of light.

The constellations Chitrâ and Vis'âkhâ supply two of the modern names of the twelve months in Sanskṛit, as other constellations supply those of the others. These names may be called the astrological names of the months. The ancient names of the twelve months are the following and in their order, beginning from chaitra मधु (चैत्र), माधव, शुक्र, शुचि, नभस् (or नभ), नभस्य, इष, ऊर्ज, सह, सहस्य, तप and तपस्य, embodied in the following couplet of S'rîpati in his *Ratnamâlâ*: मधुस्तथा माधवसंज्ञकश्च शुक्रः शुचिश्चाथ नभोनभस्यौ। इषस्तथोर्जश्च सहःसहस्यौ तपस्तपस्याविति ते क्रमेण ॥

P. 13. l. 3.—सुट्ठु भणासि &c. 'you speak rightly; for the demons are difficult to defeat.' Sahajanyâ means that the demons are so powerful that there is reason to rejoice that the king has returned unhurt.

P. 13. l. 6.— चक्रोद्घातं रूपयित्वा. 'Showing that he (the king) was jolted.' Observe that the stage-directions in Sanskṛit are not for the characters but for the actors who represent the characters. Thus we have चक्रोद्घातं रूपयित्वा showing as if he was jolted instead of चक्रोद्घातमनुभूय.—हन्त &c. 'Ah, this descent on a rugged surface (विषम) has compensated me,' viz. by bringing his shoulder in contact with the shoulder of Urvas'î. Bollensen's is the only one of the existing editions that correctly read the passage with us. All the others wrongly read विषयावतारः!

P. 13. ll. 8, 9.—रथसंक्षोभात्, 'owing to the jolting of the carriage.' "निम्नोन्नतेषु स्यन्दनोपघातात्," Ranganâtha. Translate: 'Because owing to the jolting of the carriage this [my] shoulder is touched by the shoulder of her of the round middle, in such a manner as to cause my hair to stand erect [with the emotion of love] like so many young sprouts of the tree of love.'

Conf. Kâṭavema: यदयमित्यादि । यद्यस्मात्कारणान्ममांसः रथसंक्षोभात् रथस्य पादशिलाप्रतिघातात् ...... दाञ्चितश्रोण्याः आञ्चिता रमा [= म्या ? or मनोरमा ?] (he appears to have read differently the second pâda) श्रोणी यस्याः सा तथोक्ता तस्याः अंसेन सरोमविक्रियं सरोमाञ्चं यथा भवति तथा स्पृष्टः । तस्माद्दत्तफल इति संबन्धः । कीदृशेनांसेन । अङ्कुरितं मनोभवेन उदितमानन्देनेव । अत्र सरोमविक्रियं स्पृष्ट इत्यनेन बीजस्य बहुलीकरणात् परिकरो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

सरोमविक्रियम् is an adverb. And so is अङ्कुरितम्, which, however, being a participle takes an instrumental of agency. The words अङ्कुरितं मनसिजेनेव refer to the conventional figure of speech which describes Love (Madana) as a tree the seed (the बीज as Kâṭavema quoted before has called it) of which is sown when the parties meet, which puts forth its sprouts when they come in closer contact, and so on till it flowers when the union takes place. See *Mâlavikâgnimitra* Act IV. St. 1.

P. 14. l. 3.—सव्रीडम्, because she came in violent contact with the king through the jolting.

P. 14. l. 8.—श्रीरिवार्तवी 'like the beauty of the season,' *i. e.* vernal beauty. The comparison is that as before the arrival of spring plants and creepers are leafless and flowerless, and thereby appear faded but are clothed in freshness again at the return of that season, so the appearance of Urvas'î whose loss had distressed her friends will now be rejoiced at at meeting her again.

P. 14. l. 10.—दिट्ठिआ. .... वड्ढदि. Conf. Ranganâtha: "दिष्ट्यानन्दे । तथा चामरसागरः । दिष्ट्यानन्दने दिष्ट्यापूर्वो वर्धतिरुत्सवे इति" ॥

P. 15. l. 1.—णिडिदं. An adverb.—ण खु मे आसा आसि. 'For I had no hope that.'

P. 15. l. 4.—कप्पसदाइं पाळअन्तो होदु. *i.e.* 'may Your Majesty live long.' कप्पसदाइं is literally 'for a hundred kalpas,' a *kalpa* being a fabulous period of time equal to 1000 yugas.

P. 15. l. 5.—पूर्वस्यां दिशि, because Indra resides in the east and Indrapurî lies in that quarter. As सद्रत्नकाञ्चनमयं शिखरत्रयं च मेरौ मुरारिकपुरारिपुराणि तेषु । तेषामधः शतमखज्वलनान्तकानां रक्षोम्बुपानिलशशीशपुराणि चाष्टौ ॥ *Siddhánta-S'iromaṇi, Bhuvanakos'a.*

P. 15. l. 7.—अवरोहति शैलाग्रम्. It will be remembered that the king and the Apsarases are on the Hemakûṭa. Chitraratha comes up where they were. Hence आरोहति शैलाग्रम्.

P. 16. l. 2.—चित्ररथः. The name of the King of the Gandharvas. In later mythology the Gandharvas are the husbands and the protectors of the Apsarases. And hence it is probably that Chitraratha their King was commissioned by Indra to rescue the nymphs. The Gandharvas are also the guards of Heaven.

P. 16. l. 6.—हस्तौ स्पृशतः. This is not at present a mode of saluting or congratulating among the Hindus. But in ancient times touching or shaking or holding by the hand *was* such a mode of expressing joy when two friends met. Conf. समुपेत्याथ गोपालान्हास्यहस्तग्रहादिभिः विश्रान्तं सुखमासीनं पप्रच्छुः. पर्युपागताः. *Bhágavata Sk.* X. 65. 5 ; also *ibidem Sk.* I. 11. 22.

P. 16. ll. 7-11.—चारणेभ्यस्त्वदीयं जयोदाहरणं श्रुत्वा. The Châraṇas are still a caste in Guzerath, who go about singing eulogistic songs, like their brother-caste the Bhâroṭyas or Bhâṭs. Last year's events at Baroda were in the songs of the Châraṇas not long after they occurred. Conf. *Raghuvaṁs'a* II. 12.—जयोदाहरणम्. A panegyric in verse beginning with some such word as जयति and ornamented with alliterations and containing the eight cases. For the *Pratáparudra* defines it thus :

येन केनापि तालेन गद्यपद्यसमन्वितम् ।
जयत्युपक्रमं मालिन्यादिप्रासविचित्रितम् ।
तदुदाहरणं नाम विभक्त्यष्टाङ्गसंयुतम् ॥

P. 17. ll. 1-2.—अतिसृष्टा = दत्ता.—मरुत्वते = इन्द्राय. Indra is called Marutvân because he is, as the Vedic poets say in their hymns, accompanied by the Maruts--certain gods, the gods of storms. The Maruts aid him according to the Vedic hymns in achieving his exploits over the powers of darkness. In later Sanskṛit मरुत् has become the common name of any god, and is synonym ous with देव.

P. 17. ll. 4-7.—Ranganâtha : वीर्यं पराक्रमः । पक्षे भवाः पक्ष्याः पार्श्ववर्तिनः । पक्षः पार्श्वगरुत्साध्यसहायबलभित्तिष्विति त्रिकाण्डी । द्विषतः शत्रून् । वसुधाधरः पर्वतः । कन्दरा दरी । विसर्पी (he appears to read कन्दराविसर्पी) प्रसरणशीलः । प्रतिशब्दः प्रतिध्वनिः । हरेः सिंहस्य । नागान्गजान् । हिनस्ति मारयति ॥

P. 17. l. 8.—अनुत्सेकः खलु विक्रमालंकारः 'For modesty is the ornament of valour.'

P. 18. ll. 1-3.—महाराअस्स कित्तिं महिन्दलोअं णेदुं 'to take Your Majesty's fame to the world presided over by the great Indra,' *i.e.* to return to heaven.

P. 18. l. 4.—गम्यतां पुनर्दर्शनाय. This is not an invitation for them to see him again as the words, if literally rendered, would show, but is only a form equivalent to 'good bye.' It is both rude and ominous to say simply गम्यताम्. See p. 149 l. 2 and note thereon.

P. 18. l. 6.—उन्नतनभङ्गं रूपयित्वा । अम्हहे &c. The poet causes this obstacle to Urvas'î in order to give her an opportunity of taking a last and parting glance of the king.

एआवली (=एकावली) is a long gold or pearl neck-lace reaching up to the feet, such as is seen on the large statues of gods in the caves of Badâmi. The word literally means 'consisting of single links' scilicet *mâlâ*. And as such a single-linked neck-lace is very delicate, Urvs'î shows anxiety to extricate it from the

brambles. In a figurative sense *ekâvalî* signifies a figure of speech in which there is a congeries of single terms one running into another. Thus the *Kuvalayânanda* has : गृहीतमुक्तरीत्यार्थश्रेणिरेकावली मता। उदाहरणम्। पुराणि यस्यां सवराङ्गनानि वराङ्गना रूपपरिष्कृताङ्गयः। रूपं समुन्मीलितसद्विलासम् अस्त्रं विलासः कुसुमायुधस्य ॥

P. 19. l. 1.—दुम्मोआ विअ मे पडिहादि. It will be observed Chitralekhâ says this सस्मितम् 'smilingly.' She means jokingly to say that Urvas'î is fallen in love with Purûravas. Kâṭavema : दिढं खु लग्गेत्यनेन उर्वश्यामनस्यंगो (?)नाम द्वितीयावस्था सूचिता।

P. 19. l. 3.—एदं अत्तणो वअणं scil. दिढं खु लग्गा दुम्मोआ विअ मे पडिहादि। ... जादिस्सं ... ।

P. 19. l. 4.—मोचनं नाटयति, 'extricates' not 'pretends to extricate.' The direction is to the person who represented Chitralekhâ, not to the character of Chitralekhâ.

P. 19. ll. 6-9.—अपाङ्गनेत्रा 'having large eyes,' 'large-eyed.' Literally 'whose eyes reach the ears.' This is one of those exaggerated expressions which abound in classical Sanskṛit. Conf. कुम्भस्तनी, 'having breasts as large as a kumbha—pitcher of water' where however all that is meant to signify is 'large-breasted.' अपाङ्गनेत्रा does not mean 'looking back towards the ear,' or ogling, but simply large-eyed, आयताक्षी. Conf. चक्षुरायतं p. 8. l. 5. On this stanza Kâṭavema observes : अत्र बीजस्य दृढीकर[णेन] अपरन्यास इति संध्यङ्गमुक्तं भवति। तत्रैव अर्थानुकूल्येन सुखातिर्गम्यमानत्वात् प्राप्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 20. l. 2.—वायव्यमस्त्रम्. वायुर्देवतास्येति वायव्यमस्त्रम्, 'your missile presided over by the god Vâyu.' Probably a missile that was sent off with a *mantra* or incantation from the Veda addressed to the god Vâyu. In post-Vedic times verses originally addressed as simple prayers to the gods came to be used as charms and incantations, and were believed to be of magic effect under the powers of the deity to which they referred.

P. 20. l. 7.—अहो &c. Kâṭavema : अहो नु खलु दुर्लभाभिनिवेशि मनः (he apparently reads मनः for मदनः) इत्यत्र बीजस्य अनुसंधा[न]वत्त्वं ......आदानं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति.

P. 20. ll. 8-11.—पितुः पदं मध्यममुत्पतन्ती, 'flying up into the middle region of her father, *i.e.* 'into the sky.' पितुः, नारायणस्य, referring to the identification of the sage Nârâyaṇa with the God Vishṇu. And the sky is the third region of Vishṇu. For in the hymns of the Ṛigveda the sun or the sun-god is poetically described as traversing the universe in three strides or paces (पदानि); these being *first* the rise of the sun on the horizon, *second* the ascending on the highest part of heaven at mid-day (परमं पदम्) and *third* the setting in the west in the evening. Vishṇu was originally only a name of the sun, and it is merely a figure of speech to speak of the firmament as being the middle stride or pace of the sun. Vishṇu being subsequently elevated into an independent deity he naturally retained all the poetical concepts that belonged to him when he was only a form of the sun-god. Hence he came to be called *Trivikrama*, that is, 'three-paced,' an attribute which as we have already seen, belongs the sun-god. Then the ancient Ṛishi Nârâyaṇa having been identified with Vishṇu all the attributes and poetical concepts of the latter are assigned to him. Hence comes the sky to be spoken of as the middle pace (मध्यमं पदम्) of Urvas'î's father. See *Vedârthayatna* Maṇḍala I. hymn 22 vers. 16-20 and notes *ad. loc.*

On the periphrastic name पितुः पदं मध्यमं for आकाशम् see *Raghuvam̃s'a* XIII. I, where, however, 'आत्मनः (= विष्णोः) पदम्' signifies the sky without the adjective मध्यमम्, but with the adjective शब्दगुणम्. See our note *ad. loc.*

Conf. Kâṭavema : एषा मन इत्यादि । एषा सुराङ्गना पितुर्नारायणस्य मध्यमं पदमाकाशम् उत्पतन्ती उद्गच्छन्ती सती मे शरीरान्मनः चित्तमाकर्षति । अत्रोपमामाह । राजहंसी खण्डिताग्रात् मृणालात् बिसात्सूत्रमिव तन्तुमिव ॥

तन्नुमिवेत्यत्र राज्ञो वृद्धमनःसङ्गो नाम द्वितीयावस्थेत्यनुसंधेयम् ।

अत्र उर्वश्यादिनिर्गमेन वस्तुविच्छेदे सति राज्ञो मनःसङ्ग उत्तराङ्कवस्तूपयोगित्वाद्बिन्दुरित्यनुसंधेयम् । अत्र उपक्षेपादिषु संध्यङ्गेषु कानिचिदेव कविनोक्तानि न त्वितराणि । तथापि न दोषः । नूनमप्यत्र यैः कैश्चिदङ्गैर्नाट्यं नटयिष्यति(sic नटिष्यति ?) । यद्युदात्तेषु संपत्तिरावा[प]यति (?) तद्विद इति वचनात् । अत्र उदात्तनायकस्य राजर्षेः पुरूरवसः साधारणनायिकायामुर्वश्यामनुरागो वर्णयितुमनुचितमिति नाशङ्कनीयम् अस्या दिव्यत्वात् । यथोक्तं वसन्तराजीये । या काचिन्नायिका राज्ञः सा दिव्या स्यान्न भौमिकेति । तथा च भारतीये । दिव्यवेश्याङ्गना[भ्यां च] राज्ञां भवति संगमः । वाच्यापि वेश्या साप्यत्र यथैव कुलजा तथा । यदा मानुषसंयोगो दिव्यानां योषितां भवेत् । तदा सर्वत्र कर्तव्या ये भावा मानुषाश्रयाः । कार्यो मानुषसंयोगः तथा चैवोर्वेणम्(sic.) । पुष्पैर्भूषणजैः शब्दैरदृश्या सा विलोभयेत् । पुनःसंदर्शनत्वाच्च क्षणादन्तर्हिता भवेत् । दिव्याभरणमाल्याद्यैर्लेखसंप्रेषणैरपि । ईदृशैरभ्युपगमैः समुन्माद्यस्तु नायकः । उन्मादनात्समुत्पन्नः कामो रतिकरो भवेत् । स्वभावोपगतो लोके नात्यर्थं भावितस्तथा । ये भावा मानुषाणां तु यद्गतं यच्च चेष्टितं तत्सर्वं मानुषीं(sic. षं ?) प्राप्य कार्यं दिव्यैरपि द्विजाः (sic.)॥

This long quotation is intended by Kâṭavema to show that our poet has followed the conventional rules of composing a drama laid down by authors on dramatic literature. It would, however, be more correct to say that the hard and fast rules were derived from plays like ours than that the poets slavishly followed the laws arbitrarily laid down for their guidance by the critics.

सुराङ्गना 'this goddess.' See note suprâ to p. 3. l. 1.

उत्पतन्ती. So the राजहंसी too flies up into the air carrying the film from the stalk of the waterlily. The epithet खण्डिताग्रात् is intended to make the comparison fit by rendering the stalk of the lily resemble the शरीरम्.

Act II.

P. 21. ll. 1-5.—णिमन्तणेक्कपरवसो बम्हणो विअ, 'like a Brâhman totally engrossed in the thought that he has received an invita-

tion to dinner.' Vidûshaka means that the secret which the king has entrusted to him threatens to burst out (lit. he is going to burst with the secret) just as the fact of a Brâhman having received an invitation to dinner bursts out from him. Brâhmans of the class to which Vidûshaka belongs—in fact all Brâhmans except such as are not priests by profession—lead a life of idle dependence and generally live upon others. They will daily wait sometimes two or three hours after the usual hour of the meal is passed to see if any one invites them. And when there is no hope of any one calling them they then have their meal prepared at home and eat it late in the afternoon. Many men, thinking it leads to the acquisition of religious merit, invite such Brâhmans. The food these generally eat at home is of the coarsest and poorest kind. And when they receive an invitation such as is referred to in this passage—a special invitation to a feast where the food is rich and plentiful, a feast given for instance on the occasion of an annual S'râddha,—their joy knows no bounds. They then cannot contain the good news within themselves but must perforce communicate it to others. The result is that where a man has invited ten Brâhmans fifty will flock to his door hours before the meal-time. And it is by no means a rare sight to see that the door of a house where a feast is to be given is closed from a very early hour (the doors of houses inhabited are never shut usually in India as in Europe) and strongly watched to prevent the uninvited intruders battering it and forcing their entrance as they often do into the house, where they would be safe after once entering as it is thought impious to send away a Brâhman without dinner when he comes into your house.

Kâṭavema : कविरिदानीमङ्कमारभमाण: कथासंघट्टनार्थं प्रथमं प्रवेशकं प्रस्तौति • • • •
ही ही भो णिमन्तणिक्कपरवसो बम्हणो विअ राअरहस्सेण उग्घाडिअमाणो ण सक्कुणोमि अक्किण्णं

अत्तणो जीहं रक्खिदुं ॥ हीहीति विदूषकहर्षनिपात: हीही वैदूषक इत्युक्तत्वात् । .... आकीर्णे जनसंपाते ...... । He reads विमाणपडिच्छन्दपारिसरे for our विमाणुस्सङ्गपरिसरे and observes प्रतिच्छन्द इति तस्य प्रासादस्य संज्ञा. Whether it is विमाणुस्सङ्ग or विमाणपडिच्छन्द, it is the name of a palace. आकीर्ण is used in our passage as a substantive in the sense of 'crowd.'

'परिक्रम्य' 'going about,' 'having walked about.' This means that Vidûshaka moved about on the stage in order to show that he proceeded to the palace called विमानोत्सङ्ग, and when he stopped, the spectators were to imagine that he has reached it. It must not be inferred that the way from where Vidûshaka found himself in the crowd to that palace was a circuitous one; but the particle परि has reference to the necessarily small size of the stage on which he could only *walk about* to show that he proceeded to the palace.

P. 22. ll. 1-6.—देवीए कासिराजपुत्तीए 'by Her Majesty the daughter of the king of Kâs'î.' The Queen is meant of course.—भअवदो अक्कस्स उवथ्थाणं करिअ पडिणिवुत्तो. See note to p. 3. l. 11.

तस्स पिअवअस्सादो अय्यमाणवआदो 'from his dear friend the Brâhman Mâṇavaka.' तस्स = अज्जउत्तस्स.

कहं खु मए बम्हबन्धू आदिसंधेओ. 'But how shall I overreach that wretch of a Brâhman'; 'trick the secret out of him.' बम्हबन्धू is said here in contempt of Vidûshaka. All Brâhmans following what occupations soever were not equally honoured even in ancient times.

परिक्रम्य This is intended to show that she is looking about and searching for him.

आलिहिदो वाणरो विअ *i. e.* like a monkey drawn in a picture, like the picture of a monkey. So motionless.

'किंपि तुण्हींभूदो,' 'sitting silent owing to some cause or other.' See below p. 35. l. 7 and our note *ad. loc.* किंपि does not mean 'somewhat,' because he was so perfectly silent and quiet as to

resemble a picture and not a living being. Of the word मन्तयन्ती which the European and the Calcutta Editions all read after किंपि there is no trace in Kâṭavema nor in our eight Mss. except one not the best, and which may have had it inserted from one of the printed texts. The simile आलिहिदो वाणरो विअ ought of itself to throw suspicions of spuriousness on the addition of that word, which may have been suggested by the words किंपि.

P. 23. ll. 3-5.—तं राअरहस्सं = तत् राजरहस्यम् 'that secret of the king,' which the king has communicated to me. Mark the form तं, formed from the more frequent forms of सो such as ते &c. on the analogy of neuter adjectives from masculine adjectives, instead of being derived or corrupted from तत्. This तं which must have been pronounced originally as तं the accus. sing. of स mas. before र or स or ह, and then simply त with a nasalization, is the direct origin of the Marâṭhî neuter तें, the evolution of which out of the latter pronunciation is easily understood when we call to our aid the Konkani neuter तां as in तां पाणी instead of तें पाणी.

संगीदवावारं उद्दिसिअ काहिं पध्धिदासि. Nipuṇikâ was not a mere slave, but a servant girl whose duty it was to learn to sing and dance as much as to attend upon her mistress the Queen.

P. 24. l. 1.—किं तत्तहोदी आणवेदि, 'what are the commands of Her Majesty ?' Though it may be a request, the message of a person of high rank is spoken of as a command. The question really means 'What does Her Majesty say ?' In our own day we have expressions like आप साहेब हुकम करोछो तेम, 'as your Honor commands' *i.e.* says. Correspondingly the words of a subordinate or of one of lower rank even when no request is meant but a simple statement of facts is always spoken of as an arja *i.e.* an humble petition : हूं अर्ज करूंछूं के. (Conf. *suprá* p. 18. l. 1. उव्वसी विण्णवेदि instead of कहेइ or भणादि). In a similar manner the presence of a great man is expressed by a high

word which means 'shines brilliantly' (विराजते, विराजेछे Guz.) while that of a low man by a word which means 'is dead'! E. g. आ गाममां कोय भंगी मुवो छे के नहीं ? 'Is there a Bhangi (an out-caste, a sweeper) dead in this village or not ?'= 'Does there exist a Bhangi in this village or not ?'

P. 24. ll. 2, 3.—देवी भणादि &c. None of our Mss. give the reading of the existing editions देवी भणादि जधा अज्जस्स मम उवरि अदक्खिण. This use of the particle जधा does not appear to be quite Sanskṛit, certainly not to accord with the style of Kâlidâsa. Then again nearly the same may be said of अवलोअदि which they read for उवेक्खदि. Kâṭavema has: देवी भणादि सदावि अज्जो मइ वक्खवादी ण कदावि मं अणुभूदवेदणं सुदुक्खिदं उवक्खिवदित्ति ।

Translate as the reading stands: 'Her Majesty says you have always been her friend and that you never neglect her when she is in distress owing to any unusual suffering.' Nipuṇikâ means that the Queen is now suffering from such a distress, and that he ought to assist her on this occasion too. The trick is wholly Nipuṇikâ's own, as all she was told to do by her mistress was to learn the cause of the King's coldness towards her (the Queen) and she was only a while ago thinking how best she might deceive Vidûshaka out of his secret.

P. 24. l. 4.—किंवा &c. 'May it be that my friend has done anything to offend Her Majesty ?'

P. 24. ll. 5, 6.—जंणिमित्तं, = यस्या निमित्तेन 'on account of whom.' This too is Nipuṇikâ's own trick.

P. 25. ll. 1-4.—जीहाजन्तणेण; lit. 'by restraining my tongue' *i.e.* by making the strong effort which I have to make in order to keep the secret. Vidûshaka means that it causes him pain to make the necessary effort to keep the secret.—विणोदविमुहो मंपि दिढं पीडेदि 'averse to recreation he very much troubles me too.' It is the duty of Vidûshaka to keep the king in good humour, but owing to the latter's love for Urvas'î nothing that Vidûshaka can do pleases him. Hence his trouble.

P. 26. ll. 1-2.—विण्णवेहि तत्तभोदिं, 'inform Her Majesty.' The existing editions and reprints read this speech thus : णिउणिए विण्णवेहि मम वअणेण कासिराअदुहिदरं । परिस्सन्तोम्हि इमाए मिअतिण्णाए विअवअस्सं णिवत्तावेदुं । जदि भोदीए मुहकमलं पेक्खिस्सदि तदो णिअत्तिस्सदित्ति. It is necessary only to observe that परिस्सन्तोम्हि णिवत्तावेदुं either in the sense of 'I am too tired to bring him back,' or in that of 'I am tired by trying to bring him back,' does not appear to be correct Sanskṛt. Secondly, the message Vidûshaka sends would be almost absurd, since the complaint of the Queen is not that the King does not see her (her lotus-like face as Vidûshaka gallant-like puts it) but that he is cold. It is cold consolation, therefore, to the Queen that Vidûshaka should send word to her that when the King sees her he will give up his chase of the mirage. None of our eight Mss. countenance the reading. Kâṭavema has : णिउणिए विण्णवेहि तत्तहोदीए । जादिस्सं दाव मिअतिण्हाअदो णिव्वत्तेदुं वअस्सं तदो देविं पेक्खिस्संति, which almost wholly agrees with our text.

P. 26. ll. 6-9.—आ लोकान्तात्. Observe that the words आ लोकान्तात्प्रतिहततमोवृत्तिरासां प्रजानाम् must be referred both to the sun and to the king, literally in the former case and figuratively in the latter where प्रतिहततमोवृत्तिः means 'having suppressed crime and wrong.'

Conf. Kaṭavema :—आ लोकान्तादित्यादि । आ लोकान्ताल्लोकस्यान्तः तस्मादा लोकपर्यन्तमित्यर्थः । आसां प्रजानां प्रतिहततमोवृत्तिः प्रतिहता निरस्ता तमसो ध्वान्तस्य तमोगुणस्य च वृत्तिः व्यापारो येन स तथोक्तः दिनकृतः सूर्य[स्य] च भवनिकारो नियोगः तुल्योद्योगः समानव्यापारः तस्मात्कर्म नः संमतः । किं च ज्योतिषां त्विषामधिपतिः सूर्यः व्योम्नि मध्ये क्षणमात्रं तिष्ठति । आस्ते । सूर्यो मध्याह्ने क्षणमात्रं विश्रम्यतीति पौराणिकप्रसिद्धिः । त्वमपि दिवसस्य षष्ठे भागे अष्टधा विभक्तादोषांशे(sic)आत्मनश्छन्दवर्ती स्वेच्छावर्ती स्वतन्त्रस्तिष्ठसि । तथाचोक्तं वरदराजीये राजधर्मे । दिवसस्याष्टमं भागमुक्त्वा भागत्रयं तु यत् स कालो व्यवहाराणां शास्त्रदृष्टः परः स्मृतः दिवसमष्टमभागं कृत्वा प्रथमभागमग्निहोत्रार्थं ब्राह्मणतर्पणार्थमुक्त्वा अनन्तरं भागत्रयं व्यवहारकाल इति । तथा च मनुः । हुताग्निं ब्राह्मणानर्च्य(sic)प्रविशेत्सुशुभां सभामिति । अनन्तरकालकर्तव्यमाह

याज्ञवल्क्यः । व्यवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामत इति । तदनन्तरकालकर्तव्यमाह मनुः । भुक्तवान्विहरेच्चैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सहेति ॥

Translate : 'Thy power and that of the sun appear to us to do similar work—thine driving away the criminal tendencies of these thy subjects beyond the confines of the kingdom as that of the sun drives away the darkness in which the people are beyond the limits of the world. This lord of splendors, (the sun), stands, a moment in the middle of the sky, and thou too followest thy own will, at the sixth division of the day.'

P. 27. ll. 3-4.—Construe : मकरकेतोः अवन्ध्यपातेन बाणेन कृतमार्गं [यत्] मे हृदयं [तत्] सा सुरलोकसुन्दरी आ दर्शनात् प्रविष्टा [अस्ति] ॥—आ दर्शनात् 'ever since I saw her.'—कृतमार्गम् = विद्धम् 'in which a breach was made, [as if for her to enter], by the unmissing shaft of the Makara-bannered [Cupid].'

P. 27. l. 5.—तवस्सिणी कासिराअउत्ती, 'the poor daughter of the King of Kâs'î.' See *Mâlavikâgnimitra* p. 67 l. 2 and our note *ad. loc.*

P. 27. l. 6.—रहस्यनिक्षेपः, 'the secret entrusted to you.' Literally, 'the deposit of the secret.'

P. 28. ll. 7-8.—पञ्चविहस्स. Conf. Kâṭavema : "अभ्यवहारस्य पञ्चविधत्वं भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यपानीयभेदेन." Things to be chewed and then eaten (भक्ष्य) like bread. 2 Things to be eaten without chewing (भोज्य), such as rice. 3 Things to be licked (लेह्य) like thin liquid condiments such as what are called रायतीं in Marâthi. 4 Things to be sucked (चोष्य) such as mango-pickles. 5 Things to be drank (पेय) such as milk.—विणोदेदुं infinitive used passively, 'to be driven away,' 'to be removed.' Conf. Ranganâtha : शक्यं श्वमांसादिभिरपि क्षुत्प्रतिहन्तुमिति महाभाष्यकारप्रयोगादुत्कण्ठा विनोदयितुं शक्यमिति साधु.

P. 29. ll. 1-2.—दुर्लभप्रार्थनः = दुर्लभं प्रार्थनं प्रार्थितं कामः यस्य सः 'desiring an object difficult to obtain.' आत्मा 'my self.' Mark that the root विनोदय् is used in the sense of to divert, to entertain, to

please, whereas in the previous speech it is used in its literal sense of driving, removing (दूरीकर्तुम्).

P. 29. l. 3.—णं भवं &c. 'Has not Urvas'î seen you ?' Literally, 'Have you not been within the range of Urvas'î's sight ?' This question is suggested to Vidûshaka by the epithet दुर्लभप्रार्थिनः in the previous speech. By asking the question Vidûshaka means to say, that if Urvas'î has seen the king she must have fallen in love with him, as he is so good, great and lovable. तर्कयामि । यतस्त्वमेतादृशो निर्वर्णनीयसौन्दर्यस्तादृक्कथं गतश्चेद् त्वयि बद्धभावा सा न ते दुर्लभेति भावः । * * * To this the king replies that it is only Vidûshaka's kindness and love for him (the king) that makes him think him a fit object of Urvas'î's desire; in fact, however, he is not, he thinks, worthy of her. पक्षपातोऽयमवगच्छ नाम् = 'you must know that this *viz.* that you say ण खु सा दुल्लहा is [suggested by] your affection for me.'

P. 29. ll. 7,8.—वड्ढिदं मे कोदूहलं, 'my curiosity is increased.' Vidûshaka means he is astonished to hear Purûravas speak so highly of Urvas'î.—अहं विअ विरूवदाए &c. 'what? Is Urvas'î without a peer in beauty as I am in ugliness?' Vidûshaka is always so ugly and deformed that, as Nipuṇikâ has already told us, he looks like a monkey. He himself says he looks like a monkey. See *infrá* p. 145 l. 13 अस्समवासपरिचिदो एव्व साहामिओ. See also *Málavikágnimitra* Act IV. साहु रे पिङ्गलवाणर साहु । परित्तादो तुए सपक्खो, p. 87. ll. 11, 12 and our note thereto. The text from l. 3, णं भवं &c., up to l. 8 विरूवदाए is exceedingly corrupt in all the existing editions including Lenz and Bollensen. The speech पक्षपातः &c., and that which follows are especially corrupt there.

P. 30. ll. 1-2.— माणवक &c. 'Mâṇavaka, I assure you, it is impossible to describe her beauty fully as to all her limbs. Hear me, therefore, I will describe her as a whole.'

P. 30. ll. 5-6.—आभरणस्य &c. Kâṭavema :-" आभरणस्येत्यादि । तस्या उर्वश्या वपुः आभरणस्य हारकेयूरादेराभरणं मण्डनम् । एतत्संबन्धेन (*i.e.*, उर्वशी-

वपु:संबन्धेन) आभरणस्यापि शोभातिशयो भवतीत्यर्थः । प्रसाधनविशेषश्चन्दनचर्चादिः (*i.e.,* = चन्दनलेपनादिः) प्रसाधनविशेषः । उपमानस्यापि चन्द्रादेरपि प्रत्युपमानम् । चन्द्रादयः कीदृशा इति जिज्ञासायाम् उर्वश्या मुखा[द्य]वयवास्तेषामुपमानानि भवन्तीत्यर्थः। वपुःशब्देनावयवा लक्ष्यन्ते ॥

Translate : 'Her form is the ornament of ornaments, the decoration of decorations, and my friend, the standard of standards.' प्रसाधनविधि does not mean the *act* of decorating but a decoration, a thing that is made use of as decoration. The decorations alluded to are such as sandal-wood paste besmeared on the person or yellow pigment or saffron applied to particular parts of the person, and the application of scents. प्रसाधनविशेषः 'the excellence of decoration' *i. e.* विशिष्टप्रसाधनम् प्रसाधनविधेः = प्रसाधनस्य विशिष्टप्रसाधनम्, 'the excellent decoration of decorations.' That is, ornaments and decorations beautify other girls, but this one herself beautifies those very ornaments and decorations. Other girls are fair like the moon and soft like the flower, but this one is the standard to which the moon and the flower are compared.

P. 30. l. 7.—दिव्वरसाहिलासिणा चादअव्वदं गहिदं. चादअव्वदं means, 'the vow of a *Châtaka*,' which even when exceedingly thirsty will never drink any water lying on earth, but will look up towards the sky and continue crying piteously till it should rain and the rain drops fall into its mouth. As applied to the *Châtaka* bird दिव्वरसाहिलासिणा means 'yearning for heavenly water' and as referred to the King it means 'yearning for heavenly love,' Urvas'î being a celestial damsel. The *Châtaka* is not a fabulous bird. It is a small bird, smaller than the smallest dove, has a long tail, and combines in itself the black, the yellow and the white. It has a long crest on its head, of the shape of a bow with an arrow stretched on it, which is supposed to prevent it from bending its head by coming opposite the beak and thereby to prevent it from drinking water on the ground—or

any water to drink which the beak is to be lowered, and which crest village mythology says it obtained as a punishment for having in a former life cruelly prevented her daughter-in-law from drinking water because of some trivial mistake. The village myth says she was a harsh and cruel mother-in-law and punished her sons' wife for every little fault. One of the punishments was not to allow her daughter-in-law to drink water when thirsty. One day while panting with thirst the daughter-in-law was ordered to give water to the house cattle in a *Koḷam̐bi* (a long portable wooden trough) but not to drink the water herself. She went to the cattle-shed and after giving water to the cattle she was drinking the remainder herself, when the mother-in-law, who was watching her secretly, observing her suddenly came up, and seizing the *Koḷam̐bi* broke it on the girl's head. The girl died on the spot and the curses of her departing spirit condemned her oppress or to a life of perpetual thirst. The cruel mother-in-law was instantly metamorphosed into a bird and the *Koḷam̐bi* into a crest to prevent her from drinking water. Hence it is the *Châtaka* has to remain thirsty for nine months and anxiously watch for rain-drops falling from heaven. The *Châtaka* has a shrill but not unpleasant cry which resembles the words पावसा गों ! पावसा गों ! Oh rain! Oh rain! In the present passage and generally in poet-mythology the idea is that the *Châtaka* will not, not that it *can* not, drink earthly water. The *Châtaka* is heard crying in the rainy season.

Ranganâtha quotes: दार्वाघाटस्तुसारङ्गस्तोककश्चातकः समा इति त्रिकाण्डी. The additional words ता दाव तुमं कहिं पथ्यिदो are given only by two of our Mss. and omitted by all the others. Kâṭavema has them: ता कहिं दाणिं पथ्यिदोसि.

P. 30. l. 8.—निविक्तादृते &c. The King does not mind Vidûshaka's remark, and asks him to go with him to the " Pleasure-Garden," to which he asks him to lead the way. मार्गमादेशयतु does not

mean that the King did not himself know the way thither; but Kings and great men never go out alone and their attendants go forth before them to clear the way for them. And मार्गमादेशयतु simply means 'clear the way to the Pramadavana,' 'go with me to &c.'

On प्रमदवन Ranganâtha quotes: 'स्यादेतदेव प्रमदवनमन्तःपुरोचितमिति [त्रिकाण्डी]' ।

P. 30. ll. 10-12.—का गदी 'what escape [is there]?' I must do so.—एदेण, &c. 'This breeze, as if deputed by the Pramadavana, comes forward to meet you, its guest' The words भत्तं आगन्तुओं, so clear and beautiful, have given way to an exceedingly corrupt reading in all the existing editions except Bollensen's (who however misreads आगन्तुणा for आगन्तुओं). The simple word भत्तं has been miscorrected into भवे (=भवेत्!). Kâṭavema however reads with us.

All that Vidûshaka means is this: here is a cool breeze from the south; it seems to me as though sent forward by the garden (from the direction of which it comes) to meet us and to welcome us its (the garden's) guests into it.

P. 31. ll. 1-3.—उपपन्नं &c. 'That is a fit epithet for this breeze.' The epithet referred to is दक्षिण in the previous speech of Vidûshaka, who himself uses it in a double sense (Conf. Ranganâtha: दक्षिणदिगागतेन वायुना अनुकूलेन च) of 'southern,' and 'civil or courteous' especially 'attentive to ladies,' being an epithet usually applied to lovers (दक्षिणाः कामिनः) who even when they are really loving one do not fail to please another sweet-heart by their kindness and attention (दाक्षिण्यम्.)

The King understands the adjective दक्षिण in the latter sense, being in a condition of mind not fitted to understand it otherwise, and says that the epithet is a proper one. For says he (ll. 2,3),

'Impregnating this Mâdhavî and making the Kaundî creeper dance, he (Vâyu) appears to me like a lover on account of his combin-

ing in himself love [to one] and kindness [to another]. Mâdhavî is a creeper, also called Vâsantî, or (as both the names signify, मधु=वसन्त) 'the spring-creeper, the creeper flowering in spring.' The poet means that when the southern breeze blows the Mâdhavî begins to get drops of sweet nectar in its flowers (see below note to p. 33 ll. 8-10 on अतिमुक्त) and the Kaundî, tall and thin, shakes about with the breeze. The former natural phenomenon is invested by the poet with the poetic garb that the nectar drops are semen drops, and the motions of the Kaundî with the poetical notion that they are the movements of a dance. The allusion is to a Kâmî who has two sweet-hearts, one of whom grown up and somewhat elderly, and the other still very young, and who therefore impregnates the latter and pleases the former only by dancing with her. The Mâdhavî is here compared to the young sweet-heart and the Kaundî or Mâghî (*i. e.* flowering in Mâgha, two months before spring, and therefore somewhat old in spring) to the elderly sweetheart. दाक्षिण्यम् is defined by the *Sáhityadarpaṇa* as दाक्षिण्यं चेष्टया वाचा परचित्तानुवर्तनम् 'so conducting one's self in action and speech as to please another.' A Kâmî who pays all kind of attentions to a lady and tries to please her, whatever his failures or offences in the shape of his love to another lady, is called दक्षिण. Conf. *infrá* Act III. p. 88 ll. 4, 5. अइ मुद्धे अण्णसंकन्तप्पेमाणो णाअरिआ अहिअं दक्खिणा होन्ति । When a Kâmî has more sweet-hearts than one, he sings with one, dances with another, dines with a third and so on, so as to be agreeable (दक्षिण) to all.

There is a somewhat objectionable play on the word स्नेह which means both softness, love, and also *semen.* स्नेह is to be referred to निषिञ्चन्माधवीमेताम् and दाक्षिण्यम् to कौन्दीं नर्तयन्.—योगात् 'owing to the combination of.' स्नेह (in both its senses) and दाक्षिण्य are the chief qualifications of a कामी. Hence स्नेहदाक्षिण्ययोर्योगात्.

Conf. Kâṭavema : निषिञ्चन्नित्यादि । माधवीं वासन्तीं निषिञ्चन्प्रसवावानवतीं

कुर्वन्नेतां कौन्दीं लतां च वर्तयन् (that is what he reads for नर्तयन्) व्यापारयन् स्नेहदाक्षिण्ययोर्योगात् माधव्यां स्नेहः कौन्द्यां दाक्षिण्यं तयोर्योगात् संबन्धात् अयं वायुः कामीव कामुक इव प्रतिभाति अवभासते ।

Conf. Ranganâtha : एतां माधवीं वासन्तीं लतां निषिञ्चन् अतिमधुसंपन्नां कुर्वन् कौन्दीं च लतां वल्लीं लासयन् नर्तयन् । वासन्ती माधवी लतेत्यमरः । माघ्यं कुन्द इति च सः । स्नेहः प्रेमा । दाक्षिण्यमानुकूल्यम् । माधव्या हि वासन्तीकया नववयोविशेषशालिन्या भामिन्या इव निषिक्तो माघ्याश्च कौन्द्या भ्रमरविररावितायाः (=भ्रमररवरावितायाः ?) प्रगल्भाया इव नर्तनमात्रमित्यहो कामिन इवास्य युक्तकारितेति भावः । एवं च माधवीमाघ्योः (माघीमाधव्योः ?) ज्येष्ठाकनिष्ठाख्यनायिकाविशेषत्वं प्रकाशि ॥

P. 31. ll. 4,5.—ईरिसो एव्व दे अहिणिवेसो. 'Such is your devotion too.' That is you are just like this breeze.

P. 31. ll. 7, 8.—वयस्य. 'Friend, I was not right in imagining that to enter this Garden of Pleasure would be a remedy to my distress.'

P. 32. ll. 1,2.—विविक्षुः &c. construe: यद् उद्यानम् अहं तूर्णं विविक्षुः [आसम्] तद् [उद्यानं] शान्तये न। स्रोतसा उह्यमानस्य महत् प्रतीपतरणं [यथा शान्तये न] तथा। Translate : 'The garden which I [was] desirous of entering [so] quickly does not afford [me] peace, any more than does swimming-against-the-current with great effort, to him who is being carried down by the stream.' प्रतीपतरणं = "प्रतिकूलप्लवनमिव," Ranganâtha.

P. 32. ll. 5-8.—इदम् &c. "असुलभम् उर्वशीरूपं वस्तु । प्रार्थना अभिलाषः । क्षिणोति कृशीकरोति । सहकारोऽतिसौरभः इति आम्रविशेषः ॥" Ranganâtha.

असुलभ° &c. असुलभवस्तुनि या प्रार्थना तस्या दुर्निवारम् 'which is difficult to be withdrawn from its desire for an inaccessible object.'—किमुत &c. अङ्कुरेषु is here a locative absolute. 'but what now that the mango trees of the garden, from which the Malaya-breeze has plucked the slightly gray leaves, are showing forth new sprouts?' The King means that he is already suffering under the shafts of Love ; on entering the garden he sees that the gentle breeze from the Malaya, *i.e.*, the South, is blowing

gently, the slightly gray (because old) leaves are dropping from the Mango trees, and these trees are showing forth their new sprouts of young leaves: the appearance of these things—the gentle southern breeze, and the young Mango sprouts—which are well known to be exciters of passion (कामोद्दीपनानि) will make him more miserable. Malaya-Vâta is the breeze that blows from the south in spring. It is the same as the दक्खिणमारुद of Vidûshaka p. 30. l. 11, (see also p. 59. l. 1.) and has nothing to do with the violent gales of the south-west Monsoon (see Bollensen) which do not blow in spring, at which time the scene of this Act is laid. See p. 59. l. 1. where the gentle breeze is called भगवान् वसन्तप्रियो दक्षिणवायुः. See also p. 97. ll. 1-3. where Chitralekhâ says वसन्ताणन्तरे उण्हसमए भअवं सुज्जो मए उवचरिदव्वो.

P. 33. l. 1.—ब्राह्मणवचनम्. Refering to the words of a Brâhman being a blessing and to the belief that they are sure to be fulfilled. Mark the force of the participle प्रतिगृहीतम् which properly applies to the receipt of a largess at the hand of a patron. The King means he is under great obligation to Vidûshaka for his blessing.

P. 33. l. 2.—वसन्तोदारसूअअं 'indicating the birth *i.e.* the arrival of the spring season.' अवतार is birth as of a god in the shape of an incarnation; hence birth generally. In Guzerath they still say छोकरूं औतर्यूं 'a child was born.'

P. 33. ll. 4-7.—अग्रे &c. Ranganâtha : अग्रे अग्रभागे स्त्रीनखवत्पाटलं श्वेतरक्तं कुरवकं शोणं कुरण्टककुसुमं द्वयोर्भागयोरुभयतः श्यामम् । तत्र शोणे कुरवकस्तत्र पीते कुरण्टक इति त्रिकाण्डी । बालाशोकं नूतनमशोककुसुमम् उपोढरागसुभगम् उत्कृष्टारक्ततासुन्दरम् । भेदोन्मुखं विकासोन्मुखम् । अनेन विशेषणद्वयेन मुग्धदशाप्रान्त उक्तः । ईषद्बद्धेत्यादिना यौवनादिः .... । And Kâṭavema : अग्रे स्त्रीनखेत्यादि । कुरवकं कुरवककुसुमम् अग्रे उपरिभागे स्त्रीनखपाटलं स्त्रीनखदीषद्रक्तम् । द्वयोर्भागयोः प्रदेशयोः श्यामं नीलम् । रक्ताशोकं रक्ताशोककुसुमम् । (he reads रक्ता° for बाला°) । उपोढरागसुभगम उपोढरागं प्राप्तरागं प्राप्तो रागो

रक्तिमा येन तत्तथोक्तम् तच्च तत् सुभगं रम्यं च भेदोन्मुखं विकासोन्मुखं तिष्ठति । नवा नूतना वल्लरी ईषद्बद्धरजःकणाग्रकलिका (he reads कलिका for कणिशा and वल्लरी for मञ्जरी) ईषद्बद्धा रजःकणाः परागा यासां तास्ता अग्रकलिका प्रथमकोरका[:] ॥ मधुश्रीर्वसन्तलक्ष्मी मुग्धत्वस्य बालत्वस्य यौवनस्य चान्तरेण स्थिता ॥

Translate : 'The *Kurabaka*-flower is as red in the forepart as the nails of a young woman, and black in the sides. The new flowerbud of the *As'oka*, handsome with its redness, stands ready to burst. On the *chûta* tree the new blossom stands yellow in the ends by the pollen as yet only imperfectly formed. [Thus] Vernal Beauty stands, my friend, between infancy and youth.'

P. 33. ll. 8-10.—मणिसिलापट्टअसणाहो 'possessing in it a seat of marble.' मणिरूपशिलाया यः पट्टकस्तेन सनाथः. Marble seats being cool are used in the hot weather, and that is why Vidûshaka calls Purûravas' attention to the seat. भमरसंघट्टपडिदेहिं, 'which are falling down by the bees coming in contact with them.' सअं विअ किदोवआरो, 'as if it (the bower) were intentionally honoring you.' भवन्तं पडिच्छदि 'is receiving Your Majesty.' The bees attracted by the flowers and young sprouts on the bower came into collision with the flowers by perching upon them and hovering about them. The flowers thereupon are falling down about the seat. Vidûshaka says the bower is receiving the king by offering him the seat and strewing flowers as a man does when receiving an honored guest.—सअं विअ. विअ shows that the bower is not *really* causing the flowers to drop, but it seems as if it were doing it. The flowers in reality are dropping down by the action of the bees.

Kâṭavema reads माहवीमण्डवो for अदिमुत्तलदामण्डओ. And Ranganâtha quotes : अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्याद्वासन्ती माधवी लतेति त्रिकाण्डी ॥ If this is correct, then the fact that bees were attracted to the bower is a confirmation of our interpretation of निषिञ्चन्माधवीमेताम् p. 31 l. 2 which see.

P. 34. l. 2.—परिक्रम्य. This is to indicate that they proceeded to the seat.

P. 34. ll. 3, 4.—ललिदलदाविळोहिभमाणणअणो, 'with your eyes encharmed by this beautiful creeper.' The allusion is to a woman who is dressed in her best attire and is captivating a man by her charms. Vidûshaka means the creeper is just as good as Urvas'î, which the king denies in the speech following.

P. 34. ll. 6-8.—मम &c. Comp. Kâṭavema: "मम कुसुमितास्वित्यादि । सखे वयस्य तद्रूपालोकदुर्ललितम् उर्वशीरूपावलोकनदृप्तं (sic) मम चक्षुः कुसुमितास्वपि संजातकुसुमास्वपि नम्रविटपासु नम्रा नता विटपाः क्षुद्रशाखा यासां ताः तासूपवनलतासु उद्यानवल्लीषु धृतिं प्रीतिं न बध्नाति न संयच्छति ॥

"अत्र कुसुमान्याभरणस्थानीयानि । विटपा बाहुस्थानीयाः । लता त्वङ्गयष्टिस्थानीया । तस्मादासां लतानाम् उर्वशीरूपसादृश्ये विद्यमानेऽपि तथाविधसौभाग्याभावात् प्रीत्यभाव इत्यभिप्रायः ॥

"अत्रार्तेर्गम्यमानत्वात् विधूतं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । तदुपायश्चिन्त्यतां यथा सफलप्रार्थनो भवेयमित्यत्र प्रयत्नो नाम द्वितीयावस्था सूचिता । बिन्दुप्रयत्नयोः साम्यात् प्रतिमुखसंधिरित्यनुसंधेयम् ॥"

Ranganâtha observes: कुसुमितास्वित्यनेन अदूरवर्तितया नायिकायाः सुलभ्यत्वम् । नम्रविटपास्वित्यनेन अतिघनतया प्रच्छायशीतलत्वं च द्योत्यते * * * दुर्ललितं दुराग्रस्तम् । बहुकुसुमितास्वित्यादिभिर्विशेषणैरत्यन्तार्तवतीषु अतिपरिचयादवज्ञेत्युक्तरीत्या उपवनास्थित्या सर्वदासंनिवर्तित्वे चानादरविषयीभूतासु ॥ नम्राः सौन्दर्यातिशयात् ॥

P. 34. ll. 9, 10.—भो &c. 'Yes, the physician to the great Indra who loved Ahalyâ and I to you who are yearning after Urvas'î are both madmen in this affair.' So may the passage be literally rendered. Vidûshaka seems to complain that he is considered an idiot and used as an instrument by his friend to accomplish his desires. The King denies this, explaining that as Vidûshaka is his most intimate friend he is likely to know what to do.

Who is meant by वेज्जो requires explanation which is not easily found. The Indra-Ahalyâ myth mentions no third party in the intrigue.

P. 35. l. 1.—अतिस्नेहः खलु कार्यदर्शी 'great intimacy, you see, knows what to do.' This is the king's reason why he tells Vidûshaka to devise a means.

P. 35. l. 4.—निमित्तं सूचयित्वा. Like all others this stage-direction is to the Actor, who is to behave as if he saw an omen. What omen is meant is given in the stanza following. What the acting was that was required to show to the spectators that he felt the omen must be left to be conjectured. Kâṭavema observes, however, निमित्तं दक्षिणाक्षिस्कन्धादि, *i. e.* such as the palpitation of the right eye or the right shoulder. Even to this day in a man the palpitation of the right eye or the right shoulder is universally believed to be a good omen leading to an unexpected meeting with a dear one, and the same in a woman if the palpitation is in the left eye or left shoulder. But it is a sign of an impending unexpected departure (may be from this life) of a beloved one, if the palpitation is in a man's left eye or shoulder or a woman's right eye or shoulder.

See below p. 76 ll. 4, 5.

P. 35. ll. 5-8.—च—च 'though—and yet.'

किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम्, 'and yet here is (*i. e.* I feel) this act of Kâma for some reason or other.' The act of Kâma is the omen of twitching that he felt. On this sense of किमपि see above p. 23, l. 2, किंपि तुण्हीं भूदो and our note *ad loc.*—अभिमुखीष्विव &c. 'My heart suddenly feels a sense of gladness as it should when the fulfilment of a desire were near.' काङ्क्षितसिद्धिषु=काङ्क्षितस्य सिद्धिषु अभिमुखीषु सन्नीषु. The plural used probably *metri causâ.*

On this stanza Kâṭavema observes अत्रार्तेः शान्तेः श्रम इति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 36. l. 1.—आकाशयानेन, 'flying in the sky.'

P. 36. ll. 3, 4.—खण° &c. क्षणं क्षणपर्यन्तं विघ्नितमाकाशे यद्गमनं तद् यस्याः सा ताम्. On the allusion here see above p. 19, ll. 1-4.

P. 37. l. 2.—अअं मे अवहत्थिदलज्जो ववसाओ. 'Yes, that is my ad-

venture, and I have laid aside all shame about it.' "अपहस्तित-लज्जो निरस्तत्रपः," Kâṭavema. "अपहस्तिता दूरीकृता," Ranganâtha.

P. 37. ll. 5, 6.—सअं &c. 'I ask you yourself to think well beforehand.' That is, think well beforehand (तावत्) whether it is proper for you to go in this manner. सअं yourself, I need not tell you. दाव 'just,' 'beforehand,' यावत् न गच्छसि while you are not yet gone. Urvas'î replies, 'what is there to be considered? I am not going of my own accord. Do not you see (खु), Madana commands me to go?'

Kâṭavema: संप्रधार्यताम् समर्थ्यताम् । अनिवेद्यगमनं युज्यते वा न वेति निश्चीयतामित्यर्थः ॥

P. 38. l. 2.—गच्छन्तीए scil. मए.—अन्तराओ such as that which befel Urvas'î at the beginning of the first Act in which she was carried off by a demon.

P. 38. ll. 4-6.—णं &c. 'Do not you remember we are made proof against injury from the enemy of the Gods by His Holiness the celestial Preceptor who initiated us into the hair-tying mystery called Aparâjitâ?' The celestial Preceptor or the teacher of the gods is *Brihaspati*. On the word अळङ्घणीअ see *Mâlavikâ* p. 77. l. 6 बालासोअरुक्खस्स पल्लवाणि हरिणो लङ्घिदुं आअच्छइ.—सिहाबन्धणाविज्जं उवदिसन्तेण देवगुरुणा=देवगुरुणा (कर्त्रा) सिहाबन्धणाविज्जाए उवदेसेण.

सिहाबन्धणाविज्जं. Neither Kâṭavema nor Ranganâtha throws any light on this *Vidyâ*. The idea appears, however, to be that they were taught certain charms which they were to repeat and as they repeated them they were to tie their hairs. As long as the tie remained undisturbed they were to be invisible to others though they themselves were not deprived of the power of seeing others. Tying certain parts of the body with charms is still practised and with the belief that as long as the tie remains undisturbed the person enjoys certain immunities or certain supernatural powers. A black or green thread, for instance, of cotton is tied round the arm under charms and

it is believed that the force of the charms makes the person wearing the tie proof against ghosts or against certain diseases as the case may be. The *S'ikhábandhana* may be either tying the hair by collecting it into a knot or simply tying a piece of thread round it as round the arm.

P. 38. l. 7.—अहो &c. 'Oh! how I forget it!' Lit. Oh! how my heart forgot it.'

P. 39. ll. 1-3.—ओलोभन्तस्स विअ अत्ताणअं *i. e.* अत्ताणअं ओलोअन्तस्स विअ, 'which as it were looks itself in &c.' The allusion is to a person who looks into a looking-glass (आत्मानमादर्शे अवलोकयति). Chitralekhâ saw that the city of Pratishṭhâna was reflected in the waters of the conjoined rivers at the junction of which it stood on the bank.

Ranganâtha explains प्रतिष्ठानस्य by "प्रयागपूर्वतीरस्थितभूंसीसंज्ञकनगरस्य." What place is this भूंसी ?

P. 39. ll. 4,5.—On this speech Kâṭavema observes: अत्र दृष्टान-(sic)दृष्टानुसर्पणात्परिसर्पो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 40. ll. 1,2.—एदस्सिं &c. 'Let us find [that] out by descending on this Pleasure-Garden as on a part of the Nandana Forest.' Chitralekhâ implies that the king's Pleasure-Garden is like a portion of the celestial garden of Indra where she and her friend are accustomed to stroll.

P. 40. ll. 4,5.—पडिच्छदि, 'is expecting.' पढमोदिदो 'just risen.' Literally, 'that has risen first,' *viz.* before the Kaumudî, or the moon's light.

P. 40, l. 6.—पुढमदंसणादो 'than when I saw him first.'—सविसेसं पिअदंसणो, more loveable because formerly he looked indifferent, but now his love for Urvas'î has given him an appearance which she loves to look at.

P. 40. l. 8.—जुज्जदि. Chitralekhâ means that it is no wonder that the king should appear more agreeable now as he had had time to think of Urvas'î since he last met her.

P. 41. ll. 1,2.—To Chitralekhâ's proposal to go up into the presence of the king, Urvas'î does not assent, but says she will for a while (तावत्) remain hidden by her *tiraskariṇî* though in his presence. He is speaking with his friend in a retired place, and she has a desire to hear the conversation without manifesting herself. For her *tiraskariṇî* (which ordinarily means simply a veil) is such that being a celestial nymph she is able to see others under it without being seen by others. Ranganâtha: "तिरस्करिणी अन्तर्धानविद्या," the power of remaining unseen. But see note *infra* on p. 49. l. 1.

P. 41. l. 3.—यथोक्तमनुतिष्ठतः, *viz.* that they go up close to the king but remain unseen by virtue of their *tiraskariṇî*.

P. 41. l. 5.—तूष्णीमास्ते, because he is so engrossed in thinking of Urvas'î that he does not hear what Vidûshaka says.

P. 41. ll. 6,7.—अत्ताणअं विकथ्थेदि, *viz.* by holding out, by remaining inaccessible.

P. 42. ll. 1,2.—किं उण माणुस्सअं विडम्बीअदि? 'But why do you imitate, act the part of a human being?' Chitralekhâ means that Urvas'î can by consulting her supernatural or divine powers (प्रभाव, see note to p. 78. l. 3.) easily find out who the girl is that is so holding out. Not to be able to do so is the lot of an ignorant mortal, and for a celestial being not to *do* so is to act the part of such a mortal. To this Urvas'î replies that she is afraid to find out by means of her divine power who the damsel is, for it might turn out that she is some other than herself, in which case she might be greatly disappointed. Our poet here well answers the objection that critics might raise as to why Urvas'î behaves like a mortal.

Conf. Kâṭavema : मानुष्यकं मनुष्यभावो ...... । दिव्या त्वं मानुषीव किं विचारयसि राज्ञा प्रार्थ्यमानां तां प्रभावेन जानीहीत्यभिप्रायः । ...... बिभेमि...... । अत्र भयकारणं राजप्रार्थिता अन्या भवेदिति शङ्का ॥

P. 42. l. 3.—णं भणामि, 'do not you hear I tell you that I have devised a means?' ननु भणामि, 'dont I say?' 'do you not hear that

I say ?' This is intended to show that Vidûshaka has already said that he has devised a means but that the king has not noticed him.

P. 42. l. 5.—सिविणअसमागमकारिणीं. सिविणए समागमो सिविणिअसमागमो तं कारेदित्ति सिविणिअसमागमकारिणी.

P. 42. l. 7.—हीणसत्त हिअअ, 'O thou heart, that art void of courage.'

P. 43. ll. 1-5.—उभयमप्यनुपपन्नम्. 'Both are impossible.'—हृदयम् &c. Construe : इदं हृदयं कामस्य इषुभिः सदा अन्तः सशल्यम् [अस्ति] | [एवं सति] स्वप्ने समागमकारिणीं निद्रां कथमुपलभे? न च आलेख्ये तां सुवदनां प्रियाम् असमाप्यापि मम नयनयोः, हे सखे, उद्बाष्पत्वं भविष्यति [इति] न || *i. e.* हे सखे, तां सुवदनां प्रियामालेख्ये असमाप्यापि मम नयने उद्बाष्पे भविष्यत एव.

The second distich may be translated thus : 'nor shall the tears fail to come into my eyes, O friend, even before I have finished drawing in the picture that beloved one with the beautiful face.' The king means that he can neither sleep so as to meet Urvas'î in a dream, nor draw a picture of her so as to see her likeness waking. He cannot do the former because Kâma incessantly pierces his heart with his shafts, nor can he do the latter, because as soon as he should draw a part of the picture on the board, the tears shall come into his eyes and then dropping down on it would spoil it by wetting the surface so as to make any drawing on it impossible. असमाप्यापि, 'even before completing the drawing it.' Mark the force of the negative अ here. As समाप्य would mean '*after* finishing' the drawing of, so असमाप्य means '*before* finishing' the drawing of.

Kâṭavema : हृदयमित्यादि | यतः (he reads यतः for सदा) यस्मादिदं हृदयं मनः कामस्य इषुभिः बाणैः अन्तः अन्तरे सशल्यं शल्यसहितम् | अतः स्वप्ने समागमकारिणीं संगमकारिणीं निद्रां कथमुपलभे प्राप्नोमि | कथमित्याक्षेपे | नोपलभ इत्यर्थः | किंच आलेख्येपि चित्रेपि सुवदनां तां प्रियामुर्वशीम् [अ]समाप्य स्थितवतो मम नयनयोरुद्बाष्पत्वम् उदश्रुत्वं न भविष्यतीति न | भविष्यत्येवेत्यर्थः | तस्मादुभयमप्यनुपपन्नमिति संबन्धः ||

Ranganâtha says : निद्रासेवनचित्रफलकयोरनुपपत्तिमेवाह ।......... प्रियामुर्वशीमालेख्येति असमाप्य संपूर्णामनालिख्येत्यर्थः ।

The existing editions including that of Bollensen are all wrong in reading समवाप्य for असमाप्य. In the first place, all our eight Mss. and both the commentators have असमाप्य, and neither commentator even notices the other reading. Secondly, this reading समवाप्य does not suit the context. For we want a reading that would make the making of a picture by the king as much an impossibility (अनुपपत्तिः as Ranganâtha says and अनुपपन्नम् as the author says) as the getting of sleep. समवाप्य would mean that on finishing the picture the king's eyes would be filled with tears. But *then* they might, without making the drawing of it impossible.

P. 43. l. 8.—एत्तिओ &c. *i. e.* I can suggest no other means then than the two I have suggested.

P. 43. ll. 10-13.—नितान्त &c. On the word प्रभाव see l. 2 on the previous page, and l. 1 on page 10 पहावदंसिणा महिन्देण. Also l. 3 next page. Construe अपि with प्रभावविदितानुरागम्; *i. e.* अथवा ममानुरागं प्रभावेण विदित्वापि मामवमन्यते. Translate the second distich thus : 'May the five-shafted [Kâma] be happy [if he likes] by making my wishes for union with that person vain on account of their fruitlessness.' The king says, he is a poor victim before the shafts of Kâma, quite unable to cope with him, and that if Kâma desires to regard himself victorious by killing him, he is welcome to do so. Failure to obtain his desired object would end in his death and that would be achieved by Kâma's shafts.

Kâṭavema नितान्तकठिनामित्यादि । यो जनः (he takes this from यस्मिन् जने in l. 12) नितान्तकठिनां मानसीं पीडां न वेद न जानाति । अथवा प्रभावविदितानुरागं प्रभावेण स्वकीयेन महिम्ना (?) आत्मनो विदितोनुरागो यस्य स तथोक्तः तं मामप्यवमन्यते वा अपि नाद्रियते । अपिशब्दः शङ्कायाम् । तस्मिन् जने उर्वश्यां मम अलब्धफलनीरसान् अलब्धानि फलानि यैस्ते तथोक्ताः ते च नीरसाश्च तान् समागममनोरथान् विधाय पञ्चबाणः कृती (that is what he reads for सुखी) कृतार्थो भवतु ॥

अत्र प्रथमार्धे यथोक्तवचनकरणात् प्रगमनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

But Ranganâtha explains प्रभावेण better by "निजदैवशक्त्या" and goes on: ज्ञातरागमपि मामवमन्यते अवगणयति । कथं वा अमर्षो मया मानुषे मनो निवेशनीयमित्याशयेनेति भावः ॥ .... नीरसं (he reads °नीरसं for °नीरसान्) निसारम् ॥ ...... फलाभावे तु मरणमेव वैरस्ये निदानम् । तेन च तस्य बाणगत्र्यकाङ्गीकारः सफलः स्यादिति फलव्यक्तिः ॥

P. 44. ll. 2-4.—एवं *viz.* नितान्तकठिनां मानसीं रुजां न वेत्तीति अथवा ज्ञात्वापि अवमन्यत इत्येतादृशीम्.

Kâṭavema who appears to read एव for एवं remarks: एवमवगच्छतीत्यनेन प्रभावेणानुरागं विदित्वापि मामवमन्यमानां जानातीत्ययमर्थः प्रतिपाद्यते ॥

पहावणिम्मिदेण. Because none natural was at hand then. On प्रभाव see note above on p. 43. l. 11.

P. 44. l. 6.—ग्रहीत्वा scil. प्रभावनिर्मितं भूर्जपत्त्रम्. यथोक्तं करोति=संपादितोत्तरा भवति, *i. e.* throws it as a reply to the charge contained in st. 11.

P. 44. l. 7.—अवि हा. Kâṭavema: "अपिशेत्याक्रोशे." Ranganâtha: "अविदेत्यदृष्टाश्रुतप्राप्तौ."

P. 45. l. 1.—भूर्जपत्त्रगतोऽयमक्षरविन्यासः, *i. e.* भूर्जपत्त्रे विन्यस्तानि एतानि अक्षराणि भवन्ति. 'This is some writing on a birch-leaf.'

P. 45. ll. 2,3.—ण खु &c. 'May it not be a writing sent by the invisible lady Urvas'î, who heard your complaint, to inform you that she is equally in love with you?' 'Invisible lady Urvas'î'=by Urvas'î without manifesting herself to your eyes. The plural अक्खराइं simply means a letter, an epistle. The plural is used with reference to the letters or individual signs of which a letter or epistle consists. Conf. the Latin *litteræ* similarly used in phrases like *litteris dare*, to commit to writing, to record. It is possible, however, the plural may point to the character of the letter *viz.* as simply consisting of a few letters scribbled on a birch-leaf or bark improvised for the occasion; not a regular letter.

P. 45. ll. 4,5.—नास्त्यगतिर्मनोरथानाम्. 'There is nothing to which desires can not go,' *i. e.* when a man has a desire for a particular

object, there is nothing which he thinks may not happen in order to fulfil his desire. He will even think that a god may come down on earth to give him what he desires. The king's remark refers to Vidûshaka's suggestion, which he thinks is impossible.—अनुवाच्य, 'reading to himself,' *i. e.* reading by the eye, not reading out so as to be heard by the bystanders. This sense of अनुवाचयति which is clear in all the passages where it occurs in Kâlidâsa, I find noticed neither in Monier Williams' valuable Sanskrit Dictionary nor in the gigantic St. Petersburg Sanskrit-German Wörterbuch. See *infrâ* note to p. 57. l. 4. and p. 138. l. 2.

P. 45. l. 6.—पसीददु. That is, 'be pleased to read it out.'

P. 46. l. 1.—साहु अज्ज णाअरिओसि. 'That is good, Sir, you are a clever man.' This refers to Vidûshaka's request to the king to read the letter out. Urvas'î means that the request shows that Vidûshaka is a gallant. नागरिक literally means 'belonging to the town' as opposed to जानपद, 'that which belongs to the country,' 'rustic.' Hence, cultivated, *civil, urbane.*

P. 46. ll. 3-6.—सामिअ &c. Construe इ सामिअ, जइ णाम अहं अणुरत्तस्स तुइ उवरि तह अमुणिआ जह तुए संभाविआ, [ता] णं मे सरीरए लुलिअपारिजाअसअणिज्जयम्मि णन्दणवणवादावि अच्चुण्हआ होन्ति ? Translate: 'My Lord, if indeed I am as indifferent about you who love [me] as is supposed by you, then how is it that (ननु) even the Nandana-breezes become excessively hot to my person rolling about through restlessness even on a bed of *pârijâta*-flowers ?'

Urvas'î means, 'If I were as supposed by you *viz.* indifferent even when I knew you loved me, then how is it that even when I lie on a bed strewn over with flowers of the Pârijâta I roll about restlessly on it, and how is it that even the breezes of the Nandana are exceedingly hot to my person?' She loves him as much as he loves her. A bed strewn over with flowers and a cool breeze are the (stock) remedies of per-

sons suffering from unrequited or absent love. But the flowers of the heavenly Pârijâta and the breezes of the Nandana must be unequalled in their powers to cool and make such persons happy. And yet, says Urvas'î, neither alleviates her love distress. संभाविआ= supposed , imagined, *viz.* in St. 11. at p. 43 above.

जइ णाम, 'if at all' I am not, in fact. But if I am, then why (ननु). लुलिअपारिजाअसअणिज्जयम्मि, Karmadhâraya Samâsa. लुलिआइं पारिजाआइं जम्मि तं लुलिअपारिजाअसअणिज्जयं तम्मि लुलिअपारिजाअसअणिज्जयम्मि. Or a *bahuvrîhi* qualifying सरीरए. But in this case the compound must be supposed to be an irregular one and good only in Prakrit as equivalent to पारिजाअसअणिज्जयलुलिअम्मि where the past participle must be taken in an active and not passive sense.

Kâṭavema reads a little differently and explains differently only as regards two words, असंभाविआ and अमुणिआ. His chhâyâ is:—स्वामिन्न-संभाविता (he divides सामि असंभाविआ) यथाहं त्वया अज्ञाता. तथा चानुरक्तस्य यदि नाम तवोपर्यहम्. मम लुलितपारिजातशयनीयके भवन्ति किम्. नन्दनवनवाता अप्यत्युष्णा: शरीरे ॥ For his text of the Prakrit see footnotes at pp. 46, 47. He goes on to explain: स्वामिन् नाथ यथाहं त्वया अज्ञाता इयं कीदृगवस्थेत्यपरामृष्टा असंभाविता असंमानिता च । अहम् अनुरक्तस्य तवोपरि तथा तादृशी यदि नाम ज्ञात्री असंभावयित्री चेन्नामेत्यर्थ: । लुलितपारिजातशयनीयके लुलितं तापलुण्ठनात् व्याकीर्णं पारिजातानां पारिजातकुसुमानां शयनीयं यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन्मम शरीरे नन्दनवनवाता अपि अत्युष्णा भवन्ति किम् । न भवन्तीत्यर्थ: । अतादृशत्वान्मम अत्युष्णा भवन्तीति भाव: ॥ अत्र स्वानुरागप्रकाशकस्य वाक्यस्योपपत्तिमत्त्वादुपन्यास इति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

Urvas'î can hardly be allowed to know that the king loved her. For throughout her behaviour up to this moment she shows the greatest anxiety to learn whether he loved her. All that she can be made to answer is this. 'If I did not care for you how is it that things that all regard as the greatest enjoyments in paradise do not please me? It is not therefore true that I know you love me and yet do not care for you (विदितानुरागं त्वामवमन्यामि). On the contrary I do not know whether you love

me, and loving you I pine away among flowery beds fanned by heavenly breezes.'

P. 47. l. 1.—किंणु &c. That is, will he say that he loves me or will he say that he does not love me?

P. 47. l. 2.—णं भणिदं एव्व &c. why, do not you see that the answer is given already by his limbs which have become as thin and flaccid through his yearning for you as a stalk of the lotus?

Kâṭavema *aliter* : कमलनालायमाणेहिं कमळनाळवदाचरद्भिः । कण्टकितैरित्यर्थः । अनेन रोमाञ्चेन राज्ञो हृष्टत्वमुक्तं भवति ।

P. 47. l. 3.—सोत्थिवाअणं. A present given such as is described in our note to *Mâlavikâgnimitra* p. 17. l. 2 (which see) on an occasion when the Brahman or Brahmans pronounce blessings by reciting verses from holy writs.

P. 48. ll. 1-4.—तुल्य &c. Kâṭavema : तुल्यानुरागेत्यादि । तुल्यानुरागपिशुनं प्रेमसूचकं ललितार्थबन्धं ललितो मधुरः अर्थस्य वस्तुनो बन्धः संसर्गो यस्य तत्तथोक्तं पत्रे निवेशितं विन्यस्तं प्रियाया उदाहरणं वाचिकं हे सखे उत्पक्ष्मणो मम आननेन समागतं तस्या मदिरेक्षणाया आननमिव भवति ॥ अत्र विशेषप्रतिपादनात् पुष्पं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

Ranganâtha too says उदाहरम् उक्तिः. He goes on : पत्रे तदुक्तिमात्रनिवेशनमात्रेणैव ममाननं तस्या आननेन समागतं मिळितमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥

But neither commentator correctly explains the word उदाहरणम्, which does not simply mean 'saying,' 'expression,' but a song, a piece of poetry. Conf. Supra. p. 16, l. 9 चारणेभ्यस्त्वदीयं जयोदाहरणं श्रुत्वा and note *ad loc.*—उत्पक्ष्मणा 'with my eyes fully staring at it' as I would if actually kissing her. मदिरेक्षणेन=मदिराक्षेण. मदिरेक्षण or मदिरदृष्टि is thus defined by S'auryâditya as quoted, in a verse from a work named *Sangîtakalikâ*, by Hemâdri on *Raghuvaṁs'a* VIII. 67 : तथा संगीतकलिकायाम् । स्निग्धार्धमुकुलीकृता लम्भिता मदिरा तथा । पञ्चैवात्र मतिज्ञाताः शौर्यादित्येन दृष्टयः । सौष्ठवेन परित्यक्ता स्मेरापाङ्गमनोहरा । वेपमानान्तरा दृष्टिर्मदिरा परिकीर्तिता । See our note *ad loc. Addenda* p. 5.

P. 48. l. 5.—एत्थ णो &c. 'Now our love is of equal shares,'

i. e. now I can safely say we love each other equally. Urvas'î means that after this avowal of the king she has no doubt that he loves her as much as she loves him. एत्थ literally means 'here'; hence 'at this stage.'='*now.*' It contains the etymology of our word आतां.

P. 48. ll. 8, 9.—Vidûshaka objects to the king's words प्रियाया स्वहस्त: and misunderstands him to mean that he should preserve the writing as evidence of Urvas'î's avowal, and asks whether having shown the blossom of the king's desires she will disappoint him as to their fruit. On विसंवददि see *Mâlavikâgnimitra* Act II. p. 21. l. 10 and our note *ad loc.* The king simply means the letter should be preserved as a valuable autograph of Urvas'î.

P. 48. ll. 10, 11.—Mark that the poet does not bring forward Urvas'î first into the presence of the king, and mark the reason so very natural that Urvas'î gives for not coming forward at once and first of all.

P. 49. l. 1.—तिरस्कारिणीमपनीय, 'taking off the veil.' From this it appears that Urvas'î and Chitralekhâ were all the time standing on the stage with their veils on, but were not, owing to the power of their veils, supposed to be visible to any one. But the spectators saw them in the same manner that they would hear speeches made आत्मगतम्, अपवार्य or जनान्तिकम्, which are not supposed to be heard by persons standing by on the stage.

P. 50, ll. 1-3.—सा अहं······ भूओवि महाराएण अणुकम्पणीअत्ति, 'I therefore pray that on this occasion also Your Majesty may take compassion on me.'

It should be observed how our poet causes Chitralekhâ to avoid all reference to the *bhûrjapatra*.

P. 50. ll. 5-8.—पर्युत्सुकाम् &c. Translate: 'you say that that fair one is exceedingly restless, but do not know that Purûravas is afflicted on her account. This love-longing is equal in us both.

The hot iron deserves to be united with hot iron.' आर्त्त is stronger than पर्युत्सुक. Kâṭavema पर्युत्सुकामित्यादि । प्रियदर्शनां तामुर्वशीं पर्युत्सुकामुत्कण्ठितां कथयसि । तदर्थे तत्कृते । अर्थे कृते च तादर्थ्यं इत्युक्तत्वात् । आर्त्तं संतप्तं पुरूरवसं न पश्यासि न जानासि । उभयोरावयोः साधारणः समानः अयं प्रणयः प्रेम स्मरस्य मन्मथनस्य संघटनाय द्वयोः संयोजनाय भवति । अत्रोपमामाह । योक्तुः (that is what he reads for योग्यम्) योजकस्य कर्तुः तप्तेन लोहेन तप्तं लोहमिव (he appears to have read तप्तेन तप्तमिव संघटनाय योक्तुः with our Mss. B. P.) अत्र तप्तशब्दादौचित्याल्लोहपरौ मन्तव्यौ ॥

Ranganâtha reads साधारणोयमुभयोः प्रणयो यतस्व and the last line very differently from ours. For he has: अयमुभयोः प्रणयः स्नेहः साधारणः । यथा मम तस्यां तथा तस्या अपि मयीत्यर्थः । अतो यतस्व यत्नं कुरुष्व कौमुदीं ज्योत्स्नामिन्दुबिम्ब इव ताम् । मयीत्यर्थात् । समागमय ॥ प्रणयः स्मरस्य तप्तेन तप्तमयसा घटनाय योग्यमिति पाठे स्मरस्य प्रणयः सोत्कण्ठभाषितेन पीडाप्रमादानरूपः । अत इत्यर्थात् । तप्तेनायसा घटनाय तप्तमेव योग्यमिति लोकोक्तिः । अतो झटिति मिलनप्रयत्नो विधेय इति भावः ॥

P. 50. ll. 9,10.—तुवत्तोवि णिद्दअदरं मअणं देक्खिअ 'finding that Madana is [to him] even more merciless than to you' I have become the messenger of thy beloved. When Chitralekhâ says she finds Purûravas a greater victim of Kâmadeva than Urvas'î is and, therefore, invites her to accompany her, she is at once truthful and in keeping with delicacy.

P. 51. l. 1.—'Ah, you have cruelly and suddenly given me up.' अनपेक्षितम्=अपेक्षया विरहितं यथा स्यात्तथा, without regard to me, without kindness, *viz.* by telling the king that I am longing for him and coming to call me.

P. 51. ll. 2, 3.—आआरं दाव पडिवज्ज, 'Meantime offer your salutation' scil. to the king. The *áchára* referred to is in l. 4. On this meaning of *áchâra* Conf. *Raghuvaṁs'a* II., 10 अवाकिरन्बाळलताः प्रसूनैः आचारलाजैरिव पौरकन्याः and our note *ad loc.* Ranganâtha interprets आआरं as आकारम् in which case the speech would mean, 'meantime compose yourself.'

From the circumstance that Chitralekhâ finds it necessary to

tell Urvas'î to salute the king, it must be inferred that Urvas'î was confused and forgot such a simple formality as saluting the king.

P. 51. ll. 6, 7.—Translate: 'I am indeed victorious, of whom *you* utter this word '*victory*' which does not fall to the lot of a person other than the thousand-eyed [Indra].' The king slightly plays upon the words जेदु जेदु in Urvas'î's salutation (आचार), which literally means, 'may His Majesty be victorious, may His Majesty be victorious!', and says, he is really victorious since he is so saluted by Urvas'î, who being a celestial nymph is in the habit of saluting in that way her master the great Indra only, and no other. सहस्राक्षादगतः पुरुषान्तरम् literally means 'which has not gone to a person other than the thousand-eyed [Indra]'.

The existing editions even including Bollensen's are all wrong in reading सहस्राक्षादागतः for सहस्राक्षादगतः. The misreading सहस्राक्षादागतः may have arisen from an original सहस्राक्षान्नागतः 'which has not come to a person other than Indra.' See footnotes.

On the mythological origin of the सहस्राक्ष which Indra obtained as a punishment (commuted into an ornament) for his intrigue with Ahalyâ, see Somadeva's *Kathâsaritsâgara* XVII. 137-47. But it is doubtful whether the epithet, which is in the Veda applied to the Purûsha, or the great soul of the universe, may not have been applied to Indra on account of his identification with that Purûsha.

Kâṭavema: मयेत्यादि । सहस्राक्षादिन्द्रात् पुरुषान्तरमन्यपुरुषमप्राप्तः जयशब्दः जयेति शब्दः यद्यस्माद्यस्य मम उदीर्यते उच्चार्यते तस्मात्तेन मया जितमजायि । सर्वोत्तरेणा-भावीत्यर्थः ॥

P. 52. l. 2.—Vidûshaka claims to be greeted on two grounds: first, that he is the king's friend; and secondly, that he is a Brâhmaṇ.

Kâṭavema: अत्र परिहासस्य गम्यमानत्वात् नर्मभाति (?नर्मोति?) संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 52. ll. 7-10.—मुनिना &c. From the fact that Kâlidâsa here mentions Bharata, (who is known to be the author of the work called *Bharatanâṭyas'âstra*, and, therefore, the founder of the Drama and Acting,) as the preceptor who teaches acting and dancing to the celestial nymphs and brings them before Indra, it is to be inferred that the poet must have regarded him as having lived in that antiquity before his time, when men went up to the svarga and other worlds to assist and otherwise serve the gods, and when the gods came down upon earth to fight the battles of their mortal friends,—to have lived in fact as a contemporary of Purûravas.

Kâṭavema: मुनिना भरतेत्यादि। भरतेन भरताख्येन मुनिना अष्टरसाश्रयः अष्टानां रसानां शृङ्गारवीरबीभत्सरौद्रहास्याद्भुतभयानककरुणानामाश्रय आस्पदं यः प्रयोगो नाट्यप्रयोगः भवतीषु युष्मासु। अप्सरस्त्रीष्वित्यर्थः। नियुक्तः निहितः। प्रतिष्ठापित इत्यर्थः। अद्येदानीं सलोकपालः लोकपालसहितः मरुतो(sic, तां?) देवानां भर्ता स्वामी इन्द्रः ललिताभिनयं ललितः सुकुमारः अभिनयो यस्य सः तथोक्तः तं प्रयोगं द्रष्टुमनाः द्रष्टुं निरीक्षितुं मनो यस्य सः तथोक्तः। अत्र तु काममनसोरपीति ••••• मकारस्य लोपः। अत्र अष्टरसाश्रयो ललिताभिनय इत्यनेन शृङ्गाररसप्रधानमुपसृष्टान्यरसं किमपि नाटकं सूच्यते। तथा चोक्तं वसन्तराजीये। एको रसो भवेदङ्गी वीरशृङ्गारयोर्द्वयोः। अङ्गमन्ये रसाः सर्वे भवेन्निर्वहणेऽद्भुत इति। एतद्देवनाटकं नामतो वक्ष्यति सरस्सईकिअकव्वबन्धे लच्छीसअंवरे इति ॥

P. 52. l. 13.—अणुमाणीअदु महाराओ, 'Take your leave of His Majesty'. Literally 'Let His Majesty be made to give his consent' to our departure. "गमनायेति शेषः" as Kâṭavema says.

P. 53. ll. 2-3.—अअं जणो. That is, Urvas'î. अयं जनः is an humble way of indicating the speaker like फिदवी in our vernaculars. In this speech Chitralekhâ is speaking for Urvas'î who is made speechless.—महाराएण अब्भणुण्णादा इच्छदि, 'permitted by Your Majesty she wishes to make herself blameless towards the gods,' *i. e.* She wishes to go, so that she may not incur the responsibility of offending the gods by disobeying their summons; may it please Your Majesty, therefore, to permit her to go.

P. 53. ll. 6-7.— णं एदं. Vidûshaka, if he had the Bhûrjapatra in his hand, would have said णं एदं भुज्जवत्तं अत्थि तं पेक्खिअ विणोदेदु भवं अत्ताणअं.

P. 54. l. 4.—मा भवं अङ्गाइं मुञ्चदु. 'Do not despair.' Literally, 'do not drop your limbs through despair.' Throwing down the head and remaining speechless, letting down the arms and lie motionless, is what is intended to be expressed by अङ्गाइं मुञ्चदि. Kâṭavema has एव्वं खु वत्तुकामोम्हि before मा भवं &c. See footnotes.

P. 54. ll. 6-8.—'For when starting she, not mistress of her own person, seemed to leave her free heart in me through her palpitations which were indicated by the trembling of the flowers [on her breasts].'

Kâṭavema: अनीशयेत्यादि । शरीरस्य अनीशया अनीश्वरया उर्वश्या प्रस्थानेपि (he seems to read प्रस्थानेपि) मयाणेति विवशं [अ]परवशं हृदयं स्तन° (that is what he reads apparently for सून°) °कम्पक्रियालक्ष्यैर्निश्वसितैः मयि न्यस्तमिव निक्षिप्तमिव ॥

The King means that being an attendant of Indra to whom her person belonged Urvas'î was obliged to go, ("शरीरस्य अनीशया इन्द्राधीनत्वादित्यर्थः" Ranganâtha). But though she did not own her own *person*, she did her heart, which, therefore, she left with him. This is an *utprekshâ* on what actually happened and what the king saw when Urvas'î left, *viz.* the wreath of *flowers on her breasts shook as she went.* The King imagines (उत्प्रेक्षते) that it was the palpitations (निश्वसितानि) of her heart that shook the flowers on the breasts, below which the heart lies. And as the palpitations were towards Purûravas because the flowers shook towards him, he thinks the tremulation was caused by the heart in its passage from its seat below Urvas'î's breasts to him.

There is an antithesis between अनीशा शरीरस्य and विवशं, for which latter the existing editions have the apparently easier reading स्ववशं which has the same meaning as विवशम्.

The existing editions have also स्तनकम्प° for सूनकम्प. Considering the shape of the letter स्त and सू in Sanskrit Mss., either reading may have arisen from the other owing to an error of the copyist. It is probable, however, ours is the correct reading, as it is not natural that a woman's breasts would shake when she turns round and goes, but it *is* natural that a wreath of flowers worne loose on the breasts should do so.

P. 55. ll. 1, 2.—गेण्हिदव्वं भविस्सदित्ति, 'will be taken.' Mark the future, used in the sense of the potential, with the future participle, equivalent to गृहीतं भविष्यति. See *infrá* p. 154, ll. 1, 2.

P. 55. l. 5.—उव्वसीए मग्गेण *i. e.* has gone after Urva'sí, has followed her.

P. 55. l. 6.—वैधेयः="मूर्खः," Ranganâtha, and Kâṭavema, the latter quoting मूर्खवैधेयबालिशा इत्यमरः ॥

P. 56. l. 4.—What? have I ever informed your Ladyship before untruthfully? अण्णहा 'untruthfully,' 'incorrectly.' See below, p. 76. l. 6.

P. 56. ll. 5, 6.—तेण हि, 'if so, then.' See *Málavikágnimitra* Act II. p. 22. l. 7 and our note *ad loc.*

P. 57. ll. 3-5.—पडिवत्तणविभाविदक्खरं=पडिवत्तणेण विभाविदाइं अक्खराइं जम्मि 'on which, as I find on turning it round, there is some writing.' कहं वाचीअदु? ("कथमिति प्रश्ने" Kâṭavema), 'how? Shall I read it?' The Queen says, 'read it to yourself,' 'अनुवाचय,' *i. e.* 'do not read it out, peruse it with your eyes. If it is not scandalous, I will hear it.' अविरुद्ध appears to be used here in an absolute sense. The passage can hardly mean, 'I will hear it if it is not opposed to the rumour about Urvas'í'; for it would imply that she will hear it if it disproves the rumour. We must not suppose that she is anxious that the rumour should turn out true, but just the reverse.

The difference between वाचयति and अनुवाचयति is clearly brought out here as indeed it is in all passages where the two verbs occur in the same context. See *infrá* p. 138 ll. 2-6.

P. 58. l. 3. —तेण हि से गिहीदत्था होमि, 'If so, I wish to know its contents.' होमि for the future भविष्यामि. She now desires her attendant to read out the *bhûrjapatra*.

P. 58. l. 4.—एत्थ, 'here,' 'on the spot,' 'just now.'

P. 58. l. 6.—भो &c. Vidûshaka is supposed to be searching for the *Bhûrjapatra*.

P. 59. ll. 1-5.—उत्थाय | भगवन् &c. As the artificial hill is at some distance, the King finds it necessary to get up and look out. He imagines the breeze has carried away the bhûrjapatra. Hence his address to it.

Kâṭavema: वासार्थमित्यादि | सुरभिणा वसन्तेन संभृतं संपादितं वीरुधां लतानां पौष्पं पुष्पसंबन्धि रजः परागं वासार्थं हर गृहाण | मिथ्या वृथा हृतेन आहृतेन मे दयितास्नेहस्य हस्तेन दयितायाः प्रियायाः स्नेहेन कृतः स्वहस्तः | स्वहस्तशब्देन स्वहस्तलिखितं लक्ष्यते | तथा चोक्तं स्मृतिकारेण | राज[स्व]हस्तसंशुद्धं शुद्धिमायाति शासनमिति | तेन भवतस्तव किम् किं प्रयोजनम् | न किंचित्प्रयोजनमित्यर्थः | अञ्जनाम् अञ्जनादेवीं प्रति आलक्षितप्रार्थितः दृष्टाभिलाषः भवान् कामार्तं जनं मनोविनोदनफलैः मनोविनोदनं चेतोविश्रान्तिः फलं प्रयोजनं येषां ते तानि तैः एवंविधैरीदृशैः लिखितादिभिर्धारितम् अवलम्बितं धृतप्राणं जानीते हि अवगच्छति खलु ||

Translate the second half thus : 'For you, who have known your desire for Añjanâ, are aware that the love-afflicted man preserves himself by such means intended to console his mind.'

The King says that the love-sick man preserves his life by means of such memorials as the *bhûrjapatra* because they console his mind in his distress; and that Vâyu must himself have experienced the truth of this when he made his love to Añjanâ. Añjanâ was the mother of the monkey Mâruti by Vâyu, the god of wind. Though speaking to the breeze the king addresses it in language properly applicable to the presiding deity of it. But this is common among poets of all times and countries.

Ranganâtha reads the passage like our Ms. U. (see footnotes) and comments accordingly. He says मिथ्या हृतेन निरर्थकं नीतेन .... | पुष्परजोहरणे हि ते सौगन्ध्यप्राप्तिर्भविष्यति | लेखहरणे तु ते न

केवलं [न] लाभः प्रत्युत मादृग्विभवश्चाक्षमोति प्रसङ्गयेतीति न त्वयैतादृशं विधेयमिति भावः । ...... धारितं विहितजीवनं.

P. 59. l. 8.—Kâṭavema: अत्र केसरशब्दः केसरपुष्पवाची.

P. 60. l. 4.—दुरागतं दाणिं संवुत्तं. Vidûshaka plays upon the word स्वागतम्, which literally means 'well come.'

P. 60. l. 6.—Vidûshaka must be supposed to make this speech जनान्तिकम्, for he of course does not wish that the Queen should hear it. The Mss. do not give the usual stage-direction, but as the speech is a reply to another which is said जनान्तिकम्, we have probably to understand that a reply to a speech so made must itself be made जनान्तिकम्.—लेख्येण scil. सह.—वा is simply a particle indicating a question.

P. 60. l. 7.—'It is not this writing that I was searching; that searching was for another.' Kâṭavema: इदं भूर्जपत्रं मया न मृग्यते नान्विष्यते । सोयमारम्भः व्यापारः अपरान्वेषणार्थः अपरस्य अन्वेषणार्थो गवेषणार्थः । अत्र राज्ञो दोषप्रच्छादनात् कर्मद्युतिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ The King admits that he was searching for *a* bhûrjapatra, but urges that it was another. The Queen replies in the speech following, that it is of course all right that he should conceal his good luck. That is, she does not admit the king's plea that he was searching for another bhûrjapatra, and says that it is but natural that he should conceal his good fortune, which consisted in his being loved by a heavenly damsel.

P. 61. l. 1.—Vidûshaka means to say that it is now so late that the King is likely to suffer from bile unless his meal is given him at once.

P. 61. l. 3.—'Even a ghost is made favourable by means of a dinner.' This refers to a method of exorcising a ghost that has taken possession of a person. A kind of yellow dinner of rice is prepared and offered to it with prayer, and the ghost then supposed to let its victim alone. This practice is still in vogue, especially in the Konkan. Vidûshaka implies that even an in-

exorable ghost may be put to rest by means of a dinner, much more is it possible that if the king gets his mid-day meal now, he will forget all about Urvas'í. That is what he thinks is probable from the very high estimate in which he himself holds a dinner.

P. 61. l. 4.—बळात् 'forcibly,' हठात्, 'falsely.' Literally 'forcibly,' 'when I do not admit.'—प्रतिपादयिष्यसि, 'will make me confess.'

P. 62. ll. 5-8.—Kâṭavema : अपराधीत्यादि । रम्भोरु । ऊरूत्तरपदादौपम्य इति ऊङ्म् । अहमपराधी नाम अपराध्येव । प्रसीद । प्रसन्ना भव । संरम्भाद्रोषाद्विरम विरता भव । तस्यापराधिनं प्रतिपादयति । सेव्यजनश्चेत्यादि । सेव्यजनः स्वामी कुपितश्चेत् रुष्टो यदि दासः सेवकजनः कथं नु निरपराधः अपराधरहितः । कथं न्वित्याक्षेपे । अपराध्येव भवतीत्यर्थः । अत्र स्त्रीणां मानापनयनोपायेषु साम प्रयुक्तमित्यनुसंधेयम् । यथोक्तं वसन्तराजीये । साम्ना भेदेन दानेन नत्युपेक्षा रसान्तरैः मानापनयनं तासामुपायैः षड्भिराचरेत् । तत्र चाटुवचस्सामेति । अत्रैव सान्त्वनात् पर्युपासनमिति सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । पादयोः पततीत्यत्र पूर्वप्रयुक्ते सामनीत्यर्थे सति नतिर्नामोपायः प्रयुक्त इत्यनुसंधेयम् । यथोक्तम् । नतिः पादप्रणामः स्यादिति ॥

P. 62. l. 10.—मा खु &c. 'Not that I am so light-hearted as that I will care for this supplication, but I fear the regret that shall be caused to me through his humility.' As she goes the Queen says, she is not afraid to disregard the supplication itself (because she knows it is insincere), but she is afraid her conscience will bite her for disregarding the humility (दक्खिण्णं) with which the king has made it.

Kâṭavema reads अदक्खिणकिदस्स and explains as follows : किंत्वदाक्षिण्ये(ण्य?)कृतात्पश्चात्तापात् बिभेमि । अत्र प्राकृते पञ्चम्यर्थे षष्ठी । क्वचिदसादेरित्युक्तत्वात् । अत्र देव्याः भीतिरुत्तराङ्कोपयोगित्वात् बिन्दुरित्यनुसंधेयम्. अदाक्षिण्य is a very good reading अदाक्षिण्यकृतः पश्चात्तापः 'remorse caused by my unkindness, *viz.* that of going away without taking any notice of his prostration (प्रणिपात), in committing in fact प्रणिपातलङ्घन as the King calls it further on.

The Queen says what is contained in this speech in order to justify her haughty conduct in leaving her husband on his knees and departing without taking his leave. 'I am sure I am right in rejecting his supplication and walking away because I know it is insincere. I am only a little afraid that hereafter I may herhaps regret that I did not take notice of his humility. But nevertheless let me go.' That is what she means. She fears she will regret taking no notice of the prostration of the king. See below p. 64. l. 2. किंतु प्रणिपातलङ्घनादहमस्यां वैधेयमवल-म्बिष्ये, and the note thereon. See also *infrá* p. 72, ll. 2-5.

P. 63. l. 3.—On the word अप्रसन्ना as applied to a river see *suprá* p. 9, l. 7. पाउसणदी विअ अप्पसण्णा 'turbid and rapid.' He means she is gone off greatly dissatisfied. पाउसणदी 'a monsoon river.' Many rivers in the dry weather are quite empty and expose their rocky beds. But when the first plenteous showers of the monsoon swell them, they are extremely muddy and rapid.—उट्ठेहि. For we must suppose the King is still on his knees, not knowing that the Queen is gone.

P. 63. ll. 4-8.—नेदम् &c. 'And that is not unreasonable.' Literally, 'that is not improper.' इदम् = 'पाउसणदी विअ अप्पसण्णा गदा इत्येतद्. "इदमुपपन्नमेवेत्यर्थः इदंशब्देन अप्रसादगमनं परामृश्यते," Kâṭavema. That is, she is justified in going away dissatisfied. The reason is given in the stanza that follows. The king means, his conduct has justified the Queen's anger. The existing editions are all wrong in reading उपपन्नम् for अनुपपन्नम्. इदम् can only refer to what immediately precedes and that is the अप्रसादगमनम् of the Queen. This being so, अनुपपन्नम् is the only correct reading.

प्रियवचन &c. Kâṭavema : दयितजनानुनयः दयितजनस्य प्रियजनस्यानुनयः प्रार्थना प्रियवचनशतोऽपि प्रियाणि वचनशतानि यत्र स तथोक्तः तादृशोऽपि रसादृते प्रेम्णा विना। प्रेमरहित इत्यर्थः। तद्विदां रसविदां योषितां हृदयं मनः न प्रविशति न संक्रमति। अत्रोपमामाह। तद्विदां मणिपरीक्षकाणां हृदयं कृत्रिमरागरूषितः (that is what he appears

to read for °योजित:)कृत्रिमेण कृतकेन रागेण वर्णोत्कर्षेण रूषित: रञ्जित: मणिरिव रत्नमिव ||

Mark the double sense of the word राग (affection, and redness) and of रस (love, and water as applied to a precious stone).

P. 63. ll. 9, 10.—एदं *viz.* that the Queen has gone away unreconciled. 'भवदो अणुणओ ताए हिअए ण पविट्ठो' इत्येतत्. एत्थ 'at this time.' अक्षिदुःखितस्येत्यत्र प्राकृते पूर्वनिपातानियमाद्दुःखिताक्षस्येति विज्ञेयम् ||

P. 64. ll. 1, 2.—स एव, 'the same, scil., as before. किंतु &c. 'But I will take courage as regards her because she has disregarded my prostration.' That is, he will take courage, which he will derive from the fact that the Queen left him without taking notice of him when he fell at her feet. This means that he hopes that the Queen will regret her haughtiness and then relent so that she will come to consent to his making love to Urvas'î. See above p. 62, l. 10: किंदु दक्खिण्णकिदस्स पच्छादावस्स भाएमि. Conf. Kâṭavema : किं त्वित्यादि | प्रणिपातलङ्घनात् प्रणामानङ्गीकाराद् अहमस्यां देव्यां धैर्यं धृतिमवलम्बिष्ये | अत्र प्रणामोपाये व्यर्थेऽपि सति उपेक्षानामोपाय: प्रयुक्त इत्यनुसंधेयम् | यथोक्तम् | उपेक्षा धैर्यधारणमिति ||

P. 64. l. 3.—दाव 'just yet,' 'for sometime.' धीरदा = "धैर्यम्" used by the King in his preceding speech.

P. 64. ll. 6-9.—उण्हालु: &c. Kâṭavema : उष्णालुरित्यादि | शिखी मयूर: | ग्रीष्मादिपाठादिति: | उष्णालु: उष्णासह: सन् शीतोष्णतृप्रा[sic]भ्यस्तत्र [स]हत इत्यालुच् | तरो: शिशिरे शीतले मूलालवाले निषीदति | षट्पदो भ्रमर: कर्णिकारमुकुलानि उपरि अग्रभागे निर्भिद्य विदळय्य आलीयते लीनो भवति | कारण्डव: जलकुक्कुट: तप्तं वारि विहाय त्यक्त्वा तीरनळिनीतटस्थां कमलिनीं सेवते भजते | क्रीडावेश्मनि लीलागृहे पुरोवर्ती पञ्जरशुकश्च क्लान्त: तान्त: | पिपासया ग्लान इत्यर्थ: | जलं याचते प्रार्थयते||

Act III.

P. 65. ll. 1-3.—त्वमासनं प्रतिग्राहित: 'You were made to carry the seat.' That is, 'our preceptor took you with him that you might carry his seat in your hand.' The seat consisted probably of a tiger's skin or of a black buck's skin. Brahmans living a strictly religious or rather orthodox life can only squat down on such a seat; and they carry, or if they have any pupils, then one of these carries, the seat with them when they go out. This practice appears to have been in vogue as much in Kâlidâsa's time as it certainly is now. त्वमासनं प्रतिग्राहित: gives two facts; first, that Pallava was taken with him by his preceptor, and secondly, the reason why he was taken. Both Lenz and Bollensen have misinterpreted the passage, the former translating "you were ordered to take a seat in his carriage" (tu sedem in vehiculo ejus capere jubaris), and the latter, "he took you with him that he might go to Indra's palace" (um sich den Pallast Indra's zu begeben nahm er dich mit)—made you drive his carriage?

अग्निशरणसंरक्षणाय 'to keep watch over the place where the sacred fire is kept.' Conf. *Mâlavikâgnimitra* p. 106, l. 12 and our note *ad loc.* अपि गुरो: प्रयोगेण दिव्या परिषदाराधिता ? 'was the celestial audience pleased?'

Conf. Ranganâtha इदानीं पेलव(so)गालवाख्यभरतमुनिशिष्यमुखेन राज्ञ: पुनरुर्वशीसमागमसूचनाय तत्प्रवेशं तावदाह ।........शरणं गृहम् ॥

P. 65. ll. 5-7.—गालव &c. Translate: 'Gâlava, I know not whether it was pleased, but in that play of *Lakshmî-svayamvara* composed by Sarasvatî it (the celestial audience) was absorbed in the several sentiments. But—'. Pallava means, that the divine assembly before whom the play was enacted was engrossed with interest in the several sentiments as expressed and re-

presented in the acting. But—. Here, as he stopped a little, he is interrupted by his friend, who asks him why he wished to qualify his statement.

The existing editions have all the wrong reading उव्वसी तेसु तेसु रसन्तरेसु उम्माइआ आसि. From what is further on stated about Urvas'î she can not be described as उन्मादिता or उन्मत्ता but perhaps as प्रमत्ता, blundering, (see below, next page उव्वसीए वअणं पमादक्खलिदं आसि). Besides she did not blunder throughout the play (तेसु तेसु रसन्तरेसु), but only as regards one small matter, namely, the taking the name of Purûravas instead of that of Purushottama on one occasion, for which she suffered an imprecation at once. If she had blundered throughout the play she might have had to bear many more curses and a greater ignominy than she actually had.

Considering the similarity of the letters त and उ in Sanskrit Mss. it is easy to understand how उम्मआ must have arisen from तम्मआ and afterwards further corrected into the corruption of उम्मादिआ, to make which give any sense it was natural to add उव्वसी ! See our foot-notes.

The reading ण आणे कधं आराहिदा भोदि as read by the existing editions is also wrong. For if it were correct, we should have had तस्सिं हि instead of तस्सिं उण which they all read.

P. 66. l. 1.—सदोषावकाश &c. दोषेण सहितः अवकाशः स्थानम् अभ्यन्तरं वा यस्य. 'The rest of your sentence, [which you have not uttered], appears to imply a fault.'

P. 66. l. 4.—लच्छीभूमिआए. Ranganâtha : "भूमिका वेषपरिग्रहः । भूमिका रचनायां स्यान्मूर्त्यन्तरपरिग्रह इति विश्वः."

P. 67. l. 4.—न खलु &c. 'Did not our preceptor get angry with her ?'

"भवितव्यतानुविधायीनि भाव्यनुसारीणि." Ranganâtha.

P. 67. ll. 7, 8.—दिव्वं ठाणं, 'divine residence ;' *i. e.* thou shalt go and dwell among mortals.

P. 68. l. 4.—सदृशं पुरुषान्तरविदो महेन्द्रस्य, 'That is becoming to the great Indra who knows other persons than himself,' *i. e.* 'who knows the hearts of others.' He perceived the reason why Urvas'î committed the blunder. Mark the use of *purusha* here. *Purushântaravid* means literally 'knowing other persons' *i. e.* 'knowing what is in the mind of others.' By itself *purusha* can hardly be used of Urvas'î.

68. ll. 5, 6.—अहिसेअवेला, 'the time of bathing.' They mean that while talking about this matter, they are so late as to have almost passed the time when their preceptor bathes. They ought to be present at the bathing and give him water, fresh clothes, his wooden slippers &c. It is to be remembered that the manner in which Asiatics bathe does not prevent others from being present; on the contrary, servants, or in the case of a holy personage his pupils who are his servants, are required for assisting in the way just indicated.

Mark that the word अवरुन्धा implies a slight personification of अहिसेअवेला. Conf. संध्यामुपासते and similar expressions regarding the morning and evening times which are spoken of like personified deities.

P. 68. l. 8.—Ranganâtha reads simply विष्कम्भ: and says तल्लक्षणं चाभणद्विश्वनाथकविराजः। वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शकः । संक्षिप्तार्थस्तु विष्कम्भ आदावङ्कस्य कीर्तितः। न मध्यमाभ्यां वा पात्राभ्यां(sic)पात्राभ्यां संप्रयोजितः । शुद्धः स्यात्स तु संकीर्णो (*i. e.* मिश्रः) नीचमध्यमकल्पितः ॥ The present is मिश्रविष्कम्भकः because it is conducted by a madhyama pâtra Gâlava, and a nîcha pâtra Pallava, as speaking Prâkṛit.

P. 69. l. 1.—Conf. Ranganâtha: कञ्चुकिलक्षणं दशरूपकादौ । अन्तः-पुरचरो राज्ञो वृद्धो विप्रो गुणान्वितः । उक्तिप्रत्युक्तिकुशलः कञ्चुकीत्यभिधीयत इति ॥

P. 69. ll. 3-6.—सर्वः कल्ये &c. Conf. Kâṭavema: सर्वः कल्य इत्यादि । कल्ये निरामये वयसि । पूर्ववयसीत्यर्थः । सर्वः कुटुम्बी । कुटुम्बं पुत्रापत्यादि-पोष्यवर्गः । सोऽस्यास्तीति कुटुम्बी । अर्थान् धनानि लब्धुं प्राप्तुं यतते व्याप्रियन्ते । पश्चा-दपरे वयसि पुत्रैरपहृतभरः अपहृतो निरस्तो भरः कुटुम्बभरो यस्य सः तथोक्तः विश्र॰

माय विश्रान्तये कल्पते संपद्यते । क्लृपि संपद्यमाने चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी । अस्माकं तु नः कञ्चुकिनां पुनः प्रतिदिनं दिने दिने । सर्वस्मिन् काल इत्यर्थः । शरीरं सादयन्ती क्षपयन्ती इयं सेवा कारापरिणतिः कारायाः बन्धनगृहस्य परिणतिः परिणामः । (we do not agree with this part of his interpretation, see below) अहो इत्याश्चर्ये । किंच स्त्रीष्वधिकारः नियोगः कष्टः कृच्छ्रः । कष्टे तु कृच्छ्रगहने इत्यमरः ॥

Translate: 'Every married man works hard in his youth with the object of enjoying the pleasures of life. Afterwards (in old age) relieved by his sons of the burden of family cares he takes rest. But this employment of ours, daily wasting the body, is such that it has incarceration for its end. Alas for the duty of watching over the harem!'

The Kanchukin contrasts the duties of the class of servants to which he belongs with those of other men. These work vigorously in their youth and enjoy rest in their old age. But the Kanchukins, though working equally hard in youth, end their days in watching over the harem, and die therefore as it were in prison. For the older the man the better is he fitted to be a Kanchukin, and he has therefore no prospect of retiring from life and die in peace. For full of trials and difficulties is the life of the man who commands the harem.

पुत्रैरपहृतभरः. Like Dilîpa, Aja and others. कारापरिणतिः कारा बन्धनं परिणतिः परिणामो यस्याः सा.—अस्माकं, subjective genitive.

We can hardly so divide the line as to read सेवाकारा परिणतिः in the sense of 'this old age of ours is such that it has to serve.' There are two objections to this, in our opinion: 1st that सेवाकारा will not, we think, be a correct form in the sense of सेवां करोतीति सा, which will give us, if anything, the form सेवाकारिणी; and 2nd that परिणति by itself can hardly mean 'old age.'

Ranganâtha explains कारापरिणतिः as बन्धनालयरूपः. This agrees very nearly with our explanation.

P. 69. ll. 7-11.—सनियमया 'who is observing the rules'; which might be such as, not to eat more than once a day, not to go

out of the house, not to eat without worshipping, and so on. The rules (नियमाः) here referred to were those which were, prescribed to be observed in connection with the ceremony she was going to perform (व्रत). What particular rules they were, however, can not exactly be described. (See however *infra* p. 83. l. 8)—मया, काशिराजदुह्या. व्रतसंपादनार्थं, 'for performing the ceremony or vow,' which was to be done in the presence of and by propitiating the king. तदेव =यद्याचितो निपुणिकामुखेन तदेव.

यावदिदानीम् &c. 'I will therefore now wait upon His Majesty who must have finished his evening prayers.'

P. 69. l. 12.—उत्कीर्णा इव &c.

Translate: 'The peacocks, overcome with nightly sleep, are on the perching rods [as motionless] as if they were sculptured [figures]; the smoke of the incense, coming out through the windows, causes to be confounded with it the wild pigeons underneath the projected eaves; and the old matrons of the female apartments, clean by the performance of the customary acts of the hour, are honouring the brilliant lights, the auspicious ornament of the Eve, in places strewn over with offerings of flowers and other things.'

This is a description of the appearance of the house at the close of the day and the setting in of the night, when the peacocks are dull with sleep at the approach of night and are motionless like lifeless figures; when incense begins to be burned in the halls, and when the matron ladies of the house place and honour the lights in their appointed places which have been strewn over with flowers and other materials of worship.

उत्कीर्णाः 'carved,' 'engraved.' It neither means inverted ('inspersi' Lenz) nor 'like nailed' ('wie angenagelt' Bollensen), but fashioned into figures by *throwing up i. e.* cutting or carving chips from a solid block.

वासयष्टयः (वासार्थं वसतेरर्थं या यष्टयः वासयष्टयः) are iron or wooden rods

hung horizontally for the tame peacocks to perch on. There is no necessity of supposing as Kâṭavema does that by यष्टयः are meant posts. Peacocks are not provided with other than such rods generally. वासयष्टयः does not mean "perching rods of their houses" (Bollensen).

निशानिद्रालसा, निशायां या निद्रा तया अलसा. निशानिद्रा is opposed to such a slumber as the peacock might have in the heat of the midday, (see *Mâlavikâgnimitra* p. 29 l. 7).

धूपैः. Mark the plural. It is not meant to signify different kinds of incense, but the same incense coming out in the shape of the fumes through several windows. On जाल, a network window, see *Raghuvams'a* VII. 5 and our note *ad loc.* On वडभयः Conf. *Mâlavikâgnimitra* Act II St. 13 and our note *ad loc.* In the present passage, however, we take वडभयः to mean the s-formed wooden supports or struts jutting out from the wall close above the windows and propping up the projecting eaves of the roof (वडभयः). Conf. "गोपानसी तु वडभीछादने वक्रदारुणि" इत्यमरः. These s-curved props are the usual resorts of the पारावताः (pârvâs in Marâthi), and these being ash-coloured are easily confounded with thick volumes of incense fumes issuing forth from the windows at an hour when owing to the close approach of darkness things begin to lose their distinctive features. Even in the passage in the *Mâlavikâgnimitra* referred to the sense of वडभि here taken appears very suitable. The पारावत is not an ordinary white or gray pigeon, but the wild pigeon of the ash or smok-colour met with in temples, old wells, and even in inhabited houses, on and underneath the eaves of whose roofs they may be seen in the morning and evening. No body provides any quarters for them as is done for the white or gray pigeons, which are tame and are taken care of. The wild pigeons were sitting on the struts supporting the eaves of the roofs at the hour that the Kanchukî is speaking. The जालानि or network

windows are just underneath the वडभ्यः, and send up the fumes of the incense through that part of the roof which lies immediately above them; so that it was difficult for people to make out whether what they saw was the wild pigeons or the fumes.

आचारप्रयताः, clean owing to their having done the customary acts. आचारेण पूताः. The acts referred to are such as washing the hands, the feet and the faces with pure water, (if not even bathing), changing the clothes for fresh ones, and so on. This is the evening आचारः. The morning आचार of the females is washing, putting on fresh clothes, combing the hair, decorating the person with such articles as are considered auspicious for married women to wear (कुङ्कुम, oil in the hair, perfumes like sandal &c). The reason why the poet says they were आचारप्रयताः, is that it would have been improper for them to worship or honour the sacred flame (*i.e.* the evening lights) in an unclean state. All worship has to be performed in a clean and pure state of the body.

सपुष्पबलिषु. पुष्पैः सहिताः सपुष्पाः, सपुष्पा बळयः येषु तानि सपुष्पबळीनि स्थानानि तेषु. This, I think, is the correct meaning of the epithet. The practice is even now in vogue of decorating the places daily where lights are placed in the evening by means of Râṅgolî—lines, figures of men, Gods, flowers, auspicious symbols and signs such as the svastika, drawn in white powder of stone or ashes of the husks of rice-paddy and variegated with lines of red powder or yellow pigment. This Râṅgolî decoration is done on occasions of festive ceremonies round the seats and the dishes of honoured guests and are considered as offerings or articles of worship (पूजोपहाराः or बळयः). The presence of the light in the house at the commencement of the night is auspicious and is hailed with great joy expressed by the members of a family saluting each other. It is this idea of auspici-

ousness that explains the decorations which are further accompained by wreaths of flowers placed at the foot of the Lamp which generally consists of a solid stand made of brass with a basin at the top for holding oil. The lamp is placed on the ground. The light is considered as the embodiment of auspiciousness and prosperity, and hence it is that the place where it is to be kept is prepared as for an honoured guest. The स्थानानि here meant are the several places where lights are kept, such as the room which forms the *sanctum sanctorum* of the household idols, the principal hall, the veranda at the entrance of the house, and also other parts that require lights or that the occupant can afford to provide with lights. Besides the Râṅgolî and flowers, akshatâs or entire grains of corn are also strewn about the places occupied by the lamp stands.

संध्यामङ्गलदीपिका, मङ्गला दीपिका मङ्गलदीपिकाः संध्यायां या मङ्गलदीपिकाः ताः संध्यामङ्गलदीपिकाः. Auspicious lights of the evening. The auspiciousness of the lights may be understood from the fact that it is considered highly inauspicious not only if the light is not lighted in the evening at all, but even if it is lit up late, say an hour or two after nightfall. And poor people who cannot afford a light will have it if it be for a few moments even at the beginning of the night. If there be no oil in the house a man will burn something else but he *must* have a light for a short time at least. The idea among the people is that Lakshmî the goddess of wealth and prosperity, always fickle and always arbitrary, enters any house she likes at the beginning of the night, and if she finds there is no light in it, she will go back, and wo to the man whose house Lakshmî wished to enter but from which she went away for want of a light therein!

विभजन्ते, 'worships' 'honours.' When the light is placed the females, generally the elder ones in the house join their hands in reverence and address it thus :

शुभं भवतु कल्याणमारोग्यं धनसंपदा ।
शत्रुबुद्धिविनाशाय दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ॥

'May we have auspicious prosperity, wealth and riches. Salutation to thee, O flame of the lamp, that the hatred of the enemy may be removed!' The lady who places a lamp says so and proceeds to put another lamp in another place, and repeats the same there, and so on at every time she lights the lamps. If the lamp is placed by another person the lady of the house will then go and do reverence to the light in the same way. The reverence is generally done first by the matrons who put the lamps in their respective places.

शुद्धान्तवृद्धाजनः 'the matrons of the house.' This does not necessarily mean matron-servants, but the elderly ladies of the house. शुद्धान्त is not exactly a harem in Sanskrit but the part of the house which the ladies occupy. Even when a man has a single wife and can have but one, the apartment or apartments occupied by the wife with, it may be, her mother-in-law or mother or mother's sister, her sister, or sister-in-law, is the शुद्धान्त or अन्तःपुर of the house. The mother, mother-in-law and aunt would be the शुद्धान्तवृद्धाजनः spoken of in this place. Purûravas too it will be remembered had only one wife. The reading शुद्धान्तवृद्धो जनः is the one met with in existing editions and is found in seven of our Mss. It would mean 'the people grown up in the female apartments of the house' and not 'the old servants of the harem,' as both Lenz and Bollensen wrongly translate. जनः is used at the end of a compound to signify the plural, but not, I think, separately from the noun to which it refers. शुद्धान्तवृद्धजनः might mean 'the old (male) servants of the harem,' but शुद्धान्तवृद्धो जनः can only mean 'the people grown up in the harem.'

Both Lenz and Bollensen have misinterpreted this stanza owing apparently to their ignorance of the household life of a

Hindu. सपुष्पबलिषु स्थानेषु has nothing to do with 'altars' and आचारप्रयतः शुद्धान्तवृद्धो जनः can never mean 'the faithful old servants of the harem.'

Kâṭavema differs from us only as regards two words, *viz*. सपुष्पबलिषु and विभजते. Here is his explanation :—उत्कीर्णा इत्यादि । निशानिद्रालसा बर्हिणो मयूराः वासयष्टिषु निवासयष्टिषु निवासस्तम्भेषु उत्कीर्णा इव उल्लिखिता इव । रचिता इवेत्यर्थः । वलह(sic)यः सौधप्रदेशभेदाः जालविनिर्गतैः गवाक्षविनिःसृतैः धूपैः सुरभिधूपैः संदिग्धा पारावताः संदिग्धाः संशयिताः पारावता यासु ताः तथोक्ताः । आचारप्रयतः आचारेण प्रयतः पवित्रः शुद्धान्तवृद्धाजनः शुद्धान्ते अन्तःपुरे वृद्धाजनः वृद्धस्त्रीजनः सपुष्पबलिषु पुष्पोपहारसहितेषु (that is not quite correct) स्थानेषूचितप्रदेशेषु अर्चिष्मतीः प्रकाशातिशयवतीः संध्यामङ्गलदीपिकाः संध्यायां मङ्गलार्थदीपान्विभजते विभक्तान्करोति । तत्र तत्र निवेशयतीत्यर्थः ॥.

Ranganâtha very correctly explains उत्कीर्णाः by टङ्कव्यक्तीकृतस्वरूपाः, 'whose forms had been fashioned by the chisel.' He also quotes the Trikâṇḍî "बलिः पूजोपहारेऽपि"

P. 70. ll. 5-8.—परिजन° &c. अपक्षलोपात्, 'without the wings being destroyed.' This phrase is added in order to justify the epithet गतिमान् as applied to गिरिः. That epithet itself is used in order to justify the comparison, the extravagance of which is noteworthy. The mountains had wings formerly, which were subsequently clipped off by Indra. The King appeared like such a mountain before the clipping took place.

कर्णिकारयष्टि is a thin and tender Karṇikâra tree, to which the female attendants are here compared because these were thin and tender. The lights in the hands of the girls appeared like the bright red flowers of the Karṇikâra. A thin, tall and tender form is much admired by Sanskrit poets and compared to a *yashṭi* or stick.

P. 70. ll. 12, 13.—अविनोददीर्घयामा, अविनोदाद् दीर्घा यामा यस्याः सा, 'with its long hours owing to there being nothing to engage me.'

P, 71. ll. 3-5.—मणिहर्म्यपृष्ठे, 'on the top of the Maṇiharmya,' *i.e.*

from the terrace situated on the top of a palace so called.—सुदर्शनः, शोभनदर्शनः.—देवेन scil. सह.—प्रतिपालयितुम् *i. e.* चन्द्रम्.—°संयोगः scil. भवति.

P. 71. l. 9.—वयस्य &c. 'Friend, do you think what the Devî is going to do is really on account of a vow?' *i. e.* do you think there is no other meaning in the coming fulfilment of the vow, or has it anything to do with my conduct?

P. 71. ll. 10, 11.—भो &c. 'I think Her Majesty struck with remorse wishes to make amends for the contempt with which she treated your prostration, under the pretext of performing a ceremony in fulfilment of a vow.' See *supra* p. 62, l. 10 and p. 64, ll. 1, 2 and notes *ad loc.* भवदो पणिवादलङ्घणं = भवतः प्रणिपातस्य लङ्घनम्.

P. 72. ll. 2-5.—अवधूतपणिपादा: &c. Construe : अवधूतप्रणिपाता मनस्विन्यः पश्चात्संतप्यमानमनसोऽपि सत्यः दयितानुनयैर्निभृतैर्व्यपत्रपन्ते ॥ 'Self-respecting women, though having contemptuously treated a prostration at first they are subsequently stung with remorse, become nevertheless secretly ashamed by the conciliatory acts of their beloved ones.' The version which reads हि for अपि, विविधैः for निभृतैः, अनुतप्यन्ते for व्यपत्रपन्ते and अनुशयैः for अनुनयैः, may be easier, but is not the version of our best Mss. Kâṭavema has no comment on the stanza; and it is, therefore, impossible to say what his reading was.

तथा हि in l. 1 explains वदावदेसेण in the previous speech of Vidûshaka.

The meaning is that though women may feel remorse after having shown contempt, they would not show openly that they feel the remorse, but would feel too bashful at heart to come forward and openly show their regret. Take निभृतैः either as an adverb or as an adjective in the sense of 'acting silently.'

P. 72. ll. 7, 8.—गङ्गातरङ्गसस्सिरीएण 'as beautiful as the waves of the Ganges,' *i. e.* gently rising one above another, not abrupt

and high. Like the waves of the Ganges, which it is customary to regard as white, the flight of steps is also white because, consisting of marbles.

P. 73. ll. 1, 2.—पच्चासण्णेण चन्दोदएण जह. 'The rise of the moon must be very near, since' &c.

P. 73. ll. 4-7.—उदयगूढ° &c. Ranganâtha: "उदयगूढा: उदयाचलेन छन्ना: । ······प्रतिसारिते दूरीकृते." हरिवाहनदिङ्मुखम्, 'the face of the East.' The East is हरिवाहनदिक् because it is presided over by Indra, who has the Harî for his horses. हरी (literally yellow, tawny or ruddy) are a pair of horses so called, and belonging to Indra. They are sometimes more than two and even then they are called Hari (plural हरय:). The East is here compared to a young woman, who during the absence of her husband in a distant place lets down her hairs uncombed and untied which hang about her face, and who ties them up at his arrival, and whose face thereupon becomes visible and brightened. The Moon is impliedly referred to here as the husband of the East (रजनीपति or क्षपानाथ, see p. 74 l. 2).

P. 73. ll. 8, 9.—खण्डमोदअसस्सिरीओ, 'as beautiful as a modaka or lâḍu made of sugar.' For a description of 'modaka' see our note to *Mâlavikâgnimitra* p. 17, l. 2. Here, however, 'modaka' is equivalent to a *lâḍu* or round ball of sugar (खण्ड, Guzerathi khânda) which is snow-white and much in favour at Benares, and called *Orá* (pl. *ore*).—राआ दुआदीणं, 'King of the twice-born,' *i. e.* the moon. Conf. Harivaṁs'a Adh. 25 st. 21 "ततस्तस्मै (*i. e.* चन्द्राय) ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वर: । बीजौषधीनां विप्राणामपां च जनमेजय. What the real reason is why the moon is called the King of the twice-born *i. e.* the first three orders, may perhaps be uncertain. But it is very likely the epithet has something to do with the moon's identification with the Soma which is often called King in the hymns of the Ṛigveda. See Ṛig. VIII. 79. 8, X. 109. 2. In. I. 91. 5 occur the words त्वं सोम असि सत्पति: त्वं राजा उत वृत्रहा.

P. 74. ll. 3-6 —रविमावसते &c. Conf. Kâṭavema रविमावसत इत्यादि। सतां सज्जनानां क्रियायै अनुष्ठानाय रविं सूर्यमावसते संक्रामते। उपान्वध्याङ्वस इति अधिकारस्य कर्मसंज्ञा। सुधया अमृतेन सुरान्देवान् पितॄन् पितृदेवताश्च तर्पयते प्रीणयते। निशि मूर्छतां प्रवर्धमानानां तमसां निहन्त्रे विनाशयित्रे। हरचूडानिहितात्मने हरस्य चूडायां मौलौ निहितः विन्यस्तः आत्मा मूर्तिः [यस्य] स तथोक्तः तस्मै ते तुभ्यं नमः॥

Ranganâtha: सतां साधूनां क्रियायै दर्शिकापिण्डपितृयज्ञादिक्रियाहेतवे.

रविमावसते सतां क्रियायै. Conf. *Aitareya Brâhmaṇa*: चन्द्रमा वा अमावास्यायामादित्यमनुप्रविशति। सोन्तर्धीयते। तन्न निर्जानन्ति। Adh. 40. 5. Sacrifices are offered and certain Vedic rites are performed on the *amâvâsyâ*. The *amâvâsyâ* or the night without any moon-light is believed to take place because of the moon entering on that day into the body of the sun (रविमावसते), which if he did not do, there would be no *amâvâsyâ* and consequently no performance (क्रिया) of the sacred rites by the pious (सन्तः).

सुधया तर्पयते सुरान् पितॄंश्च, 'gratifying the Gods and the Manes with nectar.' The Gods and the Fathers (souls of departed ancestors) drink different parts of the moon and are thereby gratified. That drinking is the cause of the gradual waning of the moon from day to day. The *Mádhavíya Kâlanirṇaya* has the following: प्रथमां (scil. कलां) पिबते वह्निर्द्वितीयां पिबते रविः। विश्वे देवास्तृतीयां तु चतुर्थीं सलिलाधिपः। पञ्चमीं तु वषट्कारः षष्ठीं पिबति वासवः। सप्तमीमृषयो दिव्या अष्टमीमज एकपात्। नवमीं कृष्णपक्षस्य यमः प्राश्नाति वै कलाम्। दशमीं पिबते वायुः पिबत्येकादशीमुमा। द्वादशीं पितरः सर्वे समं प्राश्नन्ति भागशः। त्रयोदशीं धनाध्यक्षः कुबेरः पिबते कलाम्। चतुर्दशीं पशुपतिः पञ्चदशीं प्रजापतिः। निःपीतः कलावशेषश्चन्द्रमा न प्रकाशते। कला षोडशिका या तु अपः प्रविशते सदा। अमायां तु सदा सोम ओषधीः प्रतिपद्यते। तमोषधिगतं गावः पिबन्त्यम्बुगतं च यत्। तत्क्षीरममृतं भूत्वा मन्त्रपूतं द्विजातिभिः। हुतमग्निषु यज्ञेषु पुनराप्याय्यते शशी। दिनेदिने कलावृद्धिः पौर्णमास्यां तु पूर्णता॥ All this childish myth about the moon being drank by the various gods &c., and thereby losing one phase each day, and being again restored to his phases from day to day in the bright fortnight through the oblations offered to Agni in sacrifices, owes its origin to the identification of

the Moon with the Soma beverage. (See *Raghuvaṁs'a* V. 16 and our note *ad loc.*) After the identification, whatever could be said of the Soma was said of the Moon: hence it is that the Moon 'gratifies the gods and the Manes with the nectar' contained in him.

P. 74. ll. 8, 9.—भो. Vidûshaka asks the King to sit down and says that the Moon to whom he (the king) is offering his salutations is speaking through him whom he (the moon) has selected for the purpose because he is a Brahman.—दे पिदामहेण. See *Suprá* p. 5. l. 3 and the note *ad loc.*

P. 74. ll. 10, 11.—किं दीपिकाभिरनुत्तयेन 'why the superfluous light of these lamps?' We must suppose that the maidservants held portable lights in their hands while in attendance on the king, who now says the lights may be taken away as the moonlight was bright. विश्राम्यन्तु भवत्य: shows that the girls held the lights in their hands and stood which the King implies is a trouble to them. It is to be noted, how the poet withdraws the girls from the scene where they are no longer required.

P. 75. ll. 5, 6.—णं दीसइ एव्व सा, 'why, is it not too apparent to the eye?' Literally 'is not that apparent indeed?' That is, 'that of course is perceptible to the eye.' Vidûshaka means that the state of the King's health (सा="स्वावस्था") is such (see next page ll. 1, 2) as to make unnecessary to him any description of his condition (अवस्था) *i.e.* his sufferings. True (एवमेतत्) replies the King, but (पुन:) his poor and pale appearance does not sufficiently indicate the sufferings of his *mind* (मनसोभिताप:), which are very great, बलवान्. The existing editions have failed to find out to what सा properly refers and the Calcutta Edition and Lenz actually read उक्कंठा after the pronoun! None of our Mss. nor Kâṭavema nor Ranganâtha have the addition. All the corruption has been doubtless caused by the too natural omission of the anusvâra over the ण before दीसइ.

P. 75. l. 7.—Kâṭavema: एतमेतत्। अत्र उर्वशीप्राप्तिसंभावनाया गम्यमानत्वात् प्राप्त्याशा नाम तृतीयावस्था सूचिता ॥

P. 75. ll. 8-11.—'विषमा: निम्नोन्नता:', Ranganâtha.

P. 76. ll. 1, 2.—जहा....तहा 'because......therefore.' Vidûshaka means that the king with his drooping limbs (परिहीअमाणेहिं अङ्गेहिं) should appear dejected and in low spirits. Such, however, he does not appear, but on the contrary in spite of the drooping limbs Vidûshaka finds him the more lively and cheerful (अहिअं सोहसि). From this he concludes that the fulfilment of his desires is approaching. This refers to an idea that unexpected cheerfulness is a precursor of approaching good luck. This is confirmed by the additional auspicious tokens that befal the King in the shape of the sudden twitching of his right arm दक्षिणबाहोरास्पन्दनम (See the stanza following). By this speech of Vidûshaka and the following of the King the poet prepares the minds of the audience for the sudden arrival on the stage of Urvas'î and Chitralekhâ in a celestial car.

P. 76. ll. 3-5.—निमित्तं सूचयित्वा. See note on p. 35. l. 4. वचोभिराशाजननै: Such as ll. 5, 6 on the previous page and the speech preceding the present one.

Ranganâtha imagines he perceives a play on the word दक्षिण: and observes, दक्षिणश्चतुरो हि दु:खितमाश्वासयति.

Kâṭavema वचोभिरित्यत्र बाहुस्पन्दस्य उर्वशी प्राप्तिहेतुत्वादनुमानं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 76. l. 6.—'Of course the words of a Brâhman are not untrue.' Mark the sense of अण्णहा, and compare page 56 l. 4. Vidûshaka is emboldened by the auspicious signs the King observes, and boasts that his words, viz. that the King will soon have Urvas'î, will turn out true as he is a Brahman.

P. 76. l. 8.—अभिसारिकावेषा, Ranganâtha: अभिसारिकालक्षणं तु, हित्वा लज्जां समाकृष्टा मदनेन मदेन वा अभिसारयते कान्तं स्वयं वा साभिसारिकेति ॥

Kâṭavema: अभिसारिकावेषा अभिसारिकाया वेष इव वेषो यस्याः सा तथोक्ता। अभिसारिकालक्षणमुक्तं वसन्तराजीये यथा। मदेन मदनेनापि प्रेरिता शिथिलत्रपा योत्सुकाभिसरेत्कान्तं सा भवेदभिसारिका॥ कुलजां गणिकां प्रेष्यां यथार्हैर्वेषचेष्टितैः रागातिशयसंपन्नां वर्णयेदभिसारिकामिति॥

P. 77. ll. 3, 4.—अवि णाम अहं पुरूरवा भवेअंति, 'I wish I were Purûravas.'

P. 78. ll. 1, 2.—पडिवत्तिदं &c. नन्वेतत्परिवर्तितमिव रूपान्तरेण परिणतमिव.

P. 78. ll. 3-4,—पहावदो. See above p. 10, l. 1; p. 42, l. 2.

P. 78. ll. 5-7.—मणोरहलध्धपिअसमाअमसुहं. The words मणोरहलध्धपिअसमाअम are intended as a pun. Chitralekhâ wishes to vex her friend with jealousy by suggesting to her that the King is happy enjoying the company of his beloved (some other girl) which he has obtained according to his wishes लब्धमनोरथप्रियसमागमसुखमनुभवन् = लब्धो यो मनोरथप्रियसमागमः मनोरथानुवर्ती प्रियसमागमः तस्य सुखम् अनुभवन्, (for which मणोरहलध्धपिअसमाअमसुहं अणुहवन्तो is an allowable construction in Prâkṛit), whereas what she really means is, that he is happy enjoying his beloved's [Urvas'î's] company which he has obtained by means of his imagination (मनोरथेन मनस्तरङ्गेण न तु वस्तुतः लब्धो यः प्रियसमागमः उर्वश्याः संगमः तस्य सुखमनुभवन्) which is an exact rendering of मणोरहलध्धपिअसमाअमसुहं अणुहवन्तो.

Kâṭavema: अत्र कपटकल्पनाया गम्यमानत्वादभूताहरणं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति॥

P. 79. l. 2.—मुध्धे का उण अण्णा चिन्ता पिअसमाअमस्स, 'Child, but what other thought about the company of the beloved?' *i. e.* why do you entertain an unworthy thought regarding 'the company of the beloved' I have spoken of? On अण्णा Kâṭavema adds त्वां विनेति शेषः. अत्र यथार्थकथनेन मार्गो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति।

Ranganâtha, "अदक्षिणमस्वाधीनम्." अण्णा appears to mean 'untrue,' 'unworthy,' 'improper.' Conf. अण्णहा at p. 56. l. 4. and at page 76, l. 6. Urvas'î replies, 'Because my unkind heart doubts him' (अदक्खिणं संदेहदि मे हिअअं).

P. 79. ll. 4, 5.—एसो &c. Here Chitralekhâ speaks seriously, and is no longer joking.

P. 80. ll. 2, 3.—अणिब्भिण्णत्थेण, because it is not clear from the King's speech whether it is Urvas'î or some other girl that he is longing for.

P. 80. l. 5.—णं इमे. This is proposed as a remedy against the madanabâdhâ that the King complains of in his speech.

P. 80. ll. 6-9.—अनुपक्रम्यो incurable, अचिकित्स्यः as Ranganatha says. He goes on: आतङ्को रोगः संतापो वा । आतङ्को रोगसंतापशङ्कासु मुरजध्वनाविति विश्वलोचनः ॥ कुसुमशयनमिति । प्रत्यग्रं नूतनं सर्वाङ्गीणं सर्वाङ्गव्यापि मलयजं चन्दनम् । मणियष्टयो मणियुक्ता हाराः ॥ यष्टिः शस्त्रान्तरे हारे हारे हारान्तरापि चेति विश्वलोचनः ॥ मनसिजरुजं मदनबाधाम् । अलं समर्था । अपोहितुं रहस्ये एकान्ते । लघयेल्लघूकुर्यात् ।

Lying on beds of flowers, enjoying the cool moonlight, besmearing the whole body with sandal, wearing strings of cooling crystals round the neck, are some of the chief remedies of love-sick people against *madanabâdhâ*.

P. 81. l. 3.—हिअअ दाणिं &c. Urvas'î on hearing the words सा वा दिव्या in the preceding stanza takes courage and congratulates her heart that it has gained the fruit of its having left her and gone over to the King. Take दाणिं with उवलध्धं. इदो = "इतः अस्मिन्राजनि" Ranganâtha. संक्रान्तं = निविष्टम्. Conf. p. 74. ll. 8, 9. 'बम्हणसंकामिदक्खरेण.'

P. 81. ll. 4, 5.—आम् &c. 'Oh yes, I too, when I do not get a dinner consisting of dainty venison, feeling a desire for it console myself by speaking about it.' This is a remark suggested to Vidûshaka by the words तदाश्रयिणी कथा रहसि आरब्धा मनसिजरुजं लघयेत्.

P. 82. l. 1.—संपद्यत इदं भवतः 'but you get this.' इदम्=भिक्षुहरिणीमंसभोअणं.

P. 82. l. 3.—एवं मन्ये, 'I think that—,' 'I say' 'Look here.' एवं does not refer to the previous speech of Vidûshaka, भवंपि तं

अचिरेण पाविस्सदि, which the king takes no notice of, but to the contents of the stanza अयं तस्याः &c. Chitralekhâ, however, understands the words एवं मन्ये to refer to the preceding speech, भवंपि तं अचिरेण पाविस्सदि, and to mean 'yes I think so,' *i.e.* 'Yes I think I shall soon have her,' and asks Urvas'î reproachfully (for she is not satisfied) to hear them.

P. 82. l. 5.—कइं विअ 'what is it that you think?' We must imagine that the King instead of at once finishing his speech, by saying अयं तस्याः &c., which he began with एवं मन्ये, hesitates a little, perhaps to compose the verses. This on the one hand makes Vidûshaka ask him what it is that he wanted to say, and on the other gives the poet an opportunity (not unsought for of course) of interpolating Chitralekhâ's speech सुणु असंतुट्ठे सुणु addressed to her friend.

P. 82. ll. 7, 8.—'This shoulder of mine, that was struck against by her shoulder owing to the jolting of the carriage, is the only limb of this person that exists with reason; the rest is a mere burden to the earth'. भुवो भरः does not mean a dead clump of earth (see Bollensen) but a burden to the earth *i. e.* existing in vain.

Kâṭavema: अयं तस्या इत्यादि । अत्र वाक्यस्योत्कर्षत्वादुदाहरणं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ On रथसंक्षोभात् see above Act I. St. 12.

P. 82. ll. 10, 11.—Kâṭavema: गताया ममेत्यत्र [षष्ठी] चानादर इति षष्ठी ॥

P. 83. l. 1.—अणुखित्ततिरक्करिणीभासि. See above p. 41 ll. 1, 2.

P. 83. l. 7.—हला किं &c. Kâṭavema: अत्र शङ्काया गम्यमानत्वात् संभ्रमो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 83. ll. 8, 9.—उत्तवासणिअसवेसा. On णिअम see *suprâ* p. 69. ll. 7, 11 and note *ad. loc.*

P. 84. l. 4.—णं देवीसहिदो भट्टा विसेसरमणिज्जो. 'Of course His Majesty looks more handsome when Your Ladyship is near him.' So does the Moon, she means, in the company of his consort Rohiṇî.

P. 84 l. 5.—भो &c. 'I say, I do not know whether it is because she is going to give us a present of sweetmeats, or because using the opportunity of the ceremony to lay aside her anger she wishes to make amends for her contemptuous treatment of your prostration, but Her Majesty to my eyes appears well-pleased to-day.' What Vidûshaka means to assert is that Aus'înarî looks well pleased this time. He wishes to account for it in either of two ways; she does so either because she is going to give Vidûshaka a Svastivâyana though she is not really reconciled to the King, or because she is really no more angry with the King and wishes to make amends for the contempt with which she has treated his prostration,—which she wishes to do under the pretext of a ceremony in fulfilment of a vow. The King says, both reasons are possible, but that what he says last (*viz.* "वदव्ववदेसेण मुक्करोसा पणिपादलङ्घणं पमज्जिदुकामेत्ति") is what he believes. For 'though wearing only plain white clothes, and having only such scanty ornaments as she must wear as a married lady, her hair decorated with nothing more than sacred Dûrvâs offered to the gods,—even with such person, because she has given up her anger ostensibly owing to the requirements of the solemn observance she appears pleased with me.' The King means, that simple as her dress is and scanty as her ornaments are she appears pleased with him by her very appearance, *i. e.* he wants no further proof than her cheerful appearance. Though she might have been expected to come into his presence in her best attire and with her richest ornaments, if she had been reconciled, he nevertheless is satisfied that she *is* so reconciled. Her very appearance, simple as it is (and this simplicity of dress and paucity of oraments is owing to her having given up her anger under the pretext of an observance) shows to him that she is reconciled.

When a *vrata* or observance is undertaken the person observing it is enjoined to abstain from the six spiritual enemies

काम, क्रोध, मद, मत्सर, दम्भ and लोभ. And, therefore, in order to avoid the appearance of fickleness the Queen has taken advantage of the observance to show that she has laid aside her anger, which she really has.

सोत्थिवाअणं = स्वस्तिवायनम्, presents of sweetmeats. These are given to Brahmans, officiating priests, and virtuous married women (सुवासिनी) on the occasion of the fulfilment of a vow, or the completion of certain ceremonies undertaken to be performed within a certain time (व्रतोद्यापन), or on certain religious holidays. The *vâyana*, for so it is generally called, is mostly given by women and consists of sweetmeats such as lâḍus, or fruits such as mangoes or plantains. The name is now corrupted into *vâṇa*. A *vâyana* is not given to a member of one's own family but to strangers. The Queen could not therefore give a *vâyana* to the King, but she gives it, as will be apparent further on, to Vidûshaka and to the Kanchukin because they are Brahmans. Women give *vâyanas* on the occasion of the *Mangalâ Gaurî pûja*, *i. e.* on the Tuesdays of the month of S'râvaṇa, on the *Jyeshṭha-s'uddha-paurṇimâ* when the sacred banyan tree—वट:—is worshipped in commemoration of the revival of Sâvitrî's husband well known to readers of the Mahâbhârata—the rite being called the *Vaṭasâvitrî-vrata*; on this occasion the *vâyana* consists of dry dates, plantains, and chiefly mangoes and jack-fruit and jambu fruits, presented to married women who in return make similar presents. On the 6th of the light half of S'râvaṇa a *vâyana* is given consisting of *Khichaḍi* (rice cooked in jaggery and in fried muga pulse with ghee) and cucumber which has its stem unremoved. It is given to Brahmans and Suvâsinîs. On the day of the *Makara-Sankrânti*, or the day on which the Sun enters the Capricornus, married women give *vâyanas* to Brahmans and Suvâsinîs, consisting of sesamum seeds, carrots, pieces of sugarcane, green peas or gram, and wheat, all put in a new earthen pot covered with a new eathern

basin. The pot so used and given is called *sugaḍa* (=su-ghaṭa). *Vâyanas* are given to Brahmans and to married women. Widows can neither give nor receive a *vâyana*, which is an exclusive privilege of married women. On occasions of S'râddhas a man may give a *vâyana* to a Brahman. The name स्वस्तिवायनम् may owe its origin to the fact that the Brahmans to whom they are given and to whom alone they might originally have been given give blessings (स्वस्ति) on receiving a *vâyana*. स्वस्तिवाचनम् seems to be different from स्वस्तिवायनम् in this that it is the pronouncing of a blessing with Vedic verses and is done by Brahmans. Women cannot give a svastivâchana as they cannot bless and are debarred from reading, reciting or hearing the Veda.

Construe भवदो. with पणिपादलङ्घणं and not with वदत्ववदेसेण because Vidûshaka does not yet know what *vrata* it was that the Queen was going to perform *i. e.* whether it had any reference to the King. He will know it later on, p. 87 l. 7.

सितांशुका. The simplest dress of a Hindu lady is a white sâri or pâtaḷa, so called probably because of its *thinness*; or it may be derived from *pâṭala* 'of a pink colour' which is the usual colour of a *pâtaḷa*.

मङ्गलमात्रभूषणा. There are certain ornaments and decorations which a married woman must wear howsoever poor and how unwilling soever she may be to have any. To wear and have them is a sign of wifehood, as the absence of them is that of widowhood. Thus to apply the red mark on the forehead is a mangala, to have the arms besmeared with saffron is a mangala, and to have a wreath of glass beads round the neck is a mangala. These then were all that Aus'înarî had. मङ्गलम् एव भूषणानि यस्याः सा = मङ्गलमात्रभूषणा. Ranganâtha prefers to take मङ्गलम् as signifying certain decorations only and does not refer it to the ornaments indicated by us. He says मङ्गलं हरिद्रोद्वर्तनकुङ्कुमादि तन्मात्रभूषणा.

पवित्रदूर्वाङ्कुरलाञ्छितालका, पवित्रैर्दूर्वाङ्कुरैर्लाञ्छिता अलंकृता अलका यस्याः सा. On occasions when women perform a ceremony in which the fine ends of the Dûrvâ grass are offered to the God or Gods in worship, the remnant is put by them in their hairs, the proper and profane or gay ornament of which consists of gold and other jewelry as well as choice flowers.

As on occasions of the performance of ceremonies calmness and abstinence and freedom from all passions and pleasures is enjoined, it follows that the person is not then ornamented or decorated. Hence Aus′înarî was so simple in her dress and scanty in her decorations and ornaments. If it were not for this observance of a vow she would have been more splendidly dressed and ornamented, as she was reconciled with the King. Her appearance nevertheless is so satisfactory that the King feels sure she has forgiven him and is reconciled with him.

P. 86. l. 6.—साहु असूआपरम्मुहं मन्तिदं, 'that is well said, without jealousy.'

P. 87. l. 7.—पिआणुप्पसादणं णाम. अनुप्रसादनम् appears to correspond to अनुनयनम्, the former applied to a woman who tries to please or reconcile her husband or lover after giving him offence, and the latter to a man who acts similarly towards his wife or mistress. अनुनय, however, is also found used of a woman. As आनयैनमनुनीय कथं वा विप्रियाणि जनयन्ननुनेयः *Kirâtârjunîya IX.*

P. 87. l. 10.—अकारणम्, adverb qualifying ग्लपयसि.

P. 88. ll. 1, 2.—Construe : य उत्सुकः[सन्] तव प्रसादमाकाङ्क्षति स दासजनस्त्वया किं प्रसाद्यते ||

P. 88. ll. 6, 7.—पहावो. See above, note on p. 78. ll. 3, 4. —एत्तिअं 'so much,' not in quantity but in quality.

P. 88. l. 8.—विरमदु &c. 'Be you silent. You ought not to oppose auspicious words.' That is, you should not deny what the Queen says. Say nothing more. The auspicious words ap-

pear to be those forming the previous speech of the Queen that the observance has produced a good result. Vidûshaka speaks like a Brahman and draws for his sapient utterances upon the sentiments and language of the class of men to which he belongs.

P. 89. ll. 1, 2.—मणिहम्मिअगदे चन्दपादे. Accusative plural, which in Prakrit masculine nouns ends in ए. मणिहम्मिअगदे 'which are here on the Maṇiharmya.' जाव 'so that I may.'—"औपहारिकं पूजासामग्री" Ranganâtha.

P. 89. l. 7.—उववासो 'your fast,' *i.e.* this observance of the ceremony on account of which you have been fasting to-day. The question arises how Vidûshaka has found out that the Queen has fasted on the day. There appears nothing in the play so far which may justify the assumption that the *vrata* is one accompanied by a fast. The answer, we think, lies in the fact that the *vrata* was to be performed by moon-light. And all such *vratas* which are now performed require that no food should be eaten till after moon-rise and the performance of the rite that follows. For instance on every Sankashṭa chaturthî, or shortly sankashṭî (the 4th lunar day of the dark fortnight) the observers of the *Sankashṭî vrata* take no meal till they have worshipped Gaṇapati, which they can only do after moon-rise on that evening.

P. 90. l. 1.—इदो scil. आगच्छ.

P. 90. ll. 3-6.—अभिनीय this is not a direction to the character of the devî but to the person who represented that character.

Kâṭavema reads the passage thus: एसा हं दे वन्दामि । एषाहं त्वां वन्दे । प्राकृते क्वचिदसादेरिति द्वितीयार्थे । (clearly a bad reading explained as best he could), मिहुणं रोहिणिमिअलञ्छणं सक्खिकरिअ अ॰अउत्तं अणुप्पसादेमि अज्जप्पहुदि अ॰अउत्तो जं आत्थिअं पत्थेदि जा अ॰अउत्तस्स समाअमप्पणइणी ताए मह समपीदिबन्धेण वत्तिदव्वंति ॥

P. 90. ll. 7, 8.—किं परं &c. "अस्मिन्नर्थे तात्पर्यंतत् अनुनयपरं वा आक्षेप-

परं वेस्यर्थः," Kâṭavema. Urvas'î means she does not know whether Aus'înarî is really sincere and wishes to propitiate the King or is sarcastic and reproachful. Bollensen is not correct in translating से by तस्य instead of by अस्याः. Lenz, the Calcutta Editions, Ranganâtha and Kâṭavema have correctly अस्याः.

P. 91. ll. 3-5.—मुहुत्ते पज्जाइदे, locative absolute.—णिव्विण्णो, because he is छिण्णहत्थो 'armless,' 'with a broken hand.'

P. 92. ll. 2-5—अन्यस्यै. Construe with दातुम् only and not with हर्तुम्, as this requires an ablative in Sanskrit.

P. 92. ll. 6, 7.—होहि वा मा वा, 'you may be so or you may not be so.'—जधाणिद्दिट्ठं, 'as prescribed.'

This speech would show that Aus'înarî is not really reconciled, but only wished to make amends for what she considered as her fault, viz. her having contemptuously treated the prostration of the King. But the passive and sarcastic and almost reproachful consent given by her to the King making love to Urvas'î is regarded by the author sufficient to satisfy the King's conscience and justify the rest of his proceedings.

P. 92. l. 9.—अज्जउत्त 'my lord, I have never broken a sacred rule before.' Staying with him any longer would amount to a breach of the rules which she has to observe in connection with the observance, and she wishes that he should not tempt her.

P. 93. l. 3.—किं उण &c. 'But why should you despair and withdraw your heart from him?' णिवत्तीअदि scil. हिअअं.

P. 93. l. 7.—अपि नाम, particles implying a wishful supposition, equivalent to 'would that.' "अपि नामेति संभावनायाम्," Ranganâtha.

P. 94. l. 1.—अज्ज किदत्था भवे ! 'that Urvas'î may be happy to-day!' Urvas'î as it were interrupts the King before he has had time to finish his sentence and puts in her own wish after

the particles. Conf. Ranganâtha : अपि नामोर्वशीति । गूढं नूपुरेत्यनन्तर-मग्रे वक्ष्यमाणप्रत्यान्वय --- आत्मगतं कृतार्थी भवेत् । इदमुर्वशीवचो राज्ञोऽपरिसमाप्ति-वचनोत्तरवाक्यत्वेनान्तरेणागतमाशंसनम् ॥

P. 94. ll. 3-6.—गूढा, 'being herself invisible.'—पातयेत् scil. Urvas'î.—मन्दायमाना because of fear, साध्वसवशात्.—बलादानीयेत 'were brought forcibly,' because she (Urvas'î) would be मन्दायमाना, 'slow to move.'—पदात्पदं 'step after step,' 'step by step,' पदम् accusative of motion after आनीयेत.—चतुरया सख्या, 'by her clever friend,' Chitralekhâ.

P. 95. ll. 3-6.—तपनकिरणैः = सूर्यकिरणैः.

Kâṭavema : अङ्गमनङ्गेत्यादि ······ । अत्र संचिन्त्यमानार्थस्य सिद्धौ क्रम इति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 95. l. 8.—एकासने, 'on the same seat as himself.' That is, the King took her on the same seat as he himself was occupying, so that they were in close contact with each other (शरीरसंपर्कं गतौ, see below, next page, Urvas'î's speech).

P. 96. ll. 1, 2.—मा खु मं पुरोभाइणिं समत्थेहि, 'do not regard me as officious' पुरोभागिनी is, as the lexicons and commentators explain it, दोषैकदृक्, 'she who sees only the faults and not the virtues of another,' *i. e.* one who is so officious that she will run down the accomplishments of another and attract attentions to herself. The same is true of पुरोभागी as applied to a man. Hence the word comes to mean 'meddling in other peoples affairs', making love to a man or a woman that is married and that does not love her or him,' as the case may be. Compare *Raghuvaṁs'a* XII. 22 and our note *ad. loc.* See also *S'âkuntala,* आः पुरोभागिनि किमिदं स्वातन्त्र्यमवलम्बसे, Act V.

P. 96. l. 3.—इह ज्जेव तुम्हाणं अत्थमिदो सुज्जो. 'Has the sun set to you here?' Are you going to act as if the sun were set? Are you forgetting that it is not night yet? The question is suggested to Vidûshaka by what Urvas'î says in the preceding

speech, especially the words से पणभत्तदी विअ सरीरसंतावं गदम्हि । मा खु मं पुरोभाइणिं समत्थेहि, which to his mind seem to convey a warning that they (he and Chitralekhâ) should leave the room. Bollensen is obviously wrong in translating, 'how, have you been here from sun set ?' (wie seid ihr schon seit Sonnenuntergang hier ?)

That the speech is genuine there can be no doubt whatever as all our Mss. with two commentators read it and all the existing editions have it. But there can also be little doubt that it is a *lapsus memoriae* on the part of the poet. For the time of the whole of this Act commences from sunset and it is several hours past sunset as Vidûshaka is speaking. The question would have been a proper one to ask if the scene had been laid in day-time.

P. 96. ll. 5-8.—Kâṭavema: अत्र देवीप्रसङ्गेन व्यवहितस्य बीजस्य पुनर्योजनादाक्षेपो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 97. ll. 1-3.—उण्हसमए. Kâṭavema too reads उदुसमए. Chitralekhâ mentions the fact that she is going to attend upon the Sun (उपचरितव्यः = सेवितव्यः, उपस्थातव्यः । See note further on to p. 102, l. 5) in the hot season which succeeds the spring in order to show that she will not be able to see them for some time. Urvas'î is therefore likely to yearn for Svarga, which she would not if Chitralekhâ were able to see her from time to time. Hence it is that the King is asked so to behave as to avoid giving cause to Urvas'î to yearn for Svarga.

On तहा वअस्सेण कादव्वं conf. Ranganâtha : अनेन भाविविरहसूचनमित्यग्रिमाङ्कार्थोपक्षेपादङ्कावतारोयम् ॥

P. 97. l. 5.—केवलं अणिमिसेहिं णअणेहिं मीणा विडम्बीअन्दि. 'All that is done is that fishes are mocked by means of twinkleless eyes.' The allusion is to the belief that those that live in the Svarga never shut their eyes but have them always open, and are as twinkleless as those of fishes. There is an amount of satire in the word विडम्बीअन्दि which deserves to be noted.

P. 97. l. 7.—अनिर्देश्यं वक्तुमशक्यं सुखं यस्य सः.

P. 98. ll. 9, 10—सामन्त &c. Construe : हे सखे अस्याश्चरणयोः कान्तमाज्ञाकरत्वमधिगम्य यथाहमद्य कृतार्थः तथा सामन्तमौलिमणिरञ्जितशासनाङ्कम् एकातपत्रम् [एतादृशम्] अवनेः प्रभुत्वमधिगम्य कृतार्थो न ॥

सामन्त &c. सामन्तमौलिषु ये मणयः तैः रञ्जितं शासनमङ्कश्चिह्नं यस्य तत् *i. e.* सामन्तमौलिमणिरञ्जितशासनचिह्नितम् 'distinguished by many potentates obeying my order held on their heads and thereby brightening it with the rays of the jewels worne by them in their crowns.' The allusion is to a letter containing a royal edict, the humblest way of obeying which is to receive it on the head; and when a crowned head receives such an order on the crown the precious stones in the crown are reflected on the letter which thereby becomes brightened (रञ्जित.) The sense is 'which is acknowledged by many crowned heads.'

P. 99. l. 4.—अहो &c. 'How wonderful is the accomplishment of one's wishes, giving rise to contraries !'

P. 99. ll. 5-6.—पादास्त एव viz. which used to burn me before. बाणास्त एव &c. 'the same arrows of Madana, which formerly pained me, now please me.'

P. 99. l. 7.—संरम्भरूक्षमिव = "रोषदारुणामिव." अनुनीतम् = "कृतसान्त्वनमिव" Ranganâtha.

P. 99. l. 11.—रसवत्तरं, "स्वादुतरं .... । रसो रागे तथा वीर्ये तिक्तादौ पारदे द्रवे । रेतस्यास्वादने हेम्नि निर्यासेमृतशब्दयोरिति वैजयन्ती" ॥

P. 100. ll. 2, 3.—वासघरप्पवेसस्स. The Maṇiharmya was not it would appear the palace where the King lived.

P. 100. l. 4.—मार्गमादेशय सख्यास्ते 'help your friend out,' *i. e.* lead her out. सख्याः genitive in the sense of the dative 'to your friend'.

P. 100. ll. 9, 10.—Kâṭavema : अनुपनतेत्यादि । अनुपनतमनोरथस्य अनुपनतः अप्राप्तः मनोरथो अभिला(sic)षितार्थः येन स तथोक्तः तस्य मे पूर्वमस्मात समागमात्प्रथमं त्रियामा रात्रिः शतगुणिता (that is how he reads) शतगुणित-

त्वं गतेव प्राप्तेव एकरात्रि: । शतरात्रितुल्यकालतां गतेत्यर्थ: । हे सुभ्रु इदानीं तव समागमे सत्यपि सा रात्रि: तथैव शतगुणेव प्रसरति यदि प्रयाति चेत् ततस्तस्माद्धेतो: कृती कृतार्थो भवेयम् । अत्रेयं सूचना उत्तराङ्ककथोपयोगित्वाद्बिन्दुरित्यवगन्तव्यम् ॥

Act IV.

P. 102. l. 1.—Kâṭavema: कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाण: कथासंघटनार्थं प्रथमं प्रवेशकं नामार्थोपक्षेपकं प्रस्तौति ।

P. 102. ll. 2-4.—मिलाअमाणसदवत्तस्स विअ दे मुहस्स छाआ 'the poor appearance of your face, which is like that of a fading lotus.' विअ connects मिलाअमाणसदवत्तस्स with मुहस्स and is not to be referred to the verb सूचेदि. In fact मिलाअमाणसदवत्तस्स विअ मुहस्स is equivalent to मिलाअमाणसदवत्तसरिसस्स मुहस्स.

P. 102. ll. 5, 6.—अच्छरावारपज्जाएण, 'by the turn of service which the Apsarases have to perform.' अप्सरसां वारा: अप्सरोवारा: तेषां पर्यायेण. वार is a time, an appointed time of service or of doing any task or of the regular return of a recurring event. The word is still found in Guzerâthi which has preserved it almost intact (वारो), as in पाणीनो वारो, कामनो वारो &c., especially in वाराफरती काम करेछे.

वारपर्याय: is the turning or rotation of the turn, the coming round of the turn.

सुज्जस्स पादमूलोवट्ठाणं वट्टदि, 'there is the service of the feet of Sûrya,' 'the Venerable Sûrya has to be served.' Literally, 'there is the service of the soles of the feet of Sûrya.' This is a way of speaking of a person held in great reverence. The foot

being the lowest part of the body (and that is why the famous *Purushasûkta* derives the so called S'ûdras from the feet of the Divine Person पद्भ्यां शूद्रो अजायत) is thought the fittest limb that may be referred to by inferiors. It is not rare to meet with expressions like इति शंकरपादाः, इत्याचार्यपादाः, 'such is the opinion of the venerable S'ankara,' 'such is the opinion of the venerable Âchârya.' Pâdamûla being lower than pâda is then used to indicate greater reverence than pâda. Conf. स्वपादमूलं भजतः प्रियस्य *Bhâgavata sk. IX. Adh.* Also जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः *Râmâyaṇa* as quoted in the St. Petersburg *Wörterbuch*, which see.

सुज्जस्स पादमूलावट्ठाणं वट्टदि is therefore equivalent to सूर्यस्योपस्थानं वर्तते. What this *upasthâna* is appears from the *Bhâgavata Purâṇa.* It says

सामर्ग्यजुर्भिस्तल्लिङ्गैर्ऋषयः संस्तुवन्त्यमुम् ।
गन्धर्वास्तं प्रगायन्ति नृत्यन्त्यप्सरसोऽग्रतः ॥ ४६ ॥
उन्नह्यन्ति रथं नागा ग्रामण्यो रथयोजकाः ।
नोदयन्ति रथं पृष्ठे नैर्ऋता बलशालिनः ॥ ४७ ॥
वालखिल्याः सहस्राणि षष्टिर्ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
पुरतोऽभिमुखा यान्ति सूर्यं च स्तुतिभिर्विभुम् ॥ ४८ ॥

sk. XII. Adh. ॥

'Every month in Sûrya's progress the Rishis praise him in such of the hymns of the three Vedas as are addressed to him; the Gandharvas sing and the Apsarases dance before his car; Nâgas (snakes) serve him as ropes to tie his car; the Yakshas accompany the car as harnessers; mighty Râkshasas push the car from behind, and the sixty thousand holy Brahmarshis called Vâlakhilyas go forth before him, the Lord Sûrya, singing his praises.' Each month these six *Gaṇas* do service by turns. The names of the Ṛishis, of the Gandharvas, of the Apsarases, of the Yakshas, &c., that attend upon and serve Sûrya are set forth with the month in which they serve, (Stt. 33-43). We

learn there that the Apsaras *Kṛitasthalí* attends and serves (उपतिष्ठति) in the month of *Chaitra*, *Punjikasthalí* in *Vais'ákha*, *Menaká* in *Jyeṣtha*, *Rambhá* in *Âsháḍha*, *Anumlochá* in *Bhádrapada*, *Tilottamá* in *Âs'vina*, *Rambhá* in *Kârtika*, *Urvas'í* in *Márgas'írsha*, *Púrvachitti* in *Pausha*, *Ghṛitáchí* in *Mâgha* and *Senajit*(?) in *Phálguna*. The month of *S'rávaṇa* is omitted doubtless accidentally. A commentary on the *Bhágavata* (*Bhávárthadípiká*) quotes from the *Kúrma Purána* certain verses which give all the seven *Gaṇas* that form Sûrya's train of attendants in the twelve months.

एते चादित्यादय: कौर्मे विभज्योक्ता: |
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणश्चेन्द्र एव च |
विवस्वानथ पूषा च पर्जन्यश्चांशुरेव च |
भगस्त्वष्टा च विष्णुश्च आदित्या द्वादश स्मृता: ||

पुलस्त्य: पुलहश्चात्रिर्वसिष्ठोथाङ्गिरा भृगु: |
गौतमोथ भरद्वाज: कश्यप: क्रतुरेव च |
जमदग्नि: कौशिकश्च मुनयो ब्रह्मवादिन: ||

रथकृच्चारिष्टनेमिर्ग्रामणीश्च रथस्वन: |
रथचित्रस्वन: श्रोता अरुण: सेनजित्तथा |
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च कृतजित्सत्यजित्तथा || एते यक्षा:

अथ हेति: प्रहेतिश्च पौरुषेयो वधस्तथा |
वर्चो व्याघ्रस्तथापश्च वायुर्विद्युद्दिवाकर: |
ब्रह्मोपेतश्च विप्रेन्द्रा यज्ञोपेतश्च राक्षसा: ||

वासुकी कच्छनीरश्च तक्षक: सर्पपुंगव: |
एलापत्र: शङ्खपालस्तथैरावतसंज्ञित: |
धनंजयो महापद्मस्तथा कर्कोटको द्विजा: |
कम्बलोश्वतरश्चैव वहन्त्येवं यथाक्रमम् ||

तुम्बुरुर्नारदो हाहा हूहूर्विश्वावसुस्तथा ।
उग्रसेनो वसुरुचिर्विश्वावसुरथापरः ।
चित्रसेनस्तथोर्णायुर्धृतराष्ट्रो द्विजोत्तमाः ।
सूर्यवर्चा द्वादशैते गन्धर्वा गायतां वराः ॥

कृतस्थल्यप्सरोवर्या तथान्या पुञ्जिकस्थली ।
मेनका सहजन्या च प्रम्लोचा च द्विजोत्तमाः ।
अनुम्लोचा घृताची च विश्वाची चोर्वशी तथा ।
अन्या च पूर्वचित्तिः स्यादन्या चैव तिलोत्तमा ।
रम्भा चेति द्विजश्रेष्ठास्तथैवाप्सरसः स्मृताः ॥ इति

Here too the attendance and service begins apparently from Chaitra but the order of the Apsarases is slightly different.

It will be seen that our Chitralekhâ is not among the Apsarases enumerated either by the *Bhâgavata* or by the *Kaurma* unless she is identical with one of those there enumerated. According to what Chitralekhâ says (p. 97 l. 1) she has to attend upon the Sun in the hot season which comes after the spring; *i. e.* in *Jyeshṭha* or *Âshâdha* in which months according to the *Bhâgavata* the attendant Apsarases are Menakâ and Rambhâ, and according to the *Kaurma* Menakâ and Sahajanyâ. Chitralekhâ can be identified with none of these as they are separately mentioned in the play. It is probable therefore either that Chitralekhâ and her turn of service in the hot season are a creation of our author, or, if not, he has refused to follow slavishly the order of service of the Purâṇas and assigned her the month that suited his purpose best, being indebted to the Purâṇa simply for the idea that the Apsarases have to attend upon the Sun by rotation.

P. 103. ll. 2, 3.—तदो इमाइं &c. 'Then in order to find out how she is faring just now I put myself in contemplation and discovered a great calamity.'

इमाइं दिवसाइं. Accusative of duration. अत्यन्तसंयोगे द्वितीया.

P. 103 ll. 5, 6.—रदिसहाअं, 'accompanied by Rati, or love, *i. e.* unaccompanied by any other female than Rati. That is, he took no other females with him except Urvas'î and except indeed Rati. Rati is love, pleasure. The reading लच्छीसणाहं found in the existing editions has little to recommend it. Why should the King take Lakshmî with him? And what does Lakshmî mean here? He did not require either wealth or beauty to be taken to Gandhamâdana from his capital.

गन्धमादणवणं विहरिदुं गदा. Conf. Kâṭavema: गन्धमादनं नाम हिमवत्पुरस्योत्तविप्रस्थस्योत्तवनम् । तथा चोक्तं कुमारसंभवे । यस्य चोत्तवनं बाह्यं सुगन्धिर्गन्धमादनामिति (corrected into न इति) ॥ This is not the only place where Kâlidâsa sends a newly married pair to enjoy their honeymoon to a retired but delightful place like Gandhamâdana, but in the *Kumârasambhava* he does the same with S'ankara and his wife Umâ. See *Kum.* VIII. 20 fgg. See also *Mahâbhârata Udyogaparv.* Adh. 117.

P. 104. l. 1.—सो णाम &c. 'That indeed is enjoyment which is had in places like those.' The force of णाम is that the words are equivalent to तस्य संभोगस्य संभोग इति नाम युज्यते यस्तादृशेषु प्रदेशेषु क्रियते.

P. 104. ll. 2-4.—मन्दाइणीए पुळिणेसु, 'on the sandy bank of the Mandâkinî.' पुळिनम् is the space that lies between the bank and the bed of a river, and is covered with sand. Mandâkinî, originally only the name of an arm of the Ganges in one of the valleys of the Himâlaya, afterwards became like many natural objects situated within the geographical limits of the Himâlayan range, the name of a heavenly river, or rather of the Ganges itself before it descended from Svarga upon earth.

Kâṭavema has कीळन्ती for कीळमाणा.

सिकदापव्वदकेळीहिं कीळमाणा. The heaps of sand (सिकदापव्वद) here referred to are, we think, the same as the सिकतामुष्टय: spoken of in *Meghadûta* II. 6, on which see the commentary of Mallinâtha. See the following note.

विड्जाधरदारिआ. As the *Vidyâdharas* are a class of Gods and the Mandâkinî is a heavenly river situated in a heavenly region, it is but proper that the poet should make a Vidyâdhara girl play upon the bank of that river. What the exact nature of the game is that is referred to may be doubtful. But we think it is the same game as that alluded to in the following stanza in the *Meghadûta* :

मन्दाकिन्याः पयसि शिशिरैः सेव्यमाना मरुद्भि-
र्मन्दाराणामनुतटरुहां छायया वारितोष्णाः ।
अन्वेष्टव्यैः कनकसिकतामुष्टिनिक्षेपगूढैः
संक्रीडन्ते मणिभिरमरप्रार्थिता यत्र कन्याः ॥

Prakshipta VIII. *Stenzler's Edn.*

णिज्झाइदेत्ति Ranganâtha renders this by "निध्याता अवलोकिता." Kâṭavema, "निध्यातेति दृष्टेति."

P. 104. l. 5.—होदव्वं दूरारूढो खु पणओ असहणो । 'That is fate. And indeed intense love is intolerant.' Sahajanyâ wishes to account in two ways for what has happened : 1st that fate would have it so, and so it happened, for nobody would expect such an event, and 2ndly it is also true that the love between Purûravas and Urvas'î being intense the latter could not brook even a glance by Purûravas at another girl. This somewhat modifies the proposition होदव्वं by admitting partly a human cause for the fact of Urvas'î having taken offence at Purûravas' conduct.

Kâṭavema reads the speech thus : सह. । दूरारूढो खु पणओ असहणो होइ । omitting होदव्वं altogether, which it must be admitted somewhat simplifies the reading.

P. 104. l. 6.—भट्टिणो अणुणअं अगाडिवज्जमाणा, 'rejecting the apology of her husband.' On अणुणअ see note above, on Act III. p. 87, l. 7. Ranganâtha, "अप्रतिपद्यमाना अस्वीकुर्वाणा."

गुरुसावसंमूढहिअआ, 'deprived of her memory by the curse of her preceptor.' Chitralekhâ means that though Urvas'î was not in-

formed that it was forbidden to women to enter the forest, she would nevertheless have perceived it so soon as she approached that forest, if she had not been deprived of her divine nature by the curse. See above p. 67, ll. 7, 8.

इत्थिआजणपरिहरणिज्जं. See page 126, l. 8 fgg.

कारणन्तरपरिअत्तिणा लदाभावेण परिणदं से रूवं । 'Her form was changed into that of a creeper, restoration from which will depend on some unknown event if any.' कारणन्तरपरिअत्तिणा is the reading of seven of our Mss. as also of Kâṭavema (the latter reads the slightly varied phrase कारणन्तरणिवत्तिणा). By कारणन्तरपरिअत्तिणा Chitralekhâ implies that Urvas'î may some day or other be restored to her own human form, but that she (Chitralekhâ) does not know what cause or event (कारणम्) will bring about the restoration. कारणान्तरम् means some distant cause, some cause or other, some cause I do not know what. See *Nalopâkhyâna* XIII. 34, *Râmâyaṇa* III. 54. 4, IV. 9. 28. The word अन्तर is used even in Marâṭhî in the same sense in the phrase देशान्तरास जाणें 'to go to some distant country.'

The existing editions are apparently wrong in reading काणणोवन्तवत्तिलदाभावेण (काननोपान्तवर्तिलताभावेन). This may mean either that Urva'î was changed into a creeper that already existed and stood in the vicinity of the forest, or that she became a creeper which then stood in the vicinity of the forest. Urvas'î, however, did not enter into a creeper which already existed, the words लदाभावेण परिणदं से रूवं not favouring such an interpretation (see besides page 124 l. 10 and note *ad. loc.*) ; nor did the creeper into which she was transformed stand *in the vicinity* (उपान्त) of the forest, but within the limits thereof, since she had entered it before her metamorphosis. लदाभावेण परिणदं = लताभूतत्वेन परिणतं लतास्वरूपत्वं प्राप्तम्. Chitralekhâ does not refer to any particular cause that will restore Urvas'î to her own form nor does she know it probably. For Sahajanyâ's words on the next

page, सहि तारिसा आकिदिविसेसा चिरं दुक्खभाइणो ण होन्ति। अवस्सं किंपि अणुग्गहणिमित्तं भूओवि समागमकारणं हविस्सदि show that Sahajanyâ has not understood her to refer to any particular cause. And Chitralekhâ would have, on hearing the part of Sahajanyâ's speech, referred to the संगमनीयमणिः (see p. 123. ll. 3-6) had she had any idea of it.

P. 105. ll. 3, 4.—णत्थि विहिणो &c. 'There is nothing that Fate may not injure. Alas! that this dire calamity should suddenly befall that attachment!' णत्थि विहिणो अलङ्घणिज्जं literally means 'there is naught that Fate respects,' 'there is naught for Fate indestructible [by it].'—तस्स अणुराअस्स. The demonstrative तस्स here means 'that well-known,' 'that which was so excellent.' अअं णाम एक्कवदे ईरिसो अणत्थो. Understand भूदो or भोदि. णाम shows horror and surprise at 'this' (अयम्) calamity being the result of that love. अअं ईरिसो. अयं refers to the calamity related by Chitralekhâ and ईदृशो to its painful nature.

Kâṭavema altogether omits अअं.

P. 105. ll. 5-7.—इमिणा, 'this before us.' णिव्वुदाणंपि उक्कण्ठाकारिणा, 'causing uneasiness to those even who are happy,' referring to the effect, so conventional among poets and dramatists, of the appearance of rain-clouds on lovers separated from their wives or mistresses.

P. 106. ll. 1-4.—Kâṭavema reads अणुग्गहित्तअं (= अनुग्रहीतृकं) for अणुग्गहणिमित्तं, and the rest of the speech like us. He remarks on अवस्सं &c. as follows: अत्र समागमस्य अवश्यंभाविनिश्चयान्नियताप्तिरिति चतुर्थावस्था सूचिता.

अनुग्रहनिमित्तं समागमकारणम्, अनुग्रहो निमित्तं यस्य तत् समागमस्य कारणं 'some event for reunion, caused by the antidote against the curse.' The understanding is that as every disease has its own specific remedy so every imprecation (शापः) has its own solution, अनुग्रहः, (lit. compassion) popularly called उच्छाप (= प्रतिशाप). On the

use of अनुग्रह in this sense conf. above सा खु सत्ता उवइज्झाएण | महिन्देण उग अणुगिहीदा p. 67 l. 5. Sahajanyâ means that by all means the curse of Kumâra (see the last speech at page 126) whereby Urvas'î has been turned into a plant must have some antidote in consequence of which some event (कारण) will occur that will bring about a reunion between Urvas'î and Purûravas.

All the existing editions including that of Bollensen read the following interpolation before the last speech of Sahajanyâ in the interlude:

सहजन्या | सहि अत्थि कोवि समागमोवाओ |

चित्रलेखा | गोरीचरणराअसंभवं संगममणिं वज्जिअ कुदो से समागमोवाओ |

And they then go on (much like us) to read सहजन्या | ण तादिसा आकिदिविसेसा चिरं दुक्खभाइणो होन्ति | ता अवस्सं कोवि अणुग्गहणिमित्तभूओ समागमोवाओ हुविस्सदित्ति तक्केमि || But if what we call an interpolation were not such, this last speech of Sahajanyâ would be absurd, since after Chitralekhâ's *declaration* that there is no other means than the संगममणि which will restore Urvas'î, there is no propriety in Sahajanyâ *imagining* (तक्केमि) that there will be *some means or other* that will bring about the restoration. Besides the poet can only be justified in giving in the Praves'aka just a hint and not a broad declaration in anticipation of what is to take place in the forthcoming Act. It is improbable in the last degree that the author of a drama like this will so recklessly lessen the interest of the audience in the whole of the soliloquy of the fourth Act by at once telling them, even before the Act commences and without any necessity, that the restoration of Urvas'î is to be brought about by means of the संगमनीयमणिः.

P. 106. l. 7.—Kâṭavema: आ इति कोपे निपातः | क्क मे प्रियतमामादाय गच्छसीत्यत्र गम्यमानस्य बीजस्य नियताप्तिसमन्वयादवमर्शसंधिरिति मन्तव्यम् ||

P. 107. ll. 2-5.—योयं संनद्धो दृश्यते स नवजलधरः न दृप्तनिशाचरः | यदिदं दूराकृष्टं दृश्यते तत् सुरधनुः न नाम शरासनम् | योपि अयं पटुर्दृश्यते स धारासारो

न बाणपरंपरा । येयं कनकनिकषस्निग्धा दृश्यते सा विद्युत् न मम प्रिया उर्वशी. Translate: 'This one that is girded in armour is a new-cloud, not a proud Râkshasa; this greatly bent thing here is the rain-bow, not an (archer's) bow; this thing here too that is so sharp is a shower of rain, not a volley of arrows, and this thing here that is as bright as a line of gold on a touch-stone is the lightning, not my dear Urvas'î.'

नवजलधर: 'a new-cloud' *i. e.* a cloud that appears at the beginning of the rainy season in which the scene of this Act is laid.

न नाम शरासनम्. The force of this नाम is that the phrase is equivalent to 'it is not a bow as you may imagine,' 'it is not a bow as I have imagined.'

कनकनिकषस्निग्धा. The touch-stone is nearly of the same colour as the cloudy sky in which the King sees the flash of lightning.

The King thought at first that a Râkshasa was carrying away Urvas'î and was shooting arrows at him (Purûravas) as he fled. Kâṭavema: नवजलधर इत्यादि | संनद्धः संनाहवानयं पुरोवर्ती नवजलधरः नूतनमेघ एव | दृप्तनिशाचरः दृप्त उद्धतः स चासौ निशाचरश्च स न भवति || दूराकृष्टमिदं पुरोवर्ति सुरधनुरिन्द्रायुधमेव | शरासनं कार्मुकं न भवति नाम | नामेति संभावनायाम् || पटुस्तीव्रः अयं पुरोवर्त्यपि धारासारः धारासंपात एव | बाणपरंपरा न भवति || कनकनिकषस्निग्धा कनकस्य सुवर्णस्य निकषा (sic) घृष्टरेखा तद्वत् स्निग्धा रुचिरा इयं पुरोवर्तिनी च तडित्सौदामिन्येव | मम प्रिया उर्वशी न भवति ||

P. 107. l. 6.—रम्भोरु:. Literally 'she whose thighs are as full, round and white as the inner part of the plantain tree.

P. 107. ll. 7-10.—The sense is: 'May it be that she is standing near me, but concealed from my eyes through her divine power? That can not be, for her anger does not remain long. May she have fled up to the Svarga? But that cannot be, for her heart is affected with love towards me. Nor can the enemies of the gods carry her off from my presence. And yet she has become quite invisible to my eyes. What an act of Fate is this!'

स्वर्गायेत्यनिता &c. It is natural that Purûravas should make such a supposition as he knew she was a celestial being.

तां हर्तुं &c. This is also a natural supposition as he must have been reminded at once of the Asuras having carried off Urvas'î before when he came to her rescue. On this line Kâṭavema observes : तां • • • •वर्तिनीमित्यनेन स्वशक्तिकथनात् व्यवसायो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ||

P. 108. ll. 1-4.—अयमेकपदे &c. The King means, as if it were not enough that he is suddenly deprived of his beloved one, a separation that he cannot bear, but that there must perforce be the new-cloud making the day pleasant on account of the excessive heat having gone off, and must thereby cause him pain by making him think of Urvas'î. See note to p. 105 ll. 5-7.

Conf. Kâṭavema : एकपदे • • • •एकक्षण इत्यर्थः | निरातपर्द्धिरम्यैः निर्गता आतपस्य ऋद्धिः सामग्री येषां तानि तथोक्तानि तानि च तानि रम्याणि | तैरहोभिर्दिनैः भवितव्यं भाव्यम् ||

P. 108. ll. 5-8.—मुनयोपि व्याहरन्ति राजा कालस्य कारणमिति. The full verse is : कालो वा कारणं राज्ञो राजा वा कालकारणम् | इति ते संशयो मा भूद् राजा कालस्य कारणम् || *Mahâbhârata Udyoga* p. *Adh.* 132, st. 16.

तन् किम् &c. 'This being so, why do I not countermand the rainy season ? But no, I will rather not do so, as these very signs of the rainy season are doing me royal honour.' The force of प्रत्यादिशामि is this, that with reference to the maxim राजा कालस्य कारणम् he takes for granted that it was he himself that has *ordered* (दिदेश) the rainy season to come on. To prevent this therefore he has to *counter-order* (प्रत्यादेश) that season, and it will then cease its course.

P. 108. l. 9. fgg.—विद्युल्लेखा &c. Conf. Kâṭavema : विद्युल्लेखाकनकरुचिरं विद्युदेव रेखारूपं कनकं तेन रुचिरमभ्रं मेघः मम श्रीवितानं श्रीमद्वितानम् | नैगमा वणिजः ||

'This cloud bedecked with the gold of the streaks of lightning is the ceiling of my hall.' Ceilings ornamented with gold lines are not rare even now in royal palaces.

घर्मच्छेदात् = घर्मस्य उष्णकालस्य नाशात् गमनादित्यर्थः. Ranganâtha. ग्रीष्मसमयनाशात् । प्रावृट् प्रवृत्तेरित्यर्थः ॥ Indian readers, especially those from Guzerath, need not be reminded how the peacocks welcome the 'new-cloud' with joyous cries at the end of the hot season. पटुतर, because the voices were not so during the heat.

धाराहारोपनयनपरा = धारा एव हारास्तेषामुपनयनं तत्परा: ॥

P. 109. l. 5.—सदीपनमिव, *i.e.*, instead of there being a प्रशमनम्.

P. 109. ll. 9-14.—कथं • • • •मया सूचयितव्या, 'how should I trace?' The stanza पद्भ्यां &c., indicates the possibility of meeting with signs which might give a trace of Urvas'î, and to which he should therefore direct his attention.

P. 110. ll. 1-4.—Construe : इदं [यद्दृश्यते तद्] असंशयं निमग्ननाभेः [तस्याः] निपतद्भिः [अत एव] हृतोष्ठरागैः नयनोदबिन्दुभिः अङ्कितं रुषा भिन्नगतेः च्युतं शुकोदरश्यामं स्तनांशुकं [भवति]. भिन्नगतेः may also be taken as a Bahuvrîhi compound.

शुकोदरश्यामम्. The belly of the parrot on this side of India is not particularly dark-blue any more than the rest of its body. The poet apparently refers to a species of the bird not found in the Deccan.

P. 110. ll. 5-7.—सेन्द्रगोपं. This adjective is intended to account for the dark-blue (श्याम) appearance of what the King saw.—कुतो नु खलु &c. '[And that is right,] for how is any news about my beloved one to be obtained in this lonely forest?'

P. 110 ll. 8-11.—दूरोन्नमितेन कण्ठेन, 'with his neck raised far high.' "कण्ठेनेत्युपलक्षणे तृतीया" Kâṭavema.

P. 110. ll. 13, 14.—दीर्घापाङ्गा 'who has long eyes'. See note to p. 19, ll. 6-9.

Conf. Kâṭavema : "दृष्टा भवेदित्यत्र काकुरनुसंधेया." "सितापाङ्ग धवलदृगन्त । • • • • • • । दीर्घापाङ्गा आकर्णपूर्णनयना."

P. 111. ll. 3-6.—मृदुपवनविभिन्नो &c. Kâṭavema : मत्प्रियाविप्रणाशात् मम प्रियाविप्रणाशात्तिरोधानात् । नाशः क्षये तिरोधान इत्यमरः ॥ Take °विप्रणाशात् with जातः.—केशहस्ते, 'excellent hair.'—रतिविगलितबन्धे when they

get loosened, *i.e.* when they hang down though still remaining in the form of braids.—सति 'existing,' 'if it were forthcoming.'

Ranganâtha : मृदुपवनेति । कलापः पिच्छभारः । कलापः संहते बर्हे काञ्च्यादौ तृणवृन्दयोरिति लोचनः ॥ अत्र च विनाशशब्दोऽमङ्गलव्यञ्जकत्वादश्लील इति प्रकाश-कृदप्रकाशयदिदं पद्यं पददोषेषु ॥

किं करोत्येष बर्ही ? That is, he would have nothing to boast of and to show so proudly as he is doing now. His tail would then sink low by the comparison.

P. 111. ll. 7-9.—"परव्यसननिर्वृतं परदुःखसुखिनम् ।........ आतपात्यये वर्षागमे संधुक्षितमदा संदापितमदा" Kâṭavema.

P. 111. ll. 10. fgg.—Kâṭavema : त्वां कामिनामित्यादि । मदनदूतिका (sic) मन्मथदूतिकाम् । दूतिशब्द इकारान्तोऽप्यस्ति । तथा चोक्तं रघुवंशे । तेन दूतिविदितं निषेदुषीति......इति च । अमोघमनिरर्थकम् । साधकमित्यर्थः । अस्त्रमायुधम् । का-मस्येति शेषः ॥

मदनदूतिम्, because when lovers fall out she is supposed to negotiate and bring about a reconciliation, the fact being that when the cuckoo sings, lovers forget (so say the poets) their quarrels and return to each other.

मानावभङ्गनिपुणम्, 'able to break down pride.' This refers to a mistress who, offended at something done by her lover, has become angry and has proudly gone away, but who immediately on hearing the cuckoo sing gives up her pride and flies back to her lover. Such is the convention among the poets.

P. 112. ll. 4-7.—आत्मगतम् 'existing in me,' 'arising on my side,' 'as far as I am concerned.'

प्रभुता &c. 'The ascendancy of young women over their lovers does not require any deviation by the latter from faithful love for them to get angry.' That is, they get angry without any offence on the part of their husbands, so complete is the bondage in which they (young women) hold them.

Conf. Kâṭavema : कुपितेत्यादि । कुपिता रुष्टा । सकृदपि एकवारमपि आत्मकृतं

(that is how he reads) कोपकारणं तु न स्मरामि । असति कोपकारणे कथं कुपितेत्यत आह । योषितां रमणेषु प्रियेषु प्रभुता स्वाम्यं भावस्खलितानि भावस्य प्रेम्णः स्खलितानि चलनानि नायिकान्तरदर्शनादीनि नापेक्षते न काङ्क्षति । कारणाभावेऽपि तासां कोपः संपद्यत इत्यर्थः ॥

हि in the fourth pâda explains some such words as तथापि सा कुपिता to be understood after स्मराम्यहम्.

P. 112 l. 8.—कथाच्छेदकारिणी, *i. e.* rudely interrupting him in his story.

P. 112. ll. 9-12.—Kâṭavema: महदपीत्यादि । महदपि बहुलमपि परदुःखं परस्य व्यथा सम्यक्साधु शीतलमनुष्णम् । उद्वेजकं न भवतीत्यर्थः । अन्यस्येति शेषः । आहुर्ब्रुवन्ति । लौकिका इति शेषः । यद्यस्मादागतस्य मम प्रणयं प्रार्थनामगणयित्वा अनादृत्य मदान्धा एषा परभृता राजजम्बूद्रुमस्य जम्बुविशेषस्य अभिमुखपाकम् अभिमुखः पाको यस्य तत्तथोक्तं तत्फलमधरमिव पातुं प्रवृत्ता उद्युक्ता ॥

राजजम्बूद्रुमस्य. Râjajambû must be a jambû tree of the best species. Conf. Râyaâvaḷâ, and Râjarambhâ (the domestic plantain tree). Also Râjahaṁsa, Râjavidyâ, and Râjaguhyam (in Gîtâ IX. 1. 2. इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् । राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम्) Râjamâsha (चवळ्या), Râjasarshapa.

P. 112. ll. 13, 14.—एवंगतेऽपि, 'Even though it is so.'

P. 113. ll. 7-10.—पश्चात्सरः &c. Translate: 'Thou shalt go to the Lake Mânasa presently; throw away that lotus-stalk, the provision for thy journey, thou shalt have it again: meanwhile save me from sorrow by giving me some news of my beloved one. For in the estimation of the good, service to the supplicant is more important than their own affairs.'

पाथेयं बिसमुत्सृज, for the bird can not with the stalk in its beak speak so as to give the King the news he wants.

तावत् 'meanwhile,' 'before going.'

स्वार्थात्सतां गुरुतरा प्रणयिक्रियैव. Lit. 'to the good the business of a petitioner is more important [of the two] and not their own affairs.'

उद्धर. The figure implied is borrowed from the condition of a man that is being drowned in water.

Kâṭavema: पाथेयं पथि हितम् । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् इति ढञ् प्रत्ययः । बिसं मृणालं भूयोग्रहणाय पुनर्ग्रहणार्थमुत्सृज त्यज । गृहीतं बिसमुत्सृज्य ममोत्तरं दत्त्वा पश्चाद्ग्रहणेत्यर्थः । दयिताप्रवृत्त्या प्रियावार्त्तया हेतुना मां शुचः शोकादुद्धर उत्तारय । अत्रार्थान्तरमाह । सतां सज्जनानां स्वार्थात् स्वकार्यात् प्रणयिक्रियैव प्रणयिनां प्रार्थयितॄणां क्रियैव कार्यनिर्वर्तनमेव गुरुतरा श्रेष्ठतरा ॥

Ranganâtha: "भूयोग्रहणाय बिसरूपं पाथेयं पथि साधु पाथेयं सिद्धान्नमुत्सृज कुत्रचिन्निधेहि दयितोदन्तकथनेन मां तावदादौ शुचः शोकादुद्धर । पश्चात्त्वया पाथेयं ग्राह्यमित्यर्थः."

P. 114. ll. 1-4.—Construe: हे हंस यदि मे नतभ्रूः प्रिया सरसो रोधसि ते दर्शनं न गता [तर्हि] हे चोर तस्या मदखेलपदं सकलं गतं (= गमनं) त्वया कथं नु गृहीतम् ?

मदखेलपदम्. "मदेन खेला कामक्रीडा येषु" (Ranganâtha who quotes "क्रीडा खेला च कूर्दनमिति त्रिकाण्डी") तानि पदानि यत्र तत् गतं गमनम्. But it is not necessary to have a double *bahuvrîhi* in the epithet. खेल is used as an adjective मदेन खेलं क्रीडावत् (or लीलावत्) पदं यस्मिंस्तत् मदखेलपदम् will be a better mode of interpreting.

On this stanza Kâṭavema observes: अत्र तर्जनस्य गम्यमानत्वाद् द्युतिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 114. ll. 6, 7.—Kâṭavema: हंसेत्यादि । हे हंस मे कान्तां प्रियां प्रयच्छार्पय । अर्पणे कारणमाह । यस्मादस्या गतिः गमनं त्वया हृता गृहीता । तस्मात्प्रयच्छेति संबन्धः ॥ गतिमात्रहरणे सर्वा कान्ता कथमर्पयित[व्ये]त्याशङ्क्यास्मिन्नर्थे न्यायमाह । यत् यद्द्रव्यमभियुज्यतेत्य(sic)नेन गृहीतमिति निर्दिश्यतया(sic)। अभियोक्त्रेति शेषः । तत्सर्वं विभावितैकदेशेन विभावितोङ्गीकारित एकदेशः हृतद्रव्यैकदेशो यस्य स तथोक्तः तेन चोरेण देयमभियोक्त्रे प्रत्यर्पणीयम् ॥ तथा चोक्तं याज्ञवल्क्येन । निह्नुतेभिहितं नैकमेकदेशविभावितः दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यस्त्वनिवेदित इति ॥

विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते, 'he who is proved guilty as regards a part [of the property claimed] should restore the whole of what is claimed.'

P. 114. ll. 10, 11.—रथाङ्ग *i.e.* चक्र = चक्रवाक. Literally, 'having [the name of a] रथाङ्ग for his name.'—रथाङ्गश्रोणिबिम्बया = चक्रवच्छ्रोणिबिम्बया, ("चक्राकारश्रोणिबिम्बया" Ranganâtha). An epithet expressing n an exaggerated way the roundness of the middle.

P. 114. ll. 12-14.—कः क इत्याह. Conf. Kâṭavema: अर्के इति चक्रवाकरुतानुकरणम्। एतदस्य स्वाभाविकमिति [अ?]ज्ञात्वा त्वं कः क इत्येषा[? ष मा]-माविक्षिपतीत्याशङ्कते अये तावदित्यादि (he differs slightly from our reading)। अहमस्य चक्रवाकस्य तावन्न विदितः। अत्र काकुरनुसंधेया।

सूर्याचन्द्रमसावित्यादि। यस्य मे सूर्याचन्द्रमसौ मातामहपितामहौ सूर्यो मातामहः चन्द्रः पितामहः। किंच योऽहमुर्वश्या च भुवा च द्वाभ्यां स्वयं वृतः आत्मनैव स्वीकृतः पतिः प्रियः॥ धवः प्रियः पतिर्भर्तेत्यमरः॥ सोऽहमिति पूर्वेण संबन्धः॥

Purûravas was the son of Budha the son of the Moon: hence he is the grandson of the Moon on his father's side. His mother's name was Ilâ the daughter of Mitra or the Sun-god: hence the Sun is his maternal grand-father. See p. 160 st. 21 and note *ad loc.* See also p. 5, l. 3 and not *ad loc.*

P. 115. ll. 2-5.—इति च......मयि च &c. 'Although......yet.' A very frequent construction in Sanskrit. कान्ताप्रवृत्तिपराङ्मुखः 'opposed to [giving me] any news of my wife.'

Conf. Kâṭavema: सरसीत्यादि। सरसि कासारे नलिनीपत्रेणापि बिसिनीदलेनापि आवृतविग्रहां छादितदेहां सहचरीं चक्रवाकीं त्वं दूरे विप्रकृष्टे। स्थितामिति शेषः। मत्वा विरौषि ननु आक्रन्दसि खलु। भवतस्तव जायास्नेहात् प्रियानुरागात् पृथक्स्थितिभीरुता भिन्नदेशानिवासकातर[त]ा इति च इत्थंरूपा। उक्तरूपेत्यर्थः। विधुरे वियुक्ते मयि तु (this he reads for the second च, not correctly) भावः तवाभिप्रायः कान्ताप्रवृत्तिपराङ्मुखः उर्वशीवार्ताविमुखः॥

P. 115. ll. 6, 7.—सर्वथा &c. 'In every respect my fortune is shining in full force adversely to me.' That is, no where do I meet with the slightest hope.

P. 115. ll. 8, 9.—रुणद्धि, 'stops me,' 'prevents me from going on.' ससीत्कारमिव. Conf. Ranganâtha: सीत्कारः कष्टाभिव्यञ्जकदन्तघटनाजनितशब्दानुकरणम्.

P. 115. ll. 10, 11.—मधुकरे प्रणयित्वं करिष्ये इतो गतस्यानुशयो मा भूदिति, 'I will make a request to this bee, lest I should regret having not done so after I am gone from this place.'

P. 116. ll. 1-5.—मदिराक्ष्याः. See note to p. 246 st. 67 at page 5 of *Addenda* to our edition of the *Raghuvaṁs'a.* अस्मिन् on this where you are sitting.

Conf. Kâṭavema : मधुकरेत्यादि । सुरभिं घ्राणतर्पणं तन्मुखोच्छ्वासगन्धमपास्यो यदि आस्वादयिष्यश्चेत् अस्मिन्पुण्डरीके तत्र रतिः प्रीतिः अभविष्यत् किम् अजनिष्यत् किम् । न भवेदित्यर्थः ॥

P. 116. ll. 9-12.—अचिरोद्गतपल्लवम् Ranganâtha : अचिरोद्गतो नूतनोत्पन्नः । उपनीतमानीतम् । अभिळिहतु(sic)आस्वादयतु । वदादौ । आसवो मदिरा । ......भङ्गो नवपल्लवः ॥

P. 116. l. 13.—कृताह्निकः संवृत्तः, 'he has had his meal.'

P. 117. ll. 1-4.—Kâṭavema : मदकलेत्यादि । मदोत्कळे मदोत्कटे गजयूथपकलभकरोरूः कलभस्य करिपोतकस्य करवदूरू यस्याः सा तथोक्ता (he apparently reads मदकळकलभकरोरूः) ....। यूथिकाशबलकेशी यूथिकाभिः पुष्पविशेषैः शबलाश्चित्राः केशा यस्याः सा तथोक्ता ॥

मदकळयुवतिशशिकळा = मदेन कळा मदकळाः मदकळासु युवतिषु शशिकला, as distinguished for her beauty among young damsels sweet with passion, as is the young moon among the stars. मदकळ literally means 'whose speech is sweet because of its utterance in passionateness.' कळ is अव्यक्तमधुरा वाणी, like the words of a child which are indistinct and through the very indistinctness sweet, or like the speech of a parrot which is sweet for a similar reason. And so the words of a young woman uttering indistinct expressions in passion. Conf. Ranganâtha : युवतिशशिकलेत्यनेन युवतीनां तारकात्वम् । शशिकलेत्यनेन च निःकलङ्कता द्योत्यते (because the spots are not seen on the young moon, but when she is full or nearly full when she will cease to be a शशिकळा) । स्थिरयौवनात्वं तु देवतात्वादेव ॥

P. 117. ll. 5, 6.—अनेन...गर्जितेन. We must imagine that the elephant gives out a cry here, which the King takes for a favourable reply to his question.—साधर्म्यात् = "समानधर्मत्वात्" Ranganâtha.

P. 117. ll. 7-10.—नागाधिराजो भवान्, because it is the leader of a gang of elephants that the king is addressing as गजयूथप.

Mark the double sense of the word दानम् here. As applied

to the King it means 'liberality' and to the elephant, 'the temporal juice.'

अव्युच्छिन्नपृथुप्रवृत्ति. As applied to the King: 'the action of which is without interruption and in plenty;' to the elephant 'the flow of which is uninterrupted and broad.' The flow of the temporal juice in an uninterrupted and broad line shows that an elephant is strong and fit to be the leader of his herd.

P. 117. ll. 11-14.—प्रियश्चायमप्सरसाम्. It is likely the author here refers to some authority for his statement—perhaps to some Purâṇa, or some story in one of the epics.—मदीयैर्दुरितपरिणामैः equal to मदीयानां दुरितानां परिणामैः which would have been the poet's construction if दुरितपरिणाम were not, as it is, a compact notion instead of a compound one. The King's meaning is that it is the result of his unknown past sins that even the clouds have no lightning to show him the way.

P. 118. ll. 2-5.—Conf. Kâṭavema: अपि वनान्तरमित्यादि। पर्वसु गुल्फादिसंधिषु संनता निमग्ना। निगूढग्रन्थिरित्यर्थः अनङ्गपरिग्रहं मन्मथस्वमिदं वनान्तरमपि श्रयति भजति। अपि प्रश्ने।

अल्पकुचान्तरा अल्पं कुचान्तरं कुचयोर्मध्यभागः यस्याः सा। This is obviously a better reading than अल्पभुजान्तरा as read by the existing editions.

पर्वसु संनता (conf. निमग्ननाभिः p. 110, l. 2. सुगात्री p. 109, l. 10). This is an epithet which, though full of significant meaning, was apparently suggested to the poet by the alliteration that पर्वसु furnished with पर्वत. The sense of पर्वसु संनता is that all her limbs were full and not jejune. The bones at the joints such as the knee, the elbow and the wrists did not show themselves out, but were fully covered with flesh. The adjective is an *epitheton ornans,* and has as much or as little propriety here as नितम्बवती. Adjectives like this (Conf. रम्भोरु p. 107, l. 6, रथाङ्गश्रोणिबिम्बा p. 114, l. 10, रतिविगलितबन्ध applied to the hair, p. 111, l. 5, निमग्ननाभिः p. 110, l. 2, गुरुनितम्बा 109, l. 12, कृशोदरि flatbellied

p. 153, l. 6), objectionable as they are as referriug to particular parts of the body, are rather badly frequent in the writings even of the best Sanskrit authors.

अनङ्गपरिग्रहम् the property of Ananga. That is the place where Manmatha takes pleasure to dwell, which must therefore be beautiful.

On पृथुनितम्ब. There appears no allusion in this epithet to the buttocks of Earth or to her breasts (see *Raghuvaṁs'a* IV. 51 and, *Meghadûta* I. 18). The adjective is merely an *epitheton ornans* in the sense of 'large-sided.'

P. 118. ll. 8, 9.—Conf. Kâṭavema: सर्वक्षितीत्यादि । काकुरनुसंधेया । एतदेव प्रतिध्वनौ सति त्वया विरहिता मया दृष्टेत्युत्तरवत् प्रतिभाति च ॥ शेषमुभयत्र समानम् ॥

P. 119. ll. 5-8.—Construe : तरङ्गभ्रूभङ्गा क्षुभितविहगश्रेणिरसना संरम्भशिथिलं वसनमिव फेनं विकर्षन्ती, स्खलितमभिसंधाय पदा बहुशो विद्धं यान्ती इयं ध्रुवं नदीभावेन परिणता असहना सा [एव भवति] ॥

Translate : 'Having the waves for the broken eyebrows, the series of frightened birds for the jingling zone, collecting the foam like the garment disordered through hurry, and going on foot much interruptedly owing to the thought of my fault—this one here is surely that offended (Urvas'î) transformed into the river.'

तरङ्गभ्रू &c. Kâṭavema : तरङ्गेत्यादि । यथा विद्धम् अविद्ध(sic) कुटिलं यथा भवति तथा यान्ती अञ्चन्ती सेयमुर्वशी बहुशः । बहुल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यामिति शस् । स्खलितमपराधम् । ममेति शेषः । अनुसंधाय स्मृत्वा असहना असहिष्णुः सती नदीभावेन सरिद्रूपेण परिणता विकारं गता । स्वरूपमुत्सृज्य रूपान्तरं प्राप्तेत्यर्थः । ध्रुवमित्युत्प्रेक्षायाम् ॥

तरङ्गभ्रूभङ्गा. The sense is that the river with its waves gently following one after another seemed to resemble Urvas'î who when in anger would have her eye-brows gently and slowly raised up in frown.

क्षुभितविहगश्रेणिरसना. The water birds white in colour and arranging themselves in a line appeared like a zone of small silver bells. The propriety of क्षुभित is that being frightened the birds make a rattling noise and that noise resembles the jingling of a woman's zone when she walks away in anger.

The river being swollen with the new rain water has waves, which the King imagines are the eyebrows of the offended Urvas'î; owing to the violenee of the stream the line of haṁsa birds, which are frightened and are therefore making a rattling noise, appear to the King like the zone of Urvas'î jingling because she must be walking away hastily through anger; owing to the violence of the stream running on a rocky bed it is throwing up a quantity of foam, which is to his imagination the disordered garment of the angry Urvas'î walking away in hurry; the stream is obstructed repeatedly by the rocks in its bed, and the imaginative King sees in its interrupted motion the steps of the offended Urvas'î, who wholly engrossed in thinking of the offensive conduct of her husband, is repeatedly tripping and stumbling.

It is likely that the third line of this stanza has suffered some corruption. Neither यथाविद्धं nor यदा विद्धं apperrs very satisfactory. Besides, there is nothing in the line that clearly applies to the river as there is in the epithets in the previous lines.

P. 120. ll. 1-4— प्रणयभङ्गपराङ्मुखचेतसः By प्रणयभङ्ग is meant the same as भावस्खलितानि in l. 7 at page 112.

P. 120. ll. 5-8.—परमार्थं, real, not an apparent one only. There is a play on the word अभिसारिणी, which, while it means going or flowing (towards the sea), signifies also the same as अभिसारिका, as to the sense of which see *suprá* note to p. 76, l. 8. In connection with the latter application of अभिसारिणी it should be borne in mind that समुद्र is masculine gender.

अनिर्वेदप्राप्याणि श्रेयांसि, equivalent to श्रेयांसि निर्वेदप्राप्याणि न भवन्ति. 'Good fortunes are obtained without sorrowing,' *i. e.* it is no use my lamenting any more the loss of Urvas'î and that if I am ever to get her back, I shall do so without any lamenting on my part.

P. 120. ll. 9-12.—रक्तकदम्ब: *i. e.* whose flowers are red. Ranganâtha adds "रक्तकदम्बो हि वर्षासु कुसुमितो भवति." And as it was yet only the end of the hot season the flower was not completely formed and was therefore असमग्रकेसरविषमम्.

शिखाभरणम्. Mark that शिखा is used to signify the hair on the crown of a woman's head as well as that on a man's, Conf. *infrâ* p. 122. l. 10 यस्या: शिखायामयमर्पणीय: &c.

P. 120. l. 13 fgg.—इमं तावत् &c. Translate: 'But let me pray for some news about my beloved one to this squatting antelope who with his dark variegated colour appears like a glance thrown out by Forest Beauty for the purpose of seeing the splendor of the woods.'

The sense is that the dark antelope that is squatting on the ground and looking about at the forest appears to the King as if he were a solidified glance of the presiding deity of the beauty of the forest. The eye of the *Kânanas'rî* being dark the poet, somewhat boldly perhaps, not only makes a glance of it also dark but compares it to the concrete body of the antelope.

Contrue the couplet thus: योसौ कृष्णशारच्छवि:, काननश्रिया वनशोभावलोकाय पातित: कटाक्ष इव दृश्यते. योसौ = योयम् = य: पुरोवर्ती. Take य: to relate to सारङ्ग: in the previous line. Conf. Kâṭavema, however: कृष्णशार इत्यादि | कृष्णा नीला शारा कर्बुरा [च ?] च्छवि: कान्तिर्यस्य स तथोक्त: य: सारङ्गो हरिणो दृश्यते असौ काननश्रिया वनलक्ष्म्या मेघकालावलोकाय (that is what he reads for वनशोभावलोकाय) पातित: प्रसारित: कटाक्ष इव ||

The reading कृष्णसारच्छवि: found in all our Mss. and in the existing editions might mean 'he whose colour is the essence of dark (कृष्णस्य सार: कृष्णसार: सा छविर्यस्य स:), *i. e.* extremely dark.

On Kânanas'rî see *Mâlavikâgnimitra* Act III. St. 5.

वनशोभावलोकाय. Everything is arid and burned up in the hot season, and there is no verdure that the eye may rest on. But with the rainy season the verdure and the freshness of the forest (the वनशोभा) returns, at which the Flora Sylvestris casts her dark glance.

P. 121. ll. 4-7.—शिशुना स्तनपायिना मृगी रुद्धा. See *Raghuvams'a* IX. 55, and *Preface* to our edition of that poem p. 65.

P. 121. l. 8.—"हंहो इत्यामन्त्रणे" Kâṭavema.

P. 122. ll. 3-7.—Translate: 'Surrounded with lustre this is not a piece of the flesh of an elephant killed by a lion; may it be a cinder of fire? But [that can not be because] the sky has just had rain. (*He examines*). Ah yes, this is a ruby as red as a cluster of the Red-as'oka's flowers, to take up which the sun is endeavouring by stretching forth his hands.'

गगनमभिवृष्टं पुनरिदम्. Mark the force of इदम् which more refers to time than to space. The sense is, it having just rained there cannot be a cinder of burning fire, as the rain would have extinguished it.

यमुद्धर्तुं पूषा &c. Owing to the lustre of the gem the rays radiated from it in straight lines, distinctly visible because the atmosphere was cloudy and not too brilliant. And the figure is that the rays appear like the hands (observe that कर means both *hand* and *ray*) of the sun stretched forth to take the gem up.

Kâṭavema: प्रभालेपीत्यादि। प्रभालेपी प्रभायां लेपश्चमरण(sic)मस्यास्तीति स तथोक्तः अयं पुरोवर्ती हरिहतमृगस्यामिषलवः मांसखण्डः न भवति। तस्य प्रभालेपित्वासंभवात्॥ अग्नेः स्फुलिङ्गः कणो वा न भवति (does he read स्फुलिङ्गो वा नाग्नेर्गगनमभिवृष्टं यत इदम्?) वेति पक्षान्तरे। यतः यस्मादिदं गगनम् अभिवृष्टं मेघसिक्तम्। तस्मान्नेति संबन्धः॥ एवं समिस्य (sic. समस्य?) निश्चिनोति। अये इत्यामन्त्रणे। रक्ताशोकप्रसवसमरागः (mark his various reading) रक्ताशोकस्य प्रसवेन कुसुमेन समो रागो रक्तिमा यस्य स तथोक्तः अयं पुरोवर्ती मणिः पद्मरागः॥ उत्प्रे-

क्षयापि तदेव दू(sic)दयति। पूषा सूर्यः आलम्बितकरः सन् यं मणिमुद्धर्तुं व्यवसित इव उन्मुक्त इव ॥

P. 123. l. 1.—किमेनमस्रोपहतं करोमि, 'why should I soil it with my tears?' The King means that if he takes it, he would burst into tears because Urvas'î in whose hair he might have put it is gone, and thereby soil it. "उपहतं दूषितम्" Ranganâtha.

P. 123. ll. 3-6.—संगमनीय इति = संगमनीयो नाम.—शैलसुताचरणरागयोनिरयम्. शैलसुतायाश्चरणयो रागो योनिरुत्पत्तिर्यस्य सः, produced from the red lac which the daughter of the Mountain applies to her feet.' We must suppose that some mountain rivulet bathed the lac off Pârvatî's feet and deposited it in the crevice of a rock, so that it ultimately became the brilliant gem that it now is. See p. 127. l. 1. गौरीचरणसंभवं &c.

On this stanza Kâṭavema has: अत्र भाविकार्यसूचनात् प्ररोचनानाम संध्यङ्गमुक्तं भवति।

P. 123. ll. 7-9.—कश्चिन्मृगचारी मुनिर्भगवान्, 'some holy ascetic living the life of a Mṛigachârin.' मृगचारी appears to mean an ascetic who lives like a deer, *i. e.* feeds upon grass, drinks water, and roams about in the forest. The derivation of the word seems analogous to that of *Brahmachârin.*

Kâṭavema reads and remarks thus: मृगचर्मचारी भगवान्मुनिः अयं नारायण इति संप्रदायः। 'the tradition is that this was Nârâyaṇa' the father of Urvas'î. If this were so the poet would certainly have noticed him further than he has done not only owing to the celebrity of that Ṛishi but also to his being the father of Urvas'î. The poet had a good opportunity at p. 127, l. 9, where however he only says मुनेरुपलभ्य.

भगवन् &c. We must suppose that the King sees the Mṛigachârin after दिशोऽवलोक्य and does not, probably owing to his ignorance of the name of that ascetic, take further notice of him than render his thanks to him for his advice, अनुगृहीतोऽस्म्यहमुपदेशाद्भवतः.

P. 123. ll. 10-13.—विलग्नमध्यया 'who has an exceedingly thin waist.' विशेषेण लग्नः मध्यमो यस्याः सा. लग्न is attached, as if the sides were so near each other that they stuck to each other, as if the part between the sides did not exist at all. This is an exaggerated mode of saying that the waist is very thin. On exaggerations of this kind see *suprâ* note to p. 19 St. 17. The reading निमग्नमध्यया found in the existing editions is, we think, bad. निमग्न is a very proper epithet to be applied to the *nâbhi* or to the joints of the knees or of the elbows, but it can have hardly any sense when used of a woman's waist. Kâṭavema too like our Mss. reads विलग्नमध्यया, though he reads the first pâda differently from our text. For he has पुनस्तया वेदिविलग्नमध्ययेत्यादि । स्पष्टोर्थः. वेदिविलग्नमध्यया, 'having a waist as small as a ring' (वेदि.)

P. 124. ll. 4-7.—Kâṭavema ; तन्वीत्यादि । तन्वी पेलवा मेघजलार्द्रपल्लवतया अश्रुभिर्धौताधरेव । स्वकालविरहात् स्वेषां स्वकीयानां पुष्पाणां कालः प्रादुर्भावसमयः तस्य विरहोऽपगमः तस्माद्धेतोः विश्रान्तपुष्पोद्गमा विरतपुष्पोदया सती आभरणैः शून्येव । मधुलिहां भ्रमराणां शब्दैर्ध्वनिभिः विना विनाभूता चिन्तामौनं चिन्तया कृतं मौनमास्थितेव प्रतिभाति इयं लता पादपतितं मामवधूय आक्षिप्य जातानुतापा संजातपश्चात्तापा चण्डी कोपना सा उर्वशीव लक्ष्यते हि ॥ अत्र कार्यान्वेषणाद्विरोधनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

The King fancies that the creeper is like his Urvas'î. The creeper has its leaves wetted by the rain water; he thinks it is Urvas'î shedding tears of remorse. The creeper is past its time of flowering and is now flowerless; the King fancies it is Urvas'î without ornaments, remorse preventing her from dressing well and decorating her person. As there are no flowers, no bees are humming about the creeper; he thinks it is Urvas'î dumb with anxiety. Thus he sees Urvas'î, who having disdained to be reconciled is now struck with remorse.

P. 124. l. 8.—परिष्वङ्गप्रणयी भवामि, 'let me pay my respects to her by an embrace.'

P. 124. l. 10.—तत्स्थाने एव *i. e.* तस्या लताया एव स्थाने. Not that Urvas'î came out of the creeper, but the latter vanishes and

Urvas'î manifists herself in its stead. See note to p. 104 last speech and ll. 1, 2 p. 105.

P. 124. l. 12.—तथापि न पुनरस्ति विश्वास: । तथापि is here apparently strengthened by पुन:.

P. 124. ll. 13 fgg.—Kâṭavema : समर्थय इत्यादि । प्रथमं पूर्वं प्रिया प्रति उर्वशीमनुसंधाय यद् रूपनूपुररवादिकं (see p. 107 st. 1, p. 110 st. 7, p. 113 l. 1, p. 117 l. 5, p. 118 l. 10, p. 119 st. 28, p. 120 st. 29) समर्थये भावयामि । निश्चिनोमीत्यर्थ: । तद् रूपादिकं क्षणेन क्षणमात्रेण मे मम अन्यथा अन्यप्रकारेण तडिद्राजहंसरवादिरूपेण परिवर्तते परिवृत्तिं प्राप्नोतीति यत् तत: कारणात् स्पर्शविभावितप्रिय: स्पर्शेनाङ्गस्पर्शेन विभाविता निरूपिता प्रिया येन स तथोक्त: सोहं विलोचने नेत्रे सहसा शीघ्रं विनिद्रे उन्मीलिते न करोमि न कुर्वे ॥

P. 125. l. 7.—अब्भन्तरकरणाए मए. Though Urvas'î had lost all her organs of sense she had her internal sense of organ *i. e.* the mind so that even in the shape of the creeper she was able to see what happened to the King.

P. 125. ll. 9, 10.—कहइस्सं इमं दाव &c. 'I will relate. Meanwhile may Your Majesty be pleased to pardon me this that I who gave myself up to anger put Your Majesty in this condition.'

इमं neuter accusative singular. of एष. A frequent form in the *Gauḍavadha.*

The existing editions are not a little confused about this place. I think our Mss. have enabled us to rescue this passage from corruption, interpolation and reduction.

P. 126. ll. 1-3.—प्रसादयितव्य:, referring to 'प्रसीद' in the previous speech.

P. 126. ll. 4-6.—कुमारवदं = "ब्रह्मचर्यव्रतम्" Kâṭavema.—विहि. Kâṭavema : "विधिर्नियम:."

P. 127. ll. 1-3.—गुरुसावसंमूढहिअआ, 'with my memory stupefied by the curse of my preceptor.' Had it not been for the curse (for which see p. 67. ll. 1, 2, ण दे दिव्वं ठाणं हविस्सदित्ति) Urvas'î, a celestial being, would have known without being informed that it was not permitted to females to enter the Akalusha.—देवदास-

मभं 'this rule made by the god.' Kâṭavema reads तं वदसमभं = तं व्रतसमयं.

विसुमरिअ. Construe with पविट्ठा and not with अगिहिदाणुणआ.

P. 127. l. 7.—सहेथा: potential, 'how could you have borne'? scil 'had it not happened as you relate.'

P. 127. ll. 9, 10.—इदं &c. 'I have obtained thee by the power of the gem, having learned from the ascetic that this was to lead, as thou sayst, to union with thee.' See note to p. 123, ll. 7-9.

इदं demons. pron. referring to त्वत्संगमनिमित्तम्.

तत् 'that,' demonstr. pron. referring to इदम्.

यथाकथितम् as related by thee, scil. "गोरीचरणसंभवं मणिं विणा तदो ण मुच्चिस्सदित्ति."

त्वत्संगमनिमित्तं = तव संगमस्य निमित्तं कारणम्. A *karmadhâraya* and not *bahuvrîhi*.

P. 128. ll. 1, 2.—पकिदत्थम्हि संवुत्ता, 'I have been restored to my former state.' See p. 9, l. 3. on this sense of प्रकृति.

P. 128. l. 8.—पइट्ठाणादो. Ranganâtha has the following on this: प्रतिष्ठानादिति प्रयागपूर्वतीरस्थितसूर्सीसंज्ञकात् स्वनगरात्.

P. 129. ll. 3-6.—Kâṭavema: अचिरप्रभेत्यादि। अचिरप्रभाविलसितैर्विद्युद्विलसितैः पताकिना पताकवता। त्रीह्यादित्वादिनिः। सुरकार्मुकाभिनवचित्रशोभिना नव(sic) सुरकार्मुकं शक्रधनुः अभिनवं नूतनं चित्रमालेख्यं तेन शोभित इति स तथोक्तः तेन। खेऽगमने अस्खलितगमने विमानतां गमितेन नवेन नूतनेन पयोमुचा मेघेन वसतिम् आवासम्। प्रतिष्ठाननगरमित्यर्थः। मां नय प्रापय॥

The lightnings were to serve as the banners of the vimâna, and the rain-bow as the new pictures on the sides of it. Oil-paint pictures are not quite unknown on the sides of carriages even in the present day.

In making the request contained in this stanza to Urvas'î the poet is obviously desirous that the audience should not be

allowed to forget that Urvas'î is a celestial being and as such able to use a cloud for a conveyance and do such wonderful things.

Act V.

P. 130. l. 5.—तिहिविसेसोत्ति, 'because it is a special day,' 'because it is a sacred day' 'a holiday.' Sacred streams acquire special holiness on special days.

P. 131. l. 1.—किदाहिसेओ = कृतस्नानः.—देवीहिं. Kâṭavema too has the plural. But Ranganâtha has the singular देवीए.

P. 131. l. 2.—उपआरिअं पविट्ठो, 'has entered his tent.'

P. 131. l. 3.—अणुळेवणमळ्ळे अग्गभागी होमि. 'Let me be first for the remnants of the perfume.' Vidûshaka seems to mean that the King who was perfuming and dressing himself after his ablutions, will leave some of the perfumes unused and that he will get them if he presents himself first. अनुलेपन is any perfume like sandal, or yellow pigment, saffron &c. reduced to the state of a thick liquid and then bedaubed on certain parts of the body such as the forehead, the arms, the breast, and the neck. The thick liquid of a perfume is prepared for the occasion (and not used out of small bottles as in Europe on handkerchiefs), and hence whatever remains after use becomes useless for the next day, and is therefore given to the servants who may happen to be present.

P. 131. l. 4.—दुऊलत्तरच्छदे तालवण्टाधारे णिक्खिविअ णीअमाणो मए. Construe दुऊलत्तरच्छदे as दुऊलं उत्तरच्छदं जस्स तस्सिं तालवण्टाधारे 'which I put in a basket covered with a piece of red woven silk-cloth, and was carrying.' It must be supposed that Urvas'î too had a bath in the river and that as is usual with Hindu ladies before bathing she took off her ornament the *Sangamanîya*, and gave it to her servant for safe custody. The servant girl put it in a *tâlavṛinta* which might mean either such a small basket of *tâla* leaves as is used to keep little things in—such as perfumes &c.—and used in bathing places, (this is Kâṭavema's interpretation, he having "तालवृन्ताधारे पटलिकाविशेषे") or a fresh *tâla* leaf plucked for the occasion by the sevant to hold the jewel in. On the jewel she put a piece of red silk cloth which the bird kenning from high mistook for a lump of flesh, and descending all of a sudden carried the gem off at a swoop. The servant mentions the fact that she was carrying the gem—of course to Urvas'î's tent we must suppose—in a *tâla* leaf, in order, as it were, to justify the mistake of the bird, flesh being usually brought from the bazars in such leaves or baskets.

P. 132. l. 1.—भट्टिणो अभ्भन्तरविलासिणीमोलिरअणजोग्गो, 'fit to be (*i. e.* which is used as) the jewel in the crown of His Majesty's dearest wife.'—आमिससङ्किणा, because it looked red like flesh.

P. 133. ll. 5, 6.—आलिहन्तो विअ आभासं, 'as if drawing lines in the sky.'

P. 133. ll. 8-11.—Kâṭavema : असावित्यादि । असौ विहंगः पक्षी मुखालम्बितहेमसूत्रं मुखेनालम्बितं हेमसूत्रं यस्य सः तथोक्तः तं मणिं बिभ्रत् मण्डलचारशीघ्रः मण्डलाकारसंचरणत्वरितः सन् तद्रागरेखावलयं तस्य मणे रागस्य प्रभाया रेखाराजिस्तस्या वलयं मण्डलमलातचक्रप्रतिममुल्मुकवलयसदृशं यथा तथा तनोति विश्वचे ॥

P. 134. l. 3.—धनुर्ग्राहिणी यवनी 'exit the Yavanî to bring the bow.' There can be little doubt that the Yavanî was an Ionian or Greek servant girl. The employment in ancient Indian courts of Greek girls as attendants clearly points to a very much

closer intercourse than we are ordinarily disposed to admit, in which the Hindus lived with the Greeks when these had established themselves on the North-west of our country. The Ionian girls might have been taken into their service by Hindu princes for their personal attractions or their superior intelligence. Such a preference given to the foreigners requires no explanation if we call to mind that even in our own days rich men in Bombay, Pârsîs and Hindus, have English coachmen to drive their carriages and English nurses to take care of their children. Such a preference to foreigners could easily become a fashion in royal households.

P. 134. l. 7.—प्रभापल्लवितेन. "प्रभया शुभ्या पल्लवितेन विस्तृतेन" Ranganâtha. Better, however, प्रभा एव संजातः पल्लवो यस्य स तथोक्तः. The figure implied is taken from a nosegay of flowers that has leaves (पल्लवाः) around and flowers in the centre. The red rays round the gem are compared to the young red leaves round a nose-gay of as'oka flowers which are, like the jewel, themselves red. Dis'â is here spoken of as a woman and is to be considered as referring to that quarter of the globe whither the bird was flying.

P. 135. l. 2.—इक्खाआसदिदं. Kâṭavema : इक्ष्वाकाणो नाम क्षत्रियवारणमुच्यते.

P. 135. ll. 4-7.—आभाति &c. लोहिताङ्गो भौमः. मणिविशेषः the excellent gem. घनप्रघनच्छेदसंयुक्तः 'closely attached to a clump of thick cloud.' घन, because if it were thin it would not be sufficiently black to resemble the black bird.

P. 135. 8, 9.—नागरिकः the Kotvâl, the Police officer.—सायं निवासवृक्षाश्रयी विचेतव्यो विहगदस्युरिति, 'that he should search for that thief of a bird when it shall resort to its perching tree in the evening.'

P. 135. ll. 12-13.—कहिं गदो &c., 'where can the robber of the gem go and escape chastisement from you?' *i. e.* go so as to escape.

Kâṭavema reads the speech thus : उवसिदु भवं संदं कहिं गच्छदि सो रअणकुम्भीलओ भवदो सासणादो ण मुच्चदि ।

P. 136. l. 6.—णं परिगदत्थोम्हि किदो भवदा, 'Yea, you have already told me so.' Vidûshaka does not mean that he now understands what the king tells him but that he has already informed him (Vidûshaka) of the gem having brought about the restoration of Urvas'î. We have already seen (p. 132, second speech) that Vidûshaka knows the gem well. णं परिगदत्थोम्हि किदो भवदा literally, 'have I not [already] been informed by you?' Kâṭavema in fact reads णं पढमं एव्व परिगदत्थोम्हि किदो भवदा.

P. 136. ll. 9, fgg.—Kâṭavema: अनेनेत्यादि । अन्वयः स पतत्री पक्षी मार्गणतां बाणतां बाणत्वं गतेनानेन ते बलेन सामर्थ्येन । स्थौल्यसामर्थ्यसैन्येषु बलं ना काककीरिणोः इत्यमरः । निर्भिण्ण(sic)वपुः विद्धदेहः अपराधोचितम् (that is how he reads) अपराधस्य उचितम् अर्हणमित्यर्थः । प्राप्य समौलिः रत्नसहितः अन्तरिक्षात्पतितः ॥

When the Kanchukî says, it was the King's puissance transformed into an arrow that had shot the bird, he is paying only a courtier's compliment to his Master.

प्राप्योपकार्यान्तरम् 'having come to another tent' or Dharms'âlâ, *i.e.* other than that from which it had originally fled. Construe प्राप्य with पतितः. प्राप्योपकार्यान्तरम् gives the place where the bird fell.

P. 137. ll. 5, 6.—आर्द्रः &c. 'The gem has been washed with water; to whom shall I give it?'—अग्निशुद्धम् &c. 'Purify it by fire and keep it in the box.'

P. 139. l. 9.—न तु मे वर्णविचारक्षमा दृष्टिः. We have already seen the Kanchukî is an old man. See Act IV. *ad. init.* It should be observed how adroitly the poet avoids the discovery by any other person than the King of the important matter that the arrow is inscribed with the name of his own son. Had the Kanchukî been allowed to make the discovery, not only should we have lost a great interest attaching to the discovery, but the poet would have cut away from underneath his feet the ground he was standing upon as regards that part of the play that immediately follows this speech of the old and nearly blind Kanchukî.

P. 138. l. 2.—अनुवाच्य. See note to p. 45 l. 4.—सापत्यतां रूपयति. It is difficult to say how this was done, so as to indicate to the audience that the King had suddenly known that he had already become a father.

P. 138. l. 5.—यावन्नियोगमशून्यं करोमि. This means either 'I will just go and do your command' *i.e.* that of keeping the gem in the box after purifying it with fire, or 'I will go about my business,' no particular business being alluded to in this latter case. On this mode of withdrawing a character from the stage, See *Mâlavikâgnimitra* Act II. p. 22 l. 7 and note *ad loc.* in our edition.

P. 138. ll. 7, 8.—Kâṭavema: उर्वशीसंभवस्येत्यादि। उर्वशीसंभवस्य उर्वशी-जातस्य ऐलसूनोरिळाया अपत्यमैळः पुरूरवाः तस्य सूनोः पुत्रस्य धनुर्भृतो धानुष्कस्य द्विषदायुषां संहर्तुः आयुषः आयुःसंज्ञाकस्य कुमारस्यायं बाणः ॥

P. 138. l. 10.—अन्यत्र नैमिषेयसत्त्रात् अवियुक्तोहमुर्वश्या, 'I have not been separated from Urvas'î at any time other than when I performed the sacrifice in the Nimisha forest.' Naimisha is the name of a forest sacred to the performance of *tapas* and sacrifice and is well-known to all readers of the Purâṇas and the epics. The great narrator of the Purâṇas, Sûta, related his Purâṇas in the Naimisha. Conf. the beginning of the *Bhâgavata Purâṇa* व्यास उवाच। नैमिषे निमिषक्षेत्रे ऋषयः शौनकादयः। सत्त्रं स्वर्गाय लोकाय सहस्रसममासत.

Purûravas means that he only remembers one occasion when Urvas'î was separated from him and when therefore she might have given birth to this child without his knowing anything about the event; and that was when he performed a sacrifice in the Nimisha forest. A sacrificer shall, according to the canons of the vedic ritual, live single during the performance of the sacrifice.

Bollensen's अन्यत्रानिमिषीयक्रतुसंदर्शनादवियुक्तोहमुर्वश्या is no improvement over what the older editions read अन्यत्र नैमिषेयसत्त्रादभियुक्तो &c.

It appears like a misconceived emendation suggested by निमिष 'a wink,' and the word संदर्शनात् would show that the emendation was not as Bollensen reads but what his Ms. P. reads, viz. अन्यत्र अनिमिषीयक्रतुसंदर्शनात् *i. e.* अनिमिषीयरजोदर्शनादन्यत्र, दिव्यानां यत् [चिरं] रजोदर्शनं तस्मादन्यत्र. But a sacrifice called अनिमिषीय is not known and क्रतुसंदर्शनम् has no sense. Conf. Ranganâtha: अनिमिषा देवनिता | अन्यत्र नैमिषयसत्रादित्यपि क्वचित्पाठ: ||

Mark the author's skill in making no more than a mere allusion to a sacrifice which has nothing to do with the plot of the play. The simple allusion gives an appearance of reality which a distinct statement that it was performed would have failed to convey.

P. 139. ll. 1-4.—Ranganâtha: आविलं मलिनम् | लवली लताविशेष: | द्राक्षेति केचित् | आनीलचूचुकाग्रमित्यपि पाठ: |

P. 139. ll. 6, 7.—पहाणणिगूढाइं. On पहाण see note *suprâ* to p. 10, l. 1.

P. 140. ll. 3, 4.—तावसी 'a female ascetic.'

P. 141. ll. 4-7.—Kâṭavema: बाष्पायत इत्यादि | अस्मिन्निपतिता मम दृष्टिश्चक्षुर्बाष्पायते बाष्पमश्रु उद्गमति | बाष्पोष्मभ्यामुद्गमन इति क्यङ् | हृदयं मन: वात्सल्यबन्धि वात्सल्यस्य प्रेम्णो बन्धोस्यास्तीति तत्तथोक्तं तादृशं सत् प्रसादं प्रसन्नतां वहति प्राप्नोति (he appears to read वहति प्रसादं for मनस: प्रसाद:) | उज्झितधैर्यवृत्ति: उज्झिता त्यक्ता धैर्यस्य वृत्ति: वर्तनं येन स: तथोक्त: संजातवेपथुभि: जातकम्पै: अङ्गैरवयवै: एनं कुमारमदयं निर्दयम् | गाढमित्यर्थ: | परिरब्धुमालिङ्गितुमिच्छाम्यभिलषामि ||

P. 141. l. 11 fgg.—अम्हो &c. 'Ah! This royal sage has found out even without my telling him his paternal connection.' इमस्स राएसिणो genitive of agency, or subjective genitive.—अणाचक्खिददोवि विण्णादो, 'known even without being communicated.' The Tâpasî finds by the King's appearance that he has anticipated her. He looked cheerful and almost to expect her with the boy, and made out on their appearance before him that the boy she brought was his son. The condition of the King as described in st. 9 is certainly such as to justify the exclamation of

the lady ascetic अम्हो अणाचक्खिदोवि विण्णादो....ओरसो संबन्धो ! It would not be proper to interpret that this exclamation refers to the boy having found out himself that the King was his father; and that for two reasons, *first* there was nothing in the boy's conduct, so far as we see from the play, to call for the exclamation, and *secondly* the boy must have known already when he left the hermitage that he was being taken to his father. See besides, note below on p. 142, ll. 6-9.

The आत्मगतम् part of the speech is, as will easily be seen, intended to justify the direction जाद पणम दे गुरुं ।

Kâṭavema reads thus: अहा अणाचक्खिदोवि विण्णादो इ[म]स्स राएसिणो आउसो अ ओरसो संबन्धो ॥

P. 142 l. 3.—चापगर्भमञ्जलिं करोति, 'joins his hands in reverence still holding his bow in his hands.' This is intended to show that the boy knew how to behave like a Kshatriya, who should never keep aside his weapons, even when doing obeisance to his father. This sentiment is still prevalent among Indian princes, who will never lay aside their sword or their dagger wherever they may be and whatever they may be doing.

P. 142. ll. 6-9.—Kâṭavema: यदि हार्दमित्यादि । ममायं पिता अहमस्य सुत इति श्रुत्वा यदि यस्मात्कारणादिदं हार्दं प्रेम भवति तस्मादुत्सङ्गवर्धितानामङ्कपरिवर्धितानां पुत्राणां गुरुषु पितृषु कीदृशः किंविधः स्नेहो भवेत् ।

श्रुत्वा scil. from the Tâpasî's words जाद पणम दे गुरुं ।

This stanza—the words यदि हार्दमिदं श्रुत्वा पिता ममायं सुतोऽहमस्येति—clearly shows that before the Tâpasî said जाद पणम दे गुरुं the boy did not make out who was his father, but he did so on hearing those words. This shows that विण्णादो....ओरसो संबन्धो should be taken and interpreted as we have done.

P. 142. l. 11 fgg.—किंवि णिमित्तं अवेक्खिअ, 'seeing some reason' for doing so. Kâṭavema reads badly किंणिमित्त (sic) वा अदंसिअ महाराअस्स, किं निमित्तं वा अदर्शयित्वा महाराजस्य. See note below to p. 152 l. 4.

खत्तिअकुमारस्स जादकम्मादि. The books on Saṁskâras and Prayogas do not make a difference between the birth ceremonies of Brahmans and those of the Kshatriya caste. On जातकर्म see *Raghuvaṁs'a* III St. 18 and our note *ad loc.*

P. 144. ll. 1, 2.—गहिदामिसो 'with a piece of flesh.' We have seen that this piece of flesh was in fact the red gem *sangamnîya.* The Tâpasî is relating not what she herself saw but a hearsay account as is indicated by the particle किळ, 'they say,' 'I hear.' Neither Lenz who renders किळ by *nempe* nor Bollensen who translates it *nämlich* has understood the proper force of the particle. See below note to p. 145 ll. 5-8.

P. 144. l. 6.—समादिट्ठा, 'ordered.' We may here understand that Chyavana was somewhat annoyed at the boy's conduct, not indeed for his having shot the bird but for having done so in the Âs'rama.

P. 144. l. 7.—णिडजादेहि. Kâṭavema : निर्यातनं न्यासार्पणम् । निर्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेपि चेत्यमरः ॥

णिडजादेहि इत्थणासंति. Observe that Chyavana only knows that the boy is a trust but does not know who his parents are. See note below to p. 152, l. 4.

P. 144. l. 8.—आसनमनुगृह्णातु भगवती, 'kindly sit down.' Literally 'may you favour the seat.'

P. 145. l. 1.—Kâṭavema : आहूयतामुर्वशीत्यत्र बीजरूपस्योर्वश्या अनुसंधानात् संधिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 145. ll. 5-8.—Kâṭavema : सर्वाङ्गीण इत्यादि । सुतस्य पुत्रस्य स्पर्शः । अत्र स्पर्शशब्देन स्पर्शसुखं लक्ष्यते । सर्वाङ्गीणः सर्वाङ्गव्यापी किळ । तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोतीति खः । तेन कारणेन उपगतेन उपगमनेन । उपश्लेषेणेत्यर्थः । मां प्रह्लादयस्व आनन्दय । तावदिति साकल्ये । अत्र उपमामाह । चन्द्र[कर]: चन्द्रकिरणः चन्द्रकान्तमिव ॥

सर्वाङ्गीणः स्पर्शः सुतस्य किल, 'they say the touch of a son pleases the whole body.' Ranganâtha very properly observes किलेत्यैतिह्ये.

On this force of किल see above, note to p. 144, ll. 1, 2.—तेन मामुपगतेन आह्लादयस्व. 'Therefore come and gladden me.' तावत् may be rendered as 'at once' though Kâṭavema takes it as meaning 'wholly.' Its literal force is '*before*' doing anything else, '*first*' 'immediately.'

P. 145. l. 9.—आणन्देहि scil. उवगदेण, by going up to him and embracing him.

P. 145. l. 12.—असङ्किनी, 'without being frightened.' Vidûshaska's appearance and behaviour is always such as to be likely to frighten a child. His dress is quaint and strange, and artificial shaggy hair all over his person make him a mixture of man and beast. This refers to his appearance on the stage.

P. 145. l. 13.—किंति सङ्किस्सदि ? 'why will he be frightened?' In किंति the Goanese will recognise the origin of his कितँ and the Malvan Konkaṇî his कित्या, both meaning 'why' 'what.'

अस्समवासपरिचिदो एव्व साहामिओ, 'he has of course known a monkey while he lived at the hermitage.' See *Mâlvikâgnimitra* our Edition p. 87, l. 12 where Vidûshaka not only as here compares himself to a monkey, but speaks of himself as one of the brotherhood of that species. See note *ad loc.*

P. 146. ll. 5-7.—सअं महाराएण संअमिअमाणसिहण्डओ, 'whose s'ikhâ is being tied into a knot by the Mahârâja himself.' S'ikhaṇḍaka is the long hair on the crown of the head, also called S'ikhâ. The tying it into a knot is the duty of servants, sometimes done by parents especially the mother out of affection. The King's doing it implies his love to the boy. On this part of the speech Kâṭavema has: अत्र कार्यमार्गणाद्विरोधो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति.

अम्मो सच्चवदीसूचिदो मे पुत्तओ आऊ, 'ah! that is Satyavatî and this must therefore be my boy Âyu.' सच्चवदीसूचिदो, literally, 'indicated by Satyavatî.'

On this part of the speech Kâṭavema observes: अत्र कार्यस्य निबन्धनात् प्रथनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति.

परिक्रामति. By this is meant that she is going up to the King.

P. 147. l. 4.—पच्चुगच्छ, 'go forth to meet.' See *suprá* p. 30, l. 11.

P. 148. l. 1.—अर्धासनम् *i. e.* a part of the seat he himself occupied.

P. 148. ll. 4-6.—एसो ······ संपदं कवअहरो संवुत्तो | ता ······ णिज्जादिदो हत्थणिक्खेवो. Mark the delicacy of feeling here shown by the poet in not making the Tâpasî say to Urvas'î what the true reason was why she was delivering back her trust.

विसज्जेदुं. Passive infinitive.

उवरुज्झइ मे अस्समधम्मो, viz. by her absence from the hermitage. This is a remark intended to show that she wishes not to be detained.

संपदं कवअहरो संवुत्तो. This appears to be the time when Urvas'î had told Satyavatî that the latter should return the boy to her. See note below to p. 152, l. 4.

P. 149. ll. 1-3.—चिरस्स अज्जं दक्खिअ. This shows and is intended by the poet to show that after Urvas'î left the boy at the Âs'rama she had not met Satyavatî nor the boy.—पुणो दंसणाअ. See *suprá* p. 18, l. 4 and note *ad loc.*

P. 149. ll. 7, 8.—पूर्वस्मिन्नाश्रमे *i. e.* ब्रह्मचर्ये.

P. 150. ll. 2-5.—Translate: 'Send me that peacock Maṇikaṇṭhaka when he gets his tail,—that Maṇikaṇṭaka who feeling happy by my scratching him about his crest used to go to sleep on my lap.' अङ्के literally means 'on the thigh,' the thighs when the legs cross each other in the attitude of squatting.

सुप्पदान. This does not refer to any particular time alone, but refers to the habit of the peacock.

Conf. Kâṭavema: मणिकण्ठो नाम तस्य मयूरस्य संज्ञा. Ranganâtha who reads शितिकण्ठम् says शितिकण्ठं नीलग्रीवं तन्नामानं वा.

P. 150. ll. 9, 10.—पौलोमीसंभवेनेव जयन्तेन पुरंदरः. As S'achî is the best of wives, so her son Jayanta is described as the best of

sons. S'achî is called Paulomî because a mythe identifies her with the daughter of a Demon called Puloma whom Indra is described to have slain. See *Vâlmîki's Râmâyaṇa* Uttara Kâṇḍa Adh. 28, St. 20.

P. 150. l. 11.—रोदिति, 'weeps.' She does not cry, for Vidûshaka only sees her अस्सुमुही.

P. 151. ll. 1-6.—Kâṭavema : किं सुन्दरीत्यादि । वंशस्थिते[:] कुलप्रतिष्ठाया अभिगमात् प्राप्ते[:] । पुत्रलाभादित्यर्थः । महति प्रमोदे प्रसक्ते सति किं किमर्थं प्ररुदितासि रोदितुं प्रक्रान्ता भवसि । आदिकर्मणि क्तः (sic) । कर्तरि चेति क्तप्रत्ययः ।

अस्या उर्वश्या बाष्पमश्रु प्रमार्ष्टि अपनयति । अत्र पर्युपासनात् प्रसादो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

महति प्रमोदे मम उपपन्ने सति, 'when I am exceedingly delighted.' Literally 'when great delight has come to me.'

पीनोन्नत &c. 'causing another neck-lace of pearls by means of tears dropping down over thy full and high breasts.' There was already a neck-lace of pearls round her neck hanging down over the breasts. It was superfluous (पुनरुक्तम्) to have another. मुक्तावलीविरचनापुनरुक्तमानयन्ती = मुक्तानामावली मुक्तावली ; मुक्तावल्या विरचनारूपं पुनरुक्तमानयन्ती = पुनरुक्तां मुक्तावलीं विरचयन्ती. पुनरुक्तम् is here a substantive and not an adjective or participle.

P. 151. ll. 7, 8.—विसुमरिदम्हि scil. समअं 'condition,' to be understood from the following sentence.—महिन्दसंकित्तणेण by the mention of the great Indra. The mention referred to is the line पौलोमीसंभवेनेव जयन्तेन पुरंदरः.

P. 151. l. 10.—आणत्ता. Observe how Urvas'î is interrupted by the King in his anxiety and impatience to hear what the condition (समय) was.

P. 152. l. 4.—मए महाराअविओअभीरुदाए जादमेत्तो एव्व विज्जागमणिमित्तं ......णिक्खित्तो. Here Urvas'î explains both the true reason as also the pretext under which she kept her boy in trust with the ascetics: the former was that she wished to put off the destined separation from the King as long as possible, and the

latter that she wished the boy to be educated in the *ás'rama* of the Ṛishi.

अज्जाए सच्चवदीए हत्थे अप्पगासं. This means that Urvas'î took the boy to the *ás'rama* and left him with Satyavatî. Her true reason she did not communicate even to Satyavatî, who was only admitted to the secret that the boy was hers (Urvas'î's). The trust was made secretly (अप्पगासं), that is, Satyavatî was charged not to divulge to any one, not even to Chyavana, the secret that Urvas'î was the mother of the boy, and Purûravas the father, further than that he was a Kshatriya boy. We have already seen (p. 144 l. 7) that the Ṛishi does not know who the parents of the boy are, for if he had known his parentage he would have referred to it at p. 144 ll. 6,7, and would have communicated ere this with his father, and would not have somewhat severely taken Satyavatî to task, as he does in the passage already referred to, for the boy's misconduct. He only knew the boy as belonging to Satyavatî as a trust (निक्षेप) from some Kshatriya parents.

That Satyavatî did not know the true reason why Urvas'î had left her boy with her is evident from the fact that she brings the boy at once into the King's presence, which she would not have done if she had known that the meeting of the father and the son was inevitably to be followed by the separation for ever of Urvas'î from Purûravas; she would have studiously averted the meeting and delivered back the boy direct to his mother, to enable her to conceal him from the King's sight by keeping him in some other place for the purpose of prolonging her married life with her earthly husband.

We must suppose, however, that Satyavatî was charged not to bring the boy back to his parents until his education was finished; a request that appears to have struck her as somewhat strange and made her, we may imagine, somewhat scepti-

cal as to the trueness of the reason—education—that Urvas'î had given her for entrusting the boy to her. This accounts, in our opinion, for Satyavatî's words किंवि णिमित्तं अवेक्खिअ......णासीकिदो (p. 143 l. 1) instead of विज्जागमणिमित्तं......णासीकिदो, as we might have expected her to say. If Satyavatî on suspecting insufficiency in the reason which Urvas'î gave her when entrusting the boy to her care, did not feel curious and endeavour to know by questioning Urvas'î or otherwise the true reason, we must remember that she is an ascetic and as such enjoined to be charitable in all her thoughts.

P. 153. ll. 5-8.—आश्वासितस्य मम नाम सुतोपलब्ध्या. 'No sooner am I comforted by the obtaining of a son than—.' नाम. Mark the force of this particle, which is that 'the सुतोपलब्धेः आश्वासनम् has only just commenced,' 'has commenced yet, as it were, only in *name* and not yet begun to be enjoyed, when.'—कृशोदरि, see note to p. 118, ll. 2-5.

The word आश्वासितस्य implies that there was immediately previous suffering which required consolation (आश्वासनम्). The suffering alluded to was the absence of progeny that we have seen Vidûshaka refer to as the only thing that made the King unhappy (असंताणत्तणं वज्जिअ ण किंवि से हीणं p. 130, l. 5). It is this feeling of want of children (असंताणत्तणं) that is impliedly compared to the आतपरुज्, the सुतोपलब्धेराश्वासनम् to प्रथमाभ्रवृष्टि (the dropping in a shower of the first rain-cloud after the end of the burning hot season) and the विप्रयोग to the stroke of lightning that suddenly and almost immediately after the shower falls upon the tree. Indian students require no note on the phenomenon here referred to which takes place in the early part of the rainy season.

P. 154. ll. 1, 2.—अअं सो अत्थो अणत्थाणुबन्धो संवुत्तो, 'see how that good fortune is turned into a chain of misfortunes.' सो अत्थो is that of the सुतोपलब्धिः. The chain of misfortunes referred to is the loss of Urvas'î followed by the King's retirement to the

forest. The idea of 'chain' or 'succession' of one misfortune after another is to be derived from the particle अणु in अणुबन्धो. See *Raghuvaṁs'a* I. 22.

संपदं तक्केमि तत्तभवदा वक्कलं गेण्हिअ तवोवणं गन्दव्वंति, 'now I believe His Majesty will put on a bark of a tree and will go to the forest of penance.' गन्दव्वं is used in the sense of a future finite verb, as गेण्हिदव्वं at p. 55, l. 2 where, however, the participle is accompanied by a future verb.

P. 154, ll. 3, 4.—मंति &c. 'Unfortunate that I am, the great King will think that I have done my business (and am selfishly satisfied) when I now go into Heaven on getting back my son who has finished his education.' Urvas'î means that now that her son has returned from the hermitage on finishing his education and now that she will go into Heaven the King will think that she has obtained her end and does not care for him (the King) any longer. Kâṭavema, however, who reads सग्गारोहणे अवसिदक-ज्जणिव्विसेसं, observes गतेषु कार्येषु यथा शोको नास्ति तथा मयि गतायामपि शोको नावे (sic. नैव ?) भविष्यतीत्यभिप्रायः. But that does not well accord with the sense of the following stanza.

The particle त्ति in मंति shows that Urvas'î mentions her fear of what the King will think of her as another link of the chain of misfortunes that Vidûshaka speaks of in the previous speech; as if she were to say, 'this too is another misfortune that the King will think that I have done my business &c.'

P. 154. ll. 6, 7.—Construe : सुलभवियोगा परवत्ता आत्मप्रियाणि कर्तुं न प्रभवति हि। [अत: कारणात्] भर्तुः शासने तिष्ठ ॥ The King here assures Urvas'î that he will not think unkindly of her but will free her from all blame, consoling her that it is the fault of her position as a dependent of Indra and not of her will that she has to go away.

P. 155. l. 3.—Kâṭavema reads and observes as follows : पुंग-

वश्यार्यायां पुंगवेन महोक्षेण धार्यायां धारयितुमर्हायां धुरि भारे गम्यात्सतरं (? दम्यं वत्सतरं ?) नियोजयितुं नियन्तुम् ॥

P. 155. ll. 5-8.—Kâṭavema : शमयतीत्यादि । गन्धद्विपः विशिष्टजातिर्गजः कलभः शिशुः सन्नपि अन्यान्गजानितरजातिगजान् शमयति वारयति । भुजंगशिशोर्विषं सुतरामत्यर्थं वेगोदग्रं वेगेनोद्रेकेण उदग्रमधिकं भवति । दष्टानामिति शेषः । आविपतिः राजा बाल्यावस्थोऽपि बाल्यमवस्था यस्य स तथोक्तः तथाविधः सन्नपि भुवं परिरक्षितुमलं शक्नोति । अर्थान्तरन्यासमाह । अयं भरः एषोऽतिशयः । अतिशयो भर इत्यमरः । जात्यैव जन्मनैव स्वकार्यसहः आत्मकार्यक्षमो (sic) भवति वयसा तारुण्येन न खलु न हि स्वकार्ये न भवतीत्यर्थः ॥

Ranganâtha : गन्धगजलक्षणं च । यस्य गन्धं समाघ्राय न तिष्ठन्ति प्रतिद्विपाः स वै गन्धगजो नाम नृपतेर्विजयावह इति ॥

अयं भरः 'This pre-eminence,' viz. which enables the young *Gandhadvipa* to overpower other elephants though grown up, which makes the poison of a young snake exceedingly deadly, and which enables the young King to rule over the earth.

P. 156. l. 2.—किं नु &c. The splendor of Nârada is so great that his appearance strikes all present blind as that of a sudden flash of lightning.

Kâṭavema : किं नु खल्वित्यत्र अद्भुतार्थप्राप्ति रूपग्रहणं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ।

P. 156. l. 3.—अम्मो. Observe that it is Urvas'î that first recognises Nârada, because she is a heavenly being and Nârada is more in heaven than on earth.

P. 156. ll. 5-8.—Ranganâtha : गोरोचनाया निकषाः कषपाषाणाः लक्षणया तत्स्थाः रेखास्तद्वत्पिङ्गो जटाकलापो जटासमूहो यस्य शशिकलावदमलं शुभ्रं वीतसूत्रमुपवीतं यस्य मुक्तागुणैर्मौक्तिकसरैरतिशयेनात्यन्तं संभृता कृता मण्डनश्रीर्भूषणशोभा यस्य (we differ from this part of the explanation, see below) तथा हैमा हेमसंबन्धिनः । सौवर्णा इत्यर्थः । प्ररोहा निजजटा यस्यैतादृशो जङ्गमकल्पवृक्ष इव संलक्ष्यते ॥

गोरोचनानिकषपिङ्ग *i. e.* bright yellow like a streak of gold drawn on a touchstone.

शशिकलामलवीतसूत्रः 'whose sacred thread was as white and pure as the new moon' *i. e.* the thin moon of the first day of the lunar month.

'मुक्तागुणातिशयसंभृतमण्डनश्रीः' 'in which beauty of adornment is collected by means of wreaths of the best of pearls' मुक्तागुणाना-मतिशयैः मौक्तिकसरविशेषैः उत्तममौक्तिकसरैः संभृता संहिता समस्ता मण्डनश्रीः भूषण-शोभा यस्मिन्. The poet does not mean that a *kalpavṛiksha* is ever so adorned by any one artificially, but only makes a स्वभावोक्ति *i. e.* gives it an *epitheton ornans.* For such are *kalpavṛikshas* in heaven. On अतिशय see *infra* p. 160, l. 10 and note *ad loc.*

हेमप्ररोहः 'having golden branches' hanging down like the goldhewed hair-braids of Nârada.

P. 156. l. 9.—अर्घ्यम्. "गन्धमाल्यादिसंयुक्तमुदकमर्घ्यम् इत्युच्यते" says Gârgya Nârâyaṇa in his Vṛitti on Âs'valâyana Gṛihya-Sûtra I. 24. 11.

जङ्गम°. This adjective is added not to show that the *kalpa-vṛiksha* ever goes about but to imply that the only difference between a *kalpavṛiksha* and Nârada is that the latter is mobile and the other is immovable (स्थावर) ; as if the poet were to say, 'you have only to imagine for a moment that the *kalpavṛiksha* goes about *i. e.* is mobile like Nârada, and the similarity between Nârada and that tree is perfect.' Conf. *suprâ* गिरिरिव गतिमान् अपक्षलोपान् p. 70 l. 7.

P. 156. l. 10.—इअं मअवदे अरिहणा. We must here imagine that Urvas'î is offering to Nârada some flowers or other tokens of worship—water principally (see p. 157 l. 1)—that lay by at the moment.

P. 156. l. 12.—विजयतां मध्यमलोकपालः. Nârada does not say जयतु जयतु महाराजः. His blessing takes the form of a command to the course of the universe and is not a mere wish, for the gods consider it an honor to give effect to his wishes; and to him the King is only a मध्यमलोकपालः, as he has access to all the three worlds and assigns to the King his proper place.

P. 157. l. 1.—आवर्ज्य, 'letting down' scil. on Nârada's feet. The King puts his hand to Urvas'î's that held the water and

lets down the contents on Nârada's feet. This is done in order to show that the reception was by both the King and Urvas'î. The gods and demi-gods refuse to be received by a man or a woman unaccompanied by the wife or the husband as the case may be.

P. 157. l. 3.—Kâṭavema: आविर[हि]ताविल्यादिना कार्यस्य सिद्धत्वात् कार्यं नाम पञ्चमी अर्थप्रकृतिरित्यनुसंधेयम् । हे उर्वशीत्यत्र (?) समग्रफलसंप्राप्तेः फलागमो नाम पञ्चम्यवस्था दर्शिता ॥

भूयास्ताम्. Mark again the imperative force of the blessing. See note to p. 156, l. 12.

P. 157. l. 4.—अपि नामैवं स्यात्. 'Would that this were fulfilled!'

अभिवादयस्व. This is the form of salutation to a Guru or to one who is in the position of a Guru. On the manner of making अभिवादन see Âpastamba's *Dharma Sûtra* I. 4. 14. and *passim*, particularly सदैवाभिवादनम् I. 2. 5. 20.

P. 157. l. 8.—विष्टरोनुगृह्यताम्. See above, note to p. 144, l. 8.

P. 158. l. 2.—प्रभावदर्शी. On प्रभाव see *suprá* p. 10, l. 1 and note *ad loc.*

Mark the difference between अनुशास्ति and आज्ञापयति, which latter the King, interrupting Nârada, substitutes for the former.

P. 158. l. 4.—त्रिकालदर्शिभिः &c. In this sentence भावी is the predicate and आदिष्टः an adjective of °संगरः.

P. 158. l. 6.—तव सहधर्मचारिणी, 'your partner in the performance of religious duties.'

P. 158. l. 7.—अवणीदं विअ. Kâṭavema: अत्र दुःखविनिर्गमायो (sic. °र्गमो ?) नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

Construe विअ immediately after सल्लं and not after अवणीदं though perhaps it is more correct to say that the particle should be taken after the sentence 'सल्लं अवणीदं' 'he has, as it were, extracted a dart from my heart.

P. 158. l. 8.—Kâṭavema: परवानस्मि देवेश्वरेणेत्यत्र इष्टार्थसिद्धेर्गम्यमानत्वादानन्दो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ||

परवानस्मि देवेश्वरेण 'I am dependent on the King of the Gods,' *i.e.* 'I am his obedient servant and will obey his command not to retire to the forest.'

P. 158. ll. 10 fgg.—Kâṭavema :—कार्यमित्यादि | सूर्यः तेजसाग्निः (sic. °ग्निम् ?) समेधयति वर्धयति | अग्निश्च सूर्यं तेजसा समेधयति | अग्निर्दूरान्नक्तं ददर्श इत्यादि श्रुतिप्रसिद्धम् ||

Ranganâtha observes: अग्नितेजो हि दिने सूर्यमनुप्रविशति रात्रौ सूर्यतेजोग्निमिति पौराणी प्रसिद्धिः || The notion is that fire is dull during day because its brightness enters the sun on day-break and it is bright at night because the sun when going down the horizon at sun-set leaves part of his light and brightness in the fire. Conf. *Raghuvams'a* स राज्यं गुरुणा दत्तं प्रतिपद्याधिकं बभौ | दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः IV.1, and the s'ruti आदित्यो वा अस्तं यन्नग्निमनुप्रविशति | अग्निं वा आदित्यः सायं प्रविशति as quoted *ad loc.* by Mallinâtha.

P. 159. l. 2.—आकाशमवलोक्य. We must here imagine that Rambhâ though present like a spirit was not visible. She was the bearer of the provisions and presents which Indra himself procured and collected (संभृतः) for the occasion.

159. l. 5.—Ranganâtha who reads °संभारो observes: संभारो बिल्ववल्मीकमृत्तिकादिसामग्री || To these may be added all food grains, all juices, all seeds, all flowers, all sacred grasses and so forth. It is possible there may be a difference between the provisions required at the coronation of a King (राज्याभिषेक) and that of an Heir Apparent (युवराज्याभिषेक.) See *Raghuvams'a* XVII. 9-28 and our notes *ad loc.*

P. 159. l. 6.—Ranganâtha: भद्रपीठं हेमादिमयमासनम् | भद्रासनलक्षणं चोक्तं देवीपुराणे | हैमं च राजतं ताम्रं क्षीरवृक्षमयं च वा भद्रासनं प्रकर्तव्यं सार्धहस्तसमुच्छ्रितम् | सपादहस्तमानं च राज्ञो माण्डलिकान्तरात् || वराहसंहितायां च | त्रिविधस्तस्योच्छ्रायो हस्तः पादाधिकोर्धयुक्तश्च | माण्डलिकानन्तरजित्समस्तराज्यार्थिनां शुभ्र इति ||

P. 159. l. 8.—आवर्ज्य, 'pouring the contents of.' This Nârada does personally because that is the principal part of the ceremony, the real essence of the *abhisheka*, and has to be done by the holiest of Brahmans.—शेषो विधिः. See *Raghuvams'a* XVII. 9-28 and our notes *ad loc.*

P. 159. l. 9.—मादापिदरे. This is the accusative plural used for the dual, which does not exist in the Prâkṛits.

P. 160. ll. 7-10.—The divine sage Attri was the son of Brahmâ; Indu or the Moon was the son of Attri; Budha was the son of Indu; and King Purûravas was the son of Budha. Each resembled his father by his qualities.

Ranganâtha: "बोधनो बुधः । ऐन्दवस्येति पाठेऽप्यर्थः स एव । देवो राजा । पुरूरवा इत्यर्थः ।......अनुरूपो योग्यः । अतिशायिनि सर्वोत्कर्षशालिनि ते वंशे कुले एव समस्ता (that is how he reads) आशिषः सन्तीति शेषः ।......"

भव पितुरनुरूपः &c. 'Be like thy father by thy qualities which are dear to the people. For in thy family, highest of all, all blessings have indeed attained their highest pitch.' The speaker means that the highest blessing he can wish to the young prince is that he should become like his father, because all the blessings he can think of are already in the family.

अतिशायिनि 'highest,' 'excellent,' 'the best of all.' With this sense of अतिशय conf. *supra* p. 156, l. 7 and note *ad loc.*

P. 160. ll. 12 fgg.—तव पितरि &c. Construe: उन्नतानां पुरस्तात् स्थिते अस्मिन् तव पितरि, अनाकम्प्यधैर्ये स्थितिमति त्वयि च विभक्ता राजलक्ष्मीः, हिमवति जलधौ च व्यस्ततोया गङ्गेव, इदानीमधिकतरं राजते ॥

स्थितिमति. Conf. *Raghuvams'a* III. 27, स्थितेरभेत्ता स्थितिमन्तमन्वयम् and our note *ad loc.*

उन्नतानां पुरस्तात् स्थितः i.e. उन्नतानां मध्येऽपि उन्नतः, should be taken both with पिता and हिमवति and स्थितिमान् (= "मर्यादापालकः" see Mallinâtha on the passage in *Raghuvms'a* already referred to) and अनाकम्प्यधैर्यः with both त्वयि and जलधौ.—व्यस्ततोयेव गङ्गा, *i.e.* as opposed to the Sarasvatî which never reaches the sea.

P. 161. ll. 2, 3.—Kâṭavema observes on this passage: अत्र लब्धार्थस्य स्थिरीकरणात् कृतिरिति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

P. 161. ll. 4, 5.—साहारणी. The Apsarases were sisters as it were of Urvas'î, and the good fortune (अभ्युदयः) was therefore common to them with her.

P. 161. l. 4.—जेट्ठमादरं. This was doubtless Aus'înarî.

P. 162. ll. 1, 2.—अभिषिक्तं महासेनं सेनापत्ये मरुत्वता. See *Kumâra-sambhava* canto XIII.

P. 162. l. 3.—एवम् viz. by pouring the coronation water on his head with his own hand. See p. 159, l. 8. भगवता. Construe with एवमनुगृहीतो.

P. 162. l. 5.—अतः परम्, 'more than this,' viz. than the fact that Maghavâ is pleased.

APPENDIX II.

NOTES TO APPENDIX I.

P. 102 A. l. 1.—It may be observed once for all that *the additional passages* are included within brackets.—पिअसहि° &c. Ranganâtha : सहजन्याचित्रलेखयोरुर्वशीसख्योः प्रवेशसूचिकामाक्षिप्तिकाभिधां गीतिमुपक्षिपति. He reads सहिसहिआ = सखीसहिता for सहि हंसी.

He goes on : उर्वशीविरहदूनचेताः सहजन्योपेता विह्वला कासारोपान्तोपविष्टा चित्रलेखा विलपतीत्यर्थः। सखी सहजन्यां प्रति सखी चित्रलेखा वदतीत्यर्थ इति वा। रविकरसंजातविकासरक्तसरोजवन्मत्सख्याः कदा नु भर्तृसंदर्शनादिजनितं सुखं संपत्स्यत इति सरोविशेषणध्वनिः। आक्षिप्तिकालक्षणमाह भरतः। चञ्चत्पुटादितालेन मार्गत्रयविभूषिता। आक्षिप्तिका स्वरपदग्रथिता कथिता बुधैरिति। पात्रप्रवेश एवैतस्या निवेशः। गाथा छन्दः। तल्लक्षणं च पिङ्गले। पढमं बारह मत्ता तीए अट्ठारहेण संजुत्ता। जह पढमं तह तीअं दहपञ्च विहूसिआ गाहेति। दशपञ्चेति अर्थाच्चतुर्थचरणे पञ्चदशमात्राविभूषिता भवतीत्यर्थः॥

P. 102 A. l. 4.—It is indeed possible to separate चित्रलेखाप्रवेशान्तरे as चित्रलेखा। प्रवेशान्तरे द्विपदिकया &c., so as to turn the stanza सहआरि° &c. into a speech to be delivered by Chitralekhâ. But observe here that this speech, which there is nothing to indicate was to be delivered aside so that Sahajanyâ might not hear it, does not attract Sahajanyâ's attention, who addresses Chitrale-

khâ as if the latter had said nothing. Therefore, if genuine the stanza must be supposed to be spoken by an unseen person not on the stage. द्विपदिकया दिशोऽवलोक्येति । द्विपदिकाख्यगीतिविशेषेण दिगवलोकनं विधायाग्रिमां गाथां पठतीत्यर्थः । दिशोऽवलोक्य द्विपदिकाख्यगीत्य[।] वदतीत्यर्थं इति वा । तल्लक्षणं चाह भगवान्भरतमुनिः । शुद्धा खण्डा च मात्रा च संपूर्णेति चतुर्विधा द्विपदी करणाख्येन तालेन परिगीयते । पादेन पञ्च भागान्ते(?)जौ स्तः षष्ठद्वितीयकौ । चतुर्भिरी-दृशैः पादैः शुद्धा द्विपदिकोच्यते । अर्द्धान्ते त्ये(?)स्वरानाहुः खण्डा स्याच्छुद्धयार्द्धया । षष्ठेनैके-न गुरुणा मात्रा द्विपदिका मता । ज्ञेया शुद्धैव संपूर्णा गुरुणा तेभिके(?)तिति Ranganâtha.

P. 102 A. l. 5.—Ranganâtha : हंसीयुगलान्योक्त्या स्वपीडातिशयं वर्णयति । ...... अपवालितमुपप्लुतम् । ताम्यति ग्लानिं भजते ।

P. 105 A. l. 8.—अनन्तरं &c. Conf. Ranganâtha : जम्भालिका गीति-विशेषः । तथा चाह भरतः । उद्ग्राहो द्विसकृद्द्विकखण्डो द्विशकलोऽथ वा । यत्र ध्रुवो द्विर्व्[भोगो ध्रुवे मुक्तिः स जम्भक इति । एतस्यैव नाम जम्भ(sic)लिकेति मतङ्गमतम् । ध्रुवे मुक्तिरहिता पूर्वोक्तलक्षितमिति श्रीमद्भट्टसोमेश्वरचरणाः ॥

पुनः सहचरीत्येव पठति तृतीयचरणपरिवर्तेन । अविरलगाढजलोल्ल[भं] अखिलपा-श्वजलार्द्रम् । उल्लभमित्यार्द्रे देशी ॥ This उल्लभ is the origin of the Marâthî ओला, wet. Conf. also the Guzerâthi पल्लेलुं ‘wetted.’

P. 105 A. ll. 9-12—Observe here also, that though as coming after the prose spoken by Chitralekhâ the stanza may be supposed to form part of the same speech, the following speech of Sahajanyâ seems to take no notice of the stanza, which must, therefore, be either spurious or sung by some one not on the stage.

P. 106 A. ll. 5-7—Ranganâtha खण्डधाराख्यो गीतिविशेषः । तल्लक्षणं तु । यद्गीतगुणचर्या च रागेण क्रीडनेन च । तालेन सा खण्डधारा पाटिकेन प्रकाशितेति । हंसि-न्यापदेशे[न] पुनः स्वावस्थामाह ॥ चिन्ता &c.

P. 106 A. ll. 10-12.—Ranganâtha : गजान्योक्त्या जायाविरहासि(?यि?)-तस्योन्मत्तस्य पुरूरवसो रङ्गभूमावाक्षिप्तिकया प्रवेशं सूचयति गरणं &c. .... । देहप्राग्भारो देहाभोगः ।

Mark that it is not the king that gives utterance to this stanza, but the same is sung and heard on the stage before the

king enters the stage, and must, therefore, be supposed either to be sung by him just behind the curtain or by some one else there. In the latter case, however, the usual direction नेपथ्ये might be expected.

तरुकुसुम &c. 'The forepart of whose person is decorated by trees, flowers, and twigs' gathered and borne on the forehead as he proceeds in the forest.

P. 107 A. ll. 3, 4—Ranganâtha: "हंसान्यापदेशेन राजा दुःखातिरेकमाह हिमभा° &c. .... | धुनपक्षः कम्पितपक्षः .... ||" वाहंतगिग्गणभगओ, 'with his eyes drenched in tears.'

Like the Prakrit stanzas that will follow in this Act this one is part of the King's long soliloquy. Observe, however, how little connection it bears with the context. Unless we suppose that these Prakrit verses have to be sung by a person standing behind the curtain, and not being a character appearing on the stage, it is difficult to see how they could well form parts of the Act.

P. 107 A. ll. 11, 12.—We may observe as regards this stanza that it contains nothing but a repetition of the contents of the Sanskrit stanza immediately preceding. This is peculiarly a characteristic of spurious interpolations.

P. 108 A. ll. 3-7—Ranganâtha: अनन्तर इति | चर्चरीसंज्ञो गीतिविशेषः | यदुक्तम् | द्रुतमध्यलयं समाश्रिता पठति प्रेमभग(? रा ?)न्तरी यदि | प्रतिमण्ठकरासकेन वा द्रुतमध्या प्रष्ण(sic. कृ ?)मा (?) हि चर्चरी | सोमो वा प्रतिमण्ठकः | लघ्वादितालो लोकेसौ रास इत्यभिधीयत इति | मेघं प्रत्याह जलहर &c.

ए इति संबोधने | एवमर्थे वा | संहर बहुकोपमिति पदत्रयं बहु एतस्मिन् मल्लक्षणे जने कोपं संहर मा कुर्वित्यर्थ इति ||

This stanza it must be admitted has a place of its own, as it were, in the context where it occurs, though we could very well do without it. It also has a claim to be part of the soliloquy, containing one of the King's own sentiments.

P. 108 A, ll. 11-15—गन्धुम्माइअ &c. Ranganâtha: गीतेस्तूर्यैरित्युप-

लक्षणे तृतीया । प्रसृतेन इतस्ततः संचरता वायुना उद्रेकनशीलश्चञ्चलः । पल्लवनिकरः किसलयसमूहो यस्य सः । एवं पल्लवनिकरस्य करत्वं गम्यते ॥

The connection of this stanza with the context is not clear except the general one that the King is madly dancing like the kalpa-tree.

P. 109 A. ll. 5-7.—Ranganâtha : पाठस्यान्ते भिन्नक इति । पाठो वाद्याक्षरोत्कर इति भरतः । भिन्नको रागविशेषः । तथा चाह भरतः । खञ्जमध्यमिकोत्सन्नो भिन्नको मध्यको बहुः । खञ्जग्रहांशो मत्तासो (sic.) मन्द्रसोन्तोथवा भवेत् । षड्जादिमूर्छनः शुद्धः संचाराणि (sic.) स काकलिः । प्रसन्नादियुतो दानवीररौद्राद्भुते रसे । दिनस्य पश्चिमे यामे प्रयोज्यः सोमदैवत इति ॥ गजान्योक्त्या स्वावस्थामाह । दइभा &c. । ... भ्रमतीत्यध्याहारः । He gives the purport of the stanza thus : गजयूथपतिरहं स्वीयां प्राणप्रियामपि रक्षितुं न शक्तः । कथं मे यूथपतित्वं धिक्च मामित्यातिदुःखे कारणम् । This, however, is doubtful.

P. 110 A. ll. 8-16—Ranganâtha : अनन्तरे खण्डक इति । खण्डको गीतिविशेषः । तल्लक्षणं तु । विरहव्यावृत्ता या तु (sic.! विरहव्यावृतां यां तु ?) पठेद्गीतिं कुशीलवी । प्राकृतेन प्रबन्धेन खण्डकः स उदाहृत इति ॥ गजान्यापदेशेन स्वावस्थां पुनराह । संपत्त° &c. ...... । विचरतीति शेषः । परबलदलनोऽप्यहं स्वप्रियतमासंरक्षणेपि क्षमो नास्मीति खेदे विस्मये च हेतुगर्भं विशेषणं परवारण इति । विसूरण इति खिदेर्विसूरण इति विसूरादेशः । १९ तेना(sic.)खण्डकान्तरे चर्चरी । तेनेति मङ्गलार्थकमक्षरद्वयम् । तेनकलक्षणमाह भगवान्भरतमुनिः । ॐ तत्सदिति निर्देशात्तत्त्वमस्यादिवाक्यतः । तादिति ब्रह्मणा मङ्गलात्मकः (sic.) । लक्षितस्तेन तेनेति । अन्यत्रापि । तेकारः शंकरः प्रोक्तो नकारश्च उमा तथा । गीतादौ तेन वक्तव्यं तेनां इत्यक्षरद्वयमिति ॥ It is likely, however, Ranganâtha is wrong and तेन refers to खण्डकः in l. 8. He goes on चर्चरिकयोपविश्येत्यादौ चर्चरिका गतिविशेषः । तालविशेषो वा । बभाण भरतः । विरामान्तद्रुतं द्वन्द्वं लघून्यष्टौ (?) चर्चरीति यथा १०९ २०९। ०९। ०।० भञ्जलिं वद्धेति । यदुक्तम् । पताकाहस्ततलयोः संश्लेषादञ्जलिर्मतः । देवतागुरुविप्राणां नमस्कारेष्वयं क्रमात् । आर्यः (?) शिरोमुखोरस्थो नृभिस्त्रीभिर्विधीयत इति ॥

Observe that there is no connection between the last Sanskrit phrase यावदेनं पृच्छामि (l. 8) which refers to the peacock, and the lines संपत्तविसूरणओ which are about an elephant; and that the four lines beginning with बंहिण &c. referring to the peacock are merely a repetition of the Sanskrit s'loka नीलकण्ठ ममोत्कण्ठा &c.

The direct and immediate connection is clear only between यावदेनं पृच्छामि and नीलकण्ठ ममोत्कण्ठा &c., unless we suppose that the King owing to fatigue or to the distressed state of his mind remains silent all the time that somebody repeats the Prakrit verses, and then all of a sudden resumes his soliloquy by addressing the peacock by नीलकण्ठ &c.

P. 111 A. ll. 7-13.—Ranganâtha : अनन्तरं खुरक इति। खुरको नृत्यविशेषः। तदुक्तम्। प्रथमं जरिरागसंयुतं यद्द्रुतमध्येन लयेन यत्प्रयुक्तम्। प्रतितालयुतं च नर्तनं तत्खुरकाख्यं मुनये शिवेन दत्तम्। लघुद्रुतद्वयं यत्र प्रतिताल: प्रकीर्तित इति॥ खुरकाख्यो गेयविशेषो वा। आह च भरतः। पूर्वपूर्वाक्षरत्यागे योऽन्यो वर्णचयः स चेत् उत्तरोत्तरसंपादी खुरकः परिकीर्तित इति। गजान्यापदेशेन पुनः स्वावस्थामाह। विज्जज्जर &c. ....॥ अम्बरमानेनेत्युपलक्षणे तृतीया। अतिविशाल इत्यर्थः।

The *Vidyâdharakânana* here spoken of must be some part so called of the forest where the King is roaming.

Ranganâtha has the following on the tautology in परहुअ and परपुट्ठ ;— परभृते परपुष्टे इत्यर्थपौनरुक्त्यं वक्तुरुन्मत्तत्वान्न दोषावहम्।

Ranganâtha who reads वलन्तिकया for चलिकया says: वलन्तिका रागविशेषः। तथा च संगीतरत्नाकरे। वलन्तिका तदुपाङ्गं स्याद्रिहीनामंद्रदेवता (sic! स्याद्रिहीनामेन्द्रदेवता ?)। संन्यासांशग्रहे (?) शृङ्गारे शार्ङ्गिणोदितेति॥

P. 112 A. l. 2.—वामकेन. Ranganâtha : वामकं पार्श्वस्थितवस्त्ववलोकने संस्थानविशेषः। यदुक्तम्। भुतेन शिरसा यत्तु पार्श्वेन वलितेन वा तद्वामकं वै करणं पार्श्वस्थस्यावलोकने इति।

P. 113A. ll. 2-7.—विभभम &c. Ranganâtha : द्विपान्यापदेशेन स्वदुःखातिरेकमाह। &c.

ककुभेन षड्पभङ्गा इति। ककुभाख्यरागेण। उक्तं च भरतेन। मध्यमा पञ्चमीभ्रैवत्युद्भवः ककुभो भवेत्। धांशग्रहः पञ्चमान्तो धैवतादिकमूर्च्छनः। प्रसन्नमध्यारोहिभ्यां करुणे यमदैवतः। गेयः शरीरदीति (?)। उपभङ्गा अवच्छेदाः। उन्मादातिशयवशात्पुनस्तमेवार्थमाह। विभकरिणी &c. ....॥ विच्छोइअभो इति वियुक्ते देवी॥

Mark how abrupt is the introduction of the Prakrit verses विभभम° &c. after यावदत्र गच्छामि। परिक्रम्य। In fact the Prakrit additions appear here, so far as the context goes, quite out of

place. The context requires that अहो धिक् धिक् । मेघश्यामा &c. should follow immediately after परिक्रम्य in line 1.

P. 114 A. ll. 11-15.—कुटिजिका. Ranganâtha: "कुटलिका नाट्यविशेषः । यदुक्तम् । रो(sic. रा ?)गेण रहितं यत्तु चार्द्धमत्तल्लिकायुतम् । भाषयैव च तन्नाट्यं कुटलीसंज्ञकं मतम् । अर्द्धमत्तल्लीलक्षणं तु । उपेतापसृतौ पादौ वामश्चेद्रेचितः करः । कट्यामन्यस्तदा त्वर्धमत्तल्ली तरुणीमदे इति ।

गजान्योक्त्या पुनराह मम्मर &c. .... । मर्मरः शुष्कपर्णध्वनिरिति यद्यपि तथापि विशिष्टवाचकानां पदानां विशेषणवाचकपदसांनिध्येन (sic.) सति विशेष्यमात्रपरत्वमित्यभियुक्तोक्तेः शुष्कपत्रमात्रपरोयं मर्मरशब्दः । यद्वा मर्मरः स्वरश्च रणितं च पक्ष्यादीनां ताभ्यां मनोहरे ।

मल्लघटी नाट्यविशेषः । द्विलयान्तरे (that is how he reads) चर्चरीति । नृत्यगीतवाद्यानां साम्यं लयः । लयः साम्यामित्यमरः । तस्य च त्रैविध्यमुक्तमन्यत्र । द्रुतो मध्यो विलम्बश्च लयः सात्र विरोधमत्र (sic.) । इति चक्रवाकीमाह गोरोचण° &c.

It should be noticed that the lines रथाङ्गनामन् &c. (ll. 17, 18) are so connected with the words अयमिदानीं प्रियासहायश्चक्रवाकः । तावदेनं पृच्छामि (ll. 10, 11) that they might naturally be expected to follow them without the intervention of any more words. Stanza 35 has no connection with the context, and 36 is to say the least suspiciously anticipatory before the introductory address contained in stanza 37.

P. 115 A. ll. 12-15.—Ranganâtha: अर्धद्विचतुरस्रक इति । नद्यावर्त्तापरनामकः संस्थानविशेषोर्द्धचतुरस्रकः । स च द्विवारं कृतत्वादर्धद्विचतुरस्रक इत्युच्यते । लक्षणं तु । अस्यैव चेच्चरणयोरन्तरं स्यात् षडङ्गुलम् । वितस्तिमात्रमथवा नद्यावर्त्तं तदुच्यते इति । अस्यैवेति प्रकृतसंस्थानस्येत्यर्थः । अयमेव चार्धचतुरस्र इत्यर्थः । अयमेव चार्द्धचतुरस्रक इत्य[र्थः] । कामरसेन कामाभिनिवेशेनेत्यर्थः । यद्वा ...... कामस्य रसोभिनिवेशो यस्मिन्नेतादृशेन शरेण । विद्ध इति शेषः । एकक्रमेण युगपत् वर्द्धितश्छिन्नः । प्रियाविरहेणेति भावः ।

Observe that the words included in brackets have little connection with the context and intervene between two portions of the King's speech intimately connected with each other.

P. 116 A. ll. 8-11.—गन्धधुन्धुमधुभरू. This means that the juice flowing down the elephants' temples attracted to itself by its

smell the bees which then hovered about them. The two lines do not form a complete stanza by themselves but must be taken with the first four verses on the next page इह पयि &c. The compound करिणीविरहसंतावित्भमो should either be taken as a vocative or some such verb as भमइ (भ्रमति) or भ्रिय has to be understood.

P. 116 A. l. 17.—स्थानकेन. Ranganâtha: स्थानकमालापविशेष: । तथा चाभाणि भरत: । स्थानकं तद्वदेव स्यात्पृथग्भूतविचारिकामिति । तद्वदिति प्रकृतालापवदित्यर्थ: ।

P. 117 A. ll. 1-4.—Ranganâtha appears to be more correct in reading हंई for हइ. He also reads पें for पइ in line 1 and line 4 and explains it by पें परं त्वां वा. This पें may after all be no more than the particle, so frequently met with in old Marâṭhî poetry, where it early ceased to bear any meaning. Thus:

का रायाचें देह चाळू । रंका परौतें गाळू ।
हें न म्हणे कृपाळू । प्राण पैं गा ॥ XII. 3.
पैं आपलें जें साचें । तें कव्हांतींहि न वचे ।
हें जाणोनि गताचें । न शोची जो ॥ *Id.* 13.

Dnyânes'varî.

ज्ञाता ज्ञान ज्ञेय । जेथ नाहीं हें त्रितय ।
तें परब्रह्म अप्रमेय । जाणावें पैं ॥ ३
जेणें मायेनें व्यापिलें । तें सगुण ब्रह्म बोलिलें ।
येर जैसें तैसें उरलें । केवळ ब्रह्म पैं ॥ ३१

Mukundarâja, Vivekasindhu

Adhs. II. III.

ळीळपहारे, 'by a sportive blow;' *i e* by a blow dealt without exertion.

दूरविणिज्जिअससहरहकन्ती, 'who has by far vanquished the moon [by means of her beauty].' "दूरमत्यन्तम्" "Ranganâtha.

Ranganâtha takes संमुहजन्ती as being संमुइ जन्ती. For he translates संमुखी यान्ती. संमुखं यान्ती appears to be quite correct.

P. 118 A. ll. 2-4.—Ranganâtha : अनन्तरे खण्डकेति । गीतविशेषः खण्डिका । उक्तम् । पर्यायेण शनैस्तिर्यङ्नमुक्तं धुतं शिरः । श्रीरागकुम्भतालेन निबद्धा खण्डिका मतेति । कुम्भतालश्च । कामबाणद्रुता यत्र अर्धचन्द्रस्ततः परम् । दविरामौ लघुश्चैको विदुश्चार्धद्रुतौ भवेत् । दविरामौ (sic.) लघुद्वन्द्वद्रुतौ लघुविरामवानिति । यथा । ते ते ते ते तिथ्यै थै तै तिथ्यै थै थै तै थै ॥ खण्डिका गद्यभेदो वा । आह च भगवान्भरतः । खण्डी गणेशदैवत्या । ००००० ९ । ०९ । ७ । ९ । सात्त्वतीं वृत्तिमाश्रिता श्वेता हास्यकृदारब्धा वैदर्भीभङ्गिसंभवेति ॥

वराहान्यापदेशेनाह । पसरिअ° &c. .... । अविचलो धीरः । वनगहने लीनोऽपि निजकार्योद्युक्तः कन्दाद्यन्वेषणार्थं कृतोद्योगः परिसर्पति इतस्ततो भ्रमति प्रसृतखरखुरेति कन्दाद्युत्खननार्थं भूमिदारणं बुभुक्षया पीडितः क्रोधवशात् पृथ्वीदारणं करोतीति वा । वराहस्वभाववर्णनं वा । पक्षे धीरः । क्रीडार्थं वनगहने लीनः प्रियतमो(मा ?)न्वेषणरूपनिजकार्योद्युक्तो भ्रमति । प्रबलतरहिवन्तौ (sic) हस्तपादेन भूम्याः स्फालनं च करोति । पश्यतेत्युन्मादवशादाकाशवचनम् । यद्वा शिलोच्चयदर्शनप्रवृत्तोन्तरा दृष्टं वराहं वर्णयति । पर्वतं प्रत्याह । अगीति &c.

Mark that stanza 47 does not form a necessary part of the context.

P. 119 A. ll. 10, 11.—खुहिआकरुणविहंगमए. Ranganâtha explains this as follows :—नमस्कारादिना नदीभावापनयनप्रवृत्तं मामुदीक्ष्य स्वाश्रयविनाशशङ्कया क्षुभिताः प्रियागतिस्वराद्यनुकरणेन मत्पीडकत्वादकरुणाः विहंगमा हंसपिकादयो यस्यां तत्संबुद्धिः । एवं च वियोगजन्यपीडकत्वे सत्यपि एतादृशसद्विरोधिविहगाश्रयदानेनापि मत्पीडाकरणं तव नोचितमिति व्यज्यते ॥

सुरसरितीरसमूसुभए, 'whose banks are as noisy (with the cries of birds) as those of the heavenly river.'

P. 119 A. ll. 13-18.—Ranganâtha :—उन्मादातिशयवशागो नदीं समुद्रत्वेन कल्पयंस्तं च नर्तकत्वेन वर्णयति । पुव्वदिसा. .... ।

वेलायां सलिलस्य यदुद्वेल्लितम् आघातस्तेन दत्तो हस्ततालो येन सः । दत्तहस्तेत्यत्र प्राकृते पूर्वनियमाद्दत्तहस्तेति विधेयम् ॥

In his madness the King supposes that he is standing by the sea instead of by a river. The wind was blowing violently from the east, and the waters were running fully in the whole of the bed, causing waves to rise and strike the banks. This

made the river-birds cry aloud. The waves striking the bank at regular intervals appear to beat the time to a dance. Thus the sea, he says, is performing a dance. Meanwhile the new rain-clouds *i. e.* the monsoon clouds are spreading in all directions and giving the sky a gloomy appearance.

पुव्वदिसा° &c. A dancer throws up his hands. So does the sea throw up its huge waves which are raised by the violent eastern wind.

मेहअङ्गे. We must here suppose that the King refers to the appearance of the supposed sea before him, and is not supposing that the clouds over his head are the limbs of the sea ; so that मेहअङ्गे is, in our opinion, equivalent, to मेहसरिसअङ्गे, 'with a body that is of azure colour.'

हंसविहङ्गमकुङ्कुमसङ्खकआभरणु. A dancer ties to his feet small bells or hollow round globules of bell-metal containing small pebbles, that make a jingling sound as he strikes the earth with his feet in the course of his dance. In the case of the sea the feet-ornament was the flamingo and the conch-shells. It is doubtful what is meant by कुङ्कुम if it is not some bird or some shell that makes a jingling or rattling noise.

करिमअराउलकसलणकमलकआवरणु. A dancer wears garlands of flowers and covers himself with wreaths of young sprouts or green leaves. In the case of the so-called sea the garlands and wreaths consisted of the black lotuses in the river, at the bottom of whose stalks there were alligators that resembled elephants in their colour.

वेलासलिलुव्वेल्लिअहत्थदिण्णतालु = वेलायां यदुद्वेल्लितं सलिलं स एव हस्त: तेन दत्तस्तालो यस्य स:. This seems to be superfluous, being merely an incomplete repetition of the first line. The following line, if free from the suspicion that it is a later addition (see footnotes), does not seem to refer to the dancing sea but to be an independent description of the cloudy sky that accompanied the dancing.

On the whole the stanza does appear to be somewhat difficult.

P. 120 A. ll. 14-18.—Ranganâtha: ऐरावतान्योक्त्याह । अभिनवेति । एतादृशविशेषणविशिष्टे वने भ्रमणं विरहातिशयं द्योतयति । गलितको नाट्यविशेषः ॥

°तरुवरस्य is the reading of K. It is not possible to say what Ranganâtha read, as he does not give the whole stanza. There is little doubt that अभिनवकुसुमस्तबकिततरुवरस्य परिसरे is an adjectival phrase qualifying नन्दनविपिने and is equivalent to अभिनवकुसुमस्तबकिततरुवरपरिसरे, being a *bahuvrihi* = अभिनवकुसुमैः स्तबकिताः तरुवराः परिसरे यस्य तत् तस्मिन्.

P. 121 A. ll. 9-12.—Ranganâtha: मृगमनुयुङ्क्ते । .... । स्थिरयौवनात्वे सुरसुन्दरीत्वे हेतुः । एतादृशविशेषलक्षणोपलक्षिता मत्प्रिया वने भ्रमन्ती यदि त्वया दृष्टा तत्तर्हि मां विरहपारावारात्समुत्तारयेत्यर्थः । तत्कथनेनेति शेषः । काननस्य गगनोज्ज्वलत्वं तु महत्त्वनीलत्वाद्यतिशयसाधर्म्यात् ॥

P. 122 A. ll. 9-12.—Ranganâtha: गजान्यापदेशेन पुनराह पणइणि° &c. He reads like us पणइणिबद्धासाइअओ, but renders it प्रणयिनिबद्धास्वादः He adds प्रणयिनीबद्धासादित इति वा । प्रणयिन्या बहुः (?) अर्थात् स्वविरहेणात एवासमन्तात्सादितः कृशीकृत इत्यर्थः । प्रणयिनीबद्धाशाक इति वा । प्रणयिन्या बद्धा आशा येन । समासान्ते कः ।

P. 124 A. ll. 9-12.—Ranganâtha: दाह कअन्तीति पाठे । दाहकृतं तां । निर्गता भ्रान्तिर्यस्यां क्रियायां यथास्यात्तथा । ताम् अरण्येन विना करोमि । इदानीं तु अरण्याद्बहिर्निष्काशयामि पुनर्न प्रवेशयामि कदारण्यं नानयामीत्यर्थः । कृतान्तां स्वविरहेण पीडादायिकामित्यर्थः ॥

विहिजोए, 'fortunately.' literally 'by an encounter with [good] fortune.'

With मेल्लइ compare the Gujerathî 'मेले छे,' 'he puts.'

P. 129 A. ll. 8-12.—Ranganâtha: हंसान्यापदेशेनाह । पाविअ° &c.

पुलकप्रसाधिताङ्गः, 'whose person is decorated with the hairs that stood on their ends through joy.'

सेच्छागतविमाणओ 'to whom a *vimâna* came of its own accord.' The स्व in स्वेच्छा refers to the *vimâna* and not to the हंसजुआणओ.

On खण्डधारा see note to p. 106 A. ll. 5-7.